



НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ

ВИДАЄТЬСЯ З 1947 р.

№ 5 (265) 2009

Архіви України

5 • 2009

ВЕРЕСЕНЬ–ЖОВТЕНЬ

З М І С Т

Події

<i>Прилепішева Ю.</i> Щорічні зустрічі керівників державних архівних служб та архівних установ України, Росії та Білорусі: досвід, проблеми, перспективи	8
Виступи учасників щорічної зустрічі у Києві (10–12 вересня 2009 р.)	13

З історії архівів та архівних зібрань

<i>Доліновський В.</i> Організація та комплектування Бернардинського архіву у Львові (1784–1918 рр.)	68
--	----

Архіви очима відомих сучасників

Іван Драч	79
Дмитро Гнатюк	80
Сергій Рудик	81
Лариса Брюховецька	82
Ніна Матвієнко	83

Огляди джерел та документальні нариси

<i>Петрук О.</i> Міністерство фінансів УНР (за документами Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України)	84
<i>Власенко С.</i> Наслідки німецької окупації для сільського господарства військової зони України (за документами державних архівів України)	100
<i>Кентій А.</i> Доля племінниці Степана Бандери (Огляд архівно-слідчої справи Л. Возняк-Лемика)	111

Публікації архівних документів

<i>Лозицький В.</i> “Провісники свободи, державності і демократії”: документи Народного Руху України у фондах ЦДАГО України	121
<i>Кочеркевич Я.</i> Заповіти львівських міщан XVII ст.	135
Фотодобірка. Народному Руху України – 20 років. Упорядник <i>Славинська І.</i> ...	159

Унікальний документ

<i>Папакіна Т.</i> Універсал Директорії Української Народної Республіки про злуку з Західно-Українською Народною Республікою	164
<i>Ємельянова Т.</i> Львівський церковний собор 1946 року у світлі документального кіно	168
Фотодобірка. Партизанська слава у фотодокументах. Упорядник <i>Ємельянова Т.</i>	180

Архівна справа за кордоном

<i>Прокопенко Л., Зозуля С.</i> Термінологічний глосарій Міжнародної федерації кіноархівів: проблеми впровадження в Україні	186
---	-----

Україніка в архівах світу

<i>о. Мицик Ю.</i> З листування Л. Биковського з Є. Бачинським	193
--	-----

Особистості

<i>Пиріг Р.</i> Іван Федорович Курас – архівіст.....	210
<i>Юркова О.</i> Митрофан Довнар-Запольський та Донський археологічний інститут: точка перетину	220

Інформація і рецензії

<i>Федосов В.</i> Міжнародна наукова конференція “Архівознавство як наука”	229
<i>Власенко С.</i> З вірою в Українську Державу: українська політична еміграція 1919–1945 рр.....	235
<i>Омельчук В.</i> Нове видання з історії становлення кодикографії та бібліографії стародруків України	238
<i>Назимко П.</i> Шляхами створення Української Держави	242
<i>Ткаченко В.</i> Жукля в об’єктиві архівів	246

In memoriam

Пам’яті Кондратьєва Миколи Федоровича	249
Пам’яті Куш Світлани Григорівни	250
Відомості про авторів	251

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Ірина МАТЯШ (головний редактор),
 Ольга ГІНЗБУРГ (Голова Держкомархіву), Володимир ЛОЗИЦЬКИЙ,
 Наталя МАКОВСЬКА, Ольга МУЗИЧУК, Костянтин НОВОХАТСЬКИЙ,
 Георгій ПАПАКІН, Руслан ПИРИГ, Юлія ПРИЛЕПШЕВА,
 Світлана СЕЛЬЧЕНКОВА, Леонід СКРИПКА, Валерій СМОЛІЙ,
 Павло СОХАНЬ, Ніна ТОПШКО, Олександр УДОД

СПІВЗАСНОВНИКИ:

Державний комітет архівів України
 Інститут історії України Національної академії наук України
 Інститут української археографії та джерелознавства
 ім. М. С. Грушевського Національної академії наук України
 Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства

Редакція не завжди поділяє точку зору авторів публікацій та не несе відповідальності за достовірність наведених ними даних.

“Архіви України” on-line: <http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/>
http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Au/index.html

- © Державний комітет архівів України, 2009
- © Інститут історії України НАН України, 2009
- © Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2009
- © Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, 2009

CONTENTS

An Event

Annual Meeting of the leaders of national archival services and archival institutions of Ukraine, Russian Federation and Belarus: experience, problems, perspectives	8
Reports of Annual Meeting in Kyiv participants (September 10–12, 2009)	13

From the history of archives and archival collections

<i>Dolinovskiy V.</i> Organization and supplementation of Bernardine Archives in Lviv (1784–1918).....	68
--	----

The ukrainian contemporaries view on archives

Ivan Drach	79
Dmytro Gnatiuk	80
Sergiy Rudyk	81
Larysa Briukhovetska	82
Nina Matvienko	83

Sources reviews and documentary essays

<i>Petruk O.</i> The Ministry of Finance of Ukrainian Peoples' Republic (after the Central State Archive of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine records)	84
<i>Vlasenko S.</i> The consequence of the German occupation for agriculture of Ukraine's military zone (after the State Archives of Ukraine documents).....	100
<i>Kentiy A.</i> The fate of Stepan Bandera's niece (The review of L. Vozniak-Lemyk's archival-investigation case)	111

Publication of archival records

<i>Lozytskyi V.</i> "Foretellers of freedom, statehood and democracy": People's Movement of Ukraine documents in funds of the Central State Archives of Public Organizations of Ukraine.....	121
<i>Kocherkevych Ya.</i> The Lviv citizens of the XVIIth century testaments	135
<i>Slavynska I.</i> The People's Movement of Ukraine is 20 years.....	159

A Unique Document

<i>Papakina T.</i> A unique document: the Universal of the Directory of the Ukrainian People's Republic about the reunion with the West Ukrainian	164
<i>Yemelianova T.</i> The 1946 Lviv Ecclesiastical Council in the light of documentary films	168

Archival Affairs Abroad

<i>Prokopenko L., Zozulia S.</i> Terminological glossary of the International Federation of Film Archives: problems of adoption in Ukraine	180
--	-----

Ucrainica at International Archives

<i>o. Mytskyi Yu.</i> From L. Bykovskiy and Ye. Bachynskiy correspondence	186
<i>Yemelianova T.</i> Guerrilla glory in photorecords	193

Personalities

<i>Pyryg R.</i> An unforgettable colleague and archivist (to I.F.Kuras's 70th birth anniversary).....	210
<i>Yurkova O.</i> Mytrofan Dovnar-Zapol'skyi and Rostov-on-Don Archaeological Institute: a Point of Intersection.....	220

An information and reviews

<i>Fedosov V.</i> The International Scientifical Conference “A Sience on Archives as a science”	229
<i>Vlasenko S.</i> With faith in the Ukrainian State: the Ukrainian emigres 1919–1945 ...	235
<i>Omelchuk V.</i> The new edition on history of codicography and bibliography formation in Ukraine	238
<i>Nazymko P.</i> By the ways of the Ukrainian State-building	242
<i>Tkachenko V.</i> Zhuklia in a focus of archives	246
In memory of Kondratiev Mykola	249
In memory of Kushch Svitlany	250
Notes on Authors	251

*21 ЖОВТНЯ 2009 РОКУ –
V З'ЇЗД СПІЛКИ АРХІВІСТІВ УКРАЇНИ*

*Вітання голови Комітету Верховної Ради України
з питань культури і духовності, голови Національної
спілки письменників України Володимира Яворівського*

Дорогі мої архівісти!

На жаль, доля нашого народу склалася так, що нашу історію часто писали чужинці. Багато унікальних документів, які мушили б формувати пам'ять нації, підтверджувати етапи її буття, назавжди втрачено під час воєн та революцій, а то й зумисне знищено нашими окупантами. Нині маємо свою державу зі своєю правдою і своєю волею. Отже, сьогодні архівісти чи не головні дійові особи у формуванні нашої історії і нашої національної свідомості. І в тому – високе покликання Спілки архівістів України. Я горжуся вашою професійністю, вашою самовідданістю і працелюбністю навіть у цей час вселенської економічної кризи та політичного варварства в Україні.

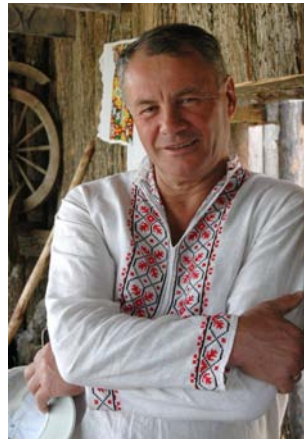
Сердечно обіймаю Вас.

Світлого чола і світлого серця кожному на многія літа.

Ваш



Володимир Яворівський



***Вітання голови Національної спілки краєзнавців України,
академіка Національної академії наук України,
Героя України Петра Тронька***



Дорогі друзі!

Національна спілка краєзнавців України сердечно вітає делегатів та учасників V з'їзду Спілки архівістів України.

Для громадського та наукового життя України – це велика і важлива подія, адже архівна справа і професія архівіста набуває сьогодні нового, важливого, а, можливо, й найголовнішого значення у відновленні правдивої історії нашої держави.

У нинішню епоху духовного ренесансу української історії і національної самобутності тільки архіви спроможні донести до нас справжню сутність і дух історії, нелаковану і неприховану правду про далеке і близьке минуле.

Робота архівістів жертвна, вона потребує багато знань, досвіду та наполегливості. Архівістом не може бути людина байдужа до історії власного народу. Без минулого не було б майбутнього, якби різні часи і епохи не поєднувала копійка праця архівістів.

Ми високо цінуємо вашу натхненну працю за те, що ви у скрутні економічні часи фактично на ентузіазмі та любові до обраної професії турботливо бережете для нинішніх і грядущих поколінь достеменну біографію України.

Ми з великою повагою ставимося до вашої потужної науково-дослідницької, пошукової та краєзнавчої діяльності під час підготовки багатотомного унікального видання “Історія міст і сіл України”. Ми вдячні Спілці архівістів України за тривалу і плідну співпрацю, за надану можливість проводити масштабні дослідження у всіх архівних установах України і разом з вами відтворювати несправедливо забуті сторінки вітчизняної історії.

Бажаємо успішної роботи вашому з'їздові, гідної оцінки вашої праці державою, поваги і пошанування від суспільства.

Здоров'я, достатку та нових здобутків – делегатам і учасникам поважного форуму та всім архівістам України!

**З повагою,
за дорученням Президії**

Петро Тронько

***Вітання голови Національної спілки кінематографістів України,
президента Асоціації кінокритиків України,
лауреата Державної премії України ім. О. Довженка Сергія Тримбача***

Дорогі друзі!

Щиро вітаємо з непересічною подією у вашому професійному та громадському житті – з'їздом архівістів.

Ви – хранителі пам'яті нації, відтак ми вважаємо себе вашими колегами. Бо кінематографічні нестори не існують без тих, хто присвятив себе найчудовішій, може, справі на землі – примножувати й поглиблювати історичні та культурні поклади людського інтелекту.

Зберігаючи пам'ять, ви зводите мости у завтрашній день. Хто не розуміє значення праці архівістів (а таких, на жаль, чимало), той духовний злидар. Ми, кінематографісти, вдячні вам за вашу участь в роботі над багатьма фільмовими проектами, за любов і підтримку.

Любимо й ми вас. Будьмо разом! Бо ж стільки ще безбатченків і безуменків, стільки ненависті до правди і краси. Переможемо їх, аби діти й онуки наші жили у кращому, чистішому, пам'ятливішому світі!



**З повагою,
Голова НСКУ**

Сергій Тримбач

Юлія ПРИЛЕПШЕВА

**ЩОРІЧНІ ЗУСТРІЧІ КЕРІВНИКІВ
ДЕРЖАВНИХ АРХІВНИХ СЛУЖБ
ТА АРХІВНИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ, РОСІЇ ТА БІЛОРУСІ:
ДОСВІД, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ**

На виконання зобов'язань за Угодою про співробітництво між Федеральною архівною службою Росії та Головним архівним управлінням при Кабінеті Міністрів України від 24 грудня 1998 р., Протоколів про спільні проекти Державного комітету архівів України та Федерального архівного агентства (Російська Федерація) від 13 листопада 2002 року та від 21 березня 2007 року, Планів спільних заходів Державного комітету архівів України і Федерального архівного агентства (Російська Федерація) на 2003–2005 роки та на 2008–2010 рр. упродовж 2003–2007 рр. відбулися щорічні зустрічі керівників державних архівних служб України та Росії за участю директорів центральних архівів України та федеральних архівів Росії (вересень 2003 року, м. Київ; вересень 2004 року, м. Москва; вересень 2005 року, м. Львів, червень 2006 року, м. Самара, травень–червень 2007 року м. Ялта та смт. Лівадія).

Головна мета цих зустрічей полягала в обговоренні актуальних проблем розвитку архівної справи на сучасному етапі, коли відбувається бурхливий розвиток інформаційного суспільства та стрімкий перехід до електронного діловодства. Професійні зустрічі українських та російських архівістів дали можливість підготувати і провести серію спільних документальних виставок (Україна та Росія: Історія XVII–XVIII ст., “Переяславська рада. До 350-річчя входження Лівобережної України до складу Російської держави”, “Переможний 1945-й, до 60-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.”, “Історія Лівадійського палацу в документах російських та українських архівів (XIX – початок XX ст.)”, документальної виставки on-line “Документи до історії Переяславської (Козацької) ради” Центрального державного історичного архіву України, м. Київ, та Російського державного архіву давніх актів, м. Москва, ін.), розробити концепцію спільних збірників “Україна у 1918 р.: гетьман П. Скоропадський”, “Повість полум’яних років” Олександра Довженка, “Націоналістичне підпілля та його збройні сили в Україні. 1939–1956 рр.”.

Постійно здійснювався обмін інформацією, отриманою у ході реалізації програм з виявлення та повернення зарубіжної “росіки” та “україніки” та копіями документів, що становлять інтерес для обох сторін у формі щорічного обміну інформаційно-аналітичними листами.

Одним із принципових питань, яке порушувалося на зустрічах керівників державних архівних служб України та Росії, що відбулися у м. Львові та Самарі, стало вироблення українськими та російськими архівістами спільних заходів, спрямованих на упередження втрат архівних документів внаслідок крадіжок та стихійних лих (пожеж та ін.).

2007 року узгоджено питання щодо участі білоруських колег у щорічних зустрічах керівників державних архівних служб України та Росії. Ці домовленості підтримала російська сторона у ході тристоронніх консультацій під час робочих зустрічей в м. Астані (Республіка Казахстан), що відбулися у рамках 8-ї Загальної конференції ЄВРАЗІКИ.

У вересні 2008 року у м. Санкт-Петербурзі відбулася зустріч керівників державних архівних служб України, Росії та Білорусі за участю директорів центральних державних архівів України, федеральних архівів Росії, директорів національних та державних архівів Білорусі, керівництва державної архівної служби, директорів національних і державних архівів Білорусі.

18 вересня 2008 року в Санкт-Петербурзі було підписано Протокол про спільні проекти Державного комітету архівів України і Департаменту з архівів та діловодства Міністерства юстиції Республіки Білорусь.

Одне із принципових питань, що порушувалося на зустрічі в м. Санкт-Петербурзі, – вироблення українськими, російськими та білоруськими архівістами спільних підходів та визначення ролі і завдань архівів у створенні президентських бібліотек, а також визначення шляхів впровадження у діяльність архівів електронних архівних ресурсів.

1993 року в Білорусі створено Урядову бібліотеку (від 1994 року – Президентська). Цей статус дозволяє їй мати наукові фонди обсягом до 1,5 млн од. зб. та отримувати безкоштовно обов’язковий екземпляр усіх видань, забезпечувати доступ до своїх фондів аналітично-інформаційного відділу Адміністрації Президента Білорусі. Цей структурний підрозділ має доступ до усіх довідкових електронних баз даних Президентської бібліотеки з можливістю доступу. Бібліотеку насамперед створено для обслуговування та забезпечення інформаційної діяльності центральних органів влади.

У Російській Федерації прийнято Закон про Центр історичної спадщини Президентів РФ. Діяльність Центру планується організувати за зразком Президентської бібліотеки США. Нині Президентська бібліотека ім. Б. Єльцина – це зібрання інформації про історію, сучасність та розвиток російської державності, яка містить як друковані видання,

так і архівні документи у вигляді цифрових копій. Перед російськими архівами поставлено завдання створити електронний масив інформації (електронний архів) з відповідним інструментом пошуку, що включатиме весь комплекс документів з історії російської державності, а також з історії російської мови, для того, щоб забезпечити безперервний доступ до нього аналітично-інформаційних служб Президента Російської Федерації.

Створення електронних ресурсів архівної інформації, як визнали усі учасники засідання, ставить перед архівами завдання забезпечення їх збереження та постійного супроводу, оновлення електронних носіїв інформації, розробку та постійне удосконалення пошукового апарату до них, а також ще багато завдань, пов'язаних з організацією користування ними, доступом до них широкого загалу користувачів.

Ще один важливий момент – збереження оригінальних архівних документів з паперовими носіями. Якщо вони зовсім не будуть видаватися до читальних залів, то слід вирішити питання забезпечення сховищ сучасними системами регулювання мікроклімату, а також низку питань щодо забезпечення їх належного фізичного стану.

На засіданні круглого столу “Електронні архівні ресурси: можливості і проблеми” йшлося про необхідність розроблення нормативно-правових актів, методичних рекомендацій, стандартів (форматів) з питань забезпечення прийняття на державне зберігання електронних документів, а також документів з електронними носіями, використання єдиного програмного забезпечення та забезпечення його підтримки і збереження, розроблення пошукових систем, створення відповідного довідкового апарату, насамперед електронних описів, до цієї категорії документів.

Документи з паперовими носіями, що вже зберігаються в архівах, як зауважили російські та білоруські колеги, слід оцифровувати, переносити на електронні носії з метою створення фонду користування, вибірково та створювати відповідні тематичні колекції. Такій роботі має передувати аналіз тематики досліджень у читальних залах та запитів задля виокремлення найактуальніших фондів. Цифровий фонд користування може створюватися також паралельно з проведенням планової реставрації архівних документів.

З метою удосконалення довідкової бази даних на документи архівів необхідно оцифровувати описи та каталоги фондів.

10–12 вересня 2009 року Держкомархів України організував і провів у м. Києві щорічну тристоронню зустріч керівників державних архівних служб та архівних установ України, Росії та Білорусі.

Відповідно до програми міжнародного заходу 10 вересня 2009 року відбулася тематична зустріч її учасників з Головою Верховної Ради України В. М. Литвиним, присвячена культурному співробітництву трьох

держав. У ході розмови глава українського парламенту наголосив на великому значенні та цінності архівів, які забезпечують збереження історичної пам'яті народів. На його думку, особливо важливим сьогодні є забезпечення передавання на зберігання до архівів документів новітнього часу, особливо громадських об'єднань та політичних партій, які часто, змінюючи одна одну, не залишають після себе документів про свою діяльність.

Під час зустрічі керівники державних архівних служб України, Росії та Білорусі наголосили на необхідності тіснішої співпраці архівістів трьох держав. Становленню та подальшому зміцненню взаємовигідних відносин за останні сім років значною мірою, на їхню думку, сприяли щорічні, спочатку двосторонні, а від 2008 року – тристоронні зустрічі.

Цього року серед питань розглядалося питання забезпечення стабільної діяльності архівних установ в умовах світової фінансової кризи, створення та діяльність електронних архівів, роль регіональних архівів у забезпеченні збереженості документів, спільні видавничі проекти та шляхи їх реалізації.

Як зауважив заступник керівника Федерального архівного агентства (Російська Федерація) В. П. Тарасов, головним в умовах фінансової кризи є вироблення ефективних антикризових та антикорупційних заходів для державних архівних установ, що було зроблено в Російській Федерації. Насамперед, це забезпечення збереженості Архівного фонду Російської Федерації – підтримка в робочому стані інженерно-технічних комунікацій архівних будівель, забезпечення їх пожежної безпеки та режиму охорони; приймання на державне зберігання документів ліквідованих в умовах фінансової кризи підприємств, установ та організацій, у тому числі з особового складу; забезпечення соціального захисту населення за допомогою виконання соціально-правових запитів, спрямованих на забезпечення їхніх конституційних прав; створення сучасних інформаційно-пошукових систем.

Проте, це не убезпечило від негативних структурних змін в сфері управління архівною галуззю на регіональному рівні та зменшення бюджетних асигнувань на будівництво нових архівосховищ.

Директор Департаменту з архівів та діловодства Міністерства юстиції Республіки Білорусь В. І. Адамушко наголосив, що найбільш важливим питанням в умовах фінансової кризи є забезпечення збереженості архівних документів. За допомогою "Програми із збереження документальної спадщини – складової частини інформаційного ресурсу суспільства на 2003–2010 роки" білоруським архівістам вдається забезпечити стабільну діяльність архівної галузі в умовах кризи.

Голова Державного комітету архівів України О. П. Гінзбург підтримала своїх колег, і зазначила, що керівництво Державного комітету докладає всіх зусиль для відновлення в 2010 році будівництва нових приміщень архівосховищ комплексу споруд центральних державних

архівів в м. Києві, що дозволить значною мірою розширити площі архівосховищ та забезпечити прийняття на державне зберігання нових комплексів документів.

10 вересня у рамках тристоронньої зустрічі відбулося відкриття в приміщенні Центрального державного архіву літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ) спільної українсько-російської виставки до 115-річчя від дня народження відомого кінорежисера, письменника, кінодраматурга, педагога, класика світового кінематографу: “Повість полум’яних літ Олександра Довженка”. До експозиції виставки увійшли документи з фондів ЦДАМЛМ, Російського державного архіву літератури і мистецтва (РДАЛМ), Російського державного архіву соціально-політичної історії (РДАСП), Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО), Центрального державного архіву громадських об’єднань України (ЦДАГО), Центрального державного кінофотофоноархіву України (ЦДККФА), Держархіву Чернігівської області та Держархіву СБУ.

Оснoву експозиції становлять різноманітні за складом і змістом документи ЦДАМЛМ та РДАЛМ, літературні сценарії та кіносценарії, режисерські розробки фільмів О. П. Довженка, фото робочих моментів зйомок фільмів, малюнки, замальовки, рукописи оповідань, віршів, записи народних пісень, драматичні твори, епістолярна спадщина, статті, виступи, уривки зі спогадів, біографічні та образотворчі матеріали, рекламні буклети про фільми тощо.

Он-лайнoвий варіант та буклет виставки опубліковано на офіційному веб-порталі Державного комітету у рубриці “Документальні виставки on-line”.

11 вересня відбулося виїзне засідання учасників зустрічі в м. Чернігові. Керівництво Чернігівської обласної державної адміністрації та працівники Державного архіву Чернігівської області забезпечили його проведення на високому рівні.

За результатами робочих засідань прийнято рішення приділити особливу увагу проблемі створення та діяльності електронних архівів, зокрема підготувати і провести спільну наукову конференцію з цієї проблематики в 2010 році на базі Департаменту з архівів та діловодства Міністерства юстиції Республіки Білорусь.

Головною метою тристоронніх зустрічей стало узгодження в рамках Протоколів про спільні проекти конкретних заходів та обговорення найактуальніших проблем розвитку архівної галузі, що виникають перед українськими, російськими та білоруськими архівістами на сучасному етапі, окреслення можливих шляхів їх вирішення за допомогою обміну досвідом з того чи іншого питання. Це також підготовка спільних документальних виставок, документальних публікацій (збірників документів, довідників, матеріалів наукових конференцій); виявлення та

обмін копіями архівних документів, що становлять інтерес для сторін, учасників цих зустрічей; співробітництво в галузі науково-дослідної та методичної роботи, зокрема узгодження концепції спільної архівної спадщини країн колишнього СРСР та підготовки довідників “Архівна україніка в Росії” та “Архівна росіка в Україні”, “Архівна україніка в Білорусі” та “Архівна білорусіка в Україні”.

Слід відзначити, що за останні три роки співробітництво між Україною, Росією та Білоруссю в сфері архівної справи стало динамічнішим, тіснішим та плідним. Це дозволяє вирішувати спільні проблеми забезпечення, комплектування, збереження та використання документів, а також обмінюватися інформацією про склад і зміст фондів архівних установ трьох держав.

**ВИСТУПИ УЧАСНИКІВ ЩОРІЧНОЇ ЗУСТРІЧІ
КЕРІВНИКІВ ДЕРЖАВНИХ АРХІВНИХ СЛУЖБ
ТА АРХІВНИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ, РОСІЇ ТА БІЛОРУСІ**

(Київ, 10–12 вересня 2009 р.)

Ольга ГІНЗБУРГ,

Голова Державного комітету архівів України

Головною метою Держкомархіву в минулому й цьому році було забезпечення стабільного функціонування архівних установ України в умовах економічної кризи й зменшення бюджетного фінансування.

Загальний обсяг фінансування Держкомархіву, центральних державних архівних установ, держархівів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя в 2008 році склав 136 млн 841 тис. грн. З них витрати на оплату праці становили 45 млн 162 тис. грн, нарахування на зарплату – 15 млн 718 тис. грн, на оплату комунальних послуг спрямовано 4 млн 471 тис. грн, на інші поточні витрати – 17 млн 639 тис. грн, витрати розвитку – 53 млн 851 тис. грн (у тому числі 38 млн 882 тис. грн – на реконструкцію комплексу споруд центральних державних архівів).

Законом України “Про Державний бюджет України на 2008 рік” Держкомархіву як головному розпорядникові коштів за 5 бюджетними програмами були передбачені бюджетні призначення на загальну суму 106 млн 78 тис. гривень.

У 2008 році вперше серед кодів програмної класифікації витрат Державного бюджету були зафіксовані заходи щодо фінансування реконструкції комплексу споруд центральних державних архівних установ, на що передбачалося 50 млн грн.



Відвідання учасниками тристоронньої зустрічі Верховної Ради України
10 вересня 2009 р.

Протягом звітної періоду надані кошти були успішно освоєні: побудовано 8 поверхів (з 15-ти) нового корпусу Центрального державного історичного архіву, 4 поверхи корпусу для розміщення створеного архіву закордонної українки й науково-дослідного інституту, розпочато будівництво 3-поверхового корпусу для сучасних читальних залів центральних архівів.

У розрізі бюджетних програм найбільше (в 2 рази) зросло бюджетне фінансування на здійснення прикладних розробок у сфері архівної справи й на забезпечення діяльності центральних державних архівних установ.

Збільшення обсягів асигнувань було обумовлено передусім зростанням витрат на оплату праці: протягом року тричі підвищувався розмір мінімальної зарплати, розпочався III етап єдинної тарифної сітки, відбулося підвищення зарплати державних службовців.

У 2009 році Держкомархіву як головному розпорядникові коштів передбачені бюджетні призначення на загальну суму 38 млн 328 тис. гривень, що майже в три рази менше, ніж торік.

Фінансово-економічна криза змусила архівні установи запровадити суворий режим економії бюджетних коштів, раціонально їх використовувати й знаходити додаткові джерела поповнення бюджету.

У цьому році припинено будівництво комплексу споруд центральних державних архівів, згорнулося фінансування Державної програми розвитку архівної справи на 2006–2010 роки, скорочено фінансування на транспортні і комунальні послуги, зв'язок, відрядження, підвищення кваліфікації співробітників. А найголовніше – на утримання охорони приміщень архівів. Заборонено заповнювати вакантні посади співробітників архівів.

Але попри усі труднощі, архіви продемонстрували певну життєздатність і змогли закріпитися на скромних, але все-таки не на маргінальних позиціях. Чого ж вдалося досягти?

Розроблено й затверджено Програму скорочення споживання центральними державними архівами енергоресурсів і води на 2010–2014 роки.

Вдалося вирішити питання охорони архівних приміщень. Відповідно до постанови Уряду від 15 квітня 2009 р. зі стабілізаційного фонду Кабміну на охорону приміщень архівних установ виділено 5 158 000 гривень. Усі центральні архіви й держархіви областей забезпечено охороною.

У сучасних економічних умовах додатковим і гостро необхідним джерелом фінансування архівних установ стають позабюджетні кошти. Слід зазначити, що архівні установи України активно працювали над пошуком альтернативних джерел доходів.

У 2008 році доходи архівів від надання платних послуг склали 4 млн 925 тис. гривень. В першому півріччі 2009 р. на спецрахунки архівних установ надійшло 1 млн 315 тис. грн.

Від надання платних послуг центральні державні архіви отримали 1 млн 349 тис. грн. Найактивніше працювали Центральний державний архів громадських об'єднань України, Центральний державний кінофотофоноархів України ім. Г. С. Пшеничного, Центральний державний історичний архів України, м. Львів.

На спецрахунки Державного архіву в Автономній Республіці Крим, державних архівів областей, міст Києва й Севастополя від надання платних послуг надійшло 3 млн 576 тис. грн. Найвагоміших результатів досягли державні архіви Полтавської, Рівненської, Миколаївської, Хмельницької, Тернопільської областей, міст Києва і Севастополя.

Надходження від надання платних послуг були спрямовані на відшкодування витрат, пов'язаних з виконанням функціональних повноважень державних архівів, на утримання і ремонт майна архівних установ, зокрема на оплату праці – 1 млн 400 тис. грн, на поточні витрати – 2 млн. 97 тис. грн., комунальні послуги – 283 тис. грн, капітальні витрати – 647 тис. грн.

Кошти, отримані від надання платних послуг, ряд архівів спрямував на оплату праці співробітників госпрозрахункових відділів, які не



Очільники архівних служб України, Росії, Білорусі під час прийому у Голови Верховної Ради України В. М. Литвина. 10 вересня 2009 р.

є державними службовцями, і на утримання позаштатних працівників. Так, Держархів м. Севастополя утримує за рахунок додатково 11,5 посади, держархіви Рівненської області – 9, Хмельницької області – 2. Центральні державні архіви також передбачають використання до 25 % від суми надходжень на оплату праці співробітників – недержавних службовців.

Найбільш прибутковими послугами слід вважати оренду, розміщення реклами, надання послуг з науково-технічної обробки документів, консультування, виконання запитів (майнових, генеалогічних), надання документів на копіювання. Значну частину надходжень становлять кошти, отримані від реалізації міжнародних проектів.

Торік за оренду майна архівні установи отримали 449 тис. грн.

Значну частину коштів архівні установи одержують від надання послуг по упорядкуванню документів. У минулому році ця сума становила 687,5 тис. грн.

Нині у госпрозрахункових підрозділах працює 144 особи. В 2008 році упорядковано на договірних засадах 327 тис. справ.

Слід зазначити, що центральні державні архіви майже не займаються упорядкуванням документів на договірних засадах. Минулого року три центральні архіви одержали за цю роботу лише 91 тис. грн.

У той же час у сфері надання платних послуг є низка невирішених питань.

Засоби, отримані від надання платних послуг, становлять усього лише 7–10 % від суми загального фонду Державного бюджету.

Невідкладним залишається питання вдосконалення нормативно-правової бази з питань надання платних послуг. Відсутні стандарти надання послуг.

Проблемою також є небажання більшості районних державних адміністрацій, міських рад, всупереч чинному законодавству, включати в положення про архівні відділи право надання платних послуг.

З метою налагодження обміну досвідом і розробки єдиної програми дій у сфері надання платних послуг архівними установами на початку серпня цього року у Полтаві була проведена нарада керівників центральних держархівів та держархівів областей. На ній керівники архівів акцентували увагу на необхідності максимального розширення асортименту платних послуг, поширення передового досвіду їх надання, не забуваючи при цьому про соціальний захист громадян. Ми повинні зважати на соціально-майновий стан громадян, які звертаються за послугами до архівних установ, забезпечити гарантії реалізації ними своїх конституційних прав.

Ще одне завдання, над яким архівісти України працювали, – це формування мережі трудових архівів в Україні, розв'язання проблем їх фінансування, правового статусу, організації роботи. Слід зазначити, що трудові архіви вже здійснюють значну роботу, спрямовану на захист законних інтересів громадян. В Україні функціонує 1040 трудових архівів, створених міськими, районними й сільськими радами (235 трудових архівів є юридичними особами). У них зберігається понад 3 млн 618 тис. справ, з них 2 млн 928 тис. справ особового складу ліквідованих підприємств, установ і організацій, 689,6 тис. справ тимчасового зберігання й 219 339 кг виборчої документації тимчасового зберігання. Два роки тому в трудових архівах зберігалось 2,1 млн справ, з них 1,9 млн справ особового складу ліквідованих підприємств, установ і організацій. Значно збільшилася штатна чисельність працівників трудових архівів. Нині в цій ланці архівної системи працює 713 співробітників. Якщо в 2007 році вони виконали понад 150 тис. запитів громадян, то в минулому вже майже 269 тис.

У зв'язку зі збільшенням кількості трудових архівів намітилася тенденція зменшення приймання документів особового складу архівними відділами райдержадміністрацій і міських рад, що дасть змогу архівним відділам забезпечити приймання й збереженість документів Національного архівного фонду.

Проте процес створення системи трудових архівів ще далекий до завершення. Передусім вимагає вдосконалення нормативно-правова база. З метою забезпечення гарантованої державної підтримки трудових архівів Держкомархів підготував проект Закону України «Про вне-

сення змін до статті 43 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” щодо порядку зберігання архівних документів, які забезпечують соціальний захист громадян, у якому право створення трудових архівів надається також районним і обласним радам. Уряд уже розглянув і схвалив цей законопроект.

Два роки тому завдяки урядовому рішенню нам вдалося створити два нові центральні архіви: Центральний державний архів зарубіжної українки й Центральний державний електронний архів, процес становлення яких припав на цей нелегкий час. Архіви вирішували питання створення матеріально-технічної й нормативної бази, комплектування своїх штатів. Я не буду зупинятися докладно на завданнях і проблемах цих архівів – їхні керівники у своїх виступах розкриють їх більш глибоко. Впевнена, що усім нам вистачить мудрості, професіоналізму, наполегливості з тим, щоб і надалі гідно виконувати покладені на нас завдання.

Володимир ТАРАСОВ*,
заступник керівника Федерального
архівного агентства (Російська Федерація)

Архіви в усьому світі є бюджетними установами. Тому бюджетні обмеження, неминучі в умовах фінансово-економічної кризи, зачіпають й архівну галузь. У цій ситуації ми повинні були визначити параметри нашого подальшого життя й відповісти на запитання: що робити архівам у складних умовах і як розв’язувати головні проблеми?

Обговоренню цих питань і було присвячене засідання Ради з архівної справи при Федеральному архівному агентстві, яке відбулося 25 червня 2009 р. у м. Новосибірську. У доповіді керівника Росархіву В. П. Козлова й у виступах учасників засідання Ради (в її складі директори федеральних архівів і керівники регіональних архівних органів) було проаналізовано поточну ситуацію і висловлено пропозиції щодо можливих заходів з мінімізації негативних для нашої галузі кризових процесів.

Що ж сьогодні роблять Росархів, архівні органи в регіонах і федеральні архіви для пом’якшення наслідків кризи?

На нараді керівників архівних органів та установ, яка відбулася в березні цього року в рамках науково-методичної ради архівних установ Уральського федерального округу на тему “Реалізація антикризових і антикорупційних заходів у державних архівних органах і установах суб’єктів Російської Федерації”, ухвалено рішення, покликані відіграти мобілізуючу роль у забезпеченні спільних антикризових дій архівів.

* Неофіційний переклад з російської Ганни Волкотруб.



Тематична зустріч з Головою Верховної Ради України
В. М. Литвиним. 10 вересня 2009 р.

Адміністраціями низки суб'єктів Російської Федерації намічені антикризові заходи й розроблені відповідні програми, плани, у тому числі із забезпечення належної діяльності архівних установ в умовах оптимізації бюджетних витрат. Суть цих заходів – проведення антикризової фінансової політики, що забезпечує виконання програми розвитку архівної справи на основі зосередження витрат на пріоритетних напрямках архівної роботи й дотримання суворого режиму економії. Для цього повинні бути підвищені ефективність використання бюджетних коштів і управлінських рішень, організаційний рівень роботи, перерозподілені (якщо виникне в цьому потреба) посадові обов'язки, підвищена ефективність праці, збережена соціальна й психологічна стабільність у колективах.

На жаль, криза призвела до негативних структурних змін в сфері управління архівною справою. Якщо на федеральному рівні ніяких змін не відбулося, то адміністрації деяких суб'єктів Російської Федерації вже здійснили або планують ліквідацію самостійного уповноваженого органу виконавчої влади відповідного регіону в галузі архівної справи. У деяких регіонах відбувається зниження правового статусу архівного органу.

Аналогічна ситуація склалася й на муніципальному рівні, де процеси перетворення органів місцевого самоврядування найчастіше супро-

воджуються зниженням статусу місцевого архівного органу. У деяких випадках у структурі адміністрацій залишаються тільки окремі фахівці з архівної справи.

Усе це вкрай негативно позначається на управлінні галуззю, а отже, й на розв'язанні проблем збереження і використання документів Архівного фонду Російської Федерації.

Проблеми, що виникли в архівній справі, не можна вирішити без фінансової підтримки з боку держави. Обсяги залучених позабюджетних коштів не можуть сповна компенсувати витрати на утримання а, тим паче, на розвиток державних і муніципальних архівів. Наприклад, частка бюджетного фінансування діяльності федеральних архівних установ протягом останніх 5 років становила не менше 80% від загального обсягу їх фінансування. Така ж ситуація характерна для регіонального й муніципального рівнів.

Кризові явища архівна галузь відчуває, насамперед, у скороченні фінансування. У федеральних архівах і в ряді регіонів скорочення поки що не значне. У багатьох же регіональних архівах, як правило, більшість видаткових статей, крім зарплати й комунальних послуг, фінансуються не в повному обсязі. Що стосується обласних цільових програм, то у ряді суб'єктів Федерації обсяги бюджетного фінансування також зменшені.

В умовах скорочення асигнувань окреслилося певне коло “урізанних” в умовах кризи робіт і послуг, які надаються архівними установами. Насамперед це – публікаторська діяльність, створення страхового фонду, розвиток науково-довідкового апарату, в тому числі опис документів особистого походження, створення путівників; надання науково-методичної допомоги організаціям тощо.

Серйозно постраждали такі напрямки, як модернізація матеріально-технічної бази, придбання комп'ютерної техніки, переведення документів в електронний формат.

Скоротилися бюджетні інвестиції в об'єкти капітального будівництва, реконструкцію будинків архівів. Про скорочення об'єктів будівництва говорити доводиться з особливим жалем, оскільки темпи спорудження державних і муніципальних архівів й раніше не відповідали зростаючим потребам архівних установ. У цілому по країні дефіцит площ архівосховищ становить близько 120 тис. кв. м. Нині потреба в площах федеральних архівів становить не менш 50 тис. кв. м.

Ще один аспект. В умовах кризи найважливішого значення набувають заходи із забезпечення збереженості документів, безпеки будинків і людей. Тому найбільшу тривогу викликає можливість вимушеного скорочення обсягів робіт щодо збереженості документів, перевірки наявності й стану справ, підшивки справ. “Урізування” таких напрямків і видів робіт потрібно усіяко уникати.



Покладання квітів до пам'ятника Т. Г. Шевченка. 10 вересня 2009 р.

На федеральному рівні з певною часткою обережного оптимізму можна стверджувати про окремі позитивні тенденції. Зокрема, фіксується деяке поліпшення кадрової ситуації у федеральних архівах, робочі місця в архівах стали більш затребуваними. У докризовий період укомплектованість кадрами федеральних архівів становила 67 %. Тепер вакансії, хоча й повільно, але поступово заповнюються.

Намічається тенденція зниження цін на роботи й послуги, які закуповують архіви. Щоправда, скористатися навіть доступнішими цінами можна лише за наявності відповідних коштів.

Одночасно певні побоювання викликає те, що у зв'язку зі скороченням бюджетних асигнувань скорочуються й позабюджетні джерела фінансування. Архівні установи все частіше повідомляють про зменшення обсягів робіт з упорядкування документів на платній основі через відсутність коштів в організаціях і неможливість придбання витратних матеріалів, а також засобів, що надходять від виконання тематичних і генеалогічних запитів на договірній основі.

Особливого значення набуває визначення пріоритетних напрямків діяльності архівних установ, тих напрямків, від яких ми не можемо відмовитися в будь-якій кризовій ситуації, за будь-яких фінансових витрат. У якості таких Росархів розглядає наступні.

Перше. Забезпечення безпеки Архівного фонду Російської Федерації – це підтримка в робочому стані інженерно-технічних комунікацій архівних будинків, забезпечення їх пожежної безпеки, дотримання охоронного режиму. При цьому необхідність функціонування в умовах су-

ворих фінансових обмежень змушує бути готовими до роботи в режимі надзвичайної ситуації. У кожному архіві повинні бути розроблені, а за необхідності й актуалізовані відповідні інструкції.

В умовах складного фінансового становища найсуворішого економічного обґрунтування потребують ті види робіт із забезпечення збереженості документів, які раніше повсюдно планувалися й проводилися. Наприклад, картонування, заміна дерев'яних стелажів на металеві й ін. Звичайно, за наявності засобів зазначені види робіт можуть здійснюватися. Але, якщо доводиться вибирати, приміром, між картонуванням і придбанням нормативного комплексу вогнегасників, безсумнівно, повинні бути придбані вогнегасники.

За наявності коштів роботи з реставрації й страхового копіювання повинні бути продовжені, але стратегічною лінією в їхній організації є диференційований підхід до відбору документів для спеціальної обробки з урахуванням пріоритетів їхньої цінності й фізичного стану.

Друге. У зв'язку з процесами ліквідації підприємств, масовим звільненням працівників, що відбувається в умовах кризи, одним із пріоритетів у діяльності архівів стає приймання на зберігання значних документальних комплексів, у т.ч. по особовому складу, а також оперативне їх впорядкування.

Насамперед необхідно здійснити приймання архівних документів від ліквідованих організацій, включених до списків джерел комплектування державних і муніципальних архівів (у тому числі, ліквідованих у ході банкрутства). Особлива увага має бути зосереджена на посиленні контролю за забезпеченням збереженості документів і їх упорядкуванням в організаціях-джерелах комплектування державних і муніципальних архівів.

Разом із виконавчими органами державної влади суб'єктів РФ і місцевого самоврядування доцільно розробити антикризові заходи щодо збереження документів по особовому складу ліквідованих організацій, що не перебувають у списках джерел комплектування державних і муніципальних архівів.

Як антикризові дії можна розглядати й проведення заходів щодо підвищення кваліфікації працівників архівних і ділових служб організацій-джерел комплектування, маючи на увазі передусім впровадження нових технологій в організацію роботи.

При скороченні бюджетного фінансування, можливо, варто тимчасово призупинити всі витратні форми ініціативного документування, придбання архівних документів від організації й приватних осіб за плату, розробку методичних і інших посібників, за винятком тих, які знаходяться на завершальній стадії.

Третє. В умовах оптимізації бюджетних асигнувань головним напрямком роботи у сфері використання архівних документів має залиша-

тися забезпечення соціальної захищеності громадян шляхом виконання соціально-правових запитів, пов'язаних з реалізацією їх конституційних прав.

Як і раніше, актуальним залишається інформаційне забезпечення органів державної влади й місцевого самоврядування з питань їх ведення, виконання тематичних запитів організацій, пов'язаних з оформленням прав власності на нерухоме майно, пошуком правовстановлюючих документів і документів, необхідних для безпосередньої роботи організації; забезпечення роботи користувачів у читальних залах державних і муніципальних архівів, забезпечення виконання замовлень користувачів з копіювання архівних документів; розгляд звернень громадян і організацій з питань організації розсекречення архівних документів; підготовка інформаційних заходів (виставки, збірники документів, конференції й ін.) відповідно до затверджених главами урядів, губернаторами, мерами міст програм, планів заходів, а також відповідно до угод із закордонними партнерами; робота реалізації заходів щодо патріотичного виховання громадян РФ.

У разі необхідності архівні установи можуть скоротити або скасувати заплановані з ініціативи архіву роботи щодо підготовки документальних видань, виставок, інших інформаційних заходів. У той же час йти лише шляхом тимчасових обмежень - неконструктивно. Одночасно потрібно форсувати основний напрямок майбутнього розвитку – інформаційні технології, які забезпечують обмін і доступ до інформації на іншому, вищому, сучасному рівні, здійснювати інноваційний прорив.

Четверте. Пріоритетним напрямком може бути й створення сучасних інформаційно-пошукових систем за допомогою оцифровки описів.

Особливо актуальним у поточний період стає пошук і залучення додаткових джерел фінансування, у тому числі зусилля по збільшенню надходжень від підприємницької й іншої діяльності, яка приносить прибуток архівним установам. Це може бути досягнуто, у тому числі за рахунок розширення переліку й збільшення обсягів платних послуг; інформування населення, організацій про надавані платні послуги і т. ін.

От у такий спосіб ми намагаємося визначати шляху забезпечення стабільної діяльності, які дозволять нам пережити важкі часи.

Володимир АДАМУШКО*,
директор Департаменту з архівів та діловодства
Міністерства юстиції Республіки Білорусь

У нелегких умовах світової економічної кризи вирішення проблеми забезпечення стабільної діяльності архівної галузі як ніколи вимагає роз-

* Неофіційний переклад з російської Ганни Волкотруб.



Відкриття спільної українсько-російської виставки
“Повість полум’яних літ Олександра Довженка” в приміщенні ЦДАМЛМ України.
Л. В. Скрипка, О. П. Гінзбург, В. П. Тарасов

важливого і раціонального підходу, визначення пріоритетних напрямків її розвитку, об’єктивної оцінки результатів нашої діяльності, вибору найбільш оптимальних рішень, раціонального сполучення нових методів із традиційними.

Проблема забезпечення збереження архівних документів є однією з найважливіших і актуальних у діяльності архівних установ. Як відомо, вона є комплексною, потребує матеріально-технічного, фінансового, кадрового, науково-методичного й організаційного забезпечення. Однак, у складних умовах сьогодення, через брак бюджетних коштів, архівістам усе сутужніше стає вирішувати свою головну професійну задачу.

Концепція забезпечення збереження документів Національного архівного фонду Республіки Білорусь, як система задач, що допомагають у рамках можливостей галузі прогнозувати і вирішувати проблеми документів одночасно із забезпеченням доступу до них, визначена у “Програмі зі збереження документальної спадщини – складової частини інформаційного ресурсу суспільства на 2003–2010 рр.”. У сьогоднішніх умовах особливо цінним є те, що при розробці програми, триває робота над виконанням якої триває, були використані пропозиції державних архівів і виведена мінімальна розрахункова потреба в бюджетних ко-

штах відповідно до зведень щодо основних ресурсів, необхідних для технічного оснащення архівів.

Ціль програми обумовила її основні напрямки – удосконалення нормативної бази, методичне забезпечення робіт зі збереження документальної спадщини; сприяння створенню оптимальної системи комплектування, збереження і використання документів; зміцнення й удосконалення матеріально-технічної бази галузевого збереження документів; автоматизацію архівних процесів, що супроводжують роботу із забезпечення збереження документів, безпеки архівів тощо.

На сучасному етапі особлива увага приділяється виконанню архівними установами Директиви Президента Республіки Білорусь № 3 від 14 червня 2007 р. “Економія й ощадливість – головні фактори економічної безпеки держави” (Національний реєстр правових актів Республіки Білорусь, 2007 р., № 146, 1/8668).

У кризовий період заходи щодо економії енергетичних і матеріальних ресурсів, коштів є особливо важливими в забезпеченні стабільної діяльності державних архівних установ. В усіх архівних установах Білорусі створено комісії з контролю за економією і раціональним використанням паливно-енергетичних і матеріальних ресурсів і затверджено положення про них. У трудових колективах проводиться роз’яснювальна робота про необхідність раціонального використання ресурсів; щоквартально на загальних зборах колективів і засіданнях дирекцій установ підбиваються підсумки економії. У державних архівних установах нашої країни регулярно здійснюються перевірки приладів обліку витрати води, електричної і теплової енергії; приладів регулювання енергоспоживання, КВП і автоматики; своєчасні промивання і проведення гідравлічних іспитів тепломереж; контроль за станом і відновленням теплоізоляції мереж, роботою і своєчасним обслуговуванням вентиляційних мереж. З метою скорочення споживання електро- і теплоенергії проводяться заміна і ремонт устаткування (світильників, вентиляторів, трубопроводів системи опалення тощо), здійснюється поетапна заміна енергоємних моніторів кінескопного типу ПВМ на рідкокристалічні. Скорочено кількість освітлювальних приладів і час чергового освітлення у приміщеннях будинків установ. Обмежено й взято під посилений контроль користування послугами зв’язку й Інтернету. У республіканських державних архівних установах прагнуть раціонального використання наявного автотранспорту, витрат на бензин в межах установлених лімітів. Під час проведення робіт з реставрації, ремонту, підшивці і переплітінні архівних документів дбайливо ставляться використання видаткових матеріалів. Скорочено витрати на придбання канцелярських товарів з бюджету. Закупівля матеріальних ресурсів і оплата різних послуг здійснюються на конкурсній основі, а також за рахунок позабюджетних коштів, що сприяє зниженню витрат на їх при-

дбання і раціональне використання коштів. Державні архівні установи беруть участь у регіональних програмах з енергозбереження, які фінансуються як із республіканського бюджету, так і за рахунок засобів інноваційного фонду Міністерства енергетики Республіки Білорусь. У 2009–2010 рр. у рамках цих програм планується заміна вікон на енергоефективні склопакети в Центральній лабораторії мікрофільмування і реставрації документів Національного архівного фонду Республіки Білорусь і Національному історичному архіві Білорусі.

У кризових умовах особливо важливого значення набуває розробка теоретичних проблем архівознавства в аспекті забезпечення збереження документів Національного архівного фонду Республіки Білорусь. Не можна не зважати на, що сьогодні, як і раніше, існує загроза втрати документальної спадщини у результаті повеней і пожеж, воєн і пограбувань, порушення норм збереження й охорони документів. В останні роки в Республіці Білорусь розроблено методичні рекомендації щодо захисту архівних документів і приміщень від біологічних шкідників, положення про фонд цифрових копій архівних документів, методичний посібник щодо захисту документів від розкрадань і несанкціонованого доступу й інші матеріали. Проте, необхідно активніше розробляти методичні аспекти даної проблеми (насамперед, це стосується роботи з особливо цінними документами, зі спеціальною документацією, дій архівістів при підтопленні сховищ, реставрації документів тощо).

У сучасних умовах немає необхідності говорити про місце і значення автоматизованих інформаційних технологій в сфері архівної справи. Їх інтенсивне використання є ще одним каналом забезпечення стабільної діяльності архівної галузі. Основними результатами застосування автоматизації в роботі архівних установ є: визначення конкретних методик побудови і функцій спеціалізованих архівних технологій, впровадження чи розробка загальногалузевого програмного забезпечення з основних напрямів архівної діяльності; введення до бази даних і практичне використання значних архівних інформаційних ресурсів.

У Республіці Білорусь ведеться робота зі створення типової автоматизованої інформаційної системи (АІС) архіву, до складу якої входять програмні модулі “Комплектування”, “Особисті фонди”, “Облік”, “Забезпечення збереження”, “Адміністратор АІС архіву”, “Використання”, “НДА”. Від 2010 р. планується її промислове запровадження в усіх державних архівах.

Важливою і ще не цілком запровадженою і оціненою архівістами сферою застосування інформаційних технологій в архівній справі є мережа Інтернет. Перед сайтами державних архівів відкриті величезні можливості, що неухильно розширюються разом з технологічним прогресом. Це дозволяє постійно інформувати про архівну діяльність, подавати загальну довідкову інформацію про архіви й архівні документи,

сприяти пошуку архівних документів і одержанню архівних послуг, популяризувати архівну справу тощо. Наш галузевий інформаційний ресурс у мережі Інтернет – сайт “Архіви Білорусі” – має високий рейтинг у користувачів і за участі архівних установ постійно поповнюється новими матеріалами довідкового і тематичного характеру. Можна констатувати, що на сьогодні в Республіці Білорусь досягнуті значні успіхи у нарощуванні інформаційного потенціалу, надбанні визначеного досвіду і розробці спеціальних технологій, і настав час вирішувати завдання різнобічного застосування напрацьованих технологій, розширювати і підвищувати ефективність використання накопичених ресурсів.

Сьогодні немає необхідності доводити важливу роль архівів у збереженні нашої документальної спадщини. У складний період економічної кризи неабиякого значення набуває всебічне співробітництво архівних установ Білорусі з іншими інститутами суспільної пам'яті – бібліотеками і музеями з метою спільного вирішення непростих завдань збереження національного культурно-історичного багатства. Складність і багатовекторність існуючих проблем вимагає також самого широкого співробітництва з закордонними архівами, музеями, бібліотеками, іншими науковими центрами, що зберігають велику кількість документів, що відносяться до історичного минулого білоруського народу або тісно пов'язані з ним. У цих питаннях міжнародного співробітництва у Державній архівній службі Республіки Білорусь накопичений значний досвід.

Сьогодні архівістам необхідно навчитися заробляти гроші, широко використовуючи свій багатий професійний потенціал.

Відділи діловодства і відомчих архівів, відділи науково-технічної обробки документів в архівах усіх рівнів, від республіканських до територіальних (міських і районних), здійснюють сьогодні платні послуги відповідно до прав, наданих законодавством Республіки Білорусь. Працівниками цих відділів на платній основі проводиться, в основному, науково-технічна обробка документів. Це дозволило багатьом організаціям, незалежно від форми власності, ліквідувати заборгованості з упорядкування і передавання документів на державне збереження, упорядкувати і скласти науково-довідковий апарат до документів з особового складу. Можна прогнозувати, що і надалі ці види послуг будуть найбільш затребувані організаціями республіки.

У той же час, для ширшого залучення позабюджетних коштів працівники державних архівів вишукують можливості для надання нових видів платних послуг. Так, на сьогоднішній день багато організацій, особливо недержавної форми власності, мають потребу в одержанні кваліфікованої допомоги в організації діловодства роботи архіву, у тому числі в роботі з науково-технічною документацією, електронними документами. Консультації можуть проводитися індивідуально для кожної організації, або у вигляді семінарів для групи слухачів.

Навіть в умовах кризи у суспільстві зростає увага до культури оформлення документів, у тому числі електронних, до організації їх збереження, до питань удосконалення нормативної правової бази з організації роботи з документами, у тому числі з роботи зі звертаннями громадян і юридичних осіб, до питань оптимізації документообігу і скорочення тимчасових витрат на пошук необхідних документів.

Державні архіви повинні більш тісно взаємодіяти з науково-дослідними установами галузі у проведенні на місцях спільних семінарів з питань організації роботи з документами, у тому числі з електронними, з науково-технічною й аудіовізуальною документацією, що дозволить залучити додаткові фінансові засоби як тим, так і іншим. У даний час ця робота найчастіше проводиться організаціями, що не входять до системи Державної архівної служби, або не проводиться зовсім.

Необхідно розширювати коло платних послуг, що надаються архівними установами, тому що в даний час значна частина фінансових засобів надходить саме за рахунок цих робіт. У той же час архіви повинні бути переорієнтовані на надання таких платних послуг, як розробка переліків науково-технічної документації, що підлягає передаванню на державне збереження, переліків документів з термінами збереження, інструкцій з діловодства й архівної справи, номенклатур справ. Це є особливо актуальним у зв'язку з прийняттям у 2009 р. Інструкції з діловодства в державних органах і організаціях Республіки Білорусь і, відповідно, необхідністю виконання організаціями вимог щодо роботи з документами.

Стабільна діяльність архівних установ республіки в період фінансової кризи безпосередньо залежить від обсягів платних послуг, що надаються ними. Розширення переліку й обсягу платних послуг допоможе, з одного боку, організаціям навести порядок у роботі з документами, а з іншого – архівним установам подолати негативні наслідки кризи.

В умовах бюджетного дефіциту білоруським архівістам доводиться вишукувати додаткові джерела його покриття. Не залишилися осторонь і працівники державних архівів, зайняті інформаційним забезпеченням користувачів відповідно до їхніх запитів.

Вирішуючи питання забезпечення стабільної діяльності архівних установ, маємо враховувати, щоб додаткові джерела фінансування, що вишукуються, не порушували законних прав і інтересів наших громадян, на податки яких існують державні архіви, і при цьому не позначилися на їхньому цілком заслуженому в населення авторитеті.

Для залучення позабюджетних коштів працівники архівів, зайняті використанням документів, виконують на платній основі тематичні, біографічні, генеалогічні запити, займаються копіюванням документів. Ці види послуг є реальним джерелом надходження на рахунки державних архівів коштів. Пережиті країною фінансові труднощі практично не відбилися на надходженні зазначених запитів до державних архівів.



Перше робоче засідання (“Митрополичі палати” Національного заповідника “Софія Київська”). 10 вересня 2009 р.

Можна прогнозувати, що і надалі ці види послуг залишаться у числі найбільш затребуваної споживачами архівної інформації. Інші види платних послуг, такі як добірка, систематизація документів для використання в радіо- і телепередачах, створенні витворів науки, літератури і мистецтва, надання послуг з використання кінофотофонодокументів, підготовка на запити користувачів виставок документів, проведення лекцій, уроків, екскурсій по архівах, власне кажучи, завжди були лише потенційним джерелом надходження позабюджетних коштів.

Разом з тим варто відмітити, що серед запитів, що надходять до державних архівів країни, домінують запити соціально-правового характеру. У середньому щорічно на розгляд до архівів надходить до 30 тис. таких запитів. Подібна картина спостерігається й у поточному році. На відміну від попередніх років, коли більшість серед них складала запити громадян, що потерпіли від нацистських переслідувань у роки Великої Вітчизняної війни, у роки політичних репресій, а також запити, що відбивають трудові відносини заявників зі своїми роботодавцями, нині на перший план виходять запити, що стосуються майнових і спадкоємних прав. Спостерігається стійка тенденція збільшення їхнього надходження до державних архівів.

Відповідно до законодавства Республіки Білорусь донедавна всі запити соціально-правового характеру виконувалися державними архівами на безоплатній основі. В умовах фінансової кризи, що не обійшла і

нашу країну, помітно знизилася бюджетне фінансування архівної галузі. У пошуках додаткових прибутків ми змушені були піти на внесення відповідних змін до нормативно-правового документа, що регулює порядок надання установами Державної архівної служби Республіки Білорусь платних послуг фізичним і юридичним особам щодо використання архівних документів. У результаті зазначеного корегування державні архіви одержали право здійснювати виконання запитів, що стосуються майнових і спадкоємних прав, на платній основі. Плата (у межах 10 доларів), що стягується архівами за виконання дуже трудомістких запитів, які містять необхідні користувачам відомості для підтвердження майнових і спадкоємних прав, не повинна позначитися на їхньому матеріальному добробуті. У той же час одержувані від виконання даної категорії запитів доходи, після відповідних відрахувань до бюджету, державні архіви використовують для матеріального заохочення працівників, на виробничий і соціальний розвиток.

Всі інші запити соціально-правового характеру, як і раніше, виконуються державними архівами безкоштовно.

Сьогодні, коли документи Національного архівного фонду усе більш затребувані, для забезпечення стабільної діяльності державних архівів необхідна активізація роботи зі створення електронних інформаційних ресурсів в архівах і їхньому наданні користувачам у режимі локального та вилученого доступу. Це в кінцевому результаті дозволить зняти з архівістів значну частину навантаження, спростить процес виконання запитів фізичних і юридичних осіб і істотно полегшить пошук архівної інформації.

Найважливішим фактором, що забезпечує усталену роботу архівних установ, є належне фінансування всіх напрямків їхньої діяльності.

В останні роки кошти, заплановані по всіх статтях витрат, виділялися фінансовими органами вчасно, у повному обсязі. Спостерігався ріст фінансування – 118,2% до рівня 2007 р., 134,7% до рівня 2008 р. Ситуація змінилася наприкінці жовтня 2008 р. Міністерством фінансів було заблоковано понад 300,0 млн руб. У результаті республіканський бюджет був виконаний тільки на 93,6%. Залишилися неоплаченими рахунки на суму 126,3 млн руб. За сім місяців поточного року Мінфіном тричі знімалося фінансування. У резерв відправлено 888,0 млн руб. засобів, виділених галузі.

Аналіз фінансування обласних і зональних державних архівів доводить їхню низьку забезпеченість бюджетним фінансуванням – значно нижче середньореспубліканського рівня. Регіональні архіви змушені компенсувати недобір бюджетних засобів за рахунок позабюджетних доходів.

До позабюджетної діяльності всієї архівної галузі, то до цього часу всі можливі розширення сфери послуг, що надаються державними архівами, використані. При щорічних темпах зростання доходів по позабю-

джетній діяльності: 115 % (2006 р.), 118,4 % (2007 рік), 111,5 % (2008 р.) стає усе суужніше не тільки збільшувати досягнуті обсяги реалізації платних робіт і послуг, а й навіть зберегти їх на колишньому рівні.

Державні архіви завжди вдавалися і вдаються до вичерпних заходів для збільшення заробітної плати за рахунок власних коштів. Середньомісячна заробітна плата по галузі в 2008 р. в порівнянні з попереднім роком збільшилася на 14,2 % і склала 575,6 тис. руб. (261 \$). За рахунок позабюджетних джерел у середньому за місяць кожному працівнику галузі доплачувалось 87 тис. руб. (\$ 39,5), що складає 13–15% заробітної плати.

Слід зазначити, що в працівників обласних і зональних державних архівів заробітна плата в даний час на 45 % нижче, ніж у республіканських архівних установах і складає 499,9 тис. руб. (\$ 178,5).

Проблема заробітної плати працівників галузі залишається гострою, її рівень є найнижчим у бюджетній сфері вже протягом 2,5 років. При цьому темпи росту споживчих цін у країні випереджають темпи росту заробітної плати в галузі (114,8 % до 114,2 % у 2008 році і 115,2 % до 106,4 % у 2009 році).

Сьогоднішній випускник вузу, згідно з “Кваліфікаційним довідником посад працівників державних архівів Республіки Білорусь”, може претендувати на посаду архівіста 2-ї кваліфікаційної категорії (вища освіта без пред’явлення вимог до стажу роботи) з окладом у розмірі 231 800 руб. (\$ 83). Для порівняння: прибиральник службових приміщень в архіві в даний час має оклад 181 930 руб. (\$ 65).

Найщільніше з цією ситуацією пов’язаний і той факт, що в галузі зберігається високий відсоток відпливу кадрів. У 2006 р. звільнилося 129 чоловік (10,3 % від загальної кількості працівників), у 2007 р. – 131 (10,4 % від загальної кількості працівників), у 2008 р. – 137 чоловік (10,6 % від загальної кількості працівників). Основною причиною звільнення при переході на іншу роботу є незадоволеність заробітною платою.

Серйозною проблемою є і процес старіння кадрів. Як і раніше, залишається високим відсоток працівників у віці старше 50 років. Ці проблеми актуальні й для архівістів в Російській Федерації та Україні.

У цих умовах ми звертаємо особливу увагу на комплектування архівних установ кваліфікованими кадрами за рахунок випускників вузів історичного профілю, насамперед, Белдержуніверситету. У 2006 р. здійснено перший випуск фахівців відділення “Документознавство. Інформаційне забезпечення керування”. Щорічно в архівну галузь приходять близько 20 молодих фахівців з вищою профільною освітою.

Головними напрямками нашої кадрової політики в умовах економічної кризи є ріст професійного рівня працівників архівної галузі, удосконалення стилю і методів роботи керівних кадрів з виконання

завдань, що стоять перед Державною архівною службою Республіки Білорусь, створення відповідного морально-психологічного клімату в трудових колективах, скорочення відпливу кадрів у галузі, омолодження кадрового потенціалу архівних установ, підвищення трудової і виконавчої дисципліни.

Однак, криза – це непоганий час для того, щоб учитися досвіду і знанням наших колег у різних країнах. Будь-яка криза дає нам шанс відшукати нові можливості, що можуть стрімко змінити на краще роками існуюче положення. Як говорив Дейл Карнегі: “Якщо вам дістався лимон, перетворіть його на лимонад...”

Віра КУПЧЕНКО,
директор Державного архіву м. Києва

Згідно із Законом України “Про Національний архівний фонд та архівні установи” “держава гарантує умови для зберігання, поповнення (примноження) і використання Національного архівного фонду”. Регіональні архіви, до яких належить і Державний архів м. Києва, є місцевими державними архівними установами й входять у систему архівних установ України. На них покладено обов’язки постійного зберігання документів Національного архівного фонду, які мають місцеве значення, а також здійснення управління архівною справою і діловодством на певній території. Тобто повноваження місцевих державних архівних установ (відповідно до їхнього рангу й профілю) поширюються на юридичних і фізичних осіб у межах певної адміністративно-територіальної одиниці (зона комплектування).

Державний архів м. Києва приймає на постійне зберігання документи Національного архівного фонду від підприємств, організацій і установ – джерел комплектування архіву відповідно до порядку й нормативно-правових, нормативно-методичних документів до комплектування держархівів. Крім цього, на підставі угоди (договору) між власником документів і архівом останній має право прийняти на зберігання документи, які не належать Національному архівному фонду. В угоді (договорі) у кожному конкретному випадку обмовляються терміни зберігання документів, умови зберігання й використання документів.

Забезпечення збереженості документів, переданих на зберігання, є однією з основних функцій архіву й включає цілий комплекс взаємозв’язаних робіт. Серед них: створення й підтримка оптимальних умов і режимів зберігання документів – розміщення архівних установ у спеціально збудованих спорудах або пристосованих для зберігання документів приміщеннях (приклад – Державний архів м. Києва); наявність основних і необхідних приміщень, що дозволяють забезпечити збереженість документів на всіх етапах роботи з ними, дотриман-

ня вимог до приміщень сховищ, їх оснащення системами вентиляції, пожежної безпеки, стелажми, дотримання й підтримка світлового, температурно-вологісного, санітарно-гігієнічного, протипожежного, охоронно-пропускнуго режимів.

За останні роки Державний архів м. Києва розпочав заходи, спрямовані на попередження втрати й розкрадання документів. Впроваджено чіткий пропускнуий режим у будинок архіву, обмежено доступ до службових приміщень архіву (у зону зберігання документів мають доступ тільки хранителі фондів). Крім фізичної охорони, впроваджено систему автоматичної охоронної сигналізації з виведенням на пульт державної служби охорони. А наявність так званої “тривожної” кнопки дозволяє, якщо виникне потреба, негайно повідомити про порушення цілісності об’єкта, який перебуває під охороною. З метою підвищення персональної відповідальності конкретні сховища закріплені за конкретними хранителями фондів. Докорінно переглянуто ставлення працівників до вимог внутрішнього розпорядку. Запроваджено порядок здачі приміщень, ключів від них після робочого дня, розроблена схема видачі документів співробітникам архіву і їх повернення, впроваджено порядок користування документами НАФ.

Питання дотримання чинних інструкцій і правил постійно розглядаються на робочих нарадах, колегіях архіву. Щорічно контролюються санітарно-гігієнічні норми щодо складу повітря, метеорологічні фактори, технологічне встаткування, рівня шуму, освітленості робочих місць.

Забезпечуються вимоги до розміщення документів у сховищах, дотримання порядку розміщення тих документів, які підлягають окремому (відокремленому) зберігання. Неухильно дотримуються порядок і процедура видачі справ зі сховищ і їх повернення (наявність підстави, дозволу на видачу справ зі сховищ, норми й терміни видачі, вимог до підготовки справ до видачі, оформлення видачі документів, здійснюється контроль руху, наявності й стану справ, а також за поверненням і переміщенням архівних документів). Для хранителів фондів розроблена спеціальна інструкція з організації й проведення перевірки наявності й стану справ. Особливо важливим є проведення заходів щодо підтримки в часі фізико-хімічних характеристик їхньої матеріальної основи, технічного стану документів.

Питання забезпечення збереженості документів є одними із пріоритетних у процесі здійснення держархівом функцій управління архівною справою й діловодством у зоні його комплектування. У цьому контексті архів взаємодіє в таких напрямках:

- здійснення перевірок стану архівної справи на підприємствах, установах, в організаціях, роботи архівних підрозділів, служб діловодства, експертних комісій;



Підписання Угоди про співробітництво між ЦДНТА України та РДАНТД.
Є. В. Семенов, Л. В. Успенська, І. Б. Матяш, 12 вересня 2009 р.

- проведення оглядів роботи архівних підрозділів і служб діловодства. Відроджена практика щорічного проведення конкурсів-оглядів на краще сховище в Державному архіві м. Києва. Практикується щорічне проведення анкетування підприємств, організацій і установ, які включені в перший і в другий список джерел комплектування й формування держархіву, що дає змогу оперативно проаналізувати стан архівної справи, умови й режими збереженості документів;
- інформування органів державної влади, місцевого самоврядування, керівників підприємств, установ і організацій про стан архівної справи, збереженості документів у підвідомчих установах і службах; розробка й прийняття розпоряджень Київської міської влади. Приміром, під час проведення в місті адміністративно-територіальної реформи в 2001 році Держархів ініціював прийняття розпорядження Київської міської держадміністрації від 09.10.2001 № 2133 “Про забезпечення збереженості документів районних державних адміністрацій м. Києва під час проведення адміністративно-територіальної реформи”;
- розгляд питань збереженості документів на нарадах, засіданнях колегіальних органів, семінарах-практикумах, курсах підвищення кваліфікації;

- підготовка методичних рекомендацій, посібників і тощо;
- створення архівних установ для зберігання документів по особовому складу підприємств, організацій. Протягом 1998–2001 рр. Держархів м. Києва розпочав реалізацію низки заходів, що сприяють створенню й організації в районах міста архівних відділів, виділенню їм приміщень, оснащенню матеріальними ресурсами.

Нині у цих архівних установах зберігається понад 120 тисяч од. зб. документів з особового складу ліквідованих підприємств, установ і організацій. До роз'яснювальної роботи з попередження втрати документів залучені також районні управління праці й соціального захисту населення держадміністрацій, введено в практику письмове інформування керівників підприємств-банкрутів про необхідність належної збереженості документів і вжиття заходів для передачі їх на зберігання в архівну установу. Комплексне використання усіх перерахованих складових сприяє збереженості архівних документів.

Михайло ЛАРІН*,

директор Всеросійського науково-дослідного інституту
архівознавства та архівної справи, доктор історичних наук,
професор, м. Москва

Правовою підставою для розробки Правил діловодства у федеральних органах виконавчої влади послужив Федеральний закон від 27.07.2006 р. № 149-ФЗ “Про інформацію, інформаційні технології й про захист інформації”, де в статті 11, п. 2 говориться: “У федеральних органах виконавчої влади документування інформації здійснюється в порядку, встановленому Урядом Російської Федерації”.

Правила розробили:

- відповідальний виконавець – Мінкультури Росії,
- співвиконавці – Мінекономрозвитку Росії, ФСБ Росії, ФСО й ФСТЕК.
- підготовку проекту Правил здійснювали Росархів і ВНДІДАС.

Правила затверджені Постановою Уряду Російської Федерації від 15.06.2009 р. № 477 “Про затвердження Правил діловодства у федеральних органах виконавчої влади”. Відповідно до нього Типова інструкція, що раніше діяла, з діловодства у федеральних органах виконавчої влади із затвердженням Правил, втратила свою силу.

Постановою також внесені зміни в типові регламенти:

- Типовий регламент взаємодії федеральних органів виконавчої влади (затверджений постановою Уряду РФ від 19.01.2005 р. № 30);

* Неофіційний переклад з російської Ганни Волкотруб.

- Типовий регламент внутрішньої організації федеральних органів виконавчої влади (затверджений постановою Уряду РФ від 28.07.2005 р. № 452).

Зміни, внесені в Типовий регламент взаємодії федеральних органів виконавчої влади від 19.01.2005 р. № 30:

Стара редакція:

“11.1. Діловодство у федеральних органах виконавчої влади організується відповідно до типової інструкції з діловодства у федеральному органі виконавчої влади (далі – типова інструкція), затвердженої Міністерством культури та масових комунікацій Російської Федерації. Федеральні органи виконавчої влади видають свої інструкції з діловодства, погоджені з Федеральним архівним агентством”.

Нова редакція:

“11.1. Діловодство у федеральних органах виконавчої влади здійснюється відповідно до Правил діловодства у федеральних органах виконавчої влади, затвердженими постановою Уряду Російської Федерації від 15 червня 2009 р. № 477. На підставі вказаних Правил федеральні органи виконавчої влади за погодженням з федеральним органом виконавчої влади в галузі архівної справи видають інструкції з діловодства”.

Зміни, внесені в Типовий регламент внутрішньої організації федеральних органів виконавчої влади від 28.07.2005 р. № 452:

стара редакція:

“2.38. Правила організації роботи з документами у федеральному органі виконавчої влади на підставі актів законодавства Російської Федерації визначаються регламентом федерального органу виконавчої влади та інструкцією з діловодства в центральному апараті федерального органу виконавчої влади”;

нова редакція:

“2.38. Діловодство у федеральному органі виконавчої влади здійснюється відповідно до Правил діловодства у федеральних органах виконавчої влади, затвердженими постановою Уряду Російської Федерації від 15 червня 2009 р. № 477. На підставі зазначених Правил федеральний орган виконавчої влади за погодженням з федеральним органом виконавчої влади в галузі архівної справи видає інструкцію з діловодства”.

Зміни, внесені в Типовий регламент внутрішньої організації федеральних органів виконавчої влади від 28.07.2005 р. № 452:

стара редакція:

“2.39. Відповідальність за організацію і ведення діловодства в структурних підрозділах федеральних органів виконавчої влади покладається на керівників цих підрозділів.

Безпосередня робота з документаційного забезпечення в структурних підрозділах здійснюється особами, відповідальними за діловодство”;

нова редакція:

“2.39. Організація і ведення діловодства у федеральному органі виконавчої влади здійснюються структурним підрозділом федерального органу виконавчої влади, на який покладені функції з ведення діловодства, а також особами, відповідальними за ведення діловодства в інших структурних підрозділах федерального органу виконавчої влади”.

Призначення Правил діловодства у федеральних органах виконавчої влади

Правила встановлюють єдиний порядок діловодства у федеральних органах виконавчої влади, тобто визначають принципи й правила діловодства, які є загальними для всіх федеральних органів виконавчої влади і які повинні виконуватися (дотримуватися) в усіх федеральних органах виконавчої влади, незалежно від типу (федеральне міністерство, федеральна служба, федеральне агентство), характеру діяльності, структури й інших особливостей.

До федеральних органів виконавчої влади в Росії належать (Указ Президента РФ від 12.05.2008 р. № 7240):

- федеральні міністерства, служби й агентства, керівництво діяльністю яких здійснює Президент РФ, і підвідомчі їм федеральні служби і федеральні агентства;

- федеральні міністерства, керівництво діяльністю яких здійснює Уряд РФ, і підвідомчі їм федеральні служби й агентства;

- федеральні служби і агентства, керівництво діяльністю яких здійснює Уряд РФ.

Федеральним законом “Про інформацію...” встановлено, що (ст. 11, п. 2): “... Правила діловодства й документообігу, встановлені іншими державними органами, органами місцевого самоврядування в межах їх компетенції, повинні відповідати вимогам, які встановлені Урядом Російської Федерації в частині діловодства й документообігу для федеральних органів виконавчої влади”.

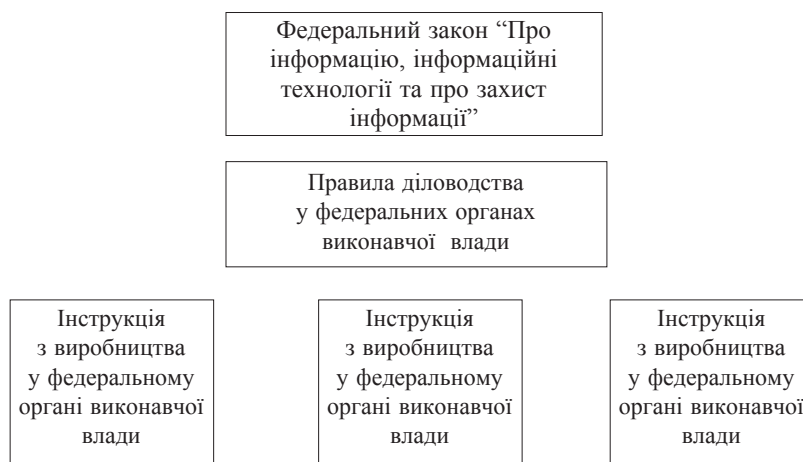
Отже, Правила призначені для всіх державних органів (у тому числі, для органів влади суб’єктів Російської Федерації), а також органів місцевого самоврядування.

Статус і роль Правил ведення діловодства у федеральних органах виконавчої влади

В історії нашої країни, включаючи радянський період, не ухвалювалося нормативних актів з діловодства за статусом, рівним Правилам.

ЕГСД (М., 1973) і ГСДОУ (М., 1988), що мали в свій час велике значення, не були нормативними документами, тобто носили рекомендаційний характер.

Місце Правил у нормативній базі ДОУ:



Найбільш важливі положення Правил

Правилами (п. 3) встановлено, що “федеральний орган виконавчої влади на основі діючих Правил з урахуванням умов і специфіки своєї діяльності розробляє інструкцію з діловодства, затверджену керівником федерального органу виконавчої влади за погодженням з федеральним органом виконавчої влади в галузі архівної справи”, тобто з Федеральним архівним агентством (Росархівом).

Отже, якщо інструкція з діловодства федерального органу виконавчої влади не буде відповідати Правилам, Росархів її не погодить.

Розділ VI Правил установлює деякі базові принципи роботи з електронними документами у федеральних органах виконавчої влади. Ці положення важливі для реалізації міжвідомчого електронного документообігу.

Для організації роботи з впровадження Правил постановою Уряду від 15.06.2009 р. № 477 передбачено:

“4. Федеральному архівному агентству до 1 січня 2010 р. Затвердити методичні рекомендації з розроблення інструкцій з діловодства у федеральних органах виконавчої влади”.

Структура Правил ведення діловодства у федеральних органах виконавчої влади

- I. Загальні положення;
- II. Основні поняття;
- III. Створення документів у федеральному органі виконавчої влади;
- IV. Вимоги до організації документообігу у федеральному органі виконавчої влади;
- V. Документальний фонд федерального органу виконавчої влади;
- VI. Особливості роботи з електронними документами у федеральному органі виконавчої влади;

Додаток “Перелік обов’язкових відомостей про документи, які використовуються з метою обліку і пошуку документів у системах електронного документообігу федеральних органів виконавчої влади”.

Розділ I. Загальні положення

- Правила встановлюють єдиний порядок діловодства у федеральних органах виконавчої влади.
- Дія Правил не поширюється на організацію роботи з документами, що містять державну таємницю.
- Федеральний орган виконавчої влади на основі Правил, з урахуванням умов і специфіки своєї діяльності розробляє інструкцію з діловодства, яку затверджує керівник федерального органу виконавчої влади за погодженням з федеральним органом виконавчої влади в галузі архівної справи.

Розділ II. Основні поняття

- документування - фіксація інформації на матеріальних носіях у встановленому порядку;
- діловодство - діяльність, що забезпечує створення офіційних документів і організацію роботи з ними у федеральних органах виконавчої влади;
- документ - офіційний документ, створений державним органом, органом місцевого самоврядування, юридичною або фізичною особою, оформлений у встановленому порядку й включений у документообіг федерального органу виконавчої влади;
- документообіг - рух документів з моменту їх створення або одержання до завершення виконання, розміщення в справу й (або) відправлення;
- оригінал документа - перший або єдиний екземпляр документа;
- копія документа - документ, що повністю відтворює інформацію оригіналу документа і його зовнішні ознаки, який не має юридичної сили;
- реєстрація документа - присвоєння документу реєстраційного номера й запис у встановленому порядку відомостей про документ;
- номенклатура справ - систематизований перелік найменувань справ, сформованих у федеральному органі виконавчої влади, із зазначенням термінів їх зберігання;
- справа – сукупність документів або окремих документів стосовно одного питання питанню або ділянки діяльності федерального органу виконавчої влади;
- служба діловодства - структурний підрозділ федерального органу виконавчої влади, на який покладені функції з ведення діловодства, а також особи, відповідальні за ведення діловодства в інших структурних підрозділах федерального органу виконавчої влади.

Розділ III. Створення документів у федеральному органі виконавчої влади

Встановлені вимоги до бланків документів і склад реквізитів документів.

Документи, які створюються у федеральному органі виконавчої влади, оформляються на бланках, на стандартних аркушах паперу формату А4 (210 x 297 мм) або А5 (148 x 210 мм) чи у вигляді електронних документів і повинні мати встановлений склад реквізитів, їх розміщення й оформлення.

Зразки бланків затверджуються наказом керівника федерального органу виконавчої влади.

Склад реквізитів документів, які створюються у федеральному органі виконавчої влади:

- Державний герб Російської Федерації;
- найменування федерального органу виконавчої влади;
- посада особи, яка підписала документ;
- підпис посадової особи;
- вид документа;
- місце складання (видання) документа;
- довідкові дані про федеральний орган виконавчої влади;
- адресат;
- дата документа;
- реєстраційний номер документа;
- найменування документа;
- текст документа;
- посилання на вихідний номер і дату документа адресанта;
- відмітка про наявність додатків;
- гриф узгодження;
- гриф затвердження;
- віза;
- відбиток печатки;
- відмітка про засвідчення копії;
- відмітка про виконавця;
- вказівки по виконанню документа;
- відмітка про контроль документа;
- відмітка про виконання документа;
- відмітка про конфіденційність.

IV. Вимоги до організації документообігу у федеральному органі виконавчої влади

Підкреслена роль служби діловодства:

“14. Документи, що надходять у федеральний орган виконавчої влади, проходять у службі діловодства первинну обробку, реєстрацію, попередній розгляд, передачу керівництву на розгляд, передаються виконавцям і після виконання розміщуються в справі”.

“18. Зареєстровані документи передаються службою діловодства на розгляд керівникові федерального органу виконавчої влади або за рішенням керівника федерального органу виконавчої влади іншим посадовим особам федерального органу виконавчої влади. Документи із вказівками по виконанню передаються службою діловодства виконавцям”.

“20. Документи після їхнього підписання керівником (заступником керівника) федерального органу виконавчої влади передаються в службу діловодства для реєстрації й відправлення”.

“21. Служба діловодства здійснює перевірку правильності оформлення документа, комплектності документа і відповідності кількості екземплярів документа до списку розсилання. Неправильно оформлені документи повертаються виконавцеві”.

24. “У федеральному органі виконавчої влади службою діловодства ведеться облік документів, що надійшли, створюються і відправляються. Дані про кількість документів узагальнюються, аналізуються службою діловодства і надаються керівникові федерального органу виконавчої влади у встановленому порядку”.

IV. Вимоги до організації документообігу у федеральному органі виконавчої влади

Визначено склад обов’язкових відомостей про документи, які використовуються в системах електронного документообігу (СЕД) з метою обліку й пошуку документів (п. 25).

Склад обов’язкових відомостей про документи, які використовуються в СЕД

1. Адресант
2. Адресат
3. Посада, прізвище й ініціали особи, яка підписала документ
4. Вид документа
5. Дата документа
6. Номер документа
7. Дата надходження документа
8. Вхідний номер документа
9. Посилання на вихідний номер і дату документа
10. Найменування тексту
11. Індекс справи
12. Відомості про переадресацію документа
13. Кількість аркушів основного документа
14. Кількість додатків
15. Загальна кількість аркушів додатків
16. Вказівки по виконанню документа
17. Посада, прізвище й ініціали виконавця
18. Відмітка про конфіденційність

У системі електронного документообігу федерального органу виконавчої влади можуть використовуватися додаткові відомості про документи (п. 25 Правил).

Розділ V. Документальний фонд федерального органу виконавчої влади

Федеральний орган виконавчої влади:

- а) формує свій документальний фонд із документів, що створюються в процесі його діяльності;
- б) розробляє й затверджує за погодженням з федеральним органом виконавчої влади в галузі архівної справи перелік документів, що створюються в процесі його діяльності, а також у процесі діяльності підвідомчих йому організацій із вказівкою термінів зберігання (п. 26).

Формування документального фонду федерального органу виконавчої влади здійснюється службою діловодства шляхом складання номенклатури справ, формування й оформлення справ, забезпечення їх збереження, обліку й передачі справ в архів федерального органу виконавчої влади.

Номенклатура справ федерального органу виконавчої влади:

- один раз у 5 років узгоджується з ЦЕК федерального держархіву, у який передаються на постійне зберігання документи Архівного фонду Російської Федерації;
- затверджується керівником після узгодження із ЦЕК федерального органу виконавчої влади не пізніше кінця поточного року і вводиться в дію з 1 січня наступного року.

Визначено порядок передачі справ в архів:

“34. Справи постійного і тимчасового (понад 10 років) зберігання передаються в архів федерального органу виконавчої влади не раніше, ніж через 1 рік і не пізніше, ніж через 3 роки від дня початку їх використання або зберігання в структурних підрозділах. Передача справ в архів федерального органу виконавчої влади проводиться на підставі описів справ постійного зберігання, тимчасового (понад 10 років) зберігання і по особовому складу, складених у структурних підрозділах федерального органу виконавчої влади. Справи тимчасового (до 10 років включно) зберігання в архів федерального органу виконавчої влади не передаються й підлягають знищенню у встановленому порядку.

Порядок складання номенклатури справ і описів справ, формування й оформлення справ, а також знищення справ тимчасового зберігання у федеральному органі виконавчої влади визначається федеральним органом виконавчої влади в галузі архівної справи (тобто Росархівом).

Розділ VI. Особливості роботи з електронними документами у федеральному органі виконавчої влади

- Електронні документи створюються, обробляються й зберігаються в системі електронного документообігу федерального органу виконавчої влади (п. 37 Правил).

- Для підписання електронних документів федерального органу виконавчої влади використовуються ЕЦП (п. 38).

Використовувані засоби ЕЦП повинні бути сертифіковані.

При розгляді й узгодженні електронних документів у СЕД можуть використовуватися способи підтвердження дій з електронними документами, при яких ЕЦП не використовується (п. 38, 39);

Приймання й відправлення електронних документів здійснюються службою діловодства.

При одержанні електронних документів служба діловодства здійснює перевірку дійсності електронному цифровому підпису (дане положення відповідає Федеральному закону “Про електронний цифровий підпис”).

Розділ VI. Особливості роботи з електронними документами у федеральному органі виконавчої влади

При передачі електронних документів на розгляд керівника федерального органу виконавчої влади, в структурні підрозділи й відповідальним виконавцям, при відправленні електронних документів і їх зберіганні разом з електронними документами передаються (зберігаються) їх реєстраційні дані (п. 42).

Відповідно до Держстандарту ІСО 15489-1-2007 реєстраційні дані становлять частину метаданих електронного документа.

Виконані електронні документи систематизуються в справі відповідно до номенклатури справ федерального органу виконавчої влади. При складанні номенклатури справ вказується, що справа ведеться в електронному виді. Електронні документи підлягають зберіганню протягом термінів, передбачених для аналогічних документів на паперовому носії.

Після закінчення терміну зберігання електронні документи підлягають знищенню на підставі акту про виділення їх до знищення, який затверджує керівник федерального органу виконавчої влади (п. 44-47 Правил).

Розвиток нормативної бази ДОУ

З метою впровадження системи міжвідомчого електронного документообігу (МЕДО) підготовлений і представлений в Уряд Російської Федерації проект розпорядження Уряду РФ “Про затвердження Положення про систему міжвідомчого електронного документообігу”. Також відповідними відомствами підготовлений проект нового закону про електронний підпис.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що Російська Федерація стає на шлях практичного впровадження електронних документів і електронного документообігу в органах державного управління в рамках реалізації концепції електронного уряду.

Алла ГОЛУБОВИЧ,

директор Національного історичного архіву Білорусі

У Національному історичному архіві Білорусі перебуває 1 019 109 од. зб., що забезпечують інформаційні потреби суспільства щодо управління державою, розвитку економіки, міжнародних відносин, спадкоємності культурно-історичних традицій, наукових досліджень. Наукове використання документів архіву ведеться вченими більш як 20 країн світу, у т. ч. Англії, Франції, США, Ізраїлю, країн Прибалтики, СНД.

Активне використання документів здійснюється як у зв'язку зі зверненнями громадян по запитах тематичного, генеалогічного й біографічного характеру, так і великою інформаційною роботою. Крім того, в останні роки архів видав 13 збірників і довідників: шість випусків збірника наукових повідомлень і статей “Архіваріус”, збірник “Гербоўнік беларускай шляхты”, тт.1,2 (літери А, Б); книгу 44 “Метрыкі ВКЛ”, 2 випуски довідника “Могилевський магістрат” за документами XVI ст., довідники “Мінська губернія: державні, релігійні й громадські установи (1793–1917 рр.)” і “Фонди Національного історичного архіву Білорусі”, підготував 9 збірників і довідників.

Відзначена також висока відвідуваність, що пов'язано зі збільшенням видачі справ, мікрофотокопій. За рахунок проведеної автоматизації пошуку документів видачу справ скорочено приблизно на 20 %. Інтенсивність використання впливає й на збереженість документів, у зв'язку із чим у галузі з 2003 р. виконується “Програма по збереженню документальної спадщини – складової частини інформаційних ресурсів суспільства на 2003–2010 рр.”. Головною метою програми стало вироблення концепції забезпечення збереженості документів як системи завдань, які дозволили прогнозувати й вирішувати проблеми збереження з одночасним забезпеченням доступу до них. Основні програмні питання – це збереження документів на основі сучасних методологій і технічних засобів; забезпечення доступу до архівних документів, їх збереженість і безпека в процесі використання; зміцнення матеріально-технічної бази зберігання документів і зміцнення кадрового потенціалу. Уже нині, за рік до завершення програми, можна говорити про успіхи й правильність обраного напрямку.

Забезпечення збереження документів на основі сучасних методологій і технічних засобів

В архіві розроблено комплекс заходів щодо забезпечення збереженості документів, враховуючи такі пріоритети, як їхній фізичний стан, цінність, затребуваність у суспільстві. Розроблено й затверджено “По-

* Неофіційний переклад з російської Ганни Волкотруб.

ложення про документальні пам'ятники Національного історичного архіву Білорусі – складової частини Національного архівного фонду Республіки Білорусь”, яке визначає критерії й порядок віднесення архівних матеріалів до документальних пам'ятників, порядок їх обліку й зберігання.

Головним напрямком у забезпеченні збереженості документів у НІАБ є створення страхового фонду документальних матеріалів у вигляді мікрофотокопій і електронних копій на випадок втрати оригіналів. Питання про створення страхового фонду для нашого архіву особливо важливе, тому що значна частина цінних документів перебуває в поганому фізичному стані. Лише в 2008 р. у ЦІМРД НАФ Республіки Білорусь створений страховий фонд на 711 справ.

З 2001 р. архів почав використовувати нові технології створення копій документів для використання. Це – сканування, а потім цифрове копіювання документів. Це, у деякій мірі, вирішує проблеми створення фонду користування. Наприклад, за допомогою створення цифрових копій, на документи, які інтенсивно використовуються – ревізькі казки – усунуто критичну ситуацію, коли практично всі основні (корінні) ревізькі казки по Мінській губернії були розшиті. Можна було б не видавати розшиті справи, але тоді користувачі не скористалися б потрібною інформацією.

У зв'язку з участю архіву в проєкті оцифровки документальної спадщини “Документальні пам'ятники Білорусі – архівний фонд “Радзівілли – князі” розпочато роботу з оцифровки особливо цінних документів, що утримуються у фонді. Враховуючи, що номінаційне досьє “Несвижський архів і бібліотечна колекція” включено у всесвітній реєстр Програми ЮНЕСКО “Пам'ять світу”, куди входять об'єкти документальної спадщини, що мають всесвітнє значення, необхідно зазначити, що створення цифрових копій документів саме цього фонду – перспектива роботи архіву, тому що фонд містить багатий матеріал з історії Білорусі.

Вивчення проблеми показало, що різномайття документів, які зберігаються в архіві (насамперед по зовнішньому вигляду: різного розміру, обсягу й формату; у різному фізичному стані), не дає змоги розв'язати питання оцифровки яким-небудь одним способом. Цифрові копії розшитих документів, справ товщиною до 30 см дозволить створювати книжковий сканер, що дозволяє вирівнювати вигин аркуша. Печатки, облік яких ведеться за допомогою створення сфрагистичного каталогу, зручно фотографувати. Документи великого формату – карти, грамоти, генеалогічні таблиці – вимагають фотографування по частинах з їхньою наступною “зшивкою”.

Вирішено ще одну проблему – створення фонду користування документів на електронних носіях з наявних мікрофільмів страхового



Зустріч учасників тристоронньої зустрічі на кордоні Чернігівської області
11 вересня 2009 р.

фонду. З 2008 року архів почав переклад МКФ актових книг на цифрові носії на сканері мікроформ Мінольта 7000.

Одночасно архів розпочав створення копій на документи генеалогічного характеру, а саме – оцифровування мікрофотокопій метричних книг з ф. 136 “Мінська православна духовна консисторія”. Це дало змогу видавати цифрові копії документів користувачам читального залу.

Організація доступу до архівних документів, забезпечення їх збереження й безпеки в процесі використання

Використання документів і, відповідно, їх збереженість забезпечується у двох напрямках: у читальному залі й у ході виконання планової роботи співробітниками. Про заходи, що проводяться в архіві, зі створення фонду користування, цифрових копій документів, які замінюють використання оригіналів документів, згадано вище. Але існують, на перший погляд, “дрібнички”, які вирішуються архівом у роботі з користувачами щодня.

Дотримується порядок видачі й повернення справ, забезпечується їх зберігання на робочих місцях. Співробітники відділу забезпечення зберігання щомісяця перевіряють книги видачі справ, нагадують про повернення в сховище документів вчасно, або ж про те, що термін продовжується. Існує й зворотний зв’язок – у відділ повідомляють про недоліки із формування справ. Старі справи – у читальний зал не ви-

даються, співробітникам – у виняткових випадках за погодженням із директором архіву.

Співробітники архіву, зважаючи на цінність і унікальність документів, несуть персональну відповідальність за наявність і стан документів у процесі використання. При наявності покажчика справи замовляються тільки після перевірки бази даних. Виконується вимога архівних правил, за якими замовлення на копіювання засобами архіву і користувачів особливо цінних документів, документів з розшитих справ, що вимагають розшивки або реставрації, а також документів, що мають погану фізичну збереженість, не приймаються.

Однією зі складових програми по збереженню документальної спадщини є створення й удосконалення науково-довідкового апарату до документів, найбільш затребуваних фондів, що призведе до зменшення видачі справ зі сховищ. Два відділи архіву: інформаційно-пошукових систем і автоматизованих архівних технологій працюють у цьому напрямку.

У результаті створені бази даних: БД “Родовід”, БД “Білоруська шляхта”, БД “Іменний покажчик осіб, що виїжджають за кордон за даними паспортів” і т.д., а також електронні довідники: “Міжфондовий покажчик до релігійних установ православної конфесії” по Мінській губ., “Довідник населених місць Могилівської губернії. 1908 р.”, “Іменний і географічний покажчик до ф. “Мінське губернське правління”, “Географічний покажчик до ф. “Мінська об’єднана палата карного й цивільного судів” і ін.

Це допомагає як у збереженні документів, так і в прискоренні пошуку. У майбутньому електронні версії покажчиків можна розмістити на сайті архіву в Інтернеті.

Зміцнення матеріально-технічної бази зберігання документів

З метою збереження документів для наступних поколінь архіву необхідно забезпечити створення відповідних фізичних параметрів зберігання й постійний контроль за ними. Останнє десятиліття породило нові проблеми в забезпеченні збереженості документів - виявлені документи з дефектами носія й тексту, а саме – ушкоджені цвіллю справи. Проблему захисту від ураження цвіллю розв’язуємо за допомогою дезінфекції справ у ЦЛМРД НАФ Республіки Білорусь.

У 2008 р. для архіву придбали очисник повітря EMF Model 20600-3. Ефективність фільтрації наближається до 100 %, вбиває всі біологічні забруднення (віруси, бактерії, цвіль, грибок). Плануємо обладнати таким очисником кожне з п’яти архівосховищ.

Регулювання санітарно-гігієнічного режиму має здійснюватися за допомогою попереднього й наступного хімічного та біологічного об-

стежень, тому ми звернулися із пропозицією про співробітництво в Інститут експериментальної ботаніки ім. В. Ф. Купрєвича Національної академії наук Білорусі. За підсумками обстеження, проведеного фахівцями Інституту, виявлено 74 виду грибів (цвілі). З березня 2006 р. в архіві проводиться експертиза стану документів щодо ураження мікрофлорою згідно із затвердженою темою дисертації “Особливості формування співтовариств грибів спеціалізованих екологічних книгосховищ і архівів, способи їх захисту”.

Здійснено низку заходів, включених у програму, з пожежної безпеки й посиленню охорони будинку. Найважливішою в архіві установка газового пожежогасіння здатна в автоматичному режимі загасити пожежу в будь-якому архівосховищі. Нині працюємо над заміною радіоізотопної системи автоматичної пожежної сигналізації.

З 2008 р. в архіві введено цілодобовий пост міліції Департаменту охорони МВС Республіки Білорусь. В архівосховищах замінено охоронну сигналізацію, встановлено двері, які відповідають класу стійкості до злому, встановлено систему оповіщення про пожежу в будинку, замінено електропроводку в службових приміщеннях.

У рамках програми в читальному залі архіву встановлено система відеоспостереження. У читальному залі працюють сучасні читальні апарати для перегляду мікрофільмів і мікрофішів, читально-копіювальний апарат для виготовлення копій документів з мікрофільмів, а також комп'ютер, який забезпечує доступ для перегляду цифрових копій документів. Відвідувачі читального залу мають доступ до 10 БД і електронних довідників, у т. ч. до іменних і географічного покажчика до ф. “Мінська об'єднана палата карного й цивільного судів”, ф. “Мінське губернське правління”; географічного покажчика до ф. “Вітебська казенна палата”. З метою обмеження тиражування архівної інформації відключені можливості копіювання інформації на зовнішні носії.

У відділі забезпечення зберігання документів і фондів встановлено програмний модуль “Забезпечення збереженості” типовий АІС. Створені конфігурації всіх архівосховищ, йде “розміщення” справ по шафах і полицях. Закінчення робіт з опису всіх фондів планується на 2010 рік, після чого стане можливим упровадження інших автоматизованих функцій по забезпеченню збереженості документів.

Для нестандартних пергаментних грамот є дві металеві шафи. Унікальні документи й документальні пам'ятники малого формату зберігаються окремо, у металевій шафі – сейфі.

У структурі архіву передбачено відділ забезпечення збереження документів і фондів у кількості 13 осіб. Шість співробітників мають вищу історичну освіту, 2 – вищу історико-архівознавчу, 1 – середню спеціальну, 1 – навчається на історичному факультеті Білдержуніверситету.

У плані підвищення кваліфікації співробітників щорічно передбачено заняття по забезпеченню збереженості документів, лекції для студентів вузів. Зі співробітниками, уперше прийнятими на роботу в архів, проводиться співбесіда з правил роботи із документами XVI – початку XX ст. З молодими співробітниками постійно працюють фахівці, що мають великий досвід роботи.

Зберегти й зробити широке використання документів НІАБ – унікальної і найціннішої визначної пам'ятки нашої країни – головне завдання архівістів XXI століття.

Леонід СКРИПКА,

директор Центрального державного архіву-музею
літератури і мистецтва України

Олександр Довженко – син свого народу й син своєї епохи. Своїм життям, своєю творчістю, поєднуючи в собі два великі народи – українців і росіян – у їхніх розчаруваннях, муках і стражданнях.

Інтерес до особистості й творчості великого майстра був завжди багатограним. За життя приязно до нього ставилися і радянська влада, і публіка, проте він у той же час перебував під постійним наглядом як ЧК-ГПУ, так і ряду іноземних спецслужб, включаючи польську Дефензиву, французьку Сюрте й німецьке Гестапо. Не ослабшав він і після смерті, тепер уже в середовищі численних дослідників, чому, як мені здається, у великій мірі сприяло закриття на 50 років для вивчення значної частини архіву Довженка його другою дружиною – Юлією Іполитівною Солнцевою.

І тому-то, беручи до уваги, що строк обмеження доступу до його документів минув у поточному 2009 році, наш спільний видавничий проект, заснований передусім на раніше закритих архівних матеріалах, набуває, на мій погляд, особливого значення й особливої актуальності.

Нині проводиться копітка робота з розшифрування й оцифровки документів і поки важко й, думаю, рано говорити про остаточний вигляд цього видання і його зміст.

Разом з тим хотілося б висловити кілька слів про ймовірну спрямованість майбутньої книги.

Будь-яка творча особистість такого масштабу як Олександр Петрович, так чи інакше, безумовно, поєднує в собі дві абсолютно незалежні частини: Божий дар таланту й цілком земну людську сутність. І, мені здається, у цьому виданні з'являється прекрасна можливість, що було б корисно й вчасно, провести межу між Довженком-художником і Довженком-людиною, оскільки переважна більшість професійних дослідників її, на жаль, не бачить.

Адже, як зрозуміти й пояснити, що автор – співець “Землі”, вимагав, виступаючи в Києві на міському активі, знесення Михайлівського Золотоверхого собору і ліквідування майданчика для інвалідів, яких десятками тисяч залишила після себе Перша світова війна, тільки для того, щоб на їхньому місці розбити гігантський парк для “нової пролетарської” молоді.

Або ще приклад. У 1939 році Довженко разом із частинами Червоної армії іде агітатором на Західну Україну. Як і всім мобілізованим відомим діячам літератури й мистецтва, йому присвоюється формальне військове звання. І ось він пише гнівного листа. Як це йому – видатному діячеві мистецтва могли привласнити звання якогось “інтенданта”, у той час, як його колеги отримали звання комісарів!

Нагадаю, що Олександр Довженко згідно з офіційною біографією на той момент в армії ніколи не служив, мав “білий квиток” і в партію не вступав.

Та будемо об’єктивними. Хіба ці та й інші подібні епізоди з життя Олександра Петровича хоч у якійсь мірі можуть применшити значення творчої спадщини Майстра? Зрозуміло, ні! Адже талант це – талант, а людина – це людина.

Але є й ще одна немаловажна сторона – політична. Жити в суспільстві й бути вільним від суспільства, як усім відомо, неможливо. Довженко завжди був у центрі подій свого часу. Близько до серця приймаючи все, що відбувається, щиро вірячи в краще, він у той же час був невід’ємною частиною політичної системи, в якій жив. Від цього нікуди не втечеш.

Але від нас із вами, мабуть, залежить, чи стане образ і творчість Олександра Довженка відображені в проекті, ще одним доважком на чаші політичних ваг у суперечці: Довженко – націоналіст або Довженко – тоталітарист, апологет радянської влади. Чи, навпаки, послужить на благо зміцнення природного нерозривного зв’язку наших народів.

Олена АНІСКІНА*,

начальник відділу організації зберігання й обліку документів
Державного архіву Російської Федерації

Забезпечення збереження документів Архівного фонду Російської Федерації, що є національним надбанням, – найважливіше державне завдання.

Державний архів Російської Федерації (ДА РФ) у своїй організаційній, науковій і практичній діяльності надає першорядного значення

* Неофіційний переклад з російської Ганни Волкотруб.

забезпеченню збереженню документів, як основної функції й одного з найважливіших обов'язків архівістів.

ДА РФ розміщений у 2-х спеціально збудованих будинках (В. Пироговська вул. і Бережковська наб.) площею більш як 24,7 тис. кв. м, з них понад 18,7 тис. кв. м. – приміщення архіво- і книгосховищ із загальною довжиною стелажів більш як 91 км.

Служба забезпечення збереження документів ДА РФ покликана вирішувати важливі й складні завдання збереження масиву документів, який нагромадився майже за 90-літню історію архіву. Державний архів Російської Федерації сьогодні - це близько 6,4 млн одиниць зберігання на різних видах носіїв. ДА РФ – комплектований архів. Обсяг документів, що зберігаються, постійно збільшується.

Велику роль у поліпшенні організації роботи й діяльності структурних підрозділів в галузі забезпечення збереження документів відіграла організація в 1993 р. Центру зберігання документів, що об'єднав Відділ організації зберігання й обліку документів і 4 відділи зберігання документів, що включають 14 архівосховищ, де зберігаються документи установ певного профілю. Це: Відділ зберігання документів з історії Росії XIX – початку XX вв.; Відділ зберігання документів державних органів влади й управління СРСР і федеральних органів законодавчої, виконавчої й судової влади РФ; Відділ зберігання документів громадських організацій СРСР і РФ, колекцій і особистих фондів, у тому числі, з історії білого руху й еміграції; Відділ зберігання документів з історії РРФСР. 15-е архівосховище – мікрофотокопій документів – входить у структуру Відділу організації зберігання й обліку документів. Організаційно в структуру Центру зберігання входить також відділ створення страхового фонду й реставрації документів. Центр зберігання є найбільшим в ДА РФ: за станом на 01.09.2009 р. його штатна чисельність становить 83 одиниці.

Одним із перших документів, розроблених Центром зберігання невдовзі після створення ДА РФ в 1992 р., є “Концепція забезпечення збереження документів у Державному архіві Російської Федерації”, яка визначає забезпечення збереження документів як одне із пріоритетних напрямків діяльності архіву й комплексно розглядає всю сукупність завдань у цій сфері.

Концепція базується на таких положеннях:

1. Визначення забезпечення збереження документів як одного із пріоритетних напрямків у діяльності архіву.

2. Визначення всієї сукупності завдань в сфері забезпечення збереження документів як комплексної проблеми.

3. Визначення в якості основної організаційної системи обліку й забезпечення збереження документів на 4 стадіях: приймання, державного зберігання, використання й відомчого зберігання документів.

4. Визначення в якості основного завдання в сфері забезпечення збереження документів: створення оптимальних умов їх зберігання, створення страхового фонду й фонду користування копій документів, здійснення реставрації документів.

В “Концепції ...” закріплені основні напрямки діяльності ДА РФ по забезпеченню збереження документів:

- організація роботи;
- наукова організація зберігання документів;
- створення оптимальних умов зберігання й використання документів;
- виявлення унікальних і особливо цінних документів;
- створення страхового фонду копій особливо цінних документів (одночасно з фондом користування);
- контрольно-профілактична робота з метою забезпечення збереження документів;
- організація обліку документів;
- організація розшуку відсутніх документів;
- забезпечення фізико-хімічної зберігання документів;
- забезпечення технічного оформлення справ;
- контроль за забезпеченням збереженості документів в архівах установ-джерел комплектування ДА РФ.

Зазначені концептуальні положення знаходять відображення в розроблених службою забезпечення зберігання документів архіву цільових програмах, перспективних і поточних планах, у їхньому числі – “Програма пріоритетних і першочергових заходів щодо поліпшення забезпечення зберігання документів у ДА РФ”, “План заходів щодо виявлення резервів площ для комплектування ДА РФ”, “Комплексна програма розширення, реконструкції, інженерного устаткування й технічного оснащення будинків і приміщень основного призначення ДА РФ”, “План робіт з посилення безпеки ДА РФ на 2006–2010 рр.”. Завдяки реалізації заходів, намічених у перерахованих вище документах, сталися важливі позитивні зміни в частині зміцнення матеріально-технічної бази архіву, оснащення його системами безпеки, зміцнення його матеріально-технічної бази: у всіх сховищах встановлені металеві входні двері, замінено застарілі радіоізотопні оповіщувачі диму, встановлені сучасні охоронні оповіщувачі і т. д.

На підтримку й розвиток матеріально-технічної бази ДА РФ систематично спрямовуються позабюджетні кошти.

Розроблено й успішно реалізуються “Комплекс заходів щодо забезпечення зберігання документів, запобіганню їх втрати й розкрадання на стадіях приймання, зберігання й використання в Державному архіві Російської Федерації”, “План реалізації комплексу заходів щодо забезпечення зберігання документів, запобіганню їх втрати й розкрадання

на стадії приймання, зберігання й використання в Державному архіві Російської Федерації на 2006–2010 рр.”.

Документи відображають основні вимоги діючих нормативно-методичних документів Росархіву й ДА РФ із питань забезпечення збереження документів, а також досвід організації практичної роботи архіву в цій галузі, відповідно до яких організована робота підрозділів Центру зберігання документів і інших служб ДА РФ. Крім того, у розроблені документи включені деякі першочергові роботи й заходи, які необхідно здійснювати з метою підвищення безпеки зберігання й використання документів. Однією з актуальних проблем є визначення доцільності застосування спеціальних способів маркування унікальних і особливо цінних документів з метою запобігання їх розкрадання. До вивчення цього питання архів приступив нині.

Необхідна увага приділяється охоронному режиму, який здійснюється відповідно до вимог організаційно-розпорядчих документів Росархіву й МВС Росії.

Для підвищення рівня охоронного режиму й відповідальності співробітників щодо забезпечення збереження документів у ДА РФ встановлений суворий порядок допуску в сховища співробітників архіву. На кожне сховище (групу сховищ) призначається співробітник, відповідальний за дотримання комплексу заходів щодо забезпечення збереження документів.

Принципово важливим є встановлення в архіві порядку передачі окремих комплексів документів на відповідальне зберігання конкретним співробітникам з оформленням актів. Наказами директора на відповідний посадовий склад співробітників покладена персональна відповідальність за збереження документів на стадії їх приймання, зберігання й використання.

Визначений спеціальний порядок зберігання унікальних документів, а також документів, що мають у зовнішньому оформленні або додатку до них дорогоцінні камені й метали. Зберігання цих комплексів здійснюється відокремлено, і доступ до них суворо обмежений. У двох сховищах виділені ізольовані зони для зберігання унікальних і особливо цінних документів, а також матеріалів нестандартного формату, де були встановлені спеціальні стелажи типу “компактус”.

ДА РФ вживає заходів для підтримки належного санітарно-гігієнічного, температурно-вологісного, світлового режимів зберігання документів. Наприклад, робота з дотримання санітарно-гігієнічного режиму проводиться відповідно до розробленої архівом “Інструкції про організацію мікологічного й ентомологічного нагляду за станом документів і приміщень”. Періодично (як правило, двічі на рік) проводять обстеження біологічного стану сховищ. За їхніми результатами, співробітники ВНДІДАС ухвалюють відповідні заходи.

В умовах нестачі площ ДА РФ веде постійну роботу з їх вишукування шляхом переустаткування під сховища виробничих приміщень іншого призначення, раціонального розміщення, перекартонування, відправлення в ЦХСФ (г. Ялуторовск) фондів, які мало використовуються. Лише за період з 2002 по 2008 рр. в архіві введено в експлуатацію 12 архівно- і книгосховищ загальною площею 2,253 тис. кв. м. Загальна довжина стелажних полиць за період з 2004 по 2007 рр. збільшилася більш ніж на 4,35 тис. пог. м. Розпочаті заходи дозволили прийняти на державне зберігання з моменту створення ДА РФ близько 1 млн. справ управлінської документації. Разом з тим, наявний резерв не дає можливості прийняти на державне зберігання понад 0,5 млн справ. Якщо на момент організації ДА РФ в 1992 році завантаженість комплектуваних архівосховищ становила від 43 % до 100 %, то на 01.01.2009 р. ця цифра по всіх архівосховищах наближається до 100 %. Загальна завантаженість архіву – 99,5 %, причому в більшості сховищ резерв являє собою окремі стелажі й полиці, що не може забезпечити об'ємне й планомірне комплектування архіву документами. У даний час усі можливості по переустаткуванню наявних приміщень практично вже вичерпані. Єдиним виходом із ситуації може бути тільки будівництво й реконструкція будинку архіву на Бережковській наб., буд. 26.

Вирішуючи проблему “вільної полиці”, ДА РФ одночасно підвищував рівень пожежної безпеки сховищ: у результаті заміни пожежонебезпечних дерев'яних стелажів на металеві відсоток оснащення металевими стелажими нині становить понад 70 %.

Облік документів є основою забезпечення їх збереження. У ДА РФ діє детально розроблена система обліку, встановлений порядок оформлення всіх необхідних облікових документів.

Важливим засобом контролю за збереженням документів є перевірка їх наявності й стану. Щорічно в архіві перевіряється близько 180 тис. одиниць зберігання, що за даними Росархіву, значно перевищує цей показник по інших федеральних архівах. В архіві існує практика вибіркової аркушної перевірки наявності справ, що містять документи, які можуть становити інтерес для колекціонерів і стати предметом купівлі-продажу. Так, у 2007–2008 рр., на основі спеціально розробленого Плану було здійснено перевірку наявності понад 24 тис. од. зб.

Вперше у практиці архіву, та й, імовірно, усієї архівної галузі, в одному з архівосховищ було здійснено поаркушну перевірку наявності всіх справ. За 7 років було перевірено по аркушику понад 190 тисяч справ (340 фондів). Проведена перевірка наявності дозволила детально й всебічно проаналізувати стан збереження величезного масиву документів. Наразі є своєрідна “історія хвороби” одного архівосховища. Тепер з точністю до аркуша ми можемо сказати, скільки справ вимагає реставрації, плетіння, відновлення згасаючого тексту. Отримані відо-

ності активно використовуються при формуванні поточних і перспективних планів архіву з поліпшення фізичного стану документів.

В архіві здійснюються профілактичні заходи, що забезпечують суворий контроль за рухом справ, строками їх видачі й повернення, своєчасне виявлення відсутніх справ і оперативний їхній розшук. До них належать систематично проведені вивірка книг видачі, перевірка правильності підкладки справ, перевірка аркушату в справах, опечатування коробок зі справами після перевірки їх наявності.

В 2005 р. в архіві була опробована діюча модель автоматизованої інформаційної системи “Архів”. Основними її завданнями є: автоматизація рутинних процедур, які виконуються в ручному режимі, автоматизований облік і контроль за рухом справ, створення автоматизованої ПС із метою більш якісного надання послуг користувачам; забезпечення автоматизованого формування аналітичних і статистичних даних (контроль за строками виконання вимог, статистика найчастіше використаних одиниць зберігання, оперативна статистика за місцезнаходженням справ), використання технології штрих-кодування для спрощення ідентифікації одиниць обліку в більшості технологічних процесів. Дана АІС наочно продемонструвала можливість комп’ютеризації традиційних, рутинних архівних видів робіт. Функціонування цієї системи дозволить, наприклад, уникнути значних працезатрат на перегляд книг видачі справ при їхній вивірці. Впровадження цієї системи дозволить, крім усього іншого, підвищити персональну відповідальність кожного співробітника, що здійснює видачу або підкладку справи, тому що робота в системі можлива тільки після введення індивідуального номера (штрих-коду) співробітника архівосховища. Звертаючись до системи, можна буде зі стовідсотковою впевненістю сказати, хто й коли видав справу, прийняв її назад у сховище й підклав.

Поліпшення фізичного стану документів – одне з основних напрямків у діяльності ДА РФ з їхнього збереження. Важливо вчасно виявити й визначити стан і пріоритети процесу, що розпочався, руйнування документа, намітити й реалізувати заходи й способи його запобігання. За неповними даними, в архіві вимагають реставрації документи, що перебувають в 19 тис. справ, плетіння й підшивки – понад 117 тис. справ. Облік справ, що вимагають поліпшення фізичного стану, ведеться у спеціальних картотеках архівосховищ, а також у Відділі організації зберігання й обліку документів, де створена й успішно функціонує в електронному форматі допоміжна база даних “Забезпечення збереження документів”, у яку вносяться відомості про конкретні справи, що вимагають плетіння, реставрації, відновлення згасаючого тексту й т. п.

Слід зазначити, що все більше видів робіт в сфері забезпечення збереження виконується із застосуванням комп’ютерних технологій. В автоматизованому режимі, крім уже згаданої БД “Забезпечення збері-

гання документів”, у Відділі організації зберігання й обліку документів ведуться БД “Розшук справ”, на основі якої враховується й контролюється хід і результативність роботи з розшуку невиявлених справ; “Виставка”, у якій враховуються всі документи, які видаються на виставки, із зазначенням їх страхової оцінки.

У ДА РФ створено й технічно оснащено спеціальну фотолабораторію, співробітник якої займається розробкою й успішним застосуванням перспективного, на наш погляд, оптико-фотографічного методу відновлення (реставрації) гаснучих і згаслих фотографій та текстів документів. І що найголовніше – без будь-яких змін їх фізичного стану.

Незважаючи на вжиті заходи, можливості архіву обмежені й об’єктивно не зможуть повною мірою задовольнити потреби в плетінні й реставрації документів. Нескладні розрахунки доводять, що тільки для плетіння всіх справ, що потребують цього, знадобиться не один десяток років, якщо потреби не будуть збільшуватися, що мало ймовірно. Реставрація документів займе неспівмірно більше часу. І, якщо плетіння ще може “почекати”, то реставрація документів, що перебувають особливо у поганому фізичному стані, тривалий час “чекати” не може.

Таке становище вимагає диференційованого підходу до відбору справ для реставрації, виходячи зі ступеня їх цінності й фізичного стану, забезпечення пріоритету збереження унікальних і особливо цінних документів на основі вироблення чітких критеріїв віднесення документів до цієї категорії з урахуванням специфіки складу й змісту фондів архіву, визначення черговості реставраційних робіт. В архіві розроблений План реставрації документів ДА РФ на 2008–2010 рр., який сформований за двома напрямками: документи, що вимагають дорогої реставрації підвищеної категорії складності й документи, що вимагають простої, масової реставрації.

Величезна фінансова допомога в проведенні дорогої реставрації підвищеної категорії складності надається в рамках федеральної цільової програми “Культура Росії”. У рамках ФЦП за 2006–2008 рр. відреставровано понад 1 тис. аркушів з 75 од. зб. Усього ж за 2001–2008 рр. у рамках ФЦП була здійснена унікальна реставрація підвищеної категорії складності 209 од. зб. (2871 аркуш). Серед відреставрованих документів – Декларація й Договір про утворення СРСР, Конституція РРФСР 1918 р., власноручні записки Катерини II (вищезгадані документи офіційно включені до Державного реєстру унікальних документів Архівного фонду Російської Федерації), щоденники імператора Миколи II, альбом малюнків Ю. К. Арцибушева, жалувані грамоти російських імператорів Війську Донському, малюнок М. Ю. Лермонтова.

Одним з основних напрямків діяльності архіву з забезпечення збереженості документів є створення й організація зберігання страхового фонду й фонду користування. Загальний обсяг страхового фонду ста-

новить 88,9 млн кадрів. Страхові копії мають близько 69 % від обсягу особливо цінних справ, що значаться по паспорту (за даними Росархіву, на 31 % перевищує середній показник по федеральних архівах).

В архіві розроблена “Програма створення страхового фонду й фонду користування на документи ДА РФ в 2006–2010 рр.”, яка передбачала створення страхового фонду й фонду користування більш, як на 69 тисяч справ. Особливістю Програми є те, що в неї включені не тільки фонди, які містять особливо цінні справи, але й документи фондів, які інтенсивно використовуються, що містять колекційні документи, які можуть стати предметом купівлі-продажу. В 2008 р. в архівосховищах розпочато аналіз інтенсивності використання фондів, на основі якого були внесені корективи до складу фондів, які мікрофільмуються протягом 2006–2008 рр. створений страховий фонд і фонд користування більш як на 25 тис. справ (понад 2,2 млн кадрів). За роки реалізації федеральних цільових програм замікрофільмовано 60,6 тис. справ (понад 5 млн кадрів). На організації роботи зі страхового копіювання позитивно позначається реалізація договорів із закордонними партнерами.

Надалі ДА РФ необхідно нарощувати обсяги й темпи цієї роботи, у тому числі за рахунок впровадження в практику сучасних комп’ютерних технологій. Використання наявної в лабораторії архіву гібрид-камери, що здійснює одночасне мікрофільмування й сканування документів, відкриває нові можливості й широкі перспективи відтворення документів з корегуванням їх зображення для наступного їхнього компактного зберігання й використання інформації без звертання до оригіналів.

Безсумнівно, важливою є подальша комп’ютеризація підрозділів Центру, оснащення кожного відділу й сховища комп’ютерами, які повинні використовуватися для зв’язку із читальним залом і іншими підрозділами архіву при оформленні видачі-повернення справ, контролю за їхнім рухом, для ведення поточного обліку, концентрації різноманітної інформації зі збереження документів, зв’язку з базами даних функціональних відділів, централізованим обліком, а також для ведення допоміжних форм обліку документів.

Незважаючи на важкі й складні умови, у яких відбувалося становлення й розвиток ДА РФ в 1990-х рр., архіву все-таки вдалося досягти помітних успіхів у вирішенні завдань забезпечення збереження документів. Однак здійснити прорив і підняти на принципово новий, сучасний рівень всю організацію зберігання документів неможливо без систематичної державної підтримки. Це – завдання найближчого майбутнього.

Безперечним є те, що в переважній більшості співробітники Центру зберігання документів ДА РФ – професіонали високого рівня, ентузіасти, що люблять свою роботу й віддані їй. І це – надійна основа для успішного руху вперед.

Павло ЧОРНИЙ,

директор Державного архіву Гомельської області

Проблеми забезпечення збереженості документів Національного архівного фонду Республіки Білорусь займають провідне місце в роботі державних архівів, органів управління архівною справою. Цей напрямок був і залишається безумовним пріоритетом діяльності установ архівної служби. Саме з цих позицій необхідно розглядати весь комплекс питань забезпечення збереженості документів на сучасному етапі, коли на практиці повинні поєднуватися традиційні, суворо регламентовані підходи й певні методики з новими, нестандартними рішеннями.

Ці пріоритетні напрямки діяльності по збереженню архівної спадщини Республіки Білорусь визначені в Програмі “Архіви Білорусі (2006–2010 роки)” і в Програмі по збереженню документальної спадщини – складової частини інформаційного ресурсу суспільства на 2003–2010 роки.

Архівіст у наш час – перший, хто має справу з інформацією, створеної в минулому. І він зобов'язаний її зберегти. А архів – це наукова установа, що виконує завдання формування довгочасної соціальної пам'яті суспільства.

У нову 7-поверхову будівлю, збудовану за спеціальним типовим проектом, з архівосховищами місткістю в 500 тис. справ Державний архів Гомельської області переїхав у 1984 році. Навесні 1986 року було завершено переміщення документів. Увесь документальний масив архіву зосереджений на 6 поверхах у 8 ізольованих приміщеннях. Окремо від загального масиву зберігаються особливо цінні документи й документи обмеженого допуску. Площа архівосховищ становить 1692 кв. м, довжина стелажних полиць – 6756 погонних метрів.

На обліку в Державному архіві Гомельської області за станом на 1 січня 2009 р. 2685 фондів, 519 754 справи, у тому числі понад 93 тис. справ по особовому складу, 237 справ особистого походження, більш як 8,5 тис. книг, брошур, журналів, комплектів газет, науково-довідкової бібліотеки. У документах архіву містяться відомості про економічний, культурний, соціальний розвиток області, необхідні для забезпечення державного управління, громадського життя, реалізації прав громадян, виховання молоді.

Архівні установи є об'єктами підвищеної небезпеки, тому особлива увага приділяється підвищенню рівня їх протипожежного режиму. Архівосховища Держархіву оснащені новими засобами пожежогасіння (вогнегасники ОПУ-5), встановлено автоматичну пожежну сигналізацію “Топаз-М” з автоматичними тепловими й димовими датчиками. Сигнал про тривогу виведений на черговий пост охорони будинку, яка здійснюється департаментом охорони МВС шляхом цілодобового чергування. На

* Неофіційний переклад з російської Ганни Волкотруб.

випадок виникнення надзвичайних ситуацій і ліквідації їх наслідків в архіві створено спеціальну комісію, розроблено план дій, порядок евакуації документів.

Велике значення надається дотриманню світлового, температурно-вологісного й санітарно-гігієнічного режимів зберігання документів, що істотно сповільнює процес їх старіння. Всі архівосховища оснащені приладами контролю температури й вологості (електронними термогігрометрами).

Для закріплення місця зберігання й пошуку документів в архіві ведуться топографічні покажчики. Позитивним моментом є паспортизація архівосховищ і наявність графічної схеми розміщення фондів для оперативного пошуку місця для фондів, що тільки-но надійшли.

З метою поліпшення фізичного стану справ силами співробітників архіву проводиться ремонт, підшивка й плетіння документів. Документи, які потребують реставрації різної категорії складності, передаються до Республіканської технічної лабораторії мікрофільмування страхового фонду документації в м. Гомелі, у розпорядженні якої кваліфіковані працівники й необхідне обладнання.

З урахуванням інтенсивного використання документів (щорічно видається близько 20 тис. од. зб.) одним з головних видів робіт з контролю за їхньою збереженістю є перевірка наявності й стану справ. Це найефективніший, хоча й надто трудомісткий процес з удосконалення організації зберігання й обліку документів.

Виявлення фізично ушкоджених документів в архіві тривалий час проводилося разом з іншими роботами (при перевірці наявності, при видачі справ). З 2001 року планується такий вид роботи, як мікологічний контроль. Перевірці щорічно підлягають 2500 справ. Посилено мікологічний контроль і при прийманні документів від відомчих архівів. Були випадки, коли при цьому виявлялися документи, уражені цвілью. Такі документи вимагають постійного спостереження й профілактичної дезінфекції.

Одним із актуальних напрямків діяльності архіву щодо забезпечення збереженості є проведення страхового копіювання особливо цінних документів і створення копій фонду користування. Страхове копіювання документів в архіві проводилося з 1963 року. Від 1990 року ця робота практично припинилася. Це було пов'язано з повною зношеністю застарілої техніки й відсутністю коштів на придбання дорогої плівки. Робота зі створення страхового фонду відновилася лише в 1995 році, коли почала працювати Республіканська технічна лабораторія мікрофільмування страхового фонду документів у м. Гомелі.

Усього за цей період мікрофільмовано 15 015 справ, виготовлено 333 од. зб. на рулонній плівці, що становить понад 2 млн 300 тис. кадрів, 1 222 мікрофіші з понад 50 тис. кадрів у них. В 2004 році Республіканська технічна лабораторія припинила цю роботу.

Активно застосовуються на практиці сучасні комп'ютерні технології для створення електронного фонду користування архівними документами. Здійснюється оцифровка оригіналів документів, що дозволяє виключити оригінали зі сфери обігу. З 2002 року цю роботу здійснює Республіканська технічна лабораторія мікрофільмування страхового фонду документації. В даний час оцифровано 6 фондів, що становить 1562 справи.

За роки виконання Програми зі збереження документальної спадщини – складової частини інформаційного ресурсу суспільства на 2003–2010 роки й завдяки збільшенню бюджетного фінансування архівної галузі продовжувалася робота з матеріально-технічного забезпечення архіву й зміцнення ресурсної бази зберігання документів. Уперше з моменту переїзду (1986 рік) було здійснено капітальний ремонт будинку, відремонтовано кабінети, змонтовано внутрішній зв'язок, встановлено кондиціонери. Для здійснення замірів радіаційного фону в архівосховищах придбано дозиметр радіометричний МКС-АТ6130. В 2005 році архів відновив роботу з картонування документів. Укладено довгостроковий договір на виготовлення коробок з виробничими майстернями Гомельської обласної клінічної психіатричної лікарні. За станом на 1 січня 2009 р. кількість закартонованих документів становить 47 %. Для зберігання карт і креслень придбані металеві шафи. Протягом 2004–2008 рр. комп'ютерний парк збільшився до 19 комп'ютерів, об'єднаних у локальну мережу.

В архівній галузі йде активний процес автоматизації. У 2004 році Держархів розпочав роботу з уведення інформації для формування електронних баз даних за допомогою програмного модуля “Картка фонду”. Цей модуль є складовою частиною автоматизованої інформаційної системи архіву (АІС архіву), призначеної для автоматизації процесів діяльності державних архівів, пов'язаних з комплектуванням, обліком, забезпеченням збереженості, створення науково-довідкового апарату й використання прийнятих на зберігання документів. Протягом 2009 року буде встановлений мережний варіант АІС архіву (він включає програмні пакети “Комплектування”, “Особисті фонди”, “Облік”, “Забезпечення збереженості”). Крім баз даних АІС, установою формуються тематичні автоматизовані бази даних за допомогою двох систем: контрольно-реєстраційної “Контроль виконання запитів” і інформаційно-довідкової “Календар знаменних дат”. Перша призначена для створення й ведення бази даних з контролю за виконанням запитів, а також отримання відомостей про рух запитів, що надходять в архів. Друга – для щорічного формування Календаря знаменних дат історії Гомельщини за документами, виявленими у Держархіві Гомельської області.

Відзначаючи роботу установи щодо забезпечення збереженості документів, слід констатувати актуальну проблему зберігання й розміщення документів, відсутність вільної стелажної площі. До списку № 1 – організацій-джерел комплектування Держархіву – входить 503 ор-

ганізації. Щорічний план приймання документів на держзберігання становить 5 тис. од. Разом з тим заповнення архівосховищ становить 100 %. Упоратися із цією проблемою дозволить лише вирішення питання про виділення додаткових площ для зберігання документів, зокрема, будівництво прибудови до основної будівлі архіву.

Анатолій ЛАВРЕНЮК,
директор Центрального державного
електронного архіву України

Процеси інформатизації в Україні активно здійснюються на всіх рівнях державного управління, значна кількість заходів спрямована на впровадження інформаційних технологій. Досягнутий рівень використання новітніх інформаційних технологій у діловодстві дозволяє прогнозувати перехід від традиційного до електронного документообігу.

Прийняття Закону України “Про електронні документи та електронний документообіг” (2003) та Постанови Кабінету Міністрів України “Про затвердження Типового порядку здійснення електронного документообігу в органах виконавчої влади” (2004) дали змогу розпочати роботи зі створення й запровадження в органах державної влади систем автоматизації діловодства, заклали законодавчу базу переходу на внутрішній та зовнішній електронний документообіг.

Сьогодні системи електронного документообігу впроваджено у більшості центральних органів державної влади України. За даними Державного комітету інформатизації України на 2008 рік, вони функціонують у 55 центральних органах державної влади. Робочу групу з упровадження електронного документообігу створено в Держкомархіві України.

Істотних успіхів у цьому напрямку досягли у Головному управлінні державної служби України. Так, з 1 січня 2009 р. запроваджено електронний документообіг в центральному апараті Головдержслужби, в її територіальних органах та інтеграція документообігу в Секретаріат Кабміну з використанням електронного цифрового підпису (далі – ЕЦП). Щоденно в Головдержслужбі реєструється понад 200 електронних документів. База даних системи використовується всіма працівниками (понад 110 осіб) як довідкова система щодо первинних і пов’язаних з ними документів, які скануються та зберігаються в електронному вигляді.

Поступовий розвиток електронного документообігу в органах державної влади та управління вимагає створення оптимальних умов для архівного зберігання електронних документів та електронних інформаційних ресурсів. Ці функції покладено на Центральний державний електронний архів України (далі – ЦДЕА України).

Нині першочерговим завданням у діяльності електронного архіву є створення цілісної і дієвої нормативно-методичної бази. Проводиться науково-дослідна та методична робота: розроблено та затверджено методичні рекомендації “Про створення й зберігання архівних копій веб-сайтів”; завершується розробка методичних рекомендацій “Про проведення експертизи цінності електронних документів”, інструкції “Про облік і описування архівних копій веб-сайтів”. Разом з Українським науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства завершується робота над галузевим стандартом “Метадані архівного електронного документа. Опис структури й змісту даних”.

Збереження інтернет-ресурсів набуває актуальності у всьому світі і в Україні зокрема. Оскільки в умовах світової фінансової кризи, десятки компаній ліквідуються щодня, їх назви зникають із пам’яті одночасно з їхніми сайтами. Це відбувається не тільки з комерційними, але і з державними офіційними сайтами. У цьому контексті завдання ЦДЕА України полягає у визначенні своєї відповідальності за збереження Інтернет-ресурсів та ініціюванні заходів по попередженню їх втрати.

Відповідно до Методичних рекомендацій “Про створення та зберігання архівних копій веб-сайтів”, затверджених Нормативно-методичною комісією Держкомархіву України, визначено порядок проведення експертизи цінності веб-сайтів та процедури створення архівних копій веб-сайтів, розміщених в мережі Інтернет.

На даний момент спеціалістами відділу інформаційних технологій розроблено програму з копіювання веб-сайтів. Програмне забезпечення розроблено під платформу Windows і використовується в тестовому режимі для копіювання сайту Державного комітету архівів України.

Створено всі передумови для переходу на крос-платформенне програмування, що розширить список систем, на які може бути встановлене програмне забезпечення. У процесі роботи програма буде вдосконалюватися, що дасть змогу уникнути необхідності копіювати сайт повністю. Програмне забезпечення дозволить автоматично відстежувати зміни, які відбулися у веб-ресурсі, а також буде зберігати тільки зміни на певний момент часу. Це підвищить ефективність програмного забезпечення, а також зменшить обсяг пам’яті, необхідний для зберігання всього сайту. Планується розширення вільної пам’яті сервера за рахунок підключення додаткових носіїв інформації для оперативного й резервного зберігання.

Однак даний проект ЦДЕА України ускладнюється відсутністю офіційних критеріїв відбору веб-сайтів, що підлягають зберіганню. На порядку денному – питання розроблення нової політики для забезпечення довгострокового збереження тих веб-матеріалів, які можуть мати цінність для майбутніх поколінь, вдосконалення норм авторського права та законодавства про інтелектуальну власність

Необхідно також адаптувати і розширити правові рамки щодо зберігання веб-ресурсів, що визначають відповідні обов'язки й процедури, для забезпечення можливості діяти в умовах нового Інтернет-середовища. Відповідне законодавство в цій сфері є для ЦДЕА України необхідним інструментом з визначення завдань і відбору веб-сайтів, що підлягають зберіганню.

Однак, незважаючи на успішний розвиток окремих напрямків роботи електронного архіву, невирішеними залишаються питання передачі електронних документів на постійне зберігання до архіву.

Згідно з нормами вітчизняного законодавства, електронні документи без ЕЦП не мають юридичної сили, а тому не можуть передаватися на постійне зберігання, а відтак бути задіяними в системі електронного документообігу. Електронні документи, які передаватимуться до архіву, повинні бути підписані ЕЦП, а отже, в будь-який момент перебування документа в архіві має бути забезпечена можливість перевірки достовірності та автентичності документа.

Повноцінне впровадження ЕЦП в органах державної влади, установах, організаціях потребує в свою чергу вирішення багатьох проблем. Передусім це стосується питань, пов'язаних із забезпеченням функціонування Центрального засвідчувального органу (далі – ЦЗО) як основного інституту у системі функціонування ЕЦП, а також з проблемою сумісності форматів ключів, які видають Акредитовані центри сертифікації ключів (далі – АЦСК).

Сьогодні фізична або юридична особа, яка отримала сертифікат ключа в одному АЦСК, може працювати тільки з тими органами державної влади, які обслуговуються цим АЦСК. Жоден інший АЦСК чи державний орган не зможуть прийняти та обробити даний документ. Таким чином, для того, щоб подати звітність до декількох органів державної влади, юридична чи фізична особа має використовувати декілька ключів, що нині заборонено законодавством. Така ситуація склалась у зв'язку з тим, що нормативними документами не передбачено функцій ЦЗО щодо перевірки сумісності окремих центрів сертифікації під час їх акредитації. Більше того, не визначені формати даних, що мають використовуватися центрами сертифікації.

Відсутність необхідних нормативних документів змушує звертатися до міжнародного практичного досвіду, де питанням цифрового підпису, електронного документообігу приділяється значна увага. Існує більш як 40 міжнародних стандартів і близько 40 стандартів ЄС, пов'язаних з інфраструктурою ЕЦП, форматами архівного зберігання. Взявши курс на вступ до ЄС та вступивши в СОТ, Україна в сфері цифрового підпису зобов'язана застосувати відкриті стандарти, використовувати міжнародні технічні стандарти і стандарти ЄС. На даний час в нашій країні офіційно визнано 4 стандарти, при цьому жоден із них не визнано як європейський або міжнародний.

На сучасному етапі діяльність електронного архіву щодо архівного зберігання електронних документів та електронних інформаційних ресурсів ускладнюється також відсутністю чіткої нормативної бази, яка б регламентувала правовідносини органів державної влади, установ, організацій (фондоутворювачів) з державними архівами, державними архівами та електронним архівом. Крім названих проблем, існує психологічна неготовність архівних працівників до роботи з електронними документами (проведення експертизи цінності електронних документів, складання списків організацій – джерел формування Національного архівного фонду, приймання та передавання електронних документів до ЦДЕА України). Тому співпраця ЦДЕА України з Державним комітетом архівів України і Українським науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства спрямована на розроблення нормативно-методичного забезпечення, яке дасть змогу державним архівним установам формувати списки юридичних та фізичних осіб – джерел формування НАФ, проводити експертизу цінності електронних документів, приймати їх на державне зберігання.

Петро МАРЧЕНКО,

к. і. н., с.н.с. Українського науково-дослідного інституту
архівної справи та документознавства

Створення електронних архівів – актуальне завдання, оскільки служить поштовхом для розвитку як повсякденного життя людини в інформаційному суспільстві, так і подальшого економічного поступу держави, у якому вирішальну роль відіграватимуть телекомунікації і новітні інформаційні технології. Прикладом можуть служити Інтернет і мобільний зв'язок. Основне завдання електронних архівів – забезпечення суспільства автентичною ретроспективною інформацією.

В Україні вже розпочався процес створення електронних архівів, що характеризується як процес самостійної чи ініціативної актуальної потреби в архівній інформації. Приміром, надання суспільству закритої в тоталітарний час інформації про Голодомор 1932–1933 років, про репресії сталінського режиму. Разом з тим, цілісної концепції створення електронних архівів як інформаційних систем, що базується на використанні визначеної інформаційної технології, ще немає. Чи потрібна вона? Напевно, все-таки потрібна, оскільки йдеться про довгострокове збереження архівної інформації (50–100 років і більше), у якому зацікавлені як громадськість, так і органи державної влади. Вирішення цього питання має й економічний аспект – це значні витрати на відтворення ресурсів у процесі фізичного і морального старіння програмно-технічних засобів. Важливим є питання ціни архівної інформації, адже інформаційні послуги повинні бути, по можливості, доступними, а інформація – відповідати вимогам цілісності та автентичності, подава-

тися у форматі, придатному для використання. Отже, потрібно, щоб електронні архіви, створювані за рахунок державних засобів, відповідали визначеним технічним і функціональним вимогам, погодженим у питаннях використовуваних структур інформаційних об'єктів, їхніх форматів, процедур обміну інформацією, її пошуку, а також платформ програмно-технічних засобів.

Нормативне затвердження погоджених рішень згаданих вище питань на рівні стандартів, інструкцій і рекомендацій – це основні проблеми створення і перспективні напрямки розвитку існуючих електронних архівів.

Для розв'язання цих проблем і розвитку електронних архівів в Україні створений Центральний державний електронний архів України, що буде мати відповідне фінансування як державна установа і штат фахівців з інформаційних технологій, програмування. Це дозволяє реально перейти до експериментальних проєктів, що є важливою частиною інфраструктури наукових досліджень і навчання архівістів.

Українським науково-дослідним інститутом архівної справи і документознавства виконано ряд досліджень з основних проблем створення електронного архіву як інформаційної системи, призначеної для збереження електронних документів з електронним цифровим підписом і документів в електронній формі (далі – цифрові документи). Цифрові документи на відміну від документів з паперовим носієм уже за своєю сутністю формулюють ряд проблем архівного збереження і функціонування в інформаційному середовищі, а саме: розмаїтість форматів файлів, носіїв інформації, засобів підтвердження цілісності й автентичності, подій життєвого циклу. Наприклад, традиційний життєвий цикл архівного документа з паперовим носієм починається з рішення про надання статусу “архівний” документу, що виконав свою ділову функцію. Стратегія довгострокового збереження для цифрових документів “The Records Continuum”, запропонована австралійськими дослідниками, надає статус “архівний” документу на момент створення самого цифрового документа. Складність у тому, що нормативно-правове забезпечення для цифрових документів відстає від розвитку і впровадження інформаційних технологій, у результаті чого значна кількість цифрових документів створюється без метаданих, і, таким чином, досить значна за обсягом робота відкладається на майбутнє. У такій ситуації доцільно вже сьогодні визначитися з таких основних питань, як функціонально-інформаційна модель електронного архіву, модель архівного цифрового документа як інформаційного об'єкта.

За результатами проведених інститутом досліджень пропонується використовувати наступні рішення:

1. Для створення електронного архіву як інформаційної системи пропонується використовувати функціонально-інформаційну модель

стандарту ISO 14721:2003: OAIS (Open Archival Information System–Reference model (Відкрита архівна інформаційна система – Еталонна модель)), що широко використовується у світовій практиці. Стандарт надав загальні концептуальні основи створення основних інформаційних пакетів, термінологію і вимоги, яким може задовольняти процес архівного зберігання і створення архівної інформаційної системи. Використання стандарту ISO з адаптацією до вітчизняних умов цілком прийнятно послужить визначенню типізації програмно-технічних засобів і функціонально-інформаційної уніфікації електронних архівів.

2. Для електронного документа з електронним цифровим підписом як архівного інформаційного об'єкта пропонується використовувати метод інкапсуляції, що дозволяє метадані, електронний документ, сертифікати електронних цифрових підписів подати єдиним інформаційним об'єктом. Це значно спрощує і полегшує довгострокове архівне зберігання. Подання такого інформаційного об'єкта метаданими слід здійснювати мовою самоописування інформаційних об'єктів XML (the eXtensible Markup Language – розширена мова розмітки) консорціуму W3C, формат якого належить до міжоперабельних. Інкапсульована модель архівного електронного документа, запропонована австралійськими дослідниками, широко використовується на практиці, оскільки метадані, електронний документ, електронні цифрові підписи і сертифікати подані одним інформаційним об'єктом, а в такий спосіб зменшується ризик втрати доступу до електронного документа, а також перевірки його цілісності й автентичності, спрощується процес міграції документів у поколіннях програмно-технічних засобів. Нині нашим інститутом на замовлення Держкомархіву України розпочато розробку галузевого стандарту, що встановлює структуру і склад метаданих архівного електронного документа.

Усі ці рішення повинні використовуватися у контексті погодженої концепції довгострокового збереження електронних документів. У 2005 році співробітники інституту розробили проект такої концепції, що містить:

1) пропозиції щодо моделі архівного електронного документа як інформаційного об'єкта і його прийнятних форматів. Модель архівного електронного документа пропонується у вигляді XML-інкапсуляції, основні формати – XML, PDF/A, що характеризуються як відкриті, міжоперабельні, придатні для довгострокового зберігання;

2) пропозиції щодо вибору носіїв інформації з досить великого списку існуючих. Найбільш прийнятними для довгострокового зберігання цифрових документів є оптичні носії стандарту WORM, для яких виробники передбачають сертифікат з гарантованим терміном збереження інформації. Стандарт WORM виключає можливі для інших носіїв інформації зміни документів у результаті несанкціонованого доступу,

що дуже важливо в аспекті забезпечення цілісності й автентичності.

У створенні електронних архівів до важливої проблеми варто віднести вибір рішення щодо організації доступу до архівної інформації, а також її ефективного пошуку.

У розробці Інституту подаються рекомендації щодо управління режимом доступу з використанням DOM-моделі XML-метаданих, що містять інформацію про можливі обмеження доступу до документів, і *припускає* організацію простого веб-інтерфейса. Для ефективного пошуку документів в електронному архіві рекомендується скористатися прикладом використовуваного у світовій практиці EAD (Encoded Archival Description) – описів у вигляді XML-документів і пропонується реалізувати це шляхом удосконалення існуючого стандарту ДСТУ 4331:2004: “Правила описування архівних документів”.

Перспективи розвитку електронних архівів пов’язані, насамперед, із впровадженням новітніх досягнень в галузі інформаційних технологій зі створення єдиного інформаційного простору, що дає змогу мати доступ до всіх існуючих і розподілених у просторі сховищ цифрових документів. У наш час кращим є використання web-технологій і XML. Практично цей процес уже розпочато, більшість архівів має власні сайти, функціонує сайт Держкомархіву України, що в майбутньому буде представляти веб-портал мережевого електронного архіву. При використанні web-технологій споживачі матимуть доступ до електронних архівів через Інтернет, маючи в якості “клієнтського” додатка звичайний Інтернет-навігатор. Програмне забезпечення електронного архіву, що використовує web-технології і XML, дозволяє здійснити інтеграцію електронних архівів у *Інтрамережу* чи Інтернет.

Згадані вище пропозиції щодо вирішення головних проблем створення електронних архівів пропонуються колегам для обговорення на предмет їх ефективного використання.

Володимир ДОЛІНОВСЬКИЙ

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА КОМПЛЕКТУВАННЯ БЕРНАРДИНСЬКОГО АРХІВУ У ЛЬВОВІ (1784–1918 рр.)

Історія становлення та діяльності архівних інституцій є однією з актуальних та малодосліджених проблем в історіографії загалом і в архівознавстві зокрема. Важливим етапом розвитку архівної справи в Україні було заснування історичного архіву у Львові, особливості формування та функціонування якого зумовлювалися тогочасним адміністративно-політичним устроєм.

Дослідження організації та діяльності архіву знайшло часткове висвітлення переважно в польській історіографії¹. Серед найважливіших публікацій з даної проблематики можна назвати розвідки П. Домбковського² та С. Соханєвіча³. Стислі відомості про утворення, діяльність та документальний склад архіву подають у своїх працях А. Шнайдер⁴, С. Пташицький⁵, С. Кутшеба⁶ та Е. Хвалєвік⁷. Особливості комплектування Крайових архівів актів гродських і земських у Львові та Кракові документальними матеріалами та значення їх для науки показав сучасний польський дослідник С. Цяра⁸. В той же час характеристику документів і матеріалів Бернардинського архіву подав у своїй статті історик та архівознавець XIX ст. І. Линниченко⁹. Питання організації та функціонування архіву розглядали також українські архівісти Н. Врадій¹⁰ та І. Сварник¹¹.

Метою дослідження є розгляд передумов створення, основних етапів діяльності та особливостей комплектування Бернардинського архіву. Це зумовило наступні завдання: відобразити процес організації і функціонування архіву, показати шляхи формування його документального складу; визначити джерелознавчу вартість архівних збірок.

Нова організація судочинства, пов'язана з ліквідацією гродських і земських судів Галичини в 1783 р. та запровадженням нових шляхетських судів (*fora nobilia*), призвела до втрати практичного значення старих судових актів. На підставі розпорядження Крайового трибуналу від 27 грудня 1783 р. документальні матеріали судів були привезені до Львова і сконцентровані у колишньому приміщенні бібліотеки Бернардинського монастиря¹² (звідси – друга назва архіву). На цій джерельній базі в 1784 р. був організований архів з офіційною назвою “*Caesareo-regium antiquorum actorum terrestrium et castrensiu Galiciensium tum corroborationis documentorum officium*” (Цісарсько-королівський уряд

давніх галицьких гродських і земських актів і корроборації документів), а його регентом (*regens actorum antiquorum*) 9 грудня 1784 р. призначено Антонія Полетила¹³, який перед тим завідував давніми документами Крайової Табулі – установи для обліку нерухомого майна¹⁴. Інструкція Апеляційного трибуналу від 22 листопада 1784 р. про новий порядок засвідчення документів у зв'язку з ліквідацією гродських і земських судів згадує як про новий архів (“установа”), так і про його регента А. Полетила та інших співробітників. У пункті 8 інструкції говориться про розміщення давніх книг у Бернардинському монастирі: “Регенту для його писарів вже виділено просторе приміщення для розміщення давніх актів, в якому почнеться засвідчення документів, а також переписування судових книг, які повинні бути перенесені з місць судів для їх кращої збереженості”¹⁵.

Велика кількість зосереджених в архіві документів, їх різноманітність та брак відповідного довідкового апарату до них змусили місцеву владу вжити заходів для впорядкування архіву. У 1785 р. Галицький Становий комітет уперше звернувся до імператора з таким проектом. Проте лише після його повторного подання 28 лютого 1787 р. уряд задовольнив це прохання декретом від 24 травня 1787 р.¹⁶ Внаслідок цього доручення А. Полетилі видано інструкцію, в якій йшлося про нумерацію книг, складання до них науково-довідкового апарату (індексів) та відновлення знищених і пошкоджених документів¹⁷. Для виконання відповідних робіт до архіву прийняли 150 писарів, якими керували А. Полетило та А. Щука¹⁸. На думку С. Соханевича, робота над індексацією та впорядкуванням книг тривала до червня 1800 р.¹⁹ Цю думку підтримують дослідники С. Пташицький²⁰ та С. Кутшеба²¹. Свідчать про це й архівні документи²². Натомість О. Петруський і Л. Татомір²³, а також А. Шнайдер²⁴ закінчення робіт датують 1790 роком, вказуючи при цьому, що писарі працювали кільканадцять років. За свідченнями історика та працівника архіву П. Домбковського, робота над систематизацією актів тривала 3 роки (1787–1790), які можна назвати періодом творення архіву²⁵.

Як самостійна державна установа, архів проіснував недовго. Цісарськими декретами від 16 грудня 1808 та 3 січня 1810 рр. його реорганізовано і підпорядковано Шляхетському судові у Львові як частину Крайової Табулі, директором якої був і директором архіву²⁶.

Втрата практичного значення актів архіву робила його утримання тягарем для уряду. 18 квітня 1869 р. Галицьке намісництво запропонувало Крайовому відділу прийняти архів у своє підпорядкування²⁷. Через фінансові розбіжності обох сторін переговори в цій справі затягнулися на кілька років.

Нового розгляду справа набула аж 1876 р. На одному із засідань Крайового Сейму виступив посол Й. Шуйський, наголосивши, що ви-

рішення питання архівів є в інтересах науки²⁸, на іншому – Правнича комісія представила звіт, в якому підкреслила, що прийом архіву гродських і земських актів є обов'язком честі краю, оскільки його збірка є найціннішою пам'яткою історичного і суспільного життя²⁹. Тоді Крайовому відділові спільно з Академією наук доручено скласти і представити на ухвалення Сейму статут організації Крайових архівів, який би відповідав їх практичним і науковим цілям³⁰. Відповідно до цього, у 1877 р. представлено проект статуту, який надавав архіву виразного наукового спрямування і відступав від ідеї централізації архівів, делегуючи рівні права Львівському і Краківському архівам³¹.

21 серпня 1877 р., згідно з ухвалою Сейму, Львівський архів перейшов у підпорядкування Крайового відділу, отримавши нову офіційну назву – Крайовий архів гродських і земських актів у Львові³². Паралельно вживалася й стара назва – Бернардинський архів. Таким чином, архів знову став самостійною установою.

15 лютого 1878 р. складено детальну архівну інструкцію, що регулювала організацію та діяльність архіву³³. Прийняті в 1877–1878 рр. правові акти визначали, що директорами архівів могли бути лише професори університетів, які своїми науковими працями з історії чи права довели, що зможуть вміло і з розумінням предмету керувати архівними обов'язками³⁴.

Директором архіву було призначено засновника львівської історичної школи, автора публікацій з дипломатики та археографії, видавця джерел (II–XV томи фундаментального видання “*Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum t. zw. Bernardyńskiego we Lwowie*”: далі – AGZ) Ф. К. Ліске (1838–1891). Він провів реорганізацію та впорядкування архіву, а складені ним картотеки до актових книг стали основою для публікацій судових актів у формі регестів³⁵. З 1891 р. аж до смерті директором архіву був відомий історик права, фахівець у галузі спеціальних історичних дисциплін, зокрема генеалогії, О. Бальцер (1858–1933). Він вивчав історію гродських і земських судів, склав індекси до XI–XV томів AGZ, організував спеціалізовану бібліотеку. Під керівництвом О. Бальцера завершено складання інвентарів галицьких, перемишльських, сяноцьких гродських і земських актів³⁶.

Значних змін за період існування архіву зазнав штат працівників. У перші роки діяльності в архіві працювало лише декілька осіб: регент і писарі. В обов'язки останніх входили пошук документів і видача архівних довідок та копій³⁷. Після реорганізації архіву в 1810 р. персонал складався з директора, архівіста, писаря та старшого і молодшого судових виконавців, а згідно з інструкцією 12 лютого 1878 р. – з директора, одного ад'юнкта і чотирьох аплікантів³⁸. Відповідно до ухвали сейму 12 лютого 1897 р. визначався штат працівників у складі директора, двох ад'юнктів 1 і 2 класу та двох аплікантів³⁹.

Відродження самостійної Польської держави після Першої світової війни створило основу для організації нової архівної системи. Відповідно до положень перших нормативних актів, які визначали правові та методичні засади функціонування архівів, 1 жовтня 1919 р. Крайовий архів гродських і земських актів був підпорядкований Міністерству віросповідань і публічної освіти у Варшаві й одержав назву “Земський архів у Львові”⁴⁰. З того часу почався новий період його діяльності у системі архівних установ Другої Речі Посполитої.

Важливим напрямком організації та діяльності Бернардинського архіву є формування його документального складу. Фонди архіву склалися з документів двох категорій: актових книг давніх судово-адміністративних установ та депозитів⁴¹.

Після ліквідації гродських і земських судів до Львова потрапили судові акти Руського (гродські і земські книги перемишльські, сяноцькі, галицькі, жидачівські, теребовлянські, земські – пшеворські, гродські, земські і підвоєводські – львівські), Белзького (гродські і земські книги белзькі, буські, грабовецькі, городельські), Краківського (гродські і земські книги бецькі, гродські – сандецькі і освенцімські, земські – чховські і заторські) та Сандомирського воєводств (пільзенські гродські і земські книги), а також залишки актів судів з Любачева, Городка та Самбора⁴². Крім того, архів поповнили також книги підкоморських, каптурових (періоду міжкоролів'я), скарбових судів, земські книги Люблінського Коронного трибуналу для Брацлавського, Волинського, Київського та Чернігівського воєводств, які після перевезення з Любліна у 1764 р. зберігалися у Львові в орендованому приміщенні Ставропігійського братства⁴³.

На думку Є. Мотилевича, за кількістю документів Бернардинський архів посідав перше місце серед судових архівів Галичини⁴⁴. Історик та архівіст Г. Полячківна зазначала, що в той час на польській території лише Головний архів у Варшаві міг би рівнятися з Львівським розмірами і важливістю матеріалів, що в ньому зберігалися⁴⁵.

За станом на 1800 р. в архіві налічувалося 15 323 книг, фасцикулів та індексів⁴⁶, проте згодом ця кількість значно зменшилася. Згідно з договором від 3 травня 1815 р., у 1828 р. Австрія передала Росії грабовецькі і городельські гродські й земські акти, а 1848 р. – книги Люблінського Коронного трибуналу⁴⁷. Ситуації не виправили навіть отримані т. зв. корробораційні акти 1785–1854 рр., куди вносилися зобов'язання і договори, що не стосувалися земельних справ і налічували 185 книг та 160 індексів⁴⁸. У 1868 р. в архіві зберігалось 13 736 книг⁴⁹, а в 1874 р. – 14 302 книг, фасцикулів та індексів⁵⁰. (За даними А. Шнайдера, кількість книг складала 14 300 томів⁵¹).

Чергових втрат архів зазнав у 1887 р.,⁵² коли Крайовому архіву гродських і земських актів у Кракові передано бецькі гродські і земські (відповідно 820 і 60) та чховські земські книги (183) – разом 1063 томи.

В архіві залишилося 13 239 одиниць зберігання⁵³. Натомість, на думку П. Домбковського, до Кракова було віддано 1077 книг⁵⁴, а за підрахунками Е. Хвалевіка – 1083⁵⁵. В архівних документах знаходимо цифру 1068 томів⁵⁶.

На підставі ухвали сейму 12 лютого 1897 р. Крайовому архіву гродських і земських актів у Кракові передано пільзенські гродські і земські (відповідно 23 і 221), освенцімські і сандецькі гродські (409 і 798), заторські земські книги (77) – разом 1528 томів⁵⁷. Ця кількість проте знову не збігається з даними П. Домбковського (1524 книги)⁵⁸. За усіма підрахунками, загальна кількість справ, які зберігалися в архіві, повинна була становити 11 711 одиниць. Проте зустрічаються відомості про 11 675⁵⁹. За П. Домбковським – 11523 книг та індексів⁶⁰.

Депозити архіву за походженням можна поділити на депозити міст, містечок і сіл; депозити судів; депозити Крайової Фінансової Дирекції, а за змістом на документи до історії міст і сіл періоду Речі Посполитої; судові кримінально-політичні та інші акти австрійського періоду; друковані видання революційного змісту; книги й акти ґрунтових кадастрів, здійснених в австрійський період в 1789 та 1820 рр.

22 липня 1887 р. вийшов циркуляр Крайового відділу до міст і містечок Галичини, крім Львова і Кракова, про належне зберігання архівних матеріалів або віддання актів у депозит архівам⁶¹. Мета циркуляру полягала у доступності архівних матеріалів для науки. Через низку причин (від банального нерозуміння циркуляру до нефаховості осіб, які склали відповідні інвентарі) акція не дала належного результату. Однак, на думку Г. Полячківни, це мало важливе значення, оскільки вдалося врятувати від втрати і знищення цінні пергаменти, судові книги і різні акти з правового життя міст і сіл⁶².

До архіву на зберігання потрапили документи 61 міської і сільської громад Галичини: Бабичів, Бродів, Грималова, Дрогобича, Дубецька, Жидачева, Зборова, Краковця, Мостиськ, Немирова, Потелича, Рогатина, Самбора, Сокаля, Стрия, Сянока, Теробовлі, Тернополя, Тичина, Фірлеїва, Хирова, Яричева та ін., а також депозити 2 парафій (Новотанця і Яворова). Загальна кількість отриманих документів становила 194 пергаменти, 509 паперових актів та 504 книги⁶³. Крім того, за даними С. Соханевича, архів отримав інвентарі архівних матеріалів 39 громад⁶⁴: Белза, Болехова, Буська, Галича, Глинян, Жидачева, Жовкви, Золочева, Коломиї, Любачева, Миколаєва, Перемишля, Снятина та ін.⁶⁵

Завдяки нормативно-правовим актам 1897–1900 рр. про переказування судових актів у депозит архіву та проведення експертизи їх цінності, архів поповнився багатьма документами. Варто підкреслити два депозити Крайового карного суду у Львові. Один обіймає близько 400 фасцикулів актів кримінально-політичного характеру за 1834–1853 рр., а також збірку 349 революційних друкованих видань польською, ні-

мецькою, французькою, російською та латинською мовами, конфіскованих австрійською владою, другий налічує 30 фасцикулів актів політичного змісту 1861–1870 рр., які стосуються повстання 1863 р. Цінними також є два депозити Вищого Крайового суду у Львові. Один з них містить документи XVIII ст., які пояснюють виникнення та організацію Галицької Табулі, другий – налічує 82 фасцикули кримінально-політичних процесів⁶⁶. Крім того, в депозиті архіву зберігаються акти колишніх судів Галича і Старого Самбора за 1796–1845 рр., депозит Станіславівського суду із залишками актів колишнього шляхетського суду, депозити судів в Чорткові і Самборі⁶⁷.

Найпізніше в депозит архіву надійшли матеріали поземельних кадастрів Галичини з 1789 та 1820 рр. – т. зв. Йосифінська і Францисканська метрики, що зберігалися в приміщенні Крайової Фінансової дирекції⁶⁸. Ініціювало передавання метрик у депозит архіву у 1903 р. Коло консерваторів Східної Галичини на чолі з професором Л. Фінклем. Вперше це питання було порушене в листі до Кола 31 липня 1903 р., яке виступало посередником між Крайовим відділом та дирекцією архіву з одного боку і Фінансовою дирекцією – з іншого⁶⁹. Переговори затягнулися частково через позицію Крайового відділу, який поставив умову, щоб переміщення актів не вимагало розширення приміщення архіву і не потягнуло за собою жодних витрат⁷⁰. Через необхідність купівлі нових стелажів це виглядало неможливим. Однією з умов було також укладення детального інвентаря складених у депозит метрик⁷¹.

Свою позицію Крайовий відділ змінив під впливом донесення О. Бальцера 19 лютого 1905 р., в якому обґрунтовано наукову цінність збірки, що була першорядним джерельним матеріалом для історико-статистичних досліджень з історії суспільно-господарських відносин в Галичині. Вагомим аргументом на користь передачі метрик у депозит архіву були: неможливість їх наукового використання через формальні труднощі (складна система доступу з боку приватних осіб, відсутність відповідних приміщень для наукової роботи), а також загроза поступового знищення внаслідок зберігання у невідповідному приміщенні⁷². П. Домбковський припускав, що книги, які не мали практичного значення для фінансових влад, могли бути призначені просто на знищення⁷³. Фінансове питання було вирішено 7 жовтня 1906 р., коли Крайовий відділ виділив дирекції архіву 800 корон на купівлю стелажів для розміщення Йосифінської метрики⁷⁴.

Протягом серпня–вересня 1907 р. книги були складені в депозит архіву⁷⁵. Відповідно до укладеного інвентаря метрика налічувала 5546 книг⁷⁶. Очищені і впорядковані відповідно до територіально-адміністративного поділу Галичини книги стали доступними для науки.

Справою відбору і переміщенням книг керував старший райця Фінансової дирекції Ф. Памула, якому допомагали райця М. Гросс та сту-

дент права М. Емлер⁷⁷. Великий обсяг робіт виконав ад'юнкт архіву П. Домбковський разом із аплікантами Б. Грушевським і Г. Ходиніцьким⁷⁸, а покажчик до книг метрики опрацював аплікант А. Оханович⁷⁹.

З 1 серпня до 13 жовтня 1908 р. тривав процес відбору і переміщення книг ґрунтової метрики 1820 р. До відбору залишилася менша частина Йосифінської метрики, надісланої додатково окремими податковими урядами⁸⁰. Через нестачу стелажів частина книг була складена на підлозі. Загальна кількість ґрунтових метрик 1787 та 1820 рр., складених у депозит архіву, налічувала 11 092 фасцикули⁸¹. Невідомо, чи збереглися б ці книги, якщо б і надалі залишилися на горищах та у підвалах провінційних податкових установ.

Архів видав квитанцію, в якій зобов'язувався на кожен запит урядових влад безплатно представляти роз'яснення, витяги і копії, дозволяти переглядати акти, робити з них копії і на вимогу книги повернути⁸².

Створення Бернардинського архіву у Львові мало велике значення для розвитку історичної науки. Важливу роль у становленні архіву як наукової установи відіграли зв'язки з численними науковими інституціями та осередками історичних досліджень. В архіві сформувалася справжня школа істориків-архівістів (Ф. К. Ліске, О. Бальцер, Б. Барвінський, С. Соханевич, В. Гейнош, П. Домбковський, Г. Полячківна, К. Малечинський). За роки свого існування архів досягнув високого наукового та організаційного рівня і відіграв важливу роль у збереженні багатой архівної спадщини. Актіві книги судово-адміністративних установ Галичини, а також отримані в депозит архівні збірки становлять першорядну джерельну базу для наукових досліджень з історії України XIII–XIX ст.

¹ Польські автори традиційно розвивали думку про польськість архіву.

² *Dąbkowski P.* Krajowe archiwum akt grodzkich i ziemskich we Lwowie // *Pokłosie z dwudziestu lat pracy naukowej. Zebrane 1897–1917.* – Lwów, 1917. – S. 61–67. *Його ж.* Archiwum krajowe akt grodzkich i ziemskich // Там само. – S. 67–72.

³ *Sochaniewicz S.* Archiwum krajowe aktów grodzkich i ziemskich we Lwowie. – Lwów, 1912. – 56 s.

⁴ *Schneider A.* Archiwa // *Encyklopedia do krajoznawstwa Galicyi.* – Lwów, 1871. – Т. 1. – S. 146–150.

⁵ *Ptaszycki S.* Encyklopedia nauk pomocniczych historii i literatury polskiej. – Cześć I. – Lublin, 1921. – 283 s.

⁶ *Kutrzeba S.* Historia źródeł dawnego prawa polskiego. – Т. II. – Lwów-Warszawa-Kraków, 1926. – 462 s.

⁷ *Chwalewik E.* Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinetu, muzea i inne zbiory pamiątekprzeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie w porządku alfabetycznym według miejscowości ułożone. – Tom I (A–M). – Warszawa-Kraków, 1926. – S. 373–376.

⁸ *Ciara S.* Archiwa a uniwersytety w Krakowie i Lwowie w latach 1877/78–1918. – Warszawa, 2002. – 180 s.; *Його ж.* Archiwa lwowskie w dobie autonomii

Galicji // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. – Rzeszów, 2004. – Том II. – S. 107–120.

⁹ *Линниченко И.* Архивы в Галиции // Киевская старина. – 1888. – Август. – Т. XXII. – С. 349–380.

¹⁰ *Врадій Н. Ф.* Центральний державний історичний архів УРСР у м. Львові // Третя республіканська наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. Перша секція: Архівознавство. – К., 1968. – С. 22–41.

¹¹ *Сварник И. И.* Старейшему архивохранилищу Украинской ССР – 200 лет // Советские архивы. – 1985. – № 3. – С. 21–24.

¹² *Врадій Н. Ф.* Центральний державний історичний архів... – С. 24.

¹³ *Schneider A.* Archiwa... – S. 146.

¹⁴ Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Путівник. – Львів-Київ, 2001. – С. 10.

¹⁵ *Сварник И. И.* Старейшему архивохранилищу Украинской ССР – 200 лет... – С. 22.

¹⁶ *Sochaniewicz S.* Archiwum krajowe aktów grodzkich i ziemskich we Lwowie... – S. 34.

¹⁷ *Schneider A.* Archiwa... – S. 147.

¹⁸ Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Путівник. – Львів-Київ, 2001. – С. 10.

¹⁹ *Sochaniewicz S.* Archiwum krajowe aktów grodzkich i ziemskich we Lwowie... – S. 34.

²⁰ *Ptaszycki S.* Encyklopedia nauk pomocniczych historii... – S. 231.

²¹ *Kutrzeba S.* Historia źródeł dawnego prawa polskiego... – S. 409.

²² Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАУЛ), ф. 145, оп. 1, спр. 9, арк. 21 зв.

²³ *Pietruski O., Tatomir L.* Przedmowa // Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum t.zw. Bernardyńskiego we Lwowie. – Том I. – Lwów, 1868. – S. XI.

²⁴ *Schneider A.* Archiwa... – S. 147.

²⁵ *Dąbkowski P.* Krajowe archiwum... – S. 61; Archiwum krajowe... – S. 68.

²⁶ ЦДАУЛ, ф. 145, оп. 1, спр. 9, арк. 13 зв.

²⁷ ЦДАУЛ, ф. 145, оп. 1, спр. 4, арк. 4 зв.

²⁸ *Ciara S.* Archiwa lwowskie w dobie autonomii Galicji... – S. 110.

²⁹ *Sochaniewicz S.* Archiwum krajowe aktów grodzkich i ziemskich we Lwowie... – S. 37.

³⁰ ЦДАУЛ, ф. 145, оп. 1, спр. 4, арк. 4 зв.

³¹ Попередній проект 1874 р. передбачав, що новостворений архівний уряд, який буде зцентралізований у Львові, очолить директор Львівського архіву, в компетенцію якого ввійде також нагляд і за Краківським архівом. (*Dąbkowski P.* Krajowe archiwum... – S. 62).

³² ЦДАУЛ, ф. 145, оп. 1, спр. 4, арк. 2, 5–6.

³³ ЦДАУЛ, ф. 145, оп. 1, спр. 5, арк. 1–19 зв.

³⁴ ЦДАУЛ, ф. 145, оп. 1, спр. 4, арк. 7 зв., 9–9 зв.

³⁵ *Кметь В.* Ліске Франц-Ксаверій // Українські архівісти (XIX–XX ст.): Бібліографічний довідник. – К., 2007. С. 357–358.

³⁶ *Bielińska M.* Balzer Oswald Marian (1858–1933) // Słownik biograficzny archiwistów polskich. – Т. I. – 1918–1984. – Warszawa-Łódź, 1988. – S. 29–30.

³⁷ *Сварник И. И.* Старейшему архивохранилищу Украинской ССР – 200 лет... – С. 22.

³⁸ ЦДІАУЛ, ф. 145, оп. 1, спр. 9, арк. 13 зв.–14.

³⁹ *Sochaniewicz S.* Archiwum krajowe aktów grodzkich i ziemskich we Lwowie... – S. 41.

⁴⁰ Archiwum Ziemskie we Lwowie w latach 1920–1926 // *Archeion.* – 1928. – Т. 3. – S. 185.

⁴¹ В польській архівній термінології поняття “архівний депозит” означає архівні документи, віддані архіву на тимчасове або тривале зберігання на визначених умовах без передачі права власності на них. (*Polski słownik archiwalny.* – Warszawa, 1974. – S. 26–27).

⁴² *Dąbkowski P.* Krajowe archiwum... – S. 63.

⁴³ Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Путівник. – Львів-Київ, 2001. – С. 10.

⁴⁴ *Motylewicz J.* Środowisko historyczne archiwów lwowskich w latach 1870–1939 // *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* – Rzeszów, 2004. – Tom II. – S. 123.

⁴⁵ *Polackówna H.* Dr Antoni Prochaska, kustosz Archiwum Ziemskiego we Lwowie // *Archeion.* – 1930. – Т. 8. – S. VI.

⁴⁶ *Sochaniewicz S.* Archiwum krajowe aktów grodzkich i ziemskich we Lwowie... – S. 34–35.

⁴⁷ *Chwalewik E.* Zbiory polskie. Archiwa... – S. 373. Значно перебільшеними є свідчення І. Линниченка, який вважає, що внаслідок передачі книг архів скоротився на половину (*Линниченко І.* Архивы в Галиції... – С. 355).

⁴⁸ *Sochaniewicz S.* Archiwum krajowe aktów grodzkich i ziemskich we Lwowie... – S. 35; *Schneider A.* Archiwa... – S. 147; ЦДІАУЛ, ф. 776, оп. 1, спр. 18, арк. 3. На думку П. Домбковського, їх кількість становила 244 книги та 124 індекси. (*Dąbkowski P.* Krajowe archiwum... – S. 64).

⁴⁹ *Dąbkowski P.* Krajowe archiwum... – S. 63.; Archiwum krajowe... – S. 69.

⁵⁰ *Sochaniewicz S.* Archiwum krajowe aktów grodzkich i ziemskich we Lwowie... – S. 35; *Chwalewik E.* Zbiory polskie. Archiwa... – S. 374; *Ptaszycki S.* Encyklopedia nauk pomocniczych historii... – S. 231.

⁵¹ *Schneider A.* Archiwa... – S. 148.

⁵² В окремих документах ця подія датується 1881–1882 рр. (ЦДІАУЛ, ф. 145, оп. 1, спр. 106). Такі ж дані знаходимо у С. Кутшеби (*Kutrzeba S.* Historia źródeł dawnego prawa polskiego... – S. 410).

⁵³ *Sochaniewicz S.* Archiwum krajowe aktów grodzkich i ziemskich we Lwowie... – S. 40.

⁵⁴ *Dąbkowski P.* Krajowe archiwum... – S. 63; Archiwum krajowe... – S. 69.

⁵⁵ *Chwalewik E.* Zbiory polskie. Archiwa... – S. 374

⁵⁶ ЦДІАУЛ, ф. 145, оп. 1, спр. 106, арк. 8, 12.

⁵⁷ *Sochaniewicz S.* Archiwum krajowe aktów grodzkich i ziemskich we Lwowie... – S. 41.

⁵⁸ *Dąbkowski P.* Krajowe archiwum... – S. 63; Archiwum krajowe... – S. 69.

⁵⁹ *Sochaniewicz S.* Archiwum krajowe aktów grodzkich i ziemskich we Lwowie... – S. 41; *Robótka H., Ryszewski B., Tomczak A.* Archiwistyka. – Warszawa, 1989. – S. 287; ЦДІАУЛ, ф. 776, оп. 1, спр. 18, арк. 2–3.

⁶⁰ *Dąbkowski P.* Krajowe archiwum... – S. 64.

⁶¹ *Ciara S.* Archiwa a uniwersytety... – S. 81. Прийом депозитів актів громад вимагав розширення меж територіальної компетенції Львівського та Краківського архівів. Акти громад повинні були депонуватися в архів, що вже зберігав книги гродські і земські з території, на якій знаходилася громада.

Проблему вирішили у той спосіб, щоб Львівський архів мав зберігати документи Східної Галичини аж до Перемишля, а Краківський – Західної.

⁶² *Polackówna H. Oswald Marjan Balzer* (ur. 23 stycznia 1858 r. w Chodorowie – zm. 11 stycznia 1933 r. we Lwowie) // *Archeion*. – 1933. – Т. 11. – S. 14.

⁶³ ЦДІАУЛ, ф. 145, оп. 1, спр. 118, арк. 4–5 зв. За іншими даними архів отримав архівні матеріали 64 громад у кількості 195 пергаментних, 521 паперових документів і 506 книг (ЦДІАУЛ, ф. 776, оп. 1, спр. 18, арк. 3).

⁶⁴ П. Домбковський подає 46 громад (*Dąbkowski P. Archiwum krajowe... – S. 71*).

⁶⁵ *Sochaniewicz S. Archiwum krajowe aktów grodzkich i ziemskich we Lwowie... – S. 51*.

⁶⁶ *Dąbkowski P. Archiwum krajowe... – S. 71*.

⁶⁷ *Chwalewik E. Zbiory polskie. Archiwa... – S. 374*.

⁶⁸ Існують розбіжності у датуванні проведення відбору і передачі метрик. Одні дослідники цю подію датують 1905–1907 рр. (*Nowacki R. Oswald Balzer – dyrektor Archiwum akt grodzkich i ziemskich we Lwowie // Archeion*. – 2000. – Т. 101. – S. 66; *Polackówna H. Oswald Marjan Balzer... – S. 14*); інші – 1907 р. (*Chwalewik E. Zbiory polskie. Archiwa... – S. 375*). С. Соханевич, описуючи повний перебіг справи, датує її 1903–1907 рр. (*Sochaniewicz S. Archiwum krajowe aktów grodzkich i ziemskich we Lwowie... – S. 53*), П. Домбковський – 1903–1908 рр. (*Dąbkowski P. Oswald Balzer. Życie i dzieła. (1858–1933)*. – Lwów, 1934. – S. 97–98). Різні датування знаходимо і в архівних документах – 1903–1907 рр. (ЦДІАУЛ, ф. 776, оп. 1, спр. 18, арк. 4), 1903–1908 рр. (ЦДІАУЛ, ф. 145, оп. 1, спр. 7, 114).

⁶⁹ ЦДІАЛ України, ф. 145, оп. 1, спр. 114, арк. 24.

⁷⁰ ЦДІАЛ України, ф. 145, оп. 1, спр. 114, арк. 48.

⁷¹ ЦДІАЛ України, ф. 145, оп. 1, спр. 114, арк. 72.

⁷² ЦДІАЛ України, ф. 145, оп. 1, спр. 114, арк. 48 зв.

⁷³ *Dąbkowski P. Oswald Balzer... – S. 99*.

⁷⁴ ЦДІАЛ України, ф. 145, оп. 1, спр. 114, арк. 72 зв.

⁷⁵ ЦДІАЛ України, ф. 145, оп. 1, спр. 114, арк. 72.

⁷⁶ *Sochaniewicz S. Archiwum krajowe aktów grodzkich i ziemskich we Lwowie... – S. 53*.

⁷⁷ ЦДІАЛ України, ф. 145, оп. 1, спр. 114, арк. 73 зв.

⁷⁸ ЦДІАЛ України, ф. 145, оп. 1, спр. 114, арк. 72.

⁷⁹ *Dąbkowski P. Oswald Balzer... – S. 98*.

⁸⁰ ЦДІАЛ України, ф. 145, оп. 1, спр. 7, арк. 40.

⁸¹ *Nowacki R. Oswald Balzer – dyrektor Archiwum akt grodzkich i ziemskich we Lwowie... – S. 66; Dąbkowski P. Oswald Balzer... – S. 98*.

⁸² *Dąbkowski P. Oswald Balzer... – S. 97*.

Володимир ДОЛІНОВСЬКИЙ

Організація та комплектування Бернардинського архіву у Львові (1784–1918 рр.)

Розглянуто передумови створення, основні етапи організації та діяльності Бернардинського архіву у Львові. Відображено шляхи формування архівних збірок. Охарактеризовано документальний склад архіву та наукову цінність джерел.

Ключові слова: архів; архівний депозит; гродські і земські акти; ґрунтові метрики; індекс.

УДК 930.253 (477.83/. 86) “1784–1918”

Владимир ДОЛИНОВСКИЙ

**Организация и комплектация Бернардинского архива
во Львове (1784–1918 гг.)**

Рассмотрены предпосылки создания, основные этапы организации и деятельности Бернардинского архива во Львове. Отображены пути формирования архивных собраний. Охарактеризован документальный состав архива и научная ценность источников.

Ключевые слова: архив; депонированное хранение; гродские и земские акты; кадастровые книги; алфавит.

УДК 930.253 (477.83/. 86) “1784–1918”

Volodymyr DOLINOVSKYI

**Organization and supplementation of Bernardine Archives
in Lviv (1784–1918)**

The prerequisites for creation, main stages of organization and activity of Bernardine Archives in Lviv are examined. Ways of archive collections compilation have been highlighted. The documentary funds of the archives and scientific value of sources have been characterized.

Key words: archives; deposit; the record books; cadastre; index.

UDK 930.253 (477.83/. 86) “1784–1918”

АРХІВИ ОЧИМА ВІДОМИХ СУЧАСНИКІВ

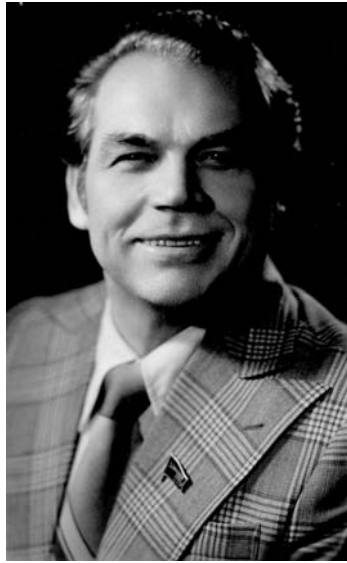
Започатковуючи нову рубрику, редакція журналу має намір у кожному номері видання публікувати роздуми відомих людей про значення архівів у їхньому житті, роль і місце архівної справи в суспільстві, нагальні проблеми, що стримують розвиток цієї важливої галузі.

Іван ДРАЧ,

поет, громадський діяч, Герой України:

– Слово “архів” у мене асоціюється зі стосами накладених один на одного паперів. Це й книги, перемішані з рукописами, якісь шматочки аркушів з нотатками... Такий у мене власний архів, до якого ніяк не дійдуть руки, щоб якось упорядкувати, систематизувати по роках чи рубриках своє документальне “майно”. А зробити це конче необхідно – літа до цього змушують. Іноді знаходиш якийсь папірець і пірнаєш у нього. Щось згадуєш, про щось задумуєшся, перечитавши одну-єдину фразу. Буває, що серед усього цього добра – записників, машинописних текстів, фотографій – до рук потрапляє звичайний конверт. Він порожній, але ти силкуєшся пригадати: навіщо його зберігаєш? Отже цей конверт у домашньому архіві зовсім не випадковий... Що ж стосується архівної справи як державної інституції, то перший мій, так би мовити, контакт з нею відбувся в 1976 році, коли отримав Шевченківську премію. До мене звернулися з Центрального державного архіву-музею літератури та мистецтва з проханням передати деякі матеріали на зберігання. Ось так з’явився мій невеликий фонд. Коли наближалася 20-та річниця Народного Руху, я виношував плани передати в архів частину документів, що стосувалися створення і діяльності Руху. На жаль, безжальне життя – моя хвороба і смерть сина – вибили з колії. Хай це прозвучить банально, але це значення архівів, як у житті людей, так і держави переоцінити неможливо. Я знаю, що архівам бракує коштів для створення нормальних умов роботи. Невисока й зарплатня в людей, які працюють в установах Держкомархіву. Тому Америки не відкрию, якщо скажу: ситуацію потрібно виправляти. Увага держави до архівів повинна не послаблюватися, а посилюватися, адже це дуже значуща сфера нашого суспільства.





Дмитро ГНАТЮК,
народний артист України,
Герой України:

– Я дякую Богові за те, що знайшлися люди, які відкрили мені очі на нашу родинну трагедію. Саме співробітники Чернівецького архіву допомогли довідатися про те, в яких нелюдських муках помирав мій старший брат Іван. До того часу було відомо тільки те, що він пропав безвісти. Так я й писав в усіх анкетах, які довелося заповнювати. Насправді Іван нікуди не зникав. Його, безневинного, глибоко віруючого хлопця запроторили до тюремної камери й без суду і слідства позбавили життя. Хочу трішки розповісти про нашу сім'ю. Вона була велика і красива. Шестеро дітей. Чотири хлопці і дві дівчини. Усі тягнулися до культури, музики, театру. Для селянської родини – це рідкісне явище, повірте. Моя мама дуже гарно співала. Мала прекрасний голос. Нерідко її звинувачували, мовляв, чого ти заводиш сумних пісень? У тебе ж такі гарні діти... А, може, вже тоді вона щось передчувала. Принаймні, я добре знаю, що саме через цю загибель сина вона завчасно покинула цей світ. Я був молодший від Івана на три роки. Часто згадую, яким він був ставним і розумним. Якщо мене полонила музика і спів, то Іван мав неабиякі здібності, я б сказав навіть талант до іноземних мов. Ще в школі вивчив і добре володів румунською. А потім опанував усі східноєвропейські мови. Мріяв побувати за кордоном, побачити світ. Щоб ці плани здійснилися, закінчив гімназію, а потім пішов на навчання у вищу морську школу. Тоді, коли Буковину возз'єднали з Україною, якраз у червні 1940 року він приїхав на літні вакації додому. Коли прийшов час повертатися на навчання, Іван дістався кордону (це приблизно за 30 кілометрів від Чернівців), а там йому сказали, щоб їхав у місто, в комендатуру, й узяв перепустку. Він так і зробив. У комендатурі його й арештували. Мамине серце підказувало, що син десь недалеко. Вона ходила до тюрми, просила дозволу побачитися з сином, а їй відповідали, що такого там немає. З того часу нам доводилося пояснювати – і усно, і письмово, що брат пропав безвісти. Лише з настанням незалежності України моєму молодшому братові Давидові вдалося довідатися, як усе було насправді. Мені було моторошно читати архівну справу. Нашого брата катували. Йому зламали хребет, обіцяючи навчити його російської мови. А він благав своїх мучеників покликати перекладача, з яким він може спілкуватися і німецькою, і французь-

кою, і англійською, і іншими мовами. Після неймовірних тортур його розстріляли. Про місце поховання нам досі нічого не відомо. Ось така трагедія, правду про яку нам донесли архівні документи. Читати їх мені було і страшно, і боляче. Разом з тим я часто задумуюся ось над чим. Якби я знав про це раніше, моє життя склалося б інакше. Як брата репресованого, мене ніколи не випустили б за кордон. Та й взагалі зі мною і з моїми рідними могли б таке зробити!.. Можливо, так повинно було статися. Я розповів про одну трагедію, а таких – мільйони. Якби не архіви – хто б про це знав! Сьогодні я чую: навіщо копирсатися в минулому? А я вважаю: треба. Кожен народ, кожна людина має право знати про те, що було, щоб чимось дорожити в житті. А найдорожче, на мою думку, – це свобода. Про це засвідчують архіви, які зберігають найправдивіші документи про те, як наші співвітчизники відстоювали право на волю, який важкий шлях вони пройшли, яких втрат зазнав наш народ у своїй історії.

Сергій РУДИК,

заступник голови Київської міської
державної адміністрації:

– Архів відкриває нам нові та забуті сторінки тисячолітньої писемної історії нашої держави. Неможливо переоцінити вагу і значення задокументованих свідочств життя українського народу. Архів – це основне місце роботи історика, вченого. Мені як кандидатові історичних наук неодноразово доводилося працювати в архівах, власноруч перегортати сторінки минулого.

На зламі двох систем – Радянського Союзу та незалежної України – я ознайомлювався з необхідними матеріалами у Державному архіві Чернівецької області, в архіві ЦК КПРС, ЦК КПУ, МЗС України та МЗС Росії, приватних архівах. Для мене відкривали документи під грифом “Таємно”, адже я досліджував тему повоєнної української міграції до США та Канади, яка в радянські часи була засекреченою. Востаннє я працював з архівними документами, вивчаючи матеріали про Голодомор 1932–1933 років. Зізнаюся, що нинішній стан архівної справи в Україні бажає кращого, вона заслуговує більшої уваги. Гадаю, комп’ютеризація архівних матеріалів полегшить роботу як працівників цих установ, так і звичайних користувачів, вчених, людей, яких розкидало просторами колишнього Радянського Союзу. Адже інколи їм необхідно знайти певні довідки, документи, свідчення.

Сучасний архів я бачу як цілісну, демократичну та відкриту систему з широким доступом до архівної інформації.





Лариса БРЮХОВЕЦЬКА,
кінокритик, старший викладач
кафедри культурології Національного
університету “Києво-Могилянська
академія”, головний редактор журналу
“Кіно-Театр”:

– Цього літа я працювала над монографією про незабутнього Леоніда Бикова – видатного актора і режисера, чії кінострічки увійшли до золотого фонду української культури і мистецтва. Про його неймовірну популярність годі й говорити, тому не випадково в нашій і зарубіжній пресі було надруковано силу-силенну інтерв’ю, розповідей і спогадів про цього майстра. Я гортала шпальти періодики, знаходила чимало публікацій, які раніше читала й відчувала, що достатнього матеріалу для книги не маю. Тоді звернулася до архівів і віднайшла в них надзвичайно цікаві документи, які мені дуже знадобилися в роботі. Йдеться про Центральний державний архів-музей літератури та мистецтва. Там зберігається фонд № 670, який містить документальні матеріали нашого кіномистецтва – літературні і режисерські сценарії, цінні відомості про творчий процес на кіностудії імені Довженка. Стали в пригоді також фонди Центрального державного архіву кінофотофонодокументів імені Г. С. Пшеничного, зокрема, численні записи спогадів про Леоніда Бикова. Скажу так: кіно – це надто динамічне мистецтво. І це велике щастя, що ми маємо змогу звертатися до архівів і черпати інформацію про те, як створювалися фільми, як вони “пробивалися” на великий екран, як працювали творчі групи і т. ін. Справа, яку роблять архівісти – архіважлива для суспільства. Ця робота – для наших нащадків. Не менше її значення й для дослідників історії мистецтва і, зокрема, кіно. У цьому я вже неодноразово переконувалася.

Ніна МАТВІЄНКО,

народна артистка України, лауреат
Державної премії
імені Т. Г. Шевченка, Герой України:



– Розумієте, архівам як сховищам документів я чомусь не надавала якогось значення...Більш цінними для мене є бібліотеки – саме книги. Але, якщо ми говоримо про архіви, то у мене виникає чимало запитань. Цікаво, а з якого часу взагалі збираються і зберігаються документи в наших архівах? Чи є, наприклад, якісь архівні зібрання про Марусю Чурай? Запитую про це, бо мало знаю про архіви. Так сталося, що мені не доводилося в них працювати, хоча дуже хотіла б дізнатися про долю свого дідуся. Але як це зробити, коли я не знаю року його народження? Покійна мама теж не знала... Архіви дуже потрібні нам. Проте так виходить, що для архівів держава хоч щось робить, принаймні, виділяє приміщення, а ось, наприклад, художники потерпають. Для їхніх картин бракує залів. Нікуди здати полотно – воно лежить в майстерні і зогниває. А художнику цікаво, щоб його картина була збережена. І такі архіви, напевно, також повинні бути. Або таке питання. Є архіви співаків. А хто їх формує? Сім'я? А якщо це буде нецікаво для людей? І ще: дуже важливо, щоб такі архіви були недоторканні. Що я маю на увазі? Ось уже довкола музею-квартири Павла Тичини починається якась катавасія. Міська влада щось задумала... Дуже прикро, але це правда: ми живемо в епоху невігласів і дурисвітів. У тих, хто прийшов до влади, бракує культури й інтелігентності. Це – жахливо, але й це ми повинні пережити. Від таких людей хочеться кудись заховатися чи здатися в архів. Для мене – це не жарти. Наголошую: треба, щоб держава захищала наші надбання, нашу історію, яку потрібно дбайливо берегти. Коли держава опікується архівами – вона повноцінна держава. Ми мусимо сподіватися, що архівами цікавитимуться ті, хто прийдуть в цей світ після нас. Вони повинні знати всю правду.

ОГЛЯДИ ДЖЕРЕЛ ТА ДОКУМЕНТАЛЬНІ НАРИСИ

Олена ПЕТРУК

МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УНР

**(за документами Центрального державного архіву вищих
органів влади та управління України)**

Фінансова система держави забезпечує реалізацію державної політики та функціонування державного апарату, а її стан безпосередньо впливає на економічне, політичне та соціальне становище країни, і в результаті визначає міцність та життєздатність державного організму. Закономірно, що розбудова фінансової системи, введення грошової одиниці, забезпечення коштами державних установ, фінансування соціальних, культурних, політичних та інших державних заходів відіграли важливу роль в процесі українського державотворення у 1917–1920-х роках¹. В українській історіографії не бракує праць з історії визвольних змагань, української нумізматики, державної політики урядів Української Центральної Ради, Української Держави та Директорії. Окремі дослідження В. С. Лозового², П. П. Гай-Нижника³ висвітлюють фінансову політику УЦР, УД та УНР періоду Директорії та процес створення грошової системи цих держав. Однак історія міністерств фінансів цих держав ще мало досліджена. Головним джерелом для вивчення фінансової політики Директорії та історії вищого державного виконавчого органу у цій сфері є документи Міністерства фінансів УНР, що зберігаються у фонді № 1509 Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), який налічує 1521 справу за 1918–1925 рр.

Дату першого надходження документів фонду на архівне зберігання та першоджерела його формування точно встановити не вдалося. Однак відомо, що документи Міністерства фінансів за 1918–1920 рр. надійшли на таємне зберігання в 1926–1928 рр. від Київського центрального історичного архіву (далі – КЦІА), Кам'янець-Подільського окружного архіву та Рост[овського] архівного бюро Центрального архіву РРФСР до Центрального архіву революції (далі – ЦАР) у Харкові⁴. Центральний архів революції у лютому 1939 р. розпочав передавання фондів періоду громадянської війни Центральному історичному архіву УРСР у Харкові⁵. Цей архів за наказом Народного комісаріату внутріш-

ніх справ УРСР 1 грудня 1943 р. було ліквідовано, а його документи надійшли до створеного у Харкові філіалу Центрального державного архіву Жовтневої революції та соціалістичного будівництва УРСР, що діяв до 1958 р. Його документи долучились до фондів ЦДАЖР УРСР (ЦДАВО України), створеного у 1943 р. в Києві і переведеного в 1945 р. до Харкова. Інша частина документів міністерства за 1918–1927 рр. надійшла до ЦДАЖР у червні 1945 р. з Львівського обласного державного архіву⁶, у 1955 р. – з Центрального державного історичного архіву УРСР, у 1961 р. – з Державного архіву Хмельницької області, а в 1972 р. – з Центрального державного архіву науково-технічної документації. Внаслідок цих надходжень у ЦДАВО сформувався фонд Міністерство фінансів УНР обсягом 1521 од. зб., документи якого в 1992 р. розсекречено та передано на загальне зберігання⁷.

Міністерство фінансів УНР (далі – МФ) – вищий орган виконавчої влади, який проводив фінансову політику УНР. Головні функції міністерства полягали в організації друкування грошових, поштових та ін. цінних паперів УНР, регулюванні роботи державних та приватних фінансових установ, забезпеченні роботи податкової та митної системи країни, розробленні законопроектів та бюджету УНР, затвердження кошторисів, штатних розписів та ін. фінансових документів державних установ, фінансування державного апарату тощо.

Міністерство фінансів УНР стало правонаступником Міністерства фінансів Української Держави⁸. Датою заснування міністерства слід вважати 26 грудня 1918 р., коли було сформовано перший уряд Директорії УНР. Інформації про точну дату ліквідації міністерства не виявлено, найпізніші документи фонду датовані 1925 р.

У першому складі уряду УНР, затверженому 26 грудня 1918 р., виконуючим обов'язки міністра фінансів було призначено Мазуренка Василя Петровича⁹. 4 січня 1919 р. міністерство очолив Борис Миколайович Мартос¹⁰, до 1 лютого 1919 р. міністром фінансів був Степан Федак¹¹, з 10 березня до 23 квітня 1919 р. це відомство очолював М. Кривецький¹², який передав керівництво міністерства 9 квітня 1919 р. новому Голові РНМ Б. Мартосу¹³. Наказом Директорії від 31 травня 1920 р. міністерство очолив тимчасово керуючий МФ Аполінарій Серапінович Маршинський¹⁴, 4 червня 1920 р. міністром фінансів став Христофор Барановський¹⁵. Однак у справах міністерства він виїхав за кордон до Німеччини та Відня і на місці МФ періодично керували його заступники: з 29 червня 1920 р. до 18 липня 1921 р. товариш (заступник) міністра фінансів П. Відибіда¹⁶, з 4 жовтня 1920 р. до 7 жовтня 1921 р. – директор Департаменту державної скарбниці Х. Лебідь-Юрчик¹⁷, з 17 квітня 1921 р. директор Департаменту простих податків А. Маршинський¹⁸. Керуючим МФ 26 липня 1921 р. став колишній міністр внутрішніх справ Михайло Зілінський¹⁹. На цій посаді

його замінив Пилип Пилипчук, який з 5 серпня 1921 р. став одночасно міністром фінансів та Головою РНМ²⁰. З 24 серпня 1921 р. МФ керував спочатку товариш міністра фінансів, а згодом тимчасово керуючий Міністерством шляхів І. Сапіга²¹. Наступними керівниками міністерства стали Павло Чижевський, призначений міністром фінансів з 12 лютого 1922 р.²², та Віктор Приходько, призначений також з 12 лютого віце-міністром фінансів з тимчасовим уповноваженням на керівництво МФ²³. П. Чижевський вирішував майнові та кредитні питання УНР за кордоном – у Берліні, Відні, Празі, а В. Приходько безпосередньо керував МФ у Польщі. Останнім керуючим МФ за документами фонду у березні–травні 1925 р. був генерал М. Юнаків²⁴.

Структура МФ майже не відрізнялася від структури попереднього Міністерства фінансів Української Держави. Його очолював міністр, а за його відсутності – товариш (заступник) міністра або керуючий справами міністерства. Міністерство підпорядковувалося Раді Народних Міністрів УНР й складалося з таких департаментів: Департамент загальної канцелярії (загальних справ), Департамент кредитової канцелярії (Кредитова канцелярія), Департамент державної скарбниці, Фінансова комісія, Бюджетова комісія, Експедиція заготовок державних паперів (далі – ЕЗДП), Департамент простих податків, Департамент посередніх податків, Департамент митних зборів, Центральний комітет співробітників МФ, Центральна (головна) бухгалтерія, створена 6 липня 1922 р.²⁵ Згадані підрозділи поділялися на відділи, частини та столи. Департаменти очолювали директори департаментів, а окремі відділи – управляючі або начальники відділів. Періодично скликався дорадчий орган міністерства – Рада міністра, до якої входили міністр фінансів та директори департаментів міністерства.

Працювало міністерство у січні 1919 р. у м. Києві, в лютому 1919 р. – у м. Вінниці, у квітні 1919 р. – у м. Рівному, в листопаді 1919 р. та в січні – травні 1920 р. – в м. Кам'янці-Подільському, в червні 1920 р. – у Вінниці, в липні–вересні 1920 р. – в Кам'янці-Подільському та у Польщі в м. Тарнові, у вересні–жовтні 1920 р. – у м. Станіславові. Евакуація МФ відбувалася децентралізовано та дещо хаотично, тому окремі департаменти міністерства перебували одночасно у різних містах і навіть країнах. ЕЗДП була евакуйована до Польщі в Станіславів ще 20 березня 1919 р., де знаходилася до 25 травня 1919 р.²⁶, Департамент простих податків на початку квітня 1919 р. опинився у м. Коломиї, а у травні 1919 р. – у м. Радивиліві на Волині²⁷. Департамент митних зборів 23 лютого 1919 р. було евакуйовано з Вінниці до ст. Волочиськ на Волині, звідки 23 квітня 1919 р. департамент потрапив до Радивилова²⁸.

Організаційне та діловодне життя МФ зосереджувалося у Департаменті загальних справ, або Загальній канцелярії. Департамент діяв відповідно до “Положення про Департамент загальних справ”, яке визна-

чало його головне завдання – “об’єднувати роботу всіх департаментів та окремих установ Міністерства..., розподіляти вступаючи до Міністерства справи по Департаментах та відділах, керувати справами Міністерства, що стоять поза компетенцією окремих департаментів та його установ, розробляти та оформляти... законопроекти, закони та розпорядження Міністерства фінансів, вести судові справи Міністерства, видавати ... видання Міністерства, а рівно провадити справи книгозбірні та архіву, керувати господарчими справами Міністерства”²⁹, вести листування міністра та його заступників. Департамент складався з адміністративно-журнального, персонально-господарчого, інформаційного відділів та юридичної частини. Адміністративно-журнальний відділ поділявся на журнальний та розпорядчий столи. Перший стіл реєстрував та розподіляв по департаментах листування, а другий вів справи Ради міністра та листування міністра фінансів і його заступників, відповідав за розповсюдження постанов та обіжників. Персонально-господарчий відділ складався з персонального столу, який займався кадровими справами, та бухгалтерського столу, який виплачував заробітну платню працівникам МФ та опікувався закупівлями. Інформаційний відділ виник дещо пізніше – 19 жовтня 1920 р. До нього входили стіл інформації та стіл преси. Перший стіл збирав інформацію про фінансово-економічний стан України та роботу уряду, другий – інформував українську та закордонну пресу про фінансові справи УНР. Крім того, повинен був видавати збірники розпоряджень та періодичні видання МФ. Юридична частина розробляла законопроекти та готувала угоди МФ, вела судові справи Міністерства³⁰.

Зміст документів Департаменту загальних справ відповідає вищевказаним функціям його відділів. Серед документів департаменту є накази МФ, статuti, угоди, службові посвідчення, списки працівників департаментів МФ, копії законів і законопроектів, постанов та журналів засідань РНМ, доповіді працівників міністерства, листування з різноманітними установами, звіти про діяльність департаментів МФ, видаткові розписи та кошториси, різноманітні фінансові відомості, списки адрес центральних державних установ УНР, “Бюлетені Інформаційного відділу Народнього Міністерства Земельних Справ”, документи про підготовку державних бюджетів УНР, друкування та перевезення українських грошей тощо.

Департамент кредитової канцелярії (Кредитова канцелярія) займався кредитами установ МФ та закордонними рахунками УНР, здійснював валютні операції, організував закордонні кредити для уряду УНР. Канцелярія складалася з п’яти відділів та Закордонної експозитури (представництва)³¹. Експозитура працювала в Берліні як канцелярія при міністрі фінансів, якого РНМ направила за кордон для вирішення питань із закордонними рахунками та майном УНР. Експозитура займала-

ся розблокуванням рахунків (конта) УНР в німецьких банках, вела переговори про виділення позики уряду УНР та друкування українських грошей в Берліні. За словами в. о. директора експозитури В. Сапіцького, вона виникла спонтанно. Наказів про її заснування та компетенцію не було³². Проіснувала експозитура до 1 грудня 1920 р.³³

У фонді Міністерства діяльність Департаменту кредитової канцелярії представлена документами про друкування українських грошей за кордоном – у Берліні та Варшаві, обмін валют, ведення переговорів та укладання угод про надання кредитів УНР, операції з цінними паперами, кредитування місцевих державних та кооперативних установ тощо. Зокрема, є польсько-українська угода від 9 серпня 1920 р. про позику уряду УНР 25 млн польських марок на покриття видатків цивільної адміністрації³⁴, угоди про друкування українських грошей у Варшаві за 1920 р.³⁵, наказ МФ від 29 листопада 1920 р. та листування щодо виготовлення грошей УНР у Берліні³⁶.

Департамент простих податків (правонаступник Департаменту неокладних зборів МФ УД) керував системою так званих простих або безпосередніх податків, забезпечував установи цінними бланками документів та квитками. Департамент складався із Канцелярії, Гербової скарбниці, Ради департаменту та семи відділів. Перший відділ – персонального складу, який вів справи з особового складу податкової інспекції, другий – бухгалтерсько-статистичний, третій займався земельними та домовими податками, міським та земським оподаткуванням, четвертий – прибутковими, військовими, квартирними та рентовими податками від грошових капіталів, п'ятий – торговельними та промисловими податками, шостий – сплатою спадкових, кріпосних, гербових, судових, канцелярських зборів (“пошлин”), сьомий відділ збирав прибутки з карт для гри та публічних вистав. До Ради департаменту входили директор та віце-директори департаменту. На її засіданнях обговорювалися і розроблялися проекти законів та інструкцій³⁷.

Найширше у фонді представлені документи Канцелярії департаменту, а частково – Гербової скарбниці і окремих відділів. Канцелярія департаменту вела листування, вирішувала кадрові питання працівників департаменту. У фонді зберігаються накази про призначення, звільнення, переведення на інші посади працівників департаменту, видаткові розписи департаменту, листування про виділення коштів, захоплення польськими військовими українських державних установ на Поділлі, налагодження податкового апарату на місцях та збір податків, інструкції та об'їзники про збирання податків. Департаменту на місцях підпорядковувалися фінансові палати та податкові інспектори. Департамент тісно взаємодіяв з Подільською фінансовою палатою, яка надсилала до МФ відомості про надходження гербового збору та поземельного податку³⁸.

Гербова скарбниця департаменту зберігала та розповсюджувала гербові та театральні марки, гербовий, вексельний та актовий папір, бланки асигновок, бандеролі на сірники, тютюн, дріжджі, посуд з алкогольними виробами, бланки промислових свідоцтв та ін.³⁹ Дані про кількість та найменування гербових паперів відображені у рапортах та актах ревізії скарбниці⁴⁰.

Департамент посередніх податків (правонаступник Департаменту окладних зборів МФ УД) координував діяльність акцизних управлінь, які збирали різноманітні акцизні збори та прибутки від державної (скарбової) монополії на цукор та алкогольні виробы. Департамент складався з канцелярії, бухгалтерії, відділу цукрового, відділу бухгалтерського та статистичного по скарбовій цукровій монополії, відділу по скарбовій горілчаній монополії. Збереглося листування департаменту про продаж та евакуацію скарбового цукру, охорону цукрових підприємств, документи про продаж цукру Центральним державам⁴¹ та уряду Всевеликого Війська Донського⁴², про ціни та розрахунки за цукор, реквізицію цукру військовими⁴³, статистичні документи про продаж цукру і прибутки від скарбової цукрової монополії та ін.

Департамент митних зборів складався з канцелярії та чотирьох відділів. Департаменту на місцях підпорядковувалися Управління Одеського митного інспектора та Управління Західного митного інспектора, митниці, митні застави, митні рогатки та митний нагляд. Частина митних установ за територіальним принципом підпорядковувалася згаданим вище управлінням митних інспекторів, а решта – безпосередньо департаменту. Нестабільність військової ситуації та часті зміни кордонів УНР негативно позначилися на роботі департаменту. За списком митних установ станом на 1 листопада 1918 р. в Україні було 44 митні установи, а вже в липні 1919 р. Департаменту підпорядковувалося лише 10 митниць на кордоні від Волочиська на Волині до Ямпіля на Поділлі⁴⁴.

При Департаменті діяв Український національно-демократичний гурток, заснований у грудні 1918 р. У зверненні гуртка до співробітників департаменту було зазначено, що його “задачею єсть стояти на сторожі завоювань Українського народу”. Гурток розглядав прохання про прийом на роботу, давав свою згоду на звільнення працівників Департаменту, рекомендував на посади⁴⁵.

Документи Департаменту митних зборів дають цікаву інформацію про формування кордонів УНР з Польщею⁴⁶, перевезення товарів через кордон, контрабанду, діяльність митних установ, збір мита та митні тарифи.

Департамент державної скарбниці складав державний бюджет, виділяв кошти для забезпечення діяльності державного апарату УНР, виконував закони про виділення коштів на державні потреби, відкривав

рахунки державних установ, розробляв правила складання кошторисів та ведення видатків тощо. Департамент складався з канцелярії, п'яти відділів та Головної скарбниці. Окремі центральні державні установи мали у своєму складі польові скарбниці, які розпоряджалися видатками та прибутками установи і звітували про свою діяльність Департаменту державної скарбниці. Наприклад, 9 лютого 1920 р. на базі польової скарбниці при Міністерстві шляхів створено Скарбницю при Головноуповноваженому уряду УНР в м. Кам'янці-Подільському, 19 – 28 червня 1920 р. існувала польова скарбниця при РНМ⁴⁷, 21 серпня 1920 р. така скарбниця створена при Ставці Головного Отамана Військ УНР⁴⁸.

Департамент працював за “Тимчасовими правилами відносно діловодства і внутрішнього розпорядку”. Канцелярія вела загальне листування та вирішувала кадрові справи департаменту. Перший відділ вирішував питання про призначення пенсій і допомоги, другий і третій – розглядали кошториси та видаткові розписи, четвертий готував окремі законодавчі акти про асигнування коштів департаменту, вирішував всі справи про складання та затвердження кошторисів департаментів МФ, координував діяльність фінансових палат та скарбниць. До компетенції п'ятого відділу належав розгляд і затвердження кошторисів і окремих законодавчих внесень про асигнування коштів головних управ і управлінь Військового міністерства УНР. Бухгалтерія реєструвала закони про асигнування коштів на державні потреби і вела журнал розпоряджень департаменту про відкриття кредитів, рахівництво, складання загального бюджету⁴⁹.

Головна скарбниця хоча й підпорядковувалася Департаменту державної скарбниці, та за характером діяльності була окремою установою. Скарбниця виділяла кошти за розпорядженням центральних установ, відкривала та переводила кредити, вела рахівництво та складала звіт для Державного Контролю про прибутки та видатки центральних установ, обслуговувала фінансові потреби центральних управлінь, сплачувала асигновки державних установ⁵⁰. Наказом МФ 6 липня 1922 р. була створена Центральна бухгалтерія центральних державних установ УНР, яка перебрала на себе функції Головної скарбниці. 1 серпня 1922 р. скарбницю ліквідували, а її справи та кошти передали Центральній бухгалтерії⁵¹.

Центральну бухгалтерію було створено задля об'єднання всього рахівництва різних установ, яке вели різні підрозділи державних установ. Центральна бухгалтерія діяла при МФ на підставі спеціального положення і вела бухгалтерію та фінансові справи всіх центральних державних установ УНР, складала кошториси та відкривала кредити для державних установ⁵².

У справах Департаменту державної скарбниці зберігається листування з державними установами про виділення коштів, кошториси мі-

ністерств, проекти розписів державних прибутків та видатків УНР на 1918 р. та 1919 р.⁵³, штати міністерств УНР⁵⁴, протоколи засідань Фінансової та Бюджетової комісій, закони та положення про асигнування коштів, звіти про діяльність департаменту за 1921 р.⁵⁵ та ін.

Для розгляду законопроектів та інших документів фінансового характеру 1 січня 1921 р. при МФ було створено Фінансову комісію. Всі фінансові законопроекти до винесення їх на затвердження РНМ обов'язково передавалися відповідними відомствами на попередній розгляд та висновок комісії. Велися журнали засідань комісії, витяги з яких подавалися разом із законопроектами на розгляд РНМ. Комісія діяла на підставі статуту та складалася з Голови комісії, неодмінного члена – директора Департаменту державної скарбниці, постійного представника Державного контролю та інших членів комісії⁵⁶.

Бюджетову комісію було створено для розгляду кошторисів і видаткових розписань окремих відомств, попереднього затвердження державного бюджету та вирішення пов'язаних з бюджетом питань. До складу комісії входили директор, віце-директор і головний бухгалтер Департаменту державної скарбниці, начальники або завідуючі відділами цього департаменту (доповідачі у справах їхніх відділів) та інші члени за призначенням міністра фінансів та Державного Контролера. Голова комісії призначався РНМ. Йому надавалося право дорадчого голосу на засіданнях РНМ при розгляді державного бюджету⁵⁷. За наказом від 4 вересня 1919 р. тимчасово функції Бюджетової комісії виконувала Фінансова комісія МФ⁵⁸.

Працівників МФ об'єднував Центральний комітет співробітників, який діяв на підставі “платформи” від 22 грудня 1918 р. Комітет було створено для організації працівників “у справі розбудови УНР”⁵⁹. Всі працівники МФ мали звільнитися і прийматися за згодою Комітету. Також Комітет давав дозвіл на призначення фінансової допомоги, пенсій, винагород тощо. У фонді зберігаються протоколи засідань Центрального комітету⁶⁰.

З МФ тісно співпрацювали Державний банк України (ДБУ) та Державний земельний банк (ДЗБ). Постанову про створення ДБУ на основі реформованих установ Російського державного банку 9 грудня 1917 р. затвердила Українська Центральна Рада. Постанова набула чинності 1 січня 1918 р.⁶¹ ДБУ виконував обов'язки головної каси УНР, задовольняючи грошові вимоги всіх міністерств та інституцій УНР, виконував операції з іноземними банкнотами, приймав українські грошові знаки, надруковані у Варшаві та надіслані з ЕЗДП у Станіславові, здійснював банківські операції⁶².

Державний земельний банк було засновано 23 серпня 1918 р. для підтримки малих селянських господарств та підвищення продуктивності сільського господарства. Банк мав право видавати позички на купівлю землі, купувати землю, парцелювати її, продавати і видавати позич-

ки на корінну меліорацію. ДЗБ успадкував справи та майно відділень Всеросійського державного дворянського земельного та Селянського поземельного банків. Розпочавши свої операції 1 вересня 1918 р., ДЗБ проводив їх 2–3 місяці і зміг придбати кілька земельних мастків, зробити парцеляцію і продати земельні ділянки зі свого земельного фонду. На цьому діяльність банку, за словами керуючого МФ П. Відибіди, припинилася у зв'язку з введенням закону про землю від 8 січня 1919 р. За цим законом власність на землю було скасовано, земля без викупу стала народною, і таким чином відпала потреба в існуванні банку⁶³.

Експедицію заготовок державних паперів (ЕЗДП) було створено в грудні 1917 р. у Києві. Окрім виготовлення українських грошових знаків, вона друкувала гербові та поштові марки, бланки асигновок, векселів, чеків, промислових свідоцтв та ін. Працювала ЕЗДП, як і все МФ, періодично між евакуаціями з одного міста до іншого. Перебуваючи в Києві з 23 грудня 1918 р. до 26 січня 1919 р., ЕЗДП надрукувала грошових знаків на суму 4.997.349.300 гривень, приблизно в цей же період відділення ЕЗДП в Одесі надрукувало 1.620.950.000 гривень, які надійшли до Одеського відділення ДБУ. Наступну партію банкнот (близько 7 млрд грн.), ЕЗДП виготовила та передала ДБУ в Кам'янці-Подільському, звідки виїхала в липні 1920 р.⁶⁴

Завдання та повноваження ЕЗДП викладені у спеціальному положенні, затвердженому 30 травня 1921 р. ЕЗДП як орган МФ підпорядковувалася міністру фінансів. Її очолював управитель. Під його головуванням діяв дорадчий орган – Комісія з управління справами ЕЗДП, яка складалася з голови, представника Державного контролю та двох осіб, призначених міністром фінансів. До компетенції комісії належали розробка загального плану діяльності і розподіл роботи між ЕЗДП та її філіями, складання проектів штатів, кошторисів та річних обрахунків тощо⁶⁵. ЕЗДП мала великий штат працівників та розгалужену структуру. До складу експедиції входили загальна канцелярія, головна бухгалтерія, матеріальний відділ, езекуторська частина, ремонтно-механічний відділ, технічно-друкарський відділ (друкарська та літографська майстерні), лічильно-сортувальний відділ (різальний відділ), лічильно-сортувальний відділ першої (друкарської) майстерні, лічильно-сортувальний відділ другої (літографської) майстерні, бухгалтерія, комора цінностей, канцелярія, шпиталь, церква, охорона⁶⁶.

В експедиції було дві філії – Кам'янецька та Варшавська. 19 грудня 1920 р. РНМ уповноважила міністра фінансів створити дві філії ЕЗДП⁶⁷, однак сформувалися вони раніше. Кам'янецька філія виникла у зв'язку з евакуацією ЕЗДП у січні 1919 р. з Києва до Кам'янця-Подільського, де вона 20 травня 1920 р. розпочала друкувати грошові знаки і дістала неофіційну назву Кам'янецька експедиція. У липні 1920 р. її евакуювали до Галичини, а 12 листопада 1920 р. на її основі створили Кам'янецьку філію ЕЗДП⁶⁸. Тоді ж, 14 листопада 1920 р., філію знову

евакуювали з Кам'янця-Подільського до Ченстохова, де вона залишалася аж до ліквідації⁶⁹. Діяла вона на підставі "Положення про Кам'янецьку філію ЕЗДП" від 13 жовтня 1920 р. Підпорядковувалася управителю ЕЗДП, а керувала нею спеціальна комісія з трьох чоловік⁷⁰. Однак сподівання на ефективну роботу філії у Кам'янці-Подільському після відступу більшовиків не виправдалися. Від часу формального створення вона змогла лише зберегти своє художньо-технічне майно і матеріали, частину яких було передано до Варшавської філії ЕЗДП, а також у Тарнів, до Головної скарбниці, а решта опинилася разом з філією у Ченстохові. Якщо не враховувати роботу над закінченням виготовлення грошових знаків у Станіславові, то Кам'янецька філія продуктивно не працювала. У такій ситуації її керівництво змушене було відрядити більшу частину працівників до Варшавської філії ЕЗДП. 9 осіб залишилися у Ченстохові⁷¹. Зрештою 16 вересня 1921 р. працівників звільнили, а філію ліквідували⁷².

Варшавську філію ЕЗДП було створено для організації друкування грошових знаків УНР у Варшаві та у цьому взаємодії з Міністерством фінансів Польщі та приватними польськими друкарнями. Спочатку в липні–жовтні 1920 р. Комісія займалася улаштуванням друкування та прийомом грошових знаків у Варшаві, а вже 1 жовтня 1920 р. було створено Варшавську філію ЕЗДП, яка діяла на підставі положення, затвердженого 10 жовтня 1920 р.⁷³ Брала активну участь у виконанні угод про друкування грошей УНР у Польщі. Першу угоду ЕЗДП та Міністерство фінансів Польщі підписали 6 серпня 1920 р. У ній ЕЗДП виступила замовником грошових знаків у Державних графічних закладах (Państwowe zakłady graficzne), які за 4–5 місяців мали виготовити 7 млн банкнот номіналом 1000 крб. Випуск і сортування банкнот відбувалося в присутності представника ЕЗДП, а виготовлені купюри передавалися до Варшавської філії ЕЗДП⁷⁴. Наступну угоду було укладено 9 серпня 1920 р. між польським Міністерством фінансів та українським урядом, який представляли голова Торговельно-економічної комісії проф. І. Феценко-Чопівський та директор ЕЗДП Є. Федосієв. Державні графічні заклади зобов'язувалися випустити 7 млрд карбованців вартістю приблизно 45–50 млн польських марок. Окремим пунктом угоди УНР зобов'язувалася не випускати в обіг свою валюту на території Східної Малопольщі за умови забезпечення українського уряду позикою на військові потреби⁷⁵. Ймовірно, ця домовленість була логічним продовженням договору С. Петлюри з Польщею 21 квітня 1920 р. про розподіл кордонів та військовий союз. Територія ЗУНР тоді була закріплена за Польщею, а тому в Східній Малопольщі не могло бути в обігу українських грошей. В угоді також йшлося й про фінансову підтримку армії УНР.

Польська сторона не змогла виготовити обумовлену кількість банкнот, тому 8 жовтня 1920 р. було підписано ще одну угоду між Є. Федосієвим та власником варшавської друкарні П. Ласкауером

(Piotr Laskauer)⁷⁶. Останній повинен був виготовляти українські гроші номіналом 10, 100, 250, 1000 карбованців під контролем Є. Федосієва. Окремою угодою 21 квітня 1921 р. Комісія з управління справами Варшавської філії ЕЗДП орендувала дев'ять рамових нумераторів для нумерування банкнот в друкарні П. Ласкауера⁷⁷.

Виконання згаданих угод ілюструє діяльність Варшавської філії ЕЗДП за 1920 р. – березень 1921 р. 7 липня 1920 р. у Польщі розпочалося виготовлення грошових знаків. Для того, щоб позначити тисячні купюри, надруковані у Варшаві, та через неможливість знайти грошовий папір з потрібними водяними знаками взялися за виготовлення каменю з водяними знаками “ломаних ліній”. Спочатку водяні знаки на тисячних купюрах виготовляли Державні графічні заклади. Закінчували друк грошових купюр в приватних майстернях Страшевича, Лазарського, Ласкауера. Всього за період з 7 липня 1920 р. до 1 січня 1921 р. було надруковано 3.049.840 шт., з яких до Державного Банку України до 1 березня 1921 р. передано 2.000.84 шт.⁷⁸ Станом на грудень 1921 р. Державні графічні заклади Польщі та приватні друкарні Лазарського і Страшевича виготовили відповідно 2 та 4 млрд гривень. Робота в друкарнях Лазарського закінчилася в березні 1920 р. Не додрукували останній, сьомий, мільярд Державні графічні заклади Польщі, де ще залишилося 19 тис. аркушів. Ці напівфабрикати були передані в приватні друкарні для завершення друку, однак через евакуацію грошей їх так і не надрукували. Друкарня Ласкауера в квітні 1920 р. завершила випуск 100-карбованцевих купюр в кількості 450 тис. штук⁷⁹.

Друкувалися українські гроші також в Берліні на підставі угоди, підписаної ще 24 квітня 1918 р.⁸⁰ Цей документ продовжував діяти і в часи Директорії. Наказом МФ 29 листопада 1920 р. було створено спеціальну комісію “для виконання господарсько-контрольних обов’язків при друкуванні в Берліні українських грошей в друкарні акціонерного товариства “Ратофот”⁸¹. Комісія складалася з уповноваженого МФ, його заступника і техніка. У серпні 1919 р. 303 млн гривень повинні були доставити літаком в Україну, проте через аварію екіпаж здійснив вимушену посадку на території Румунії, в околицях Хотина. Хорунжий П. Роменський перевіз гроші в Бухарест і передав їх Надзвичайній дипломатичній місії УНР в Румунії. Місії вдалося перевезти в Україну спочатку 80 млн, а потім 173 млн гривень, решту 50 млн місія залишила у себе для військових потреб⁸².

Кількість випущених в обіг українських карбованців в 1917–1920 рр. точно встановити практично неможливо. Директор Кредитової канцелярії К. Клепачевський у квітні 1921 р. доповів про емісію українських банкнот, зазначивши, що через залишення документів Державного банку України в Києві і Проскурівську катастрофу в листопаді 1919 р. точні дані про випуск українських грошей не збереглися. Приблизну суму емісії українських грошей він визначив в розмірі 20.044.514.376 гривень⁸³.

Гостра фінансова криза змусила Міністерство фінансів УНР розпродавати українські грошові знаки та поштові марки у вигляді колекцій. У вересні 1922 р. Комісія зі складання колекцій українських грошових знаків отримала дозвіл на видачу карбованців, гривні та ін. знаків Державної скарбниці для виготовлення 1000 комплектів колекції⁸⁴.

Військова поразка УНР, втрата території та евакуація за кордон усіх центральних державних установ Директорії призвели до скорочення державного апарату та ліквідації установ. Значних структурних змін зазнала також ЕЗДП. Наказом керуючого МФ 16 червня 1921 р. на базі Комісії з управління справами Варшавської філії створено єдину установу – Експедицію заготівлі державних паперів⁸⁵. У вересні того ж року Кам'янецьку філію ЕЗДП ліквідували, а 27 жовтня 1921 р. у зв'язку із скороченням штату працівників всі справи ЕЗДП передали в Департамент кредитової канцелярії⁸⁶. Зрештою, 21 січня 1922 р., з'явилася Комісія з ліквідації державного майна, яка займалася продажем майна ЕЗДП та ДБУ⁸⁷.

Інтереси міністерства у Німеччині представляла Агентура МФ УНР. У фонді зберігаються рахункові та касові книги агентури за 1918–1920 рр.⁸⁸ Агентура проіснувала до 1 грудня 1920 р.⁸⁹ Її документи за 1919–1922 рр. зберігаються в ЦДАВО України в окремому фонді № 3604 Агент Міністерства фінансів УНР в Німеччині.

Окрім департаментів при МФ, діяли різноманітні комісії з числа працівників міністерства та інших державних установ. Відповідно до постанови РНМ 21 січня 1921 р. було створено Комісію для підрахунку державного майна, привезеного на терени Речі Посполитої Польської⁹⁰. 4 червня 1921 р. створено Комісію зі скорочення штатів державних установ МФ, яка розглядала питання скорочення працівників⁹¹. Постановою РНМ від 4 січня 1921 р. Голова Директорії уповноважив міністра фінансів Х. Барановського продати все державне майно за кордоном, окрім майна посольств. На виконання постанови міністр фінансів видав наказ 14 січня 1921 р. про заснування у Відні Спеціальної комісії з ліквідації майна УНР за кордоном. Комісія займалася продажем державного майна у Відні, Братиславі, Чехії, Італії і була ліквідована 1 травня 1922 р.⁹² Майно та документи комісії потрапили до Закордонної експозитури Кредитової канцелярії МФ⁹³. Подібну Комісію для ліквідації державного майна УНР за кордоном було створено 21 січня 1922 р. у Ченстохові та Тарнові. Вона ліквідовувала майно Державного банку України, ЕЗДП, Торговельно-економічної місії та Військової ліквідаційної комісії у Варшаві⁹⁴. Перевіряла роботу та майно філій ЕЗДП Комісія з ревізії справ Варшавської філії ЕЗДП, створена 18 грудня 1920 р. Підпорядковувалася безпосередньо міністру фінансів і діяла на підставі спеціальної інструкції. Комісія провела ревізію діяльності Варшавської філії ЕЗДП, склала відповідний протокол та акт ревізії. Згідно з наказом керуючого МФ від 23 грудня 1920 р. упродовж 24–27 люто-

го 1921 р. спеціальна комісія провела ревізію закупівельних операцій Кам'янецької філії ЕЗДП і склала акт, доповідь та інші документи, які висвітлюють діяльність філії та обсяги виготовлення грошових знаків⁹⁵. Також з 4 лютого 1920 р. працювала Комісія з реорганізації Центральної бухгалтерії ЕЗДП⁹⁶.

Згадані вище комісії склали протоколи, акти, звіти, вели листування та рахункові книги. Всі ці документи збереглися у фонді Міністерства фінансів УНР.

Цікавими є документи про закордонні позики уряду УНР. 9 серпня 1920 р. Міністерства фінансів Польщі та УНР уклали угоду про позику польського уряду українському на покриття видатків цивільної адміністрації. Розмір позики встановлювався щомісяця на підставі запитів українського уряду за згодою Міністерства фінансів Польщі під 6 % щорічно, зокрема, на період від 7 серпня до 7 вересня 1920 р. було передбачено квоту 25.000.000 польських марок. На момент укладення угоди уряд УНР вже отримав 10.000.000 польських марок, до яких належали всі умови підписаної угоди. Також угода зобов'язувала УНР не пускати в обіг на території Польщі українські банкноти⁹⁷. Всього за період з 19 червня 1920 р. до 21 січня 1921 р. уряд УНР отримав позику в розмірі 73 млн польських марок⁹⁸.

Серед документів фонду є альбоми грошових знаків та зразки поштових марок. Альбоми грошових знаків належать ЕЗДП та її філіям. У них розміщені купюри українських грошей зразка 1918–1919 рр. вартістю 5, 10, 25, 100, 250, 1000 карбованців⁹⁹. Окремі альбоми містять браковані купюри із зазначенням недоліків друку. В альбомах зберігаються зразки поштових марок, грошових знаків, кредитових білетів Державної скарбниці, векселів, розроблені Г. Нарбутом, М. Романовським, А. Красовським, Н. Алексієвим, Л. Овсянниковим та ін.¹⁰⁰ Також у фонді є зразки печаток Української Держави та Державного секретарства УД Г. Нарбута¹⁰¹. Зображення та особливості друкування українських карбованців вартістю 5, 10, 25, 50, 100, 250, 1000, 2000 карбованців зразка 1918–1919 рр. містяться в описах грошових знаків Державної скарбниці МФ УНР¹⁰².

Документи фонду є важливою джерельною базою для наукових досліджень фінансової політики УНР, історії українських грошових знаків, митної та податкової служб, банків та інших державних установ, які співпрацювали з Міністерством фінансів УНР, вивчення взаємовідносин УНР з Польщею у фінансовій сфері, висвітлення історії цукрової промисловості України, державних монополій тощо.

¹ Уряди України у ХХ ст. Науково-документальне видання. – Київ, 2001; В. Верстюк, Т. Осташко. Діячі Української Центральної Ради. Біографічний довідник. – К., 1998; Д. Дорошенко. Історія України 1917–1923 рр. В 2 томах. – К., 2002 та інші.

² *Лозовий В. С.* Фінанси УНР у Кам'янецький період Директорії (червень–листопад 1919 р.) // Тези доповідей п'ятнадцятої обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1996. – С. 42–45.

³ *Гай-Нижник П. П.* Фінансова політика Центральної Ради та урядів УНР (березень 1917 р. – квітень 1918 р.) Автореферат дисертації кандидата історичних наук: 07.00.01 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2008. – 32 с.

⁴ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 388, арк. 29, 45, 45 зв., 56–58, 68, 69.

⁵ Там само, ф. 3357, оп. 1, спр. 165а, арк. 3.

⁶ Там само, ф. 14, оп. 7, спр. 58, арк. 1, 2; спр. 89, арк. 49.

⁷ Там само, див. справу ф. 1509, арк. 11, 20, 26, 32.

⁸ Там само, ф. 2199 Міністерство фінансів Української Держави.

⁹ Діячі Української Центральної Ради. Біографічний довідник. – Київ, 1998. – С. 122.

¹⁰ ЦДАВО України, ф. 1509, оп. 1, спр. 14, арк. 3а.

¹¹ Там само, оп. 1, спр. 14, арк. 21.

¹² Там само, оп. 1, спр. 14, арк. 15, 35.

¹³ Там само, оп. 1, спр. 158, арк. 31, 32.

¹⁴ Там само, оп. 1, спр. 194, арк. 29.

¹⁵ Там само, оп. 1, спр. 194, арк. 34.

¹⁶ Там само, оп. 1, спр. 195, арк. 63; оп. 5, спр. 638, арк. 34.

¹⁷ Там само, оп. 1, спр. 206, арк. 86; оп. 5, спр. 638, арк. 41.

¹⁸ Там само, оп. 5, спр. 596, арк. 116.

¹⁹ Там само, оп. 5, спр. 387, арк. 10.

²⁰ Там само, оп. 5, спр. 387, арк. 15.

²¹ Там само, оп. 5, спр. 638, арк. 34.

²² Там само, оп. 2, спр. 21, арк. 65.

²³ Там само, оп. 2, спр. 21, арк. 56.

²⁴ Там само, оп. 5, спр. 996, арк. 5; спр. 997, арк. 7, 10.

²⁵ Там само, оп. 2, спр. 21, арк. 113.

²⁶ Там само, оп. 1, спр. 69д, арк. 7; спр. 73, арк. 15.

²⁷ Там само, оп. 1, спр. 88, арк. 23; спр. 158, арк. 28.

²⁸ Там само, оп. 1, спр. 160, арк. 248, арк. 413, 431, 432.

²⁹ Там само, оп. 1, спр. 9, арк. 1.

³⁰ Там само, оп. 1, спр. 9.

³¹ Там само, див. ф. 3604 Агент Міністерства фінансів УНР в Німеччині.

³² Там само, ф. 1509, оп. 2, спр. 16, арк. 6–7.

³³ Там само, оп. 5, спр. 597, арк. 187.

³⁴ Там само, оп. 5, спр. 356, арк. 6–7.

³⁵ Там само, оп. 5, спр. 356, арк. 1–5; спр. 409, арк. 3–7.

³⁶ Там само, оп. 5, спр. 22, 65; спр. 597, арк. 188.

³⁷ Там само, оп. 1, спр. 88, арк. 20–21.

³⁸ Там само, оп. 1, спр. 86, 89 та ін.

³⁹ Там само, оп. 1, спр. 87, арк. 6–9.

⁴⁰ Там само, оп. 1, спр. 84, 87.

⁴¹ Там само, оп. 1, спр. 117, 119.

⁴² Там само, оп. 1, спр. 124.

⁴³ Там само, оп. 1, спр. 125–133.

⁴⁴ Там само, оп. 1, спр. 163, арк. 208.

⁴⁵ Там само, оп. 1, спр. 183, арк. 3.

⁴⁶ Там само, оп. 1, спр. 158.

- 47 Там само, оп. 1, спр. 240, арк. 27.
- 48 Там само, оп. 1, спр. 305, арк. 36.
- 49 Там само, оп. 1, спр. 209, арк. 71–72.
- 50 Там само, оп. 1, спр. 7, арк. 147.
- 51 Там само, оп. 2, спр. 21, арк. 113.
- 52 Там само, оп. 5, спр. 967, арк. 18.
- 53 Там само, оп. 1, спр. 55; спр. 179, арк. 38–66.
- 54 Там само, оп. 1, спр. 56.
- 55 Там само, оп. 5, спр. 676.
- 56 Там само, оп. 2, спр. 11, арк. 14 зв.–15.
- 57 Там само, оп. 1, спр. 56, арк. 5–6.
- 58 Там само, оп. 1, спр. 22, арк. 24.
- 59 Там само, оп. 1, спр. 184, арк. 1.
- 60 Там само, оп. 1, спр. 47, 184.
- 61 Там само, оп. 1, спр. 241, арк. 46.
- 62 Там само, оп. 1, спр. 7, арк. 159.
- 63 Там само, оп. 1, спр. 200, арк. 117–118.
- 64 Там само, оп. 5, спр. 853, арк. 43–45.
- 65 Там само, оп. 5, спр. 590, арк. 33, 33 зв.
- 66 Там само, оп. 1, спр. 194, арк. 19–20 зв.
- 67 Там само, оп. 2, спр. 274, арк. 1.
- 68 Там само, оп. 5, спр. 523, арк. 16.
- 69 Там само, оп. 5, спр. 550.
- 70 Там само, оп. 5, спр. 523, арк. 16, 3.
- 71 Там само, оп. 5, спр. 523, арк. 42.
- 72 Там само, оп. 5, спр. 387, арк. 20.
- 73 Там само, оп. 6, спр. 5, арк. 2, 3.
- 74 Там само, оп. 5, спр. 409, арк. 3–4 зв.
- 75 Там само, оп. 5, спр. 356, арк. 1–5.
- 76 Там само, оп. 5, спр. 409, арк. 5–7 зв.
- 77 Там само, оп. 5, спр. 466, арк. 56, 56 зв.
- 78 Там само, оп. 6, спр. 5, арк. 66–74.
- 79 Там само, оп. 5, спр. 879, арк. 34–35.
- 80 Там само, оп. 1, спр. 36, арк. 4.
- 81 Там само, оп. 5, спр. 597, арк. 188.
- 82 Там само, оп. 5, спр. 832; оп. 6, спр. 8.
- 83 Там само, оп. 5, спр. 832, арк. 4–7.
- 84 Там само, оп. 5, спр. 997, арк. 27.
- 85 Там само, оп. 5, спр. 523, арк. 41.
- 86 Там само, оп. 2, спр. 1, арк. 46 зв.
- 87 Там само, оп. 2, спр. 1, арк. 53.
- 88 Там само, оп. 6, спр. 9–12.
- 89 Там само, оп. 5, спр. 597, арк. 186.
- 90 Там само, оп. 5, спр. 623, арк. 2.
- 91 Там само, оп. 5, спр. 623, арк. 10.
- 92 Там само, оп. 6, спр. 13, арк. 1.
- 93 Там само, оп. 6, спр. 7, арк. 138, 144.
- 94 Там само, оп. 2, спр. 1, арк. 53.
- 95 Там само, оп. 6, спр. 5.
- 96 Там само, оп. 5, спр. 12, арк. 18–21 зв.
- 97 Там само, оп. 5, спр. 356, арк. 6–7.

⁹⁸ Там само, оп. 5, спр. 350, арк. 83.

⁹⁹ Там само, оп. 2, спр. 30, оп. 5, спр. 90, 554, 555, 556, 898.

¹⁰⁰ Там само, оп. 2, спр. 30, 31, 33, 34, 35, 36, 37.

¹⁰¹ Там само, оп. 2, спр. 32.

¹⁰² Там само, оп. 5, спр. 46.

Олена ПЕТРУК

Міністерство фінансів УНР

**(за документами Центрального державного архіву
вищих органів влади та управління України)**

У статті проаналізовано комплекс документів фонду Міністерства фінансів УНР періоду Директорії, який зберігається у ЦДАВО України. Висвітлено історію надходження документів фонду до ЦДАВО України, діяльність та структуру міністерства, фінансову політику Директорії. Зокрема, описуються функції підрозділів міністерства, історія друкування грошових знаків, зазначені міністри та тимчасово керуючі міністерством.

Ключові слова: Міністерство фінансів УНР; фінансова політика Директорії; українські карбованці; марки; кредитні білети; податки; мито; Державний банк; позики Директорії; міністри фінансів УНР.

УДК [930.253:336.1.075](477)

Елена ПЕТРУК

Министерство финансов УНР

**(за документами Центрального государственного архива
высших органов власти та управления Украины)**

В статье проанализирован комплекс документов фонда Министерства финансов УНР периода Директории, который хранится в ЦДАВО Украины. Описано историю формирования фонда, деятельность и структуру министерства, финансовую политику Директории, а именно, описываются функции структурных подразделений министерства, история печатания украинских денежных знаков, указаны министры и временные управляющие министерством.

Ключевые слова: Министерство финансов УНР; финансовая политика Директории; украинские карбованцы; марки; кредитные билеты; налоги; пошлинная; Государственный банк; кредиты Директории; министры финансов УНР.

УДК [930.253:336.1.075](477)

Olena PETRUK

Ministry of Finance of Ukrainian People's Republic

**(after the Central State Archives of Supreme Bodies of Power
and Government of Ukraine records)**

The article analyses the complex of documents of the Ministry of Finance of Ukrainian Peoples' Republic in the period of Directorate rule. The work contains reconstruction of the structure and describes the history of the ministry.

Keywords: Ministry of Finance of Ukrainian People's Republic; the Directory financial policy; ukrainian karbovantsi; stamps; bank-notes; taxes; dues; national bank; the Directorate credits; Ministers of Finance of Ukrainian People's Republic.

UDK [930.253:336.1.075](477)

Світлана ВЛАСЕНКО

**НАСЛІДКИ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ ДЛЯ
СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ВІЙСЬКОВОЇ ЗОНИ УКРАЇНИ***
(за документами державних архівів України)

З усіх країн, окупованих Німеччиною під час Другої світової війни, чи не найбільших втрат зазнала Україна, оскільки інтерес до неї, як до потужної аграрної бази, з боку нацистів був особливий. Керманічі Третього рейху, усвідомлюючи необхідність вирішення проблем, які назрівали в державі (дефіцит сільськогосподарської продукції та сировини, земельний “голод” тощо), особливу увагу приділяли розробленню планів і методів їх реалізації щодо експлуатації та визиску аграрного сектора економіки України. Саме українські землі під час війни мали стати постачальником сільськогосподарської продукції та дешевої робочої сили, а в повоєнний період – перетворитися на житницю Великонімецької імперії.

Питання щодо наслідків “господарювання” загарбників на українській території в період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. залишається одним із актуальних і малодосліджених в історичній науці. Радянські історики, орієнтуючись, переважним чином, на офіційні дані, оприлюднені в перші повоєнні роки, намагалися підрахувати матеріальні збитки, завдані народному господарству України, часто включаючи у розрахунки втрати від евакуації, реевакуації, військових дій тощо¹. Не оминула увагою цю проблему і сучасна українська історична наука. Зокрема, окремі питання щодо демографічних втрат сільського населення та збитків аграрного сектора економіки України за роки німецької окупації віднайшли своє відображення у працях Л. В. Кондратенко, В. Ю. Короля, О. Г. Перехреста та інших². Проте, нині відсутнє комплексне дослідження визначеної проблеми в регіональному розрізі, зокрема, на території областей, що впродовж усього періоду окупації перебували під німецьким військовим управлінням. Тому мета даного дослідження – на основі документів, що зберігаються в державних архівах України, розкрити наслідки для аграрного сектора економіки областей, які протягом 1941–1943 рр. перебували у складі військової зони України.

Використання документів з фондів центральних і обласних архівних установ України, критичне їх осмислення та порівняльний аналіз інформаційних даних радянського та німецького походження

* Військова зона України (зона військового управління) протягом 1941–1943 рр. охоплювала територію Чернігівської, Сумської, Харківської, Сталінської (нині – Донецька) та Ворошиловградської (нині – Луганська) областей УРСР.

дають змогу визначити рівень втрат сільського господарства військової зони України внаслідок окупаційної політики нацистської Німеччини. Загалом основу цього дослідження становлять статистичні матеріали Державної планової комісії УРСР при РНК СРСР, Надзвичайної державної та обласних комісій із встановлення і розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та ін. Аналіз даних документальних матеріалів, незважаючи на певні розбіжності показників, дозволяє підрахувати збитки, завдані нацистською Німеччиною сільському господарству військової зони України.

Безсумнівно, найбільших втрат внаслідок двох виснажливих років окупації зазнав аграрний сектор економіки України. Отримавши спустошене та зруйноване в результаті воєнних дій та евакуаційних процесів сільське господарство, німецькі окупанти ставили за мету, передусім, отримати максимальний визиск його потужностей. Вони вдавалися до несанкціонованого пограбування не лише державного та громадського майна, а й селянської власності при вступі; до планомірного використання трудових ресурсів та конфіскації продукту їх праці в період окупації; до тотального вивезення та знищення матеріальних цінностей при відступі.

Відразу ж після захоплення українських територій загарбницькі війська взялися до вилучення сільськогосподарської продукції у населення. Про його масштаби свідчать такі факти. Лише в перші місяці окупації від солдатів та офіцерів східного фронту у різні міста Німеччини надійшло 11 600 тис. посилок з продуктами харчування, що були відібрані в українських селян³. За словами очевидців, «німці заходили до хати і брали все, що їм подобалося»⁴. Наприклад, лише за перші 27 днів перебування в селі Золотарівка Лисичанського району Ворошиловградської області німецькі військові забрали у населення 19 корів, 89 свиней, 21 вівцю, 994 курки, 196 гусок, 33 качки, 1 025 кг сала, 409 кг м'яса, 8 160 кг борошна, 6 150 кг пшениці, 19 664 кг вівса, 8 725 кг ячменю, 8 784 кг кукурудзи, 815 кг картоплі тощо⁵. І такі випадки при дислокації у населених пунктах німецьких військових частин були непоодинокими.

Поряд із масовим пограбуванням індивідуального селянського майна при вступі німецьких військ та на початковому етапі окупації активно здійснювалося і вилучення з державних та колективних господарств уцілілих запасів сільськогосподарської продукції та врожаю 1941 р. Так, у перші місяці окупації для задоволення потреб вермахту із колгоспів та радгоспів України забрали близько 1 млн тонн зерна⁶.

Проте це була лише перша хвиля пограбування аграрного сектора економіки захоплених українських земель. Значно більшої шкоди зазнало сільське господарство внаслідок планомірної аграрної політики німецької влади. Уже в перший рік окупації фашисти планували за рахунок східних територій, передусім українських, забезпечити

сільськогосподарською продукцією $\frac{2}{3}$ своїх потреб. За розрахунками господарського штабу “Ост”, вони мали постачати до німецької армії 4,5–5 млн. т зернових, 475 тис. т м’яса, 100 тис. т жирів, а також сіно, соломку, овочі, фрукти, м’ясні консерви, цукор тощо⁷.

Для виконання означених планів поставок сільськогосподарської продукції до вермахту та Німеччини було створено низку господарських організацій, підпорядкованих рейхсміністру окупованих східних областей А. Розенбергу. Провідне місце серед них займало засноване 27 липня 1941 р. Центральне торговельне товариство “Схід”, яке лише на території України мало 11 продовольчих господарських дочірніх пунктів та 130 філій⁸. Досить розгалужену мережу регіональних органів мало і Товариство із використання сільськогосподарських ресурсів України, яке поширювало свою діяльність виключно в аграрному секторі окупованих українських територій. Його структуру склали: центральне управління, 6 територіальних, 114 окружних, 431 районне та 300 місцевих управлінь і 2 870 пунктів підтримки⁹. Безпосередньо на місцях згадані організації діяли через численні багатогалузеві бюро та контори із заготівлі сільськогосподарської продукції – у містах, районних та обласних центрах і збирально-заготівельні пункти – у селах. Це давало можливість шляхом різноманітних податків та стягнень, а також при забороні вільної торгівлі та обміну вилучати у населення окупованих областей основну частину сільськогосподарської продукції.

В результаті налагодженої системи пограбування населення, а також тотальної конфіскації продуктів сільськогосподарського виробництва у громадських господарствах (колишніх колгоспах) та державних маєтках (колишніх радгоспах) німецьким окупантам вдавалося здійснювати планові поставки продукції як військовим частинам вермахту, так і цивільному населенню Німеччини. Приміром, за період окупації Чернігівської області з її колгоспів було вивезено 193 769 т зернових продуктів, 3 552 т борошна та відрубів, 78 262 т картоплі, 13 178 т овочів, 365 983 т сіна, 1 444 т пального та ін.; з радгоспів – 2 450,2 т зерна, 220,5 т картоплі, 383,8 т овочів; у населення було відібрано 176 805 ц зерна, 484 420 ц картоплі та овочів, 22 118 ц борошна та багато іншої продукції¹⁰. У селян Сумщини було конфісковано 623,6 тис. ц зерна і борошна, більше 465 тис. ц картоплі та овочів тощо¹¹. У жителів Ворошиловградської області окупантами було награтовано 19 772 ц зерна, 83 371 ц борошна, 275 783 ц картоплі та 120 907 ц інших продуктів¹². Загалом лише з України до початку березня 1943 р. було вивезено 3,46 млн. т зерна та борошна, 80 тис. т бобових культур, 610 тис. т соняшникового насіння, 260 тис. т великої рогатої худоби та м’яса, 8 тис. т свійської птиці, 6 тис. т риби, 35 тис. т масла, 4,5 тис. т меду, 230 тис. т овочів, 450 тис. т картоплі, 10 тис. т фруктів, 90 тис. т цукру та багато іншої продукції¹³.

Та все ж, незважаючи на значні обсяги поставок із східних окупованих територій, нацистському керівництву не вдалося досягти повного забезпечення Третього рейху сільськогосподарською продукцією. За даними німецьких органів управління економікою, на червень 1943 р. Німеччина задовольняла із окупованих країн свої потреби в зерні на 18,2 %, в м'ясі – на 22,5 %, в жирах – на 18,5 %. У тому числі, за рахунок поставок із завойованих радянських регіонів (переважним чином з України) – 9,1 % у зерні, 10 % у м'ясі та 13,8 % у жирах¹⁴.

Однією із основних причин невиконання планів поставок продукції сільського господарства було різке падіння продуктивності аграрного сектора економіки окупованих регіонів. Це було викликано, насамперед, значним скороченням посівних площ та зниженням врожайності сільськогосподарських культур. До того ж, досить відчутними були втрати посівів унаслідок незадовільного проведення осінньої посівної кампанії 1942 р. Зокрема, із 190 тис. га озимих культур до збирання в 1943 р. фактично збереглося близько 126 тис. га, що становило 66,3 % від засіяного¹⁵. Як наслідок згідно з даними Народного комісаріату землеробства УРСР, у звільнених на осінь 1943 р. областях, які на час окупації входили до зони військового управління, площа посівів озимих та ярих колосових культур скоротилася у порівнянні з довоєнними показниками приблизно на 55 %¹⁶.

Загалом за період окупації областей військової зони України (без даних по Чернігівській області) посівні площі зернових культур скоротилися на 40,34 % і на 10 жовтня 1943 р. становили 1 574,1 тис. га. Зокрема, за підрахунками Держпланової комісії УРСР, у Сумській області було засіяно 498,2 тис. га зернових (54,1 % від довоєнного рівня), у Харківській – 387,5 тис. га (32,8 %), у Сталінській – 372,4 тис. га (40,2 %) та у Ворошиловградській – 316,0 тис. га (36,9 %). Площі посівів соняшника, вирощуванню якого нові “господарі” приділяли особливу увагу, у Харківській області сягали 56,4 тис. га (77,9 %), у Сталінській – 49,9 тис. га (75,7 %), у Ворошиловградській – 62,5 тис. га (75,4 %). Значно скоротилося й насадження картоплі. Зокрема, у Сумській області воно становило 46,4 тис. га (38,8 %), у Харківській – 5,8 тис. га (8,4 %), у Сталінській – 2,2 тис. га (1,8 %), у Ворошиловградській – 7,3 тис. га (15,4 %). Не кращим було становище і з посівами цукрових буряків. В областях, які у довоєнний час спеціалізувалися на вирощуванні цієї культури, посівні площі зменшилися на 80,79 % і становили 32 137 га. Зокрема, на Чернігівщині цукровими буряками було засіяно лише 11 500 га (44,4 %), на Сумщині – 11 537 га (14,9 %), на Харківщині – 9 100 га (14,2 %)¹⁷.

Такі показники у виробництві сільськогосподарської продукції були пов'язані, передусім, із скороченням кількості робочих рук, технічного забезпечення та тягової сили. Внаслідок евакуації, мобілізації до

Червоної армії та залучення до у підпільно-партизанського руху з одного боку, і політики німців, спрямованої на вивезення людських ресурсів до Німеччини – з іншого, українське село втратило значну частину працездатного населення. Через це, навіть незважаючи на запровадження нацистами курсу на аграризацію окупованих українських територій, а також поширення міграційних процесів із міста в село, сільське населення військової зони України в період окупації зменшилося із 5 403 тис. до 4 677 тис. чоловік, що становило лише 86,6 % довоєнного рівня¹⁸ (табл. 1).

Таблиця 1

Демографічні втрати населення областей військової зони України за період нацистської окупації (1941–1943 рр.) (тис. чол.)

Області	Сільське населення		
	1941р. (на 1.І)	1944 р. (на 1.ІІІ)	1944 р. у % до 1941 р.
Чернігівська	1 500	1 071	71,4
Сумська	1 388	976	70,3
Харківська	1 209	859	71,1
Сталінська	674	1 276	189,3
Ворошиловградська	632	495	78,3
Разом по 5 областях	5 403	4 677	86,6

Області	Міське населення			Всього населення		
	1941 (на 1.І)	1944 (на 1.ІІІ)	1944 у % до 1941	1941 (на 1.І)	1944 (на 1.ІІІ)	1944 у % до 1941 р.
Чернігівська	283	144	50,9	1 783	1 215	68,1
Сумська	319	197	61,7	1 707	1 173	68,7
Харківська	1 344	599	44,6	2 553	1 458	57,1
Сталінська	2 426	194	8,0	3 100	1 470	47,4
Ворошиловградська	1 209	583	48,2	1 842	1 078	58,5
Разом по 5 областях	5 581	1 717	30,8	10 985	6 394	58,2

Значно скоротилося й технічне забезпечення аграрного сектора економіки північно-східних областей України. Наприклад, технічний парк МТС Сумщини зменшився на 2 575 тракторів, 815 комбайнів, 182 автомашини, 164 двигуни, 1 824 плуги, 652 молотарки, 827 різноманітних сівалок і багато інших сільськогосподарських машин та реманенту. Колгоспи ж області втратили 424 автомашини, 325 локомотивів та

двигунів, 25 847 плугів, 4 798 сівалок, 3 831 жатку, 1 581 молотарку тощо¹⁹. У Ворошиловградській області недорахувалися 5 222 тракторів, 1 527 комбайнів, 456 вантажівок, 547 молотарок, 1 548 двигунів, 6 877 сівалок, 12 298 кінних плугів, 3 098 луцильників та багато іншої сільськогосподарської техніки²⁰.

В цілому ж після звільнення в областях військової зони України, згідно з даними на 1 січня 1944 р., залишалось лише 11 760 або 43,6 % довоєнної кількості тракторів, 3 174 або 37,2 % комбайнів, 146 або 12,9 % автомобілів та 148 834 одиниці іншої сільськогосподарської техніки²¹ (табл. 2). Проте переважна більшість сільськогосподарської техніки, яка залишалася у розпорядженні колективних та державних господарств, передусім трактори та комбайни, була, як правило, виведена з ладу і непридатна до експлуатації. Наприклад, за даними Наркомрадгоспів УРСР на 1 липня 1943 р. у радгоспах звільнених районів із 428 тракторів у 339 бракувало магнето, карбюраторів, запальних свічок, радіаторів, баків для пального та води і тощо²².

Таблиця 2

**Втрати технічного парку областей військової зони України
в період нацистської окупації (1941–1943 рр.)**

Області	Кількість тракторів		
	1941	1944	1944 у % до 1941
Чернігівська	3 497	1 088	31,11
Сумська	4 356	1 490	34,21
Харківська	7 144	2 312	32,36
Сталінська	6 298	3 244	51,51
Ворошиловградська	5 651	3 626	64,17
Разом по 5 областях	26 946	11 760	43,64

Області	Кількість комбайнів (зернових)			Кількість вантажних автомашин		
	1941	1944	1944 у % до 1941	1941	1944	1944 у % до 1941
Чернігівська	1 018	116	11,39	1 856	3	0,16
Сумська	1 148	309	26,92	2 667	15	0,56
Харківська	2 066	409	19,80	3 245	42	1,29
Сталінська	2 210	1 296	58,64	1 880	44	2,34
Ворошиловградська	2 091	1 044	49,93	1 682	42	2,50
Разом по 5 областях	8 533	3 174	37,20	1 133	146	12,89

Не кращим було становище й у тваринницькій галузі сільського господарства регіону. Необхідно зазначити, що темпи і обсяги конфіскації та вивезення худоби із захоплених областей у різні періоди окупації були неоднаковими. Зокрема, якщо в 1941 р. німці здійснювали тотальне вилучення та знищення худоби, то вже у 1942 р. ці показники скоротилися. Особливо помітно ця тенденція простежується на прикладі таких тварин, як коні та велика рогата худоба. Щоправда, в 1943 р., відступаючи під тиском Червоної армії, німецькі окупанти виганяли та знищували величезну кількість худоби. До того ж, і місцеве населення, намагаючись перешкодити вилученню худоби, вдавалося до її масового забою.

Відтак, великих втрат зазнало тваринництво як колективних, так і індивідуальних селянських господарств. Наприклад, за підрахунками Надзвичайної державної комісії, у колгоспах Сумської області поголів'я великої рогатої худоби скоротилося на 12 % (із 169 210 до 147 246 голів), коней – на 13,2 % (із 191 034 до 165 792), свиней – на 17,4 % (із 151 620 до 125 195), овець і кіз – на 0,3 % (із 159 198 до 158 717) тощо²³. Схожим було становище і на Харківщині, де забезпеченість тягловою силою колгоспів тих районів, які були звільнені до 18 червня 1943 р., становила 5,8 тис. коней та 12,2 тис. волів, або в середньому 6–7 коней та 15–16 волів на колгосп²⁴.

В індивідуальних господарствах селян різко скоротилася поголів'я свиней та коней і дещо в менших розмірах – поголів'я великої рогатої худоби, овець та кіз. В середньому ж забезпеченість селян особистою худобою, у порівнянні з довоєнним періодом, скоротилася: по Чернігівській області – на 19,3 % корів, 39,8 % свиней, 2,8 % овець та кіз; по Сумській – на 25,6 % корів, 45 % свиней; по Харківській – на 18,4 % корів, 60,4 % свиней, 2,7 % овець та кіз; по Сталінській – на 5,3 % корів, 64,2 % свиней, 12,3 % овець та кіз; по Ворошиловградській – на 0,8 % великої рогатої худоби, 40,4 % свиней, 6,3 % овець та кіз²⁵.

Загалом після відступу німців на території військової зони України залишилося 52,5 % довоєнної кількості великої рогатої худоби, в тому числі і 62,7 % корів, 18,8 % коней, 11,5 % свиней, 28,3 % овець та кіз²⁶ (табл. 3).

Таблиця 3

**Втрати тваринництва областей військової зони України
за період нацистської окупації (1941–1943 рр.) (тис. голів)**

Області	Поголів'я великої рогатої худоби			Поголів'я коней		
	1941	1944	1944 у % до 1941	1941	1944	1944 у % до 1941
Чернігівська	527	352	66,78	258	93	35,88
Сумська	430	222	51,60	208	47	22,57
Харківська	537	227	42,21	202	15	7,52
Сталінська	435	183	41,96	158	16	10,11
Ворошилов-градська	360	218	60,44	123	8	6,53
Разом по 5 областях	2289	1202	52,45	949	179	18,83

Області	Поголів'я свиней			Поголів'я овець та кіз		
	1941	1944	1944 у % до 1941	1941	1944	1944 у % до 1941
Чернігівська	515	138	26,75	268	88	32,76
Сумська	455	83	18,14	251	104	41,44
Харківська	545	9	1,58	264	61	22,92
Сталінська	562	13	2,33	475	97	20,35
Ворошилов-градська	302	30	9,90	344	104	30,15
Разом по 5 областях	2179	273	11,48	1602	454	28,25

Слід зауважити, що темпи та обсяги пограбування і знищення матеріальних цінностей сільського господарства військової зони України у її окремих областях були неоднаковими і залежали від низки факторів. По-перше, від близькості одних районів до лінії фронту і віддаленості інших. Крім того, слід зважати на те, що певна територія була ареною бойових дій по декілька разів і на ній впродовж тривалого часу дислокувалися німецькі військові частини. По-друге, від особливостей “господарювання” окупантів та їх політики у різних регіонах захоплених областей. По-третє, від наявності транспортних засобів, розміщення залізничних, водних та ґрунтових шляхів сполучення. По-четверте, від поширення партизанського руху опору.

Наприклад, на теренах Чернігівської та північних районів Сумської областей, де німці в результаті активної дії партизан не відчували себе в достатній мірі господарями, кількість знищеної худоби та конфіскованої сільськогосподарської продукції була меншою, ніж в інших регіонах військової зони України. По-п'яте, від темпів звільнення окупованих територій радянськими військами. В одних районах потужний наступ Червоної армії перешкодив окупантам здійснити планову евакуацію чи знищення сільськогосподарських ресурсів, в інших же, де точилися довготривалі бойові дії, – німецькі власті зуміли провести масове пограбування та суцільну руйнацію аграрного сектора. По-шосте, від концентрації відбитих Червоною армією, партизанами чи місцевим населенням худоби та майна, що вивозилися окупантами із інших областей тощо.

Таким чином, два роки інтенсивного “господарювання” німецьких окупантів у формі експлуатації місцевого населення та максимального вилучення сільськогосподарських ресурсів призвели до цілковитої руйнації народного господарства областей, що перебували у складі військової зони України. Звичайно, зараз дуже важко визначити співвідношення шкоди, завданої сільському господарству регіону грабницькою політикою окупантів і руйнівними заходами при відступі, з одного боку, та бойовими діями, евакуацією на схід – з іншого. До того ж, слід зважати й на певні “неточності”, як у німецьких, так і в радянських офіційних документах, спричинені не лише плутаниною та відсутністю інформації, але й прагненням показати ситуацію в “бажаному” світлі. Проте немає сумніву, що збитки аграрного сектора економіки краю були колосальними: суттєво скоротилися посівні площі та знизилися показники врожайності сільськогосподарських культур; значно зменшився технічний парк регіону, на місці якого залишилася зруйнована та пошкоджена техніка; знизилися показники в тваринницькій галузі, різко впав приріст худоби тощо. Втрати українського села за період німецької окупації вимірювалися мільйонами карбованців, а найголовніше – мільйонами скалічених доль та загублених життів.

¹ Буцько М. О., Лавринович М. І. Відродження колгоспного села. – К., 1968. – С. 14-18; История советского крестьянства: В 5-ти т. – Т. 3. – М., 1987. – С. 302-360; История Украинской ССР. В 10-ти т. / Под ред. Ю. Ю. Кондуфора. – Т. 8. – К., 1984. – С. 445–446; Лаута С. П. Колгоспне селянство Радянської України у роки Великої Вітчизняної війни. – К., 1965. – С. 177–181.

² Кондратенко Л. В. До питання економічних втрат України в 1941–1944 рр. // Друга світова війна і Україна. Матеріали наукової конференції (27–28 квітня 1996 р.). – К., 1996. – С. 194–202; Король В. Ю. Утрати українців у роки Другої світової війни // Вісник Київського ун-ту. Історія. – 2001. – Вип. 52. – С. 53–59; Перехрест О. Г. До питання про збитки, заподіяні сільському господарству України в роки Великої Вітчизняної війни // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей. – К., 2003. – Вип. 7. – С. 199–208; Його ж.

Збитки заподіяні тваринницькій галузі сільського господарства України в роки Великої Вітчизняної війни // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей. – К., 2004. – Вип. 8. – Част. 2. – С. 264–273.

³ Коваль М. В. Україна у Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.). – К., 1999. – С. 221.

⁴ Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО), ф. Р-1429, оп. 1, спр. 25, арк. 12.

⁵ Державний архів Луганської області (далі – ДАЛО), ф. П-1790, оп. 1, спр. 237, арк. 39.

⁶ Коваль М. В. Україна у Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.). – К., 1999. – С. 222.

⁷ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 57, оп. 4, спр. 104, арк. 2, 3.

⁸ Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів. – К., 1963. – С. 327.

⁹ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993. – С. 623.

¹⁰ ДАЧО, ф. Р-3013, оп. 1, спр. 100, арк. 9; оп. 3, спр. 3, арк. 30 зв.

¹¹ Державний архів Сумської області (далі – ДАСО), ф. Р-2191, оп. 1, спр. 101, арк. 15.

¹² ДАЛО, ф. П-1790, оп. 1, спр. 237 а, арк. 18–20.

¹³ Косик В. Україна у Другій світовій війні у документах. Зб. нім. архівних матеріалів. – Т. 3. – Львів, 1999. – С. 133–134.

¹⁴ Семиряга М. И. Разграбление фашистами экономических ресурсов и культурных ценностей на оккупированной советской территории // Восстановление народного хозяйства освобожденных и прифронтовых районов СССР в 1941–1945 гг. Сборник статей. – М., 1983. – С. 12.

¹⁵ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 30, спр. 32, арк. 126.

¹⁶ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 337, оп. 21, т. 1, спр. 22, арк. 4.

¹⁷ ЦДАВО України, ф. 337, оп. 21, т. 1, спр. 27, арк. 13, 14; ЦДАГО України, ф. 1, оп. 30, спр. 35, арк. 1; Сільське господарство Української РСР. Статистичний збірник. – К., 1969. – с. 71, 99, 101, 105.

¹⁸ Державний архів Донецької області, ф. Р-1838, оп. 1, спр. 57, арк. 107; ДАЛО, ф. П-1790, оп. 1, спр. 255а, арк. 2; ДАСО, ф. Р-2191, оп. 1, спр. 101, арк. 1; ДАЧО, ф. Р-3013, оп. 1, спр. 100, арк. 2; ЦДАВО України, ф. 337, оп. 21, т. 1, спр. 30, арк. 5; ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 3962, арк. 5; Всесоюзная перепись населения 1939 года: Основные итоги / Под ред. Ю. А. Полякова. – М., 1992. С. 25.

¹⁹ ДАСО, ф. Р-2191, оп. 1, спр. 101, арк. 12.

²⁰ ДАЛО, ф. П-1790, оп. 1, спр. 237 а, арк. 18; спр. 255 а, арк. 24.

²¹ ЦДАВО України, ф. 337, оп. 21, т. 1, спр. 30, арк. 4; ЦДАГО України, ф. 1, оп. 30, спр. 156, арк. 3; Сільське господарство Української РСР. Статистичний збірник. – К., 1969. – С. 503, 507.

²² ЦДАВО України, ф. 337, оп. 21, т. 1, спр. 28, арк. 1.

²³ ДАСО, ф. Р-2191, оп. 1, спр. 101, арк. 12.

²⁴ ЦДАВО України, ф. 337, оп. 21, т. 1, спр. 22, арк. 50.

²⁵ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 30, спр. 164, арк. 22, 47.

²⁶ ЦДАВО України, ф. 337, оп. 21, т. 1, спр. 31, арк. 3 а, 4, 5, 6, 7; ЦДАГО України, ф. 1, оп. 30, спр. 164, арк. 30; Сільське господарство Української РСР. Статистичний збірник. – К., 1969. – С. 309, 313, 317, 321, 329.

Світлана ВЛАСЕНКО

**Наслідки німецької окупації для
сільського господарства військової зони України
(за документами державних архівів України)**

У статті розкриваються наслідки господарювання фашистів в окупованих областях України, які протягом 1941–1943 рр. перебували під управлінням вермахту. На основі документальних матеріалів підраховано збитки аграрного сектора економіки військової зони України внаслідок двох років нацистської окупації.

Ключові слова: нацистський окупаційний режим; аграрна політика; сільське господарство; військова зона України.

УДК [930.253:94](477)“1941–1943”

Светлана ВЛАСЕНКО

**Последствия немецкой оккупации для
сельского хозяйства военной зоны Украины
(по документам государственных архивов Украины)**

Статья раскрывает результаты хозяйствования фашистов в оккупированных областях Украины, которые на протяжении 1941–1943 гг. находились под управлением вермахта. На базе документальных материалов подсчитаны потери аграрного сектора экономики военной зоны Украины вследствие двух лет нацистской оккупации.

Ключевые слова: нацистский оккупационный режим; аграрная политика; сельское хозяйство; военная зона Украины.

УДК [930.253:94](477)“1941–1943”

Svitlana VLASENKO

**The consequence of the German occupation
for agriculture of Ukraine's military zone
(after the State Archives of Ukraine documents)**

The proposed article is to determine the consequences of the Germans' economic activities in the occupied regions of Ukraine guided by the Wehrmacht in 1941–1943. On the basis of documentary materials, the author does an attempt to assess the amount of the material damages in the agrarian sector of the country's military zone of Ukraine that resulted after the two years of the Nazi occupation.

Keywords: Nazi occupation regime; agricultural policy; rural economy; military area of Ukraine.

UDK [930.253:94](477)“1941–1943”

Анатолій КЕНТІЙ

ДОЛЯ ПЛЕМІННИЦІ СТЕПАНА БАНДЕРИ

(огляд архівно-слідчої справи Л. Возняк-Лемик)

В історії українського національно-визвольного руху 1930–1950-х років почесне місце належить Степану Андрійовичу Бандері (1909–1959), чільному діячеві ОУН, засновнику Революційного Проводу ОУН і провіднику ЗЧ ОУН. Ця непересічна постать стала жертвою терористичного акту, вчиненого агентом радянського КДБ 15 жовтня 1959 р. у Мюнхені.

Сумна доля не обійшла й родини С. Бандери, його рідних і близьких. 8 липня 1941 р. за вироком військового трибуналу КВО у Києві був розстріляний А. Бандера, батько керівника Революційного Проводу ОУН. У 1944 р. від рук польських націоналістів у концтаборі Освенцім загинули брати С. Бандери – Василь та Олекса, а третього брата – Богдана – розстріляли нацисти.

У повоєнний час органи держбезпеки УРСР заарештували і депортували в східні райони СРСР трьох сестер С. Бандери. В лабеті емігрантів потрапила й Любов Євгенівна Возняк, племінниця С. Бандери й дружина чільного діяча ОУН(Б) М. Лемика. Саме її архівно-слідча справа була виявлена в ЦДАГО України під час складання опису документів ф. 263 “Колекція позасудових справ реабілітованих. 1919–1953 рр.”.

Аналіз документів справи № 71166 ФП свідчить, що вони містять цінну інформацію з різних аспектів діяльності ОУН(Б) за 1940–1945 рр., слугують характеристикою багатьох відомих діячів націоналістичного руху. Зазначена справа складається з кількох тематичних груп документів. До першої належать, зокрема, постанови МДБ УРСР про арешт Любові Євгенівни Возняк-Лемик (вона ж Ганна Михайлівна Демчук), заходи щодо утримання підозрюваної; про заведення її справи для розгляду; про переведення зі Львова до внутрішньої в’язниці МДБ УРСР в Києві; про провадження слідства і утримання під охороною; про уточнення прізвища заарештованої; про встановлення місця відбуття покарання, а також ордер на арешт, анкета затриманої і протокол обшуку помешкання Л. Возняк-Лемик.

До другої групи документів можна віднести звинувачувальний висновок МДБ УРСР, витяг з протоколу Особливої наради при міністрі державної безпеки СРСР про засудження Л. Возняк-Лемик на 25 років виправно-трудових таборів, лист МДБ СРСР про транспортування засудженої до особливого табору № 3 МВС СРСР.

Третю групу документів складають протоколи допитів Л. Возняк-Лемик та інших осіб, котрі залучалися слідством для ідентифікації осо-

би заарештованої, котра проходила під трьома прізвищами, та встановлення її причетності до діяльності ОУН, можливих зв'язків з керівними діячами націоналістичного руху.

До останньої, четвертої, групи належать дотичні документи, пов'язані з помилюванням і реабілітацією Л. Возняк-Лемик у 1955–1993 рр. Це – лист сина засудженої – Мирослава, на ім'я голови Президії Верховної Ради СРСР К. Є. Ворошилова, лист О. П. Яцишиної, котра опікувала Мирослава, до Головної військової прокуратури СРСР, протест військового прокурора КВО, визначення військового трибуналу КВО щодо скорочення терміну покарання до 10 років виправно-трудових таборів, лист голови Івано-Франківської міської комісії стосовно поновлення прав реабілітованих та висновок Генеральної прокуратури України про реабілітацію Л. Возняк-Лемик.

Як свідчать документи архівно-слідчої справи, Л. Возняк-Лемик вперше потрапила в поле зору органів держбезпеки ще в серпні 1945 р., коли була заарештована член ОУН Юлія Луцька. Вона знала Л. Возняк-Лемик ще з 1940 р. по Кракову, зустрічалася з нею щодо організаційної роботи в 1944 р. у Львові та в інших місцях.

Затримання Л. Возняк-Лемик органами МДБ сталося 25 грудня 1947 р. в с. Дашава Стрийського району Львівської області, де вона мешкала під прізвищем Демчук Ганна Михайлівна, котра начебто у травні 1946 р. була евакуйована з території Польщі до УРСР. Того ж дня, о 20.00, був проведений її перший допит, який тривав до 3.00 ранку 26 грудня 1947 р. Не знаючи про те, що емдебісти поінформовані, хто вона є насправді, Л. Возняк-Лемик подала про себе і своїх рідних фіктивні відомості: народилася в 1916 р. в с. Річиця Любачівського повіту (Польща). Її батько – Мороз Михайло Іванович, коваль за професією, у 1917 р. виїхав на заробітки до Америки, а мати – Мороз Марія Іванівна, померла в 1933 р.; вийшла заміж за Демчука Василя Максимовича, котрий в березні 1946 р. був убитий поляками в Перемишлі; має сина Мирослава, 1946 р. народження, та сестру – Марковську Теодору Михайлівну, яка мешкає в Дашаві і займається кравецькою справою.

Розв'язка наступила тоді, коли слідчий запитав Л. Возняк-Лемик про мету її перебування у Львові та чи є у неї в цьому місті родичі. На друге запитання вона відповіла, що у Львові у неї немає родичів, а її єдина сестра мешкає в с. Дашава. Тоді слідчий заявив, що МДБ має дані про те, що у Л. Возняк-Лемик у Львові є сестра і що її батько не коваль, а священик. Він також наголосив, що евакуаційні документи на ім'я Г. М. Демчук на виїзд з Польщі до України є фіктивними і що слідству відомі її справжнє прізвище, ім'я та по-батькові, а також соціальне походження її та її батьків. Під тиском цих обставин Л. Возняк-Лемик назвала свої справжні біографічні дані: народилася у 1915 р. у містечку Криниця Ново-Санчевського повіту (Польща), в родині священика Єв-

гена Возняка, котрий тепер мешкає в с. Пустомити Львівської області. У 1940 р. вийшла заміж за М. Лемика. Вона також визнала фіктивними документи, на підставі яких переїхала з Польщі до України і заявила: “Я вирішила зараз розповісти органам слідства виключно всю правду, яку від мене будуть вимагати”¹.

Пізніше Л. Возняк-Лемик зізналася, що вона – родичка С. Бандери, бо її бабуся по матері була рідною сестрою матері С. Бандери. Крім того, її сестра, Марія Возняк, у 1940 р. взяла шлюб з Василем Бандерою, братом керівника Револуційного Проводу ОУН.

Другий допит Л. Возняк-Лемик проходив 30–31 грудня 1947 р. і був одним із найтриваліших як за часом, так і за обсягом отриманої від неї інформації. За період з 9 січня по 2 квітня 1948 р. відбулося ще 13 допитів у Львові, а потім її перевели до внутрішньої в’язниці МДБ УРСР в Києві, де ще 12 разів викликали на допити (3 травня – 22 липня 1948 р.). Відбулися також очні ставки Л. Возняк-Лемик з М. М. Чернищенко, К. М. Зарицькою, В. В. Стернюком та іншими, в ході яких емдебісти мали на меті отримати додаткову інформацію про заарештовану. Серед допитуваних була й основний диктор радіостанції “Афродіта” Оксана Божиківська, котра надала цікаву інформацію про роботу радіостанції в 1943–1944 рр.².

На третьому допиті – 9 січня 1948 р., Л. Возняк-Лемик було висунуто звинувачення в тому, що вона впродовж довгих років вела “активну збройну боротьбу за повалення радянської влади в Україні й створення націоналістичної буржуазної держави, так званої Самостійної Української Держави”. Їй інкримінували зв’язки з С. Бандерою, М. Лебедем, “Тарасом” (Д. Маївський), Я. Старухом та іншими діячами ОУН, котрі здійснювали “терористичну діяльність проти радянських людей”.

На це безглузде звинувачення Л. Возняк-Лемик відповіла дуже гідно: “В обвинуваченні, яке висунуто в такому формулюванні, винуватою себе не визнаю. Разом з тим я визнаю, що я – учасниця Організації українських націоналістів, за радянської влади до травня 1946 р. перебувала в підпіллі, в референтурі пропаганди Головного Проводу ОУН, яка вела пропаганду проти радянської влади з метою організації незалежної Української Самостійної Держави”. При цьому вона категорично заперечувала свою участь в збройній боротьбі проти радянської влади і заявила, що не була організаційно зв’язана з С. Бандерою і М. Лебедем, а працювала під керівництвом “Тараса” (Д. Маївський) та Я. Старуха³.

Під час допитів Л. Возняк-Лемик співробітників органів держбезпеки насамперед цікавила її участь в діяльності ОУН, знайомство з членами Проводу ОУН, а також основні напрямки роботи Проводу, зокрема, його референтури пропаганди (Головний осередок пропаганди – ГООП), в якій з осені 1943 р. по травень 1946 р. працювала

Л. Возняк-Лемик. Крім того, на допитах від неї постійно вимагали розповідати про тих чільних діячів ОУН, котрі перебували в стані розробки органами держбезпеки, про місця їхнього перебування в підпіллі та організаційні зв'язки.

На допитах 19–20 лютого 1948 р. емдебісти виявили велику зацікавленість в отриманні відомостей про Богдану Світлик (“Світлана”, “Ясна”), котра була в цей час співробітницею ОУН, членом редакції журналів “Ідея і чин” та “Самостійність”, а також про начальника Головного військового штабу УПА Олексу Гасина (“Лицар”). Коли Л. Возняк-Лемик були показані декілька фотографій начебто вбитих членів ОУН, то вона переконливо стала доводити, що серед них впізнає Б. Світлик та О. Гасина, хоч на цей час ці діячі націоналістичного руху були ще живими⁴.

В ході слідства співробітники МДБ виявляли інтерес й до Д. Маївського (“Тарас”, “Косар”), котрий загинув ще в грудні 1945 р., й до К. Зарицької (“Монети”), заарештованої ще в 1947 р., й до З. Тершаковця (“Федір”), котрий в цей час був провідником ОУН Львівського краю.

На допиті 2 квітня 1948 р., відповідаючи на запитання слідчих, Л. Возняк-Лемик подала цікаву для сучасного дослідника інформацію про підпільну типографію Проводу ОУН “Прага”, розташовану в Миколаївському районі Дрогобицької області. На той час (1944–1945 рр.) це було досить велике підприємство. За словами Л. Возняк-Лемик, як розповідав їй її другий чоловік В. Гоцій (“Вир”, “Жест”), для перевезення цієї типографії було потрібно 15 возів. Хоч з неї в 1945–1946 рр. була вилучена частка обладнання для інших типографій ОУН, проте ембедістів цікавило місце розташування “Праги”. На це Л. Возняк-Лемик відповіла, що про це знали лише “Жест”, “Лис” та охоронці “Тараса”, але всі вони вже загинули⁵.

На підставі свідчень Л. Возняк-Лемик МДБ УРСР склало список на 58 активних учасників визвольно-революційного руху, серед яких були: С. Бандера, М. Лебедь, Р. Шухевич, Я. Стецько, А. Мирон, В. Турковський, З. Матла, С. Новицький, О. Гасин та ін. Всі вони визнавалися учасниками ОУН і підлягали кримінальній відповідальності за антирадянську діяльність⁶.

Якщо в цілому охарактеризувати якість інформації, отриманої МДБ УРСР безпосередньо від Л. Возняк-Лемик, то треба визнати, що вона мало що дала емдебістам для пошуку і затримання активних учасників українського визвольно-революційного руху. Є всі підстави стверджувати, що заарештована багато утаємнила з того, що справді знала. Особливо це стосується С. Бандери та його родини.

До українського націоналістичного руху Л. Возняк долучилася в 1932 р., коли навчалась у львівській вчительській семінарії. Спочатку

входила до однієї з організацій “Пласту”, а потім стала членом юнацької секції ОУН. У 1934 р. за участь в антипольських студентських акціях її було виключено з семінарії і до вересня 1939 р. вона жила разом з родиною.

Після приєднання Західної України до УРСР Л. Возняк разом з сестрою Марією і батьком перейшли на територію Польського генерал-губернаторства, яка входила до складу нацистської Німеччини, до м. Баліград. У березні 1940 р. на запрошення В. Бандери, який був нареченим її сестри Марії, Л. Возняк переїхала до Кракова, де певний час мешкала у квартирі В. Бандери, поряд з його братом Степаном, керівником Революційного Проводу ОУН. Водночас вона включилася в роботу жіночої мережі ОУН.

Невдовзі Л. Возняк влаштувалася на курси поштово-телеграфних працівників. У травні 1940 р. вона познайомилася з членом Революційного Проводу ОУН М. Лемиком і вийшла за нього заміж. За порадою чоловіка вступила на курси радіозв'язку, організовані ОУН, а також навчалася санітарній справі при німецькому шпиталі.

Коли розпочалася німецько-радянська війна, Л. Возняк-Лемик включили до складу Південної “похідної” групи ОУН, яку очолював З. Матла. Її безпосереднім керівником став Т. Семчишин (“Річка”). Ця група з кінця 1941 р. рухалась за маршрутом Стрий – Жидачів – Рогатин – Бережани і далі на схід, прямуючи до Дніпропетровська. В Тернополі Л. Возняк-Лемик залишила свою групу і стала чекати свого чоловіка М. Лемика, котрий був керівником Центральної “похідної” групи ОУН і мав очолити крайовий провід ОУН Харківщини.

Зустрівшись з чоловіком, Л. Возняк-Лемик рушила з ним і його людьми до Проскурова (тепер – Хмельницький), але там їх затримали німці й на початку серпня 1941 р. змусили повернутися до Львова. В середині вересня 1941 р. М. Лемик знов рушив на схід. Дружина залишилася у Львові. Невдовзі через кур'єра “Мороза” вона отримала від М. Лемика пропозицію приїхати до нього.

Оформивши через Український центральний комітет у Львові документи на ім'я Галини Ткачук, Л. Возняк-Лемик в листопаді 1941 р. виїхала з групою жінок зі Східної України до Києва. Разом з нею був і відомий діяч ОУН Пантелеймон Сак, котрий влітку 1942 р. очолив Київський крайовий провід ОУН. Після приїзду до Києва Л. Возняк-Лемик зустрілася з тодішнім керівником Київського крайового проводу ОУН А. Мироном (“Орлик”) і передала йому три організаційні листи від М. Лебеда для М. Лемика, котрий в цей час перебував десь на Полтавщині.

На початку 1942 р. Л. Возняк-Лемик дізналася від провідника ОУН Полтавщини “Ігоря Донського”, що її чоловік М. Лемик, мабуть, загинув, бо ні він, ні його організаційні люди не з'явилися на обумовлені

місця зустрічі. За цих обставин вона певний час працювала з “Орликом”, передруковуючи деякі конспіративні матеріали ОУН, а потім, у кінці лютого – на початку березня 1942 р., разом з кур’єром ОУН поїхала до Полтави, де намагалася розшукати свого чоловіка. В цьому місті вона вчилася в промислово-художній школі, де спробувала створити жіночий осередок ОУН, але успіху не добилася. Як вона висловилася, її вважали “полькою” і “німецькою шпигункою”.

У червні 1942 р. разом з членом ОУН “Михайлом Мудрим” Л. Возняк-Лемик виїхала до Харкова, де сподівалася на допомогу колишнього діяча Крайового проводу ОУН на ЗУЗ І. Малюци, який працював перекладачем у німців, довідатися про долю М. Лемика. Однак тут її знову спіткала невдача. Тим часом, прибув до Харкова зі своїми організаційними людьми новий крайовий провідник ОУН “Любомир”, котрий відмовився залучити Л. Возняк-Лемик до підпільної роботи і порекомендував їй повернутися до Львова.

Після довгих поневірянь через Полтаву – Київ – Рівне Л. Возняк-Лемик у жовтні 1942 р. дісталася нарешті до Львова, а звідти переїхала до с. Пустомити, де мешкав її батько. Тут вона тривалий час працювала медсестрою в районній лікарні. Однак у серпні 1943 р., перебуваючи у Львові, випадково зустріла чільного члена ОУН “Бурмача” (І. Клим) і покаржилась на свою долю: її чоловік, М. Лемик, загинув, а вона залишилась забутою Організацією і не веде аніякої націоналістичної роботи.

“Бурмач” перейнявся долею Л. Возняк-Лемик і повідомив про неї керівнику референтури пропаганди Проводу ОУН “Володимиру” (М. Прокоп). Останній вирішив залучити її до роботи кур’єра-зв’язківця. Але коли стало відомо, що Л. Возняк-Лемик цікавиться німецька поліція, то “Бурмач” взяв її з собою і 30 жовтня 1943 р. виїхав у напрямку Карпат в район с. Ямельниця, де дислокувався Головний осередок пропаганди при Проводі ОУН.

Оскільки Л. Возняк-Лемик ще в 1940 р. закінчила курси радіозв’язку ОУН, мала фах друкарки, її зарахували до штату підпільної радіостанції “Афродіта”. У березні 1944 р. до Ямельниці приїхав член Проводу ОУН М. Прокоп (“Володимир”), котрий запропонував їй підвищити кваліфікацію на курсах радіозв’язку ОУН в с. Звенигород Бібречького району Львівської області. Спочатку тут училися 5–6 дівчат, а коли курси перевели до с. Поляна Щирецького району, кількість курсантів зросла до 60 осіб. Однак у червні 1944 р. німці провели облаву в с. Поляна, внаслідок чого майно курсів було знищено, а курсантки розбіглися. Л. Возняк-Лемик повернулася до Ямельниці.

У зв’язку з відступом німецьких військ з території Західної України і поверненням більшовиків, становище в районі дислокації ГООП ОУН стало надзвичайно загрозливим. Хоч зима й минула спокійно, та вже

навесні 1945 р. опер-групи НКВС виявили підпільні криївки. Щоправда, Л. Возняк-Лемик та інші працівники запасної ланки ГООП (“Вир”, “Лис”, “Грім” та “Черник”) зуміли втекти і перебазуватися в с. Корчин Сколівського району Дрогобицької області. Наприкінці червня 1945 р. сюди прибув член Бюро Проводу і політреферент ОУН Д. Маївський (“Тарас”) з Б. Світлик і трьома охоронцями. З цього часу Л. Возняк-Лемик працювала безпосередньо з “Тарасом”, друкуючи на машинці його матеріали, які пересилалися підпіллям ОУН і поширювалися в націоналістичних виданнях.

“Тарас” повідомив, що більшовики захопили типографію Проводу ОУН разом з “Дорошом” (П. Дужий), тому було вирішено налагодити видання журналу “Ідея і чин” в Корчині. Проте у серпні 1945 р. до рук більшовиків потрапила “Маруся”, зв’язкова Д. Маївського, котра видала місце розташування групи працівників ГООП. У результаті облави загинув “Грім”, провідник ОУН Стрийського повіту, всі інші втекли і перебазувалися в район с. Сотина. Тут, за словами Л. Возняк-Лемик, її новий чоловік Василь Гоцій (“Вир”), господарський референт ГООП, приступив до створення нової типографії Проводу ОУН, яка вже в січні 1946 р. розпочала друкувати чергове число журналу “Ідея і чин”. Проте 21 березня 1946 р. після раптового нападу більшовиків типографію захопили. Загинув “Вир”, всі інші співробітники врятувалися і повернулися до своїх старих криївок у районі с. Корчин.

В цей час Л. Возняк-Лемик, яка була вагітною, захворіла, а тому, за вказівкою керівника ГООП ОУН “Севера” (П. Федун) у травні 1946 р. її перевезли до Львова. Тут вона і дружина загиблого члена ОУН “Дора” купили фіктивні евакуаційні документи переселенців з Польщі на ім’я Г. М. Демчук і Т. М. Марковської і переїхали до с. Дашава. У вересні 1946 р. Л. Возняк-Лемик повернулася до Львова, де народила сина Мирослава. Після народження дитини знову поїхала до Дашави, де в кінці грудня 1947 р. була заарештована органами МДБ.

Опинившись у лабетах МДБ, Л. Возняк-Лемик намагалася попередити підпілля ОУН про свій арешт і про те, що деякі заарештовані націоналісти стали на шлях зради. Через Марію Чернишенко, яка звільнялася з в’язниці, вона вирішила передати до с. Ямельниця, де перебували відомі їй підпільники ОУН А. Марків та Ю. Яцьків, інформацію про те, що МДБ готує спецоперацію проти групи ГООП в районі гори Парашка на Дрогобиччині. Вона також хотіла попередити підпілля ОУН, що емдебістами заарештований працівник референтури пропаганди Проводу ОУН Семенюк, котрий дав викривальні свідчення, а також про те, що колишня зв’язкова референтури пропаганди Проводу ОУН зі Львовом О. Букшована є таємним співробітником Львівського УМДБ. Однак М. Чернишенко була заарештована в с. Ямельниця і задум Л. Возняк-Лемик не вдалося реалізувати.

26 липня 1948 р. заступник міністра держбезпеки УРСР генерал-майор Єсипенко затвердив звинувачувальний вирок у справі Л. Возняк-Лемик. Головна теза звинувачування зводилася до того, що вона була “кадровою учасницею ОУН, проводила активну антирадянську націоналістичну роботу”. Вирок надіслали на розгляд Особливої наради при міністрі держбезпеки СРСР. У ньому рекомендувалося засудити Л. Возняк-Лемик на 25 років виправно-трудоих таборів. 11 вересня 1948 р. Особлива нарада в Москві погодилася з вироком, винесеним МДБ УРСР. 22 вересня 1948 р. МДБ СРСР визначило місце ув’язнення – Особливий табір № 3 МВС СРСР (ст. Потьма, поселення Явас, Мордовська АРСР)⁷.

Як свідчать документи, в ув’язненні Л. Возняк-Лемик поводитися сумлінно. В анкеті до заяви про помилування за квітень 1955 р. зазначається: “до роботи ставиться сумлінно. Норму виробітку виконує в середньому на 130 %. Табірний режим не порушує. В побуті веде себе добре”. Разом з тим у цьому документі зазначалося, що Л. Возняк-Лемик в культурно-масових заходах участі не бере, “стягнень і заохочень не має”⁸.

Після смерті Й. Сталіна і арешту Л. Берії в СРСР розпочали здійснювати заходи, спрямовані на реабілітацію жертв політичних репресій 1930–1950-х років. 4 квітня 1955 р. на ім’я голови Президії Верховної Ради СРСР К. Ворошилова надійшов лист від піонера Мирослава Возняка, котрий просив звільнити з ув’язнення його матір – Л. Возняк-Лемик. Пізніше до Прокуратури УРСР був адресований аналогічний лист від мешканки м. Стрий Львівської області О. Яцишин, котра була двоюрідною сестрою Л. Возняк-Лемик і опікувала її сина⁹.

Вже 4 травня 1955 р. військовий прокурор КВО виніс протест у справі Л. Возняк-Лемик і просив змінити їй термін покарання з 25 років до 10 років. При цьому наголошувалось, що покарання стосовно Л. Возняк-Лемик є занадто суворим і не відповідає тому, що їй інкримінувала Особлива нарада при міністрі держбезпеки СРСР. Із зазначеним протестом погодився військовий трибунал КВО, котрий на своєму засіданні 20 липня 1955 р. скоротив термін покарання Л. Возняк-Лемик до 10 років¹⁰.

Після звільнення із в’язниці Л. Возняк-Лемик повернулася в Україну і оселилася в м. Івано-Франківськ. При цьому вона змінила прізвище з Возняк-Лемик на Лемик. Остання крапка у драматичній долі Л. Є. Лемик була поставлена 17 червня 1993 р., коли Генеральна прокуратура України повністю реабілітувала її на підставі Закону УРСР від 17 квітня 1991 р. “Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні”, “оскільки в її діях відсутні ознаки зради Батьківщині”¹¹. Померла Л. Є. Лемик наприкінці 2008 р.

Бурхлива життєва “одіссея” Л. Возняк-Лемик була типовою для багатьох активних учасників українського націоналістичного руху

1930-1950-х років, котрі попри тягар іспитів, що випали на їхні долі, зберегли в своїй душі і серці вірність ідеалам державного відродження України. Їхній чин і страждання слугують прикладом для сучасних поколінь українських патріотів.

Отож архівно-слідча справа Л. Возняк-Лемика, як й інших учасників політичних процесів 1920–1950-х років в Україні, є незамінним і важливим джерелом вивчення історії українського національно-визвольного руху новітньої доби, слугують характеристикою активних учасників цього руху, дають змогу поряд з іншими документальними комплексами об'єктивно усвідомити причини здобутків і невдач у боротьбі за українську державність. Тематичні огляди і публікації цих специфічних джерел сприятимуть науково-дослідницькій діяльності професіоналів, поширенню історичних знань серед усіх верств нашого суспільства.

¹ Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 263, спр. № 71166 ФП, арк. 12–18.

² Там само, арк. 296–298.

³ Там само, арк. 55–56.

⁴ Там само, арк. 73–84.

⁵ Там само, арк. 214–220.

⁶ Там само, арк. 388–389.

⁷ Там само, арк. 392–400.

⁸ Там само, арк. 407–407 зв.

⁹ Там само, арк. 404–405, 408–408 зв.

¹⁰ Там само, арк. 409–412 зв.

¹¹ Там само, арк. 422–422 зв.

Анатолій КЕНТИЙ

Доля племінниці Степана Бандери (огляд архівно-слідчої справи Л. Возняк-Лемика)

У повідомленні подається характеристика складу і змісту документів архівно-слідчої справи на племінницю С. Бандери, члена ОУН Любов Євгенівну Возняк-Лемика, яка зберігається у ЦДАГО України, розкриваються основні епізоди її діяльності в лавах визвольно-революційного руху, показується мужня поведінка на допитах в МДБ.

Ключові слова: визвольно-революційний рух; український націоналістичний рух; ОУН; архівно-слідча справа.

УДК [930.253:94](477)

Анатолій КЕНТИЙ

Судьба племінниці Степана Бандери (обзор архивно-следственного дела Л. Возняк-Лемика)

В сообщении дана характеристика состава и содержания документов архивно-следственного дела на племінницю С. Бандери, члена ОУН Любов Євгенівну Возняк-Лемика, которое хранится в ЦГАОО Украины, раскрыты

основные эпизоды ее деятельности в составе освободительно-революционного движения, показано мужественное поведение на допросах в МГБ.

Ключевые слова: освободительно-революционное движение; украинское националистическое движение; ОУН; архивно-следственное дело.

УДК [930.253:94](477)

Anatoliy KENTIY

**The fate of Stepan Bandera's niece
(The review of L. Vozniak-Lemyk's archival-investigation case)**

In a report a description of composition and maintenance of criminal case on the niece of S. Bandera is given, member of OUN Liubov Vozniak-Lemyk, which is kept in the Central State Archives of Public Organizations of Ukraine, the basic episodes of her activity is opened up in rows of Liberation-revolutionary Movement, a brave conduct is shown on interrogations in MDB.

Keywords: Liberation-revolutionary Movement; Ukrainian Nationalistic Movement; OUN; archival-investigation case.

UDK [930.253:94](477)

Володимир ЛОЗИЦЬКИЙ

**“ПРОВІСНИКИ СВОБОДИ,
ДЕРЖАВНОСТІ І ДЕМОКРАТІЇ”:
ДОКУМЕНТИ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ
У ФОНДАХ ЦДАГО УКРАЇНИ**

Наприкінці 1980-х років в українському суспільстві сталися значні зміни – утворення широкої народної опозиції, що дало поштовх виникненню і становленню багатопартійності і стало важливим кроком у поваленні тоталітарного режиму та розбудові нової демократичної держави. В умовах однопартійної системи і невдоволення частини населення діями влади, в радянській Україні з’явився Народний Рух України – громадсько-політична сила, якій доля відвела роль найпотужнішої масової громадської організації, що об’єднала кращі національно-демократичні елементи суспільства, кинула виклик панівній ролі Компартії України в державному і суспільно-політичному житті України.

У процесі багаторічної діяльності Народний Рух України прийняв сотні важливих документів – постанов, ухвал, заяв, звернень з питань зовнішньої і внутрішньої політики України, соціально-економічної ситуації, утвердження і захисту державності, мови і культури українського народу, ставлення до національних меншин, релігії, до історичних подій тощо. Значна частина документів за період 1989–1998 років стала основою фонду 270 “Народний Рух України”, що зберігається у Центральному державному архіві громадських об’єднань України (ЦДАГО України).

Проте історія формування цього фонду багаторічна і складна. Питання про можливість передачі документів Народного Руху України на державне зберігання до ЦДАГО України вперше було порушено ще в кінці 1991 р. під час зустрічі співробітників архіву з представниками Руху. Однак, лише у жовтні 1994 р. до ЦДАГО України надійшла частина документів НРУ за 1989 р. у невпорядкованому стані – у вигляді компактного розсипу без супроводжувальних документів. Серед них можна виокремити найбільш цікаві матеріали – проект Статуту і Програма НРУ, стенографічні звіти Установчого з’їзду Руху, книга протоколів засідань Великої Ради НРУ, листи до НРУ від трудових колективів та регіональних осередків Руху тощо. Після науково-технічного



Директор ЦДАГО України В. С. Лозицький дає інтерв'ю журналістам.
Національний палац культури "Україна", 12 вересня 2009 р.

опрацювання документів було створено фонд "Громадське об'єднання "Народний Рух України" (ф. 270), до якого увійшло 76 справ.

У жовтні 2000 р. на зберігання до ЦДАГО України було передано, знову таки в неупорядкованому вигляді, частину документів Руху за 1989–1998 рр. Серед них – матеріали Всеукраїнських Зборів НРУ, заяви, звернення, листи, ухвали Центрального Проводу, Політичної, Великої і Малої Рад, листи на адресу НРУ тощо. З огляду на те, що частина документів другого надходження хронологічно дублювала документи, які вже зберігалися в архіві, а також з метою підвищення інформаційно-пошукового рівня опису фонду, було ухвалено рішення про його переформатування.

Співробітники архіву провели пересистематизацію справ за 1989 р., редагування їх заголовків, формування з розсипу справ та їх описування за 1990–1998 рр. тощо. Як наслідок, до фонду 270 "Народний Рух України" увійшло два описи. Опис № 1 "Документи з основної діяльності НРУ" налічує 235 справ за період 1989–1998 рр., систематизованих за хронологічно-структурною ознакою. Опис № 2 "Інформаційно-довідкові видання Центрального Проводу Народного Руху України та його регіональних організацій" склали друковані органи НРУ. Серед них – часопис Секретаріату НРУ "Вісник Руху", газети НРУ – "Досвітні вогні", "Народна газета", бюлетені "Оглядач", "Експрес-новини", "Світ", "Рух-Інформ", "Огляд подій" та ін. Представлені у фонді й регіональні та місцеві періодичні видання Руху, зокрема газети "Народ-

на справа” Волинської крайової організації НРУ, “Рух” – Запорізької крайової організації, “Віче” – Львівської, “Голос Карпат” – Карпатської, “На сполох” – Харківської, “Громада” – Чернігівської, “Тернове поле” – Тернопільської, “За Київським часом” – Київської, “Гомін” – Полтавського товариства “Рідне слово” та міської організації НРУ, “Поклик” – Івано-Франківської міської організації, “Черкаський час” – Черкаської, “Червона калина” – Уманської та ін. Всього опис нараховує 14 справ, хронологічні межі яких охоплюють 1989–1998 рр.

І хоча за останні роки поповнень фонду документами Народного Руху України не відбувалося, а певна частина тих, що зберігаються у ЦДАГО України, – копії, все ж нині вони є єдиним комплексом за тематичною універсальністю джерел з історії НРУ.

Деякі документи, дотичні до історії Народного Руху України, зберігаються у фонді № 1 “Центральний комітет Компартії України” (опис № 32 “Документи загального відділу ЦК Компартії України”). Вони не лише яскраво характеризують ставлення Компартії України до Руху, а й дозволяють відтворити складні суспільно-політичні процеси в країні на зламі 1980–1990-х років. Серед них окремої уваги заслуговують листи першого секретаря ЦК Компартії В. Щербицького до ЦК КПРС щодо розвитку політичної ситуації в республіці та з оцінкою діяльності Народного Руху України, інформаційно-довідкові матеріали ідеологічного та інших відділів ЦК КПУ, зведені дані обласних комітетів партії про політичну обстановку та активізацію Руху в областях тощо.

Саме документи, які найяскравіше характеризують діяльність Народного Руху України, увійшли до збірника документів і матеріалів “Провісники свободи, державності і демократії” (К., 2009), підготовленого співробітниками ЦДАГО України та Інституту історії України НАН України з нагоди 20-ї річниці створення НРУ.

Працюючи над збірником, колектив упорядників на чолі з директором архіву В. С. Лозицьким (заступник директора О. В. Бажан, начальник відділу використання інформації документів С. І. Власенко, провідний науковий співробітник А. В. Кентій) ставили за мету мовою документів розкрити процес становлення та розвитку Народного Руху України від початку його існування як громадської організації, потім – політичної партії, аж до сьогодення; відтворити його багатогранну діяльність у політичній, соціальній, економічній, культурній сферах.

Ця праця є першим в сучасній українській історіографії виданням з даної тематики, що об’єднало документи ЦК КПУ – панівної партії в радянському суспільстві, та Народного Руху України – сили, альтернативної Компартії. Саме такий підбір документів, на нашу думку, дозволяє показати важливу роль Руху у боротьбі за розбудову Української демократичної держави, його центральне місце в державному і суспільно-політичному житті України, вплив на прийняття важливих



Співробітники ЦДАГО України розповсюджують буклети серед відвідувачів виставки. Національний палац культури “Україна”. 12 вересня 2009 р.

політичних рішень тощо. Хронологічні ж межі збірника дозволяють простежити еволюцію розвитку НРУ, показати складний і суперечливий шлях його 20-річної діяльності.

Основа збірника складають здебільшого неопубліковані до цього часу документи фонду № 270 “Народний Рух України” (1989–1998 рр.) та фонду № 1 “ЦК Компартії України” за 1989–1991 рр., а також матеріали поточного Архіву Народного Руху України. Всього збірник містить 204 документи за січень 1989 р. – червень 2009 р., у тому числі Указ Президента України В. Ющенка від 13 березня 2009 р. “Про відзначення 20-ї річниці створення Народного Руху України за перебудову” та однойменну постанову Верховної Ради України від 25 червня 2009 р.

Серед документів – фрагменти із стенограми Установчого з’їзду НРУ, вітальні телеграми на його адресу, витяги із Програм і Статутів Руху, заяви, звернення, листи, ухвали керівних органів НРУ (Всеукраїнських Зборів, Центрального Проводу, Політичної, Великої і Малої Рад), інформаційно-довідкові матеріали ідеологічного та інших відділів ЦК Компартії України, Міністерства внутрішніх справ УРСР тощо.

За змістом і складом документи охоплюють широке коло питань діяльності Народного Руху України: державна незалежність, вибори Президента і депутатів Верховної Ради України, конституційний процес, Помаранчева революція, політичне та соціально-економічне становище, українсько-російські відносини, мовне, релігійне, національне питання, проблеми історії України, зокрема голодомори в Україні, ОУН-УПА, депортація українців тощо.



Презентація документальної виставки “Провісники свободи, державності і демократії. Народному Руху України – 20 років” однойменного збірника документів в ДЦ “Український дім”. 16 вересня 2009 р. Зліва направо: перший заступник Голови Верховної Ради України О. В. Лавринович, перший голова Народного Руху України І. Ф. Драч, директор ЦДАГО України В. С. Лозицький (виступає), діючий голова Народного Руху України Б. І. Тарасюк, народні депутати України І. О. Заєць та Я. М. Кендзьор, академік М. Г. Жулинський.

Науково-довідковий апарат збірника складається з передмови, тематичних приміток, списку скорочень, іменного покажчика та переліку документів. У збірнику вміщено також 42 фотодокументи. Загальний обсяг видання – 454 сторінки (30 друк. арк.).

На нашу думку, цей збірник є важливим джерелом для подальшого вивчення державного і суспільно-політичного життя України на зламі 80-90-х років ХХ та на початку ХХІ століть і не залишить байдужими як членів Народного Руху України, так і науковців, викладачів, студентів, представників українського політикуму та ЗМІ, пересічних громадян – учасників чи очевидців подій 20-річної давнини.

Окрім того, на наше переконання, одним із пріоритетів роботи державних архівів має бути всебічне використання наявних у їх сховищах документів з метою їх популяризації серед українського суспільства. А тому з нагоди 20-ї річниці НРУ співробітники ЦДАГО України підготували виставку документів та фотоматеріалів “Провісники свободи, державності і демократії. Народному Руху України – 20 років”.

Основу експозиції виставки склали документи і матеріали з фондів ЦДАГО України, а також ЦДАВО України, ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, ЦДАМЛМ України, Департаменту архівного за-



Перший голова Народного Руху України І. Ф. Драч,
директор ЦДАГО України В. С. Лозицький та директор ЦДАМЛМ України
Л. В. Скрипка обговорюють експозицію виставки “Провісники свободи,
державності і демократії. Народному Руху України – 20 років”.
ДЦ “Український дім”.
16 вересня 2009 р.

безпечення СБУ, державних архівів Волинської, Донецької, Закарпатської, Запорізької, Львівської, Полтавської, Тернопільської, Сумської, Чернігівської та інших областей, які відтворюють широкий спектр історичних подій, пов’язаних із становленням і діяльністю Народного Руху України.

Матеріали, представлені на виставці, у хронологічному порядку репрезентували складний шлях, пройдений Рухом: від організаційного становлення як масової і незалежної громадської організації, започаткованої на Установчому з’їзді 8–10 вересня 1989 р., до поступової трансформації, а згодом і перетворення його на IV Всеукраїнських зборах НРУ 4–6 грудня 1992 р. в провідну політичну партію. Документи Центрального Проводу НРУ та його регіональних осередків дозволяють розкрити масштабну, напружену роботу Руху щодо вироблення стратегії і тактики діяльності НРУ, організації низки масових суспільно-політичних акцій, зокрема “живого ланцюга” між Києвом і Львовом, присвяченого річниці проголошення дня Злуки УНР і ЗУНР, святкування 500-ліття запорізького козацтва на Нікопольщині та у Запоріжжі, підняття на щоглі біля приміщення Київської міської ради на-

ціонального синьо-жовтого прапора, де були присутні понад 100 тис. киян і гостей столиці України з різних регіонів тощо.

Презентація виставки відбулася 12 вересня 2009 р. у Національному палаці культури “Україна” під час урочистого засідання, присвяченого 20-й річниці Народного Руху України, на якому були присутні майже 3,5 тис. делегатів з Києва та регіонів України – засновники та члени Руху, представники влади, духовенства, ЗМІ тощо. Виставка викликала інтерес серед учасників зборів, які із захопленням та схваленням знайомилися з представленими документами.

Внаслідок значного резонансу серед громадськості, викликаного виставкою документів в Національному палаці культури “Україна”, було вирішено продовжити її експонування в Центрі ділового та культурного співробітництва “Український дім”. Як результат, 16 вересня в “Українському домі” відбулися дві важливі для нашого архіву події: урочисте відкриття документальної виставки та презентація збірника документів “Провісники свободи, державності і демократії”. У заходах взяли участь перший голова Народного Руху України за перебудову І. Ф. Драч та діючий голова Народного Руху України Б. І. Тарасюк, перший заступник Голови Верховної Ради України О. В. Лавринович, заступник міністра культури та туризму України М. М. Яковина, перший заступник Голови Державного комітету архівів України І. Б. Матяш, співробітники апарату Держкомархіву, директори та працівники центральних архівів України, представники громадськості, ЗМІ та ін.

Ця подія широко висвітлювалася у засобах масової інформації. Протягом п’яти днів роботи виставки її відвідала велика кількість киян та гостей столиці, співробітники архіву давали інтерв’ю провідним телеканалам, проводили екскурсії для школярів тощо.

Нижче подається стенограма виступу на Установчому з’їзді Народного Руху України за перебудову у вересні 1989 р. В. О. Яворівського – одного із засновників Руху, голови Організаційного комітету з проведення Установчого з’їзду НРУ.

Стенограма виступу В. О. Яворівського на Установчому з’їзді Народного Руху України за перебудову*

8–10 вересня 1989 р.

То що ж все-таки ми за народ такий? Запитуємо себе багато століть, запитуємо і нині. А у відповідь хіба що почуємо: нащо нас мати привела, чи для добра, а чи для зла, чого живем, чого бажаєм, і не дознавшись помираєм і полишаємо діла. І діла, і наші понищені храми, і зацьковані змалечку комплексом другосортності душі наших дітей, і нашу порослу лободою і чортополохом історію. Вже вкотре полишаємо напризволяще, сподіваючись хіба

¹ ЦДАГО України, ф. 270, оп. 1, спр. 1, арк. 6–14. Копія. Машинопис.

що на щасливий випадок, що може й нам поталанить, якщо доля наша буде в добродушному гуморі.

Та як зурочено. Вже кілька століть. Оскільки ми мовчимо, то на наше питання, хто ж ми такі, відповідають за нас сусіди. Близні і далекі. Одні кажуть, що ми занадто повільні. Ба, навіть, ледачі. Таки повільні, бо великі. Та й куди нам було поспішати? Якщо нас ніхто не чіпав, ми неквапливо вилізли на піч, цей багатівіковий полігон нашого характеру, орали землю, годували себе і півсвіту, складали повільних пісень і згадували минуле. Ми такі ледачі, бо нам нікуди було поспішати. У майбутнє? У нас його ніколи не було. Хіба що замріє в імлі пробіск надії і знову погасне, як привид. Ми не поспішали, бо в нас завжди було більше минулого, ніж майбутнього. Інші кажуть, що ми занадто сентиментальні і мрійливі. І це правда. Бо мрія – єдине, що рятувало нас від занепаду і байдужості, ми змушені були постійно вигадувати себе. То в слові, то в пісні, то в малюванні, то в Сковороді, то в Шевченкові, то в Софії, то в соборі без жодного цвяшка, то в опишнянському глеківі, то під пензлем Катерини Білокур. Ми сентиментальні. Бо в нас завжди було багато неба і землі, є де ширяти уяві, ми сентиментальні, бо мрійливість – це не політика, бо за це нас не переслідували і не саджали до тюрем. Ми сентиментальні, бо великі. Кажуть, що ми народ занадто домашній. Правда. Ми рідко відлучалися від свого дому. Вряди-годи ходили під Цар-город, Варшаву, Москву та до Криму по сіль. Це вже в 20-му столітті лиха доля розвіяла нас, як мак, по Америках, Канадах, Австраліях. Та все-одно більшість залишалася дома. Навіть коли нас мільйонами вивозили до Сибіру, бо ми великі... Ми таки домашні, бо допомагали іншим народам навести лад в їхньому домі, забуваючи про свій власний. Кажуть, що ми співучі. Так. Половина з нас завжди співала, щоб не чути було, як друга половина стогне.

(Оплески)

Ми співучі, ми співучі, бо мусимо співати, щоб світ знав, що ми іще є. Зрештою, нам дозволяли співати. По-перше, ми завжди робили дуже красиво, а, по-друге, коли людина співає, тому, хто слухає, це нічим не загрожує. Тому й особливо ми прославилися кобзарями. Незрячі і руки зайняті кобзою – хай співає.

(Оплески)

Кажуть, що ми сепаратисти. А яким нам бути, коли нас століттями пропускали крізь сепаратор, з кожного покоління відбираючи вершки для Петербурга і Варшави, для Відня і Москви? Тим, які залишалися дома, було легше від того, що ними керують все-таки свої – Розумовські чи Безбородьки, Ворошилови чи Брежневи.

(Оплески)

Кажуть, що ми самостійники. І то правда. Вистояли під татаро-монголами і турками, під поляками, вистояли в 33-му і в 37-му, вистояли під фашизмом, вистояли під чорнобильською блискавкою. Що нам іще! Вистоїмо!

(Оплески)

Ми не лише самостійники, а й самосійники, бо нагадуємо спориш. Чим більше нас топчуть, тим глибше входить корінь у землю.

(Оплески)

Одначе, ми самостійники особливі. За всю нашу довгу історію ми лише кільканадцять років мали відчуття своєї державності, були господарями сво-

єї долі, але й за це платили за найжорстокішим рахунком. За роки Хмельниччини розквітала Катерина, за літа Ленінського відродження виставив кривавий рахунок Сосо Джугашвілі – в миру Сталін. Отакі ми самостійники. Самозастійники.

(Оплески)

Кажуть, що серед нас багато перевертнів. Більше, ніж дозволено на душу населення в інших народів.

(Оплески, вигуки “Ганьба”)

Куди дінешся? Правда і це. Історія і доля так несамовито нас перевертала в своєму казані, що тільки найсильніші встигали стати з голови на ноги, а решта такими й залишалися до гробової дошки. Так що ми самостійники в перевернутому стані. Хоч би хтось із сусідів підійшов та сказав: встаньте нарешті на ноги. Посполиті, добродії і товариші. П’ятий рік ми уже дивимось на світ іншими очима, а ви і досі стоїте на голові. Встаньте, ну скільки ж можна!

(Оплески)

Інші вже перемогли атрофію і йдуть далі. Кажуть, що ми націоналісти. Теж правда. Причому унікальні націоналісти. Без мови, без історії, без суверенної республіки, без національної свідомості, без землі – тільки отруєна хімікатами і радіацією територія, без власної історичної символіки, без власних виходів на міжнародну арену, без національної інтелігенції, без... А втім, все-одно націоналісти. Бо хочемо все це мати.

(Оплески)

Ще кілька років тому ми були нормальним в лапках народом. А сьогодні під приливну хвилю перебудови захотіли і собі усе це мати. Не загони міліції особливого призначення, не концтабори на півночі та Сибіру, а демократію. Ні, ми таки, націоналісти!

(Оплески)

Та годі. Наш портрет допише час. Або у вигляді чергового доносу на цілий народ, або у вигляді жорстокого, але чесного пророцтва: загинеш, Україно, не буде й сліду на землі, або в могутньому самовідродженні народу, який так важко з тріском в суглобах випростується сьогодні і запитує кожного стрічного: що ж ми за народ такий, що йшли і йшли, і йшли, і йшли. Від Володимира Великого й прийшли до Володимира Васильовича [Щербицького]...

(Вигуки у залі, оплески, зал скандує “Ганьба”)

[...] Від княгині Ольги, яка послала сусідам голубів із запискою, до Валентини Семенівни [Шевченко], якій підсовують подмьотніє пісьма під двері.

(Вигуки, оплески)

Нашу історію, нашу історію і наш портрет допише час. Таки допише, якщо не випаде перо з його знесиленої від лейкемії з Чорнобиля руки. А поки що ми є. Повільні, сентиментальні й мрійливі, домашні й співучі, сепаратисти й самостійники, перевертні й націоналісти, всякі, бо нас багато. Вдома і по світах. Та які ж ми насправді, якщо багато хто на планеті довідався про нас тільки після квітня 86-го, після Чорнобиля. Так, ми всякі. Ось телеграма, яку я отримав з Києва на з’їзд народних депутатів Радянського Союзу: “Сотні років рабства наклали на народ України глибокі сліди, які не дали нам вчасно включитися в нове життя країни і вибрати в Верховну Раду СРСР людей перебудови. На з’їзді нашу делегацію очолюють люди застою. Наша національна культура розчавлена, наша рідна українська мова повністю ви-

тісна із сфери науки й культури, відсутня в урядових колах. Це призвело до повного духовного зубожіння народу. З'їзд відбувається в атмосфері загального замовчування, кричущих катастрофічних проблем нашої республіки. На території України, яка складає 2,7 відсотка [території] Союзу, сконцентровано понад 1000 шкідливих хімічних підприємств, що отруюють все живе навколо, а Україна використовує з їх продукції лише 7 відсотків. На території України працює 13 [атомних] енергоблоків, планується довести їх до 23-х. Під Львовом працює величезний завод по переробці ядерних відходів, атомні відходи звозяться до нас із багатьох зарубіжних країн та союзних республік. Саме лише перевезення атомних і хімічних відходів небезпечно для життя людей. У Чорнобилі будується новий завод по переробленню ядерних відходів, у Хмельницькій області будується велетенський завод по переробці шкідливих відходів хімічної промисловості, який буде обслуговувати не лише європейську територію Союзу. Під Білою Церквою, в Сквирі, знову відведена величезна територія під поховання атомних відходів. Тисячі гектарів плодючих земель забрала в нас АЕС союзного підпорядкування, енергією якої користувалися сусідні країни та союзні республіки. Століттями ця територія буде пустельною, буде наганяти страх і моторошність на випадок стихійного лиха – повіней і ураганів. В цьому страшному горі нас залишив напризволяще наш республіканський уряд, та й уряд всесоюзний. Наче проблеми Чорнобиля вже не існує. Міністерство охорони здоров'я України вирішило цю проблему, піднявши максимально допустиму дозу радіації в десятки разів.

(Вигуки "Ганьба!")

Благаю вас, Володимир Олександровичу, від мільйонів онімілого українського народу, прорвіться на трибуну і скажіть про це. Коваленко Ганна Володимирівна. Київ-212, Героїв Дніпра, 5, квартира [...]"

(Оплески)

Не прорвався. Не допустили свої ж таки. Вже згодом я довідався, що літня українська жінка всі свої зароблені гроші тратить на цупкий папір і фломастери, пише від руки екологічні плакати з цифровими вкладками і простоє з ними на Хрещатику біля входів в метро. Міліція забирає в неї плакати, цькує і погрожує, а Ганна Володимирівна знову пише їх і виходить на вулицю.

(Оплески, вигуки "Слава!")

Отож ми і такі. Та після з'їзду на Мінський райвиконком у розірваному конверті я отримав листа від киянина Бойка, правда, без імені та без адреси. Телеграма і лист ось у мене є, хто хоче, подивиться. Ось його фрагмент: "Последній наш тебе совет от імені робочіх, ти Рухом не мугі нам свет і не іщі охочіх, надо історію учіть, пісака неудавшіяся, всегда вас білі, будем біть оуновцев зарвавшихся".

(Вигуки "Ганьба!")

Далі, в автора здали нерви і він перейшов на прозу: "Я хохол і роботяга, еслі прізвуют таких как ви вешать, то я всегда готов. Как піонер. Запомні сам і прочті желтопузим бандеровцам-петлюровцам. Киев, 17-во июля 89-во года Бойко".

(Вигуки у залі)

І це також ми. На мітингу в Донецьку 23 липня цього року кандидат технічних наук з Донецького політехнічного Звягінцев назвав прохання перейменувати Ворошиловський район міста на Шевченківський оголтелим укра-

їнським націоналізмом. А службовець однієї з шахт назвав це великоукраїнським шовінізмом. Це тоді, коли в мільйонному Донецьку досі немає жодної української школи. І, мабуть, не буде найближчим часом, бо на запит групи народних депутатів СРСР з цього приводу перший секретар Донецького обкому партії товариш Винник навіть не відповів. Зачитую одну з директив від 12 серпня 1919 року, опубліковану в газеті “Новая жизнь” номер 109 в Єлисаветграді: “Об’являя государственным языком на всьом пространстве Росії язык руській, считаю совершенно недопустимим і запрещаю преследования малорусского народного языка. Каждый может говорить в местных учреждениях, в земствах, присутственных местах і в суде по малорускі. Частние школы, создание на частние средства, могут вести преподавание на каком угодно языке. В казённых школах, если найдутся желающие, могут быть учреждены уроки і малорусского народного языка в ево класическом образце. Равним образом не будет нікакіх ограничений в отношении малорусского языка в печати”. Кінець цитати.

(Вишуки у залі)

Що ж страйкарі донецьких шахт, які своїми гумаками зачорнили мармурові плити перед будинком обкому, але не витоптали жодної троянди, не ставлять у своїх вимогах державність української мови. Не ставлять. Не вина це їх, а біда. Одначе, вони, товаришу Винник, вже вимагають відкликати вас із вашим колегою, головою облвиконкому Кучеренко із народних депутатів СРСР та з ваших посад, вимагають демократичного закону про вибори і відміни 6-ї статті Конституції СРСР.

(Оплески)

[...]** Там, під Донецьком, російсько-українським жаргоном-покручем все-одно живе душа нашого народу.

Так, ми повільні. Ми дуже повільні, бо неймовірно стомлені. Лише в двадцятому столітті над нами було здійснено всі можливі експерименти: і економічні, і екологічні, і фізичні, і політичні, і духовні. Гвалтівна колективізація, яка розчавила аграрний талант нашого народу, яка довела нас до нечуваного штучного голодомору. На землі, де й телеграфний стовп може коржі родити, ми були відкинуті до випадків людоїдства. Це також правда про нас. Ми пережили сотні економічних реформ, але кожна з них лише вишиковувала нас у довжелезні черги. І тому ми звикли запитувати: хто останній? Забуваючи запитати, хто ж, все-таки, перший.

(Оплески)

Гідромеліоратори й хімізатори, обібравши нас до нитки, обіцяли нам земний рай. А ми голодні, з порожньою казною, без річок, без землі, без повітря. На злиденних наших базарах новоявлені мародери продають яблука та самосійну картоплю з тридцятикілометрової чорнобильської зони. Ціла черга висуванців з лобод, згадайте “Собор” Гончара, за кілька грамів золота на груді з Москви продали і нашу землю, і наше повітря, і нашу воду, і нас усіх гамузом!

(Оплески, вишуки)

І нашу воду, і нас усіх гамузом, а тепер і майбутнє наших дітей. От такий ми народ. Якщо посереднього, не позначеного ні богом, ні природою партій-

** Перервано запис плівки.

ного лідера Шелеста, який одважився назвати, що продукує республіка та не дуже забороняв говорити нам рідною мовою, вважаємо й нині національним героєм.

(Поодинокі оплески)

У двадцятому столітті ми пішли за комуністами, бо повірили в ідею соціалізму, за якого зможемо залишитися нацією зі своєю культурою, мовою, матеріальним достатком, своєю вірою і своєю правдою, своєю історією і своєю державністю.

(Поодинокі оплески)

Такий ми народ. Отакий ми народ! Що нас нищили голодом, мільйонами вивозили в концтабори, розстрілювали в казематах, змушували продавати один одного, готувати з нас яничарів, а ми й сьогодні віримо, що він можливий – соціалізм із людським обличчям. Віримо і готові іще потерпіти. Віримо і готові потерпіти, аби лише з-за сталінсько-брежнєвської маски проступили живі і рухливі його риси? Тому, саме комуністи, не доцьковані, не пересаджені до тюрем, не загнані до тюрем українські письменники заснували Народний Рух України за перебудову.

(Оплески, вигуки “Слава!”)

Заснували тоді, заснували тоді, коли стало очевидним, що перебудова на Україні йде шляхом удосконалення застою, що скрипуча командно-адміністративна система малоросійського взірця знову залишить нас на задвірках історії, а сама відрепортує до Москви, що і перебудова, і відродження України це вже реальність, з якою пора кінчати і розпочинати репресії проти тих, хто занадто випростався.

(Оплески)

Кажуть, що ми все робимо в останню чергу. І все ж, ідея Народного Руху України за перебудову народилася вчасно. Спершу думалося про Фронт. Але... такий ми вже народ, що якби стали створювати Народний Фронт, то у нас би був I-й Український, II-й Український, III-й...

(Сміх, оплески)

...І тоді треба було б вводити якийсь із білоруських, щоб ми заспокоїлись. Через те – Рух, саме Рух.

Після вічної мерзлоти, застою і стагнації тільки Рух як виклик економічній, політичній, духовній, національній атрофії українського суспільства, в якому разом з нами задихаються мільйони росіян, євреїв, угорців, поляків, білорусів, молдаван, гагаузів, греків, кримських татар, болгар, німців. Нам просто нічого ділити в нашому спільному домі. Нічого, крім спільних наших бід і смут. Відроджена, демократична, духовна, багата, економічно розвинена, екологічно чиста Україна їм потрібна, як і нам. І ніхто нас не спровокує на ворожнечу, бо вирішити все це ми зможемо лише разом. [...]

Для України ми всі однакові, тим більше, що ми однаково скривджені великодержавною брехнею, чиновницькою бездушністю, знеособленням національного обличчя кожного з нас, дефіцитами і примарністю нашого спільного майбутнього. Рух уже народився. Під гуркіт ортодоксальної критики і тотального шельмування. Ми всі так облиті брудом і очорнені, що іноді схожі на шахтарів, які щойно вийшли із лави. Це символічно, це об'єднало нас більше, ніж поплескування по плечу.

(Оплески)

[...] Запитують, як Рух ставиться до партії? Безглузде сьогодні запитання. Як чесні, мислячі люди можуть ставитися до комуністів Гончара і Мартиросяна, Павличка і Салія, голови страйкому шахти імені Засядька Авер'янова і Драча, Кислого і Дончика, голови Львівської міськради Котика і Загребельного? Та особливих симпатій і особливої покірності чекає від Руху саме партійний апарат, що й сьогодні хоче говорити за всю партію, говорити не перед тисячами людей, котрі пильно вдивляються тобі в очі, а зі сторінок "Правды Украины", взірця суслівських стереотипів.

(Оплески, вигуки)

Що ж! Рух платить апарату навзаєм. Та ми ладні забути про наші образи заради діла й поступу, заради того, щоб одійти від прірви, до якої нас цей апарат і привів. Не партія, а саме він, апарат, що перегнав живий динамічний інтелект та сміливу енергію партії у розфасовані догми, чиновницьке свавілля, власну безкарність, черпаючи для себе енергію в спецрозподільниках.

(Оплески)

Кажуть, Рух багато мітингує. Що ж, надто багато накопичилося, нанімувалося за літа мовчання. Він вийшов на мітинги, щоб не допустити бункерного, а точніше, дачного закону про вибори, за яким можна стати депутатом, не виходячи з урядової дачі.

(Оплески)

В законі, здається, не вистачає лише однієї єдиної статті, що керівники республіки обираються депутатами довічно.

(Оплески)

То що ж ви накажете нам робити? Пити горілку, як у часи передзвону золотих зірок на грудях сірого партійного апаратника, що очолив державу і на похмілля послав наших дітей до Афганістану? А як у нас нема іншої влади, крім влади сказаної прилюдно правди? Та ми іншої і не шукаємо. Краще знаки оклику в кінці кожного виступу на мітингах, як гумові кийки в руках новоявлених загонів політичної поліції.

(Оплески)

Отакий ми народ. Вели нас кудись і вели, і вели. І обіцяли золоті гори і кисільні береги, а ми йшли. Мільйонами, натовпом, не помітили, коли збочили і зупинились. І стояли довго. Тепер починаємо рухатися. Під свист, тьогукання, а то й постріли в спину тих, хто окопався назавжди. Час нас розсудить. Ми терплячі. [...]

То ж слава нашій тихій терплячій матері Україні. Буде слава у неї, буде слава і в кожного з нас. Вистачить на всіх.

(Оплески, вигуки).

Володимир ЛОЗИЦЬКИЙ

"Провісники свободи, державності і демократії":

документи Народного Руху України у фондах ЦДАГО України

Повідомлення містить характеристику складу і змісту документів про Народний Рух України, які зберігаються в ЦДАГО України, історію формування фонду НРУ, огляд збірника документів, підготовленого співробітниками архіву до 20-ї річниці Руху, а також текст стенограми одного із засновників

Народного Руху України В. Яворівського.

Ключові слова: Народний Рух України; громадське об'єднання; політична партія.

УДК [930.253:94](477)

Владимир ЛОЗИЦКИЙ

**“Предвестники свободы, государственности и демократии”:
документы Народного Движения Украины
в фондах ЦГАОО Украины**

Сообщение содержит характеристику состава и содержания документов о Народном Движении Украины, которые хранятся в ЦГАОО Украины, историю формирования фонда НДУ, обзор сборника документов, подготовленного сотрудниками архива к 20-летию НДУ, а также текст стенограммы одного из основателей Народного Движения Украины В. Яворивского.

Ключевые слова: Народное Движение Украины; общественное объединение; политическая партия.

УДК [930.253:94](477)

Volodymyr LOZYTSKYI

**“Foretellers of freedom, statehood and democracy”:
People’s Movement of Ukraine documents in funds of the Central State
Archives of Public Organizations of Ukraine**

The paper contains the characteristic of structure and the maintenance of documents on People’s Movement of Ukraine (PMU) preserved in the Central State Archives of Public Organizations Ukraine, history of formation of PMU fund, the review of the collection of the documents prepared by employees of archive to the 20th anniversary of People’s Movement of Ukraine, and also the text of the shorthand report of one of founders of People’s Movement of Ukraine V.Yavorivskiyi.

Keywords: People’s Movement of Ukraine; public organization; political party.

UDK [930.253:94](477)

Ярина КОЧЕРКЕВИЧ

ЗАПОВІТИ ЛЬВІВСЬКИХ МІЩАН XVII ст.

Останнім часом в українській історичній літературі зростає зацікавлення повсякденним життям, оточенням та внутрішнім світом людини в історичному контексті. У згаданих студіях на перший план виступають масові джерела. До такого типу джерел належать заповіти, унікальність яких полягає у поєднанні двох компонентів. Найперше це тестамент – правовий акт, яким розподілялося майно і визначались спадкоємці. У той же час це – своєрідний підсумок земного життя людини. Малгожата Борковська визначала заповіт не лише як сухий перелік речей, а радше як обрахунок власного життя, сповідь з межі вічності, коли вже земні справи постають у зовсім іншому світлі¹.

Роль тестаменту як важливого юридичного документа і водночас підсумку земного існування людини зумовила його багатоплановість як джерела. Проте, дослідження заповітів у сучасній українській історичній науці представлені нечисленними статтями та публікаціями. Тестаменти міщан публікували і залучали до своїх досліджень Ярослав Дашкевич², Володимир Александрович³, Ірина Замостяник⁴, Ніна Шестакова⁵. Різноманітні аспекти шляхетських заповітів (шляхта Руського та Волинського воєводств), тестаментів козацької старшини висвітлено у публікаціях та дослідженнях Людмили Демченко⁶, Оксани Винниченко⁷, Наталії Старченко⁸, Сергія Лисенка⁹, Алли Барловської¹⁰, Ігоря Ситого¹¹.

Значно ширше дослідження згаданих документів представлені у польській історіографії. Зацікавлення заповітами як історичним джерелом сягає ще середини XIX ст. Проте переважно вони використовувались як ілюстративний матеріал у наукових працях значно ширшої тематики¹². Правовий аспект заповітів досліджував Пшемислав Домбковський, селянські розпорядження останньої волі проаналізував та опублікував Казимир Добровольський, джерелознавчі дослідження тестаментів відображені у працях Кароля Бадецького та Отто Гедемана¹³. Опрацювання та дослідження шляхетських і міщанських заповітів активніше проводилось польськими науковцями у другій половині XX ст.¹⁴. Зокрема, здійснювались публікації текстів документів з різних міст і містечок Речі Посполитої: Перемишля¹⁵, Шидловця¹⁶, Войнича¹⁷, Пабяніц¹⁸, Серадза¹⁹ та інших²⁰.

Метою даної публікації є презентація тестаментів львівських міщан XVII ст. як історичного джерела, демонстрація їхніх інформаційних можливостей для досліджень світогляду особи і різноманітних складових тогочасного життя: правових взаємовідносин, родинних стосунків, професійної діяльності, матеріального стану, побуту, релігійної прак-

тики тощо. Публіковані документи містять найповніший типовий для заповітів формуляр та інформативні розповіді тестаторів про родину і своє життя.

Формування заповіту в європейських країнах відбувалось з XIII ст. під впливом господарських (активний розвиток міст і торгівлі), ментальних змін – зростаюче почуття непевності і крихкості земного життя (спричинене війнами і спустошливими епідеміями, зокрема чуми) та прагненням забезпечити порятунок душі ще за земного життя²¹.

Починаючи з XIII ст. на території Польщі, зокрема під впливом римського та церковного права, поширюється спадкування за заповітом. Згідно зі звичаєвим правом для розпорядження виділялась лише частина спадкового майна, призначена на “порятунок душі”, т. зв. “третизна”. Згодом нею стали розпоряджатись і у світських цілях. Починаючи з XIV ст., тестамент став документом, характерним для всіх станових систем права.

У міському праві основними джерелами, які врегульовували спадкування за заповітом, були списки звичаєвого права, внутрішнє міське законодавство, королівські привілеї чи привілеї приватних власників, судова практика²².

Згідно з нормами Магдебурзького права, скласти тестамент могла кожна особа фізично і розумово здорова, в присутності семи свідків або перед міським урядом²³. Існували обмеження щодо розпоряджень нерухомим майном у період тяжкої хвороби – тестатор міг розпорядитись ним на користь сторонніх осіб лише з дозволу спадкоємців, і за умови, що вони отримають третю частину нерухомості. Розпорядження рухомим майном здійснювались без будь-яких застережень²⁴. У місті Львові укладення документа та спадкування за заповітом врегульовувались окремими королівськими привілеями. Зокрема, привілей Владислава III від 16 липня 1444 року містив пункт, який впорядковував і встановлював порядок складення згаданих документів, оскільки “через невпорядковане і нерегулярне надання заповітів більша частина як спадкових, так й інших рухомих і нерухомих маєтків некорисно, ніби з вітром пропадає ... щоб будь-хто, який має львівське міське право, постановив би чи хотів би шляхом духівниці щось заповісти, нехай покличе до себе війта з двома лавниками, священика з громадським писарем, біля яких, як прийнято, складе умови чи розпорядження...”²⁵.

Згідно з дослідженнями польського архівіста К. Бадецького, окремі книги для запису тестаментів могли існувати вже з 40-х років XV ст., проте їхній найповніший список відображений лише в інвентарі від 1745 року. Налічувалось дев'ять томів з 1593–1598; 1579–1582; 1572–1604; 1628–1639; 1642–1655; 1660–1662; 1663–1691; 1691–1723; 1726–1744 років²⁶. Книги, що дійшли до наших днів, охоплюють 10 томів та хронологічні рамки з 1541 до 1701 року (1541–1559; 1544–1578;

1578–1590; 1579–1594; 1578–1666; 1625–1639; 1627–1641; 1642–1655; 1649–1659; 1688–1701)²⁷. У 1802 – 1803 роках вони були укладені в згаданих хронологічних межах і оправлені у нові палітурки²⁸. Веденням і оформленням книг займалась комісія присяжних, яка діяла регулярно під керівництвом вйта, у складі двох лавників, писаря лави і правного возного²⁹.

Заповіт, як і кожен юридичний документ, мав свій визначений формуляр. Для нього характерна тричастинна структура: вступний протокол, есхатокол (зміст документа), заключний протокол.

Вступний протокол розпочинався з інвокації. Поширені такі формули: коротка “In nomine Domini. Amen”, “W imie Panskie. Amen.” [“В ім’я Боже. Амінь”] або повна форма: “W Imie Troycze Przenaswiętszy, Оуса, Syna, Ducha Swiętego...” [“В ім’я Трійці Найсвятішої, Отця, Сина, Духа Святого...”], “W Imie Boga Оуса у Syna у Ducha Swiętego...” [“В ім’я Бога Отця і Сина і Духа Святого”].

Датація трапляється досить рідко. Вона вказувала рік, місяць, день (число) складення заповіту, інколи навіть годину. Датація містилась на початку або в кінці документа. Зокрема, у заповіті палітурника Павла Хвасткевича (1643 р.) час складення записаний після інтитуляції і аренги: “...dla tego dnia dzisieyszego ktory iest dzień czwarty kwietnia około godziny piętnastey przed południem, roku pańskiego tysiącznego szescsetnego czterdziestego ...”³⁰ [“... для того дня сьогоднішнього який є днем четвертого квітня коло години п’ятнадцятої перед полуднем, року Божого тисяча шістсот сорокового ...”], “Roku Bożego 1584 dnia dziewiątego lipca thoiesth w poniedziałek przed Swiętą Margorzethą”³¹ [“Року Божого 1548 дня дев’ятого липня, тобто в понеділок перед святом св. Малгожати”].

В інтитуляції згадувалось ім’я тестатора, прізвище чи прізвисько, рідше – його професійна приналежність, походження. Якщо авторство належало жінці, також вказувалось ім’я її чоловіка (або чоловіків, якщо шлюбів було декілька), інколи дівоче прізвище. “Ja Iakob Szymonowicz kupiec у mieszczanin Lwowski Syn nieboszczyka pana Bartosza Szymonowicza у Zophiey Przedzięki małzonkuw mieszczan lwowskich najmłodszy dziedzicz...” (1645 р.) [“Я Якуб Шимонович львівський купець і міщанин, син небіжчика пана Бартоша Шимоновича і Софії Пшездзенки львівських міщан наймолодший спадкоємець ...”] або “Ja Anastasia niegdy ucciwego Andrzeia przezwiskiem Neyła kusnierza obywatela sniatynskiego małzonka...” (1650 р.) [“Я Анастасія дружина покійного Андрія на прізвисько Нейло кушніра міщанина снятинського ...”], “Ja Katharzyna Sawiczowa według małzenstwa pierwszego, według wtorego Janowa...”³² (1633 р.) [“Я Катерина Савичова у першому шлюбі, у другому Янова ...”].

Контекст – найінформативніша частина заповіту, якій притаманні роздуми про смерть і вічне життя, розповіді (інколи детальні та емо-

ційні) про стосунки з дітьми, дружиною, родичами, про важливі події, життя під час епідемій, ворожих нападів чи інших катаклізмів тощо. Його складовими частинами були: аренда – філософські або юридично сформульовані причини складення акту, нарація – формула з визначенням стану фізичного і розумового здоров'я тестатора³³. За визначенням Я. Крохмалю, аренда – філософське обґрунтування необхідності складати заповіт, спричиненої несподіваністю та невизначеністю часу смерті³⁴. У заповітах львівських міщан важко чітко розмежувати аренду і нарацію. Зокрема, Войцех Домагала Кшижакович, розпоряджаючись майном під час тривалої хвороби, писав у 1602 р.: “...będąc przez czas niemały od P[ana] Boga chorobami wielkimi złożony u upatrując że żem już jest [...] na Bożym miłosierdziu, trudno się mam dalszego życia na świecie spodziewać postanowiłem ostatnią wolą swoje zostawić u opisać...”³⁵ [“... будучи впродовж тривалого часу від Бога тяжкими хворобами прикутий і вбачаючи те, що вже є на Божому милосерді, навряд чи повинен сподіватися на життя, постановив свою останню волю залишити і описати”]. Міщанка Барбара Шольц-Станкльова писала заповіт (1637 р.) у молодому віці, також в часи важкої хвороби: “...widać wola Boża iż iusz s tego świata Bog wszechmogący do siebie wzywać mnie raczy, chcąc wpszod duszey moiey uczynić dobrze a będąc ieszcze na rozumie zdrowym porządek takowy zostawie...”³⁶ [“... очевидно на те воля Божа, що вже з цього світу Бог Всемогутній мене до Себе прикликати волисть, найперше бажаючи душі моїй добре зробити і перебуваючи ще при здоровому розумі, такий порядок залишаю”].

Роздуми про смерть присутні у заповіті львівського міщанина палітурника Павла Хвасткевича “... iż zarowno z inszymi ludzmi smiertnymi podległem smierci nad którą nie masz nic pewniejszego, a nad godzinę, u czas iey nic niepewniejszego, zebym z tego nędznego padolu bez scatecznego u gruntownego rozporządzenia dobr moich ruchomych i nieruchomych za wierną pracą moją u spolnym staraniem moim z małzonką nabytych nie zszedył...”³⁷ [“... однаково з іншими смертними людьми підвладний смерті понад яку не має нічого певнішого, а понад її годину і час нічого ненадійнішого, щоб тієї убогої юдолі без дієвого і детального розпорядження моїм рухомим і нерухомим майном, відданою працею моєю і спільним моїм з дружиною старанням, набутого не покинув ...”]. Проте трапляються поодинокі заповіти, у яких можливо виокремити згадані формули: “...uwazając smiertelnosci oblig który wszyszczy na tym doczesnym świecie zyiącym momentem wypłacić musimy, należąc do tey exolucye u powinności, kto się rodzi umierać musi. Więc u ia stosując się we wszystkim do Woli Boskiej czekam pożądaney godziny za grzechy moie ktoremim w zyciu moim Pana Boga mego z młodosci lat obrarzał, serdecznie załując, lubo na ciele słabym na umysle iednak u rozumie zdrowym taką ostateczną woli moiey czynie...”³⁸ [“зважаючи на борг смертності, який

всі хто живе на цьому скороминущому світі, виплатити повинні, належачи до повинності, що хто народжується померти повинен. Також і я повністю дотримуючись волі Божої чекаю бажаної години, за гріхи мої якими в житті моєму Бога мого з молодості літ ображав, щиро шкодую, слабкий тілом, але при свідомості і доброму розумові таку мою останню волю складаю ...”].

Диспозиція, основний зміст тестаменту, розпочиналась засвідченням віри і розпорядженнями щодо душі і тіла. Вона умовно поділяється на декілька частин, які наявні у кожному заповіті у довільній послідовності:

- розпорядження щодо тіла: виділення сум на похорон, вказівки де і як поховати тіло;
- розпорядження щодо душі: пожертви на храми, монастирі, виділення грошових сум чи іншого майна на милостиню, обіди убогим та інші побожні вчинки;
- розподіл рухомого та нерухомого майна між спадкоємцями: перелік речей, кому з близьких і скільки віддати, а хто вже одержав свою частину;
- список кредиторів і боржників, із зазначенням заборгованих чи позичених грошових сум або речей;
- призначення ексекторів (виконавців) заповіту та опікунів дружині, неповнолітнім дітям та незаміжнім дочкам.

Диспозиція переважно завершувалась декларацією права тестатора у випадку одужання змінити, доповнити або скасувати останню волю.

Есхатокол (заклучний протокол) складався з двох частин. Перша – підписи автора і свідків, які були присутні при укладенні документа. Переважно це копії заповітів, тому були лиш згадки про підписи, наявні в оригіналі. Вони включають прізвище, ім'я, посаду присутніх урядовців та свідків і запис „m[anu] p[ro]p[ri]a”. Про засвідчення документів детальніше уявлення дають заповіти кінця XVII ст., які містяться у книзі за 1688 – 1701 роки³⁹. Хто з тестаторів був писемний, той ставив свій підпис власноручно. Неписемні міщани засвідчували його знаком хреста. Після них стоять підписи священника, вїта або лавників, а також свідків, прикликаних до заповіту. Але у більшості документів фігурують лише підписи самого тестатора і священника. Другою частиною есхатокола був відбиток особистої печатки автора. Згадка про печатку трапилася тільки один раз. У заповіті Миколая Гелязіні (1629 р.): “Podpisuie sie na tey ordinatyeu moiey, u pieczęć swą przykłądam własną...”, і зазначено місце, де в оригіналі була печатка⁴⁰.

Як зазначалось вище, заповіт переважно складався у випадку хвороби, проте іноді людина видужувала, і з часом деякі пункти втрачали свою актуальність та виникала потреба в їх зміні, доповненні або скасуванні. Відомий львівський міщанин Павло Кампіан змінював свою

останню волю три рази. Але зберігся лише третій заповіт, який доповнює два попередніх і датується 1600 р. Його син Мартин Кампіан два рази: перший – під час пошесті у Львові у 1623, другий – у 1629 році, перед самою смертю⁴¹. Збереглося два заповіти міщанки Христини Коломийської: один із 1651 р., другий з 1654 р., який доповнює та скасовує окремі пункти попереднього⁴². Тож правової сили заповіт набирає лише після смерті тестатора.

Мотивами, які спонукали до оформлення останньої волі, було прагнення залишити чіткі розпорядження з метою уникнення майнових суперечок та тривалих судових процесів між спадкоємцями, крім того, впорядкувати земні справи, подбати про церковні пожертви, милостинню убогим та інші побожні вчинки.

Нижче публікуються 5 заповітів львівських міщан за 1632–1688 роки. Документи подано зі збереженням правопису оригіналу. Скорочення розкриваються у квадратних дужках. Закінчення аркушів позначені двома скісними рисками (//). Інформація про місце проживання, професію, відомості про батьків, чоловіків тестаторів почерпнута із урядових вписів, які передують тексту заповіту.

¹ *Borkowska M.* Dekret w niebieskim ferowany parlamencie. Wybór testamentów z XVII – XVIII wieku. – Kraków, 1984. – S. 8

² *Дашкевич Я., Трыярский Э.* Армяно-кипчакское завещание из Львова 1617 г. и современный ему перевод // *Rocznik orientalistyczny.* – 1974. – Т. XXXVI. – З. 2. – S. 119–126; *Дашкевич Я.* Типологія актів з історії щоденного життя Львова. (Вірменська колонія кін. XVI–поч. XVII ст.) // *Український археографічний щорічник.* – 1999. – Випуск 3–4. – С. 169–198.

³ *Александрович В.* Образотворчі напрями в діяльності майстрів західноукраїнського малярства XVI – XVII століть // *Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка (ЗНТШ).* – 1994. – Том ССХХVII. – С. 57–87; *Його ж.* Львівські малярі кінця XVI століття. – Львів, 1998; *Його ж.* Найдавніший заповіт українського митця. Тестамент львівського маляра середини XVI століття Федора (1557) // *Пам'ять століть.* – 2004. – № 5. – С. 24–29.

⁴ *Замостяник І.* Заповіт львівського протопопа Григорія Негребецького з 1624 року // *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії.* – 2007. – Число 5. – С. 324–330.

⁵ *Шестакова Н.* Родини Стрілецьких і Красовських у Львові II пол. XVII – поч. XVIII ст. // *ЗНТШ.* – 2000. – Том ССXL. – С. 247–254.

⁶ *Демченко Л.* Волинські тестаменти XVI ст.: дипломатичний аналіз // *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. НАНУ Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського.* – 1997. – Т. 2. – С. 35–48; *Ей же.* Волинские завещания XVI в. в Литовской метрике: источниковедческий аспект // *Lietuvos Metrika. 1991 – 1996 metų tyrinėjimai.* – Vilnius, 1998. – S. 134–148; Публікації: *Демченко Л.* Тестаменти княжого роду Збараських // *Архіви України.* – 1996. – № 4–6. – С. 26–36; *Її ж.* Заповіт княжни Гальшки Острозької 1579 р. березня 16 // *Острозька давнина. Дослідження і матеріали.* – 1995. – Т. 1. – С. 110–111; *Її ж.* Майнові розпорядження волинських шляхтичів за матеріалами тестаментів та реєстрів спадкового майна // *Архіви України.* – 2004. – № 1–2. – С. 112–147.

⁷ *Вінниченко О.* Заповіти шляхти Руського воєводства I пол. XVIII ст. (На матеріалах реляційних книг Львівського гродського суду) // ЗНТШ. – 2006. – Том. ССЛІІ. – С. 663–686; *Її ж.* Формуляр шляхетського заповіту першої половини XVIII століття (спроба дипломатичного аналізу) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – 2008. – Вип. XI – XII. – С. 527–555; *Її ж.* Засвідчення і свідки шляхетських тестаментів першої половини XVIII ст. (за матеріалами Львівського гродського суду) // УІЖ. – 2008. – № 5. – С. 68–87.

⁸ *Старченко Н.* Шлюбна стратегія вдів і кілька проблем навколо неї (шляхетська Волинь кінця XVI ст.) // Київська старовина. – 2000. – № 6. – С. 58–74; 2001. – № 1. – С. 42–63; 2001. – № 4. – С. 20–42.

⁹ *Лисенко С.* Тестамент Павла Незабитовського з 1740 р. як генеалогічне джерело // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – 2003. – Вип. VII. – С. 539–545.

¹⁰ *Барловська А.* Духівниці як культурно-історичні пам'ятки XVII–XVIII ст. // Сіверянський літопис. – 1998. – № 1. – С. 54–59; *Її ж.* До питання про родинні пріоритети козацької старшини II пол. XVII–XVIII ст. (За матеріалами духовних заповітів) // Сіверянський літопис. – 2000. – № 1. – С. 33–36.

¹¹ *Ситий І.* Тестамент Якова Кіндратовича Лизогуба // Пам'ять століть. – 1996. – № 3. – С. 10–14.

¹² *Łoziński W.* Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI–XVII wieku. – Lwów, 1902.; *Łoziński W.* Prawem i lewem. Obyczaje na Czerwonej Rusi w pierwszej połowie XVII wieku. – Т. 1. Czasy i ludzie. – Kraków, 1960.

¹³ *Dąbkowski P.* Prawo prywatne Polskie. – Т. II. – Lwów, 1911. – S. 66–106; *Dobrowolski K.* Włościańskie rozporządzenie ostatniej woli na Podhalu w XVII i XVIII w. – Kraków, 1933; *Badecki K.* Archiwum Akt Dawnych miasta Lwowa. – Том III. – Lwów, 1935. – S. 97–102; *Hedemann O.* Testamenty brasławsko-dziśnieńskie XVII–XVIII wieku jako źródło historyczne. – Wilno, 1935.

¹⁴ Детальніше огляд статей та публікацій див.: *Muszyńska J.* Testamenty mieszczan szydlowieckich ... – S. 15–16; *Вінниченко О.* Заповіти шляхти Руського воєводства ... – С. 663–664.

¹⁵ *Krochmal J.* Przemyskie testamenty staropolskie // Rocznik historyczno-archiwalny. – 1989. – Т. VI. – S. 133–160; *Hrynkiewicz J.* Przemyskie testamenty i inwentarzy pośmiertne (XVI – XVIII w.) // Rocznik Przemyski. – 2008. – Т. 44. – Z. 4.

¹⁶ *Muszyńska J.* Testamenty mieszczan szydlowieckich z lat 1638–1645 // Szydłowiec. Z dziejów miasta. Materiały sesji popularnonaukowej 20 lutego 1999. – Szydłowiec, 1999. – S. 15–34.

¹⁷ Testamenty mieszczan wojnickich 1599–1809. / Oprac. i wyd. Dymmel P. – Wojnicz, 1997.

¹⁸ *Żerek-Kleszcz H.* Testamenty mieszczan pabianickich w XVII–XVIII wieku // Pabianiciana. – 1992. – Т. 1. – S. 37–50.

¹⁹ *Sowina U.* Najstarsze sieradzkie testamenty mieszczańskie z początku XVI w. Analiza źródłowa // Kwartalnik historii kultury materialnej. – 1991. – R. XXXIX. – Nr. 1. – S. 3–25.

²⁰ *Maciejewski T.* Dziedziczenie testamentowe w prawie miast pruskich // Prawo wczoraj i dziś. / Pod red. Bałtrusajtys G. – Warszawa, 2000. – S. 173–188.

²¹ *Sowina U.* Najstarsze sieradzkie testamenty ... – S. 3.

²² *Maciejewski T.* Dziedziczenie testamentowe ... – S. 174.

²³ *Szczerbic P.* Speculum Saxonum. – Lwów, 1581. – S. 444; *Groicki B.* Artykuły prawa majdeburskiego. – Warszawa, 1954. – S. 56.

- ²⁴ *Szczerbicz P.* Speculum ... – S. 155; *Groicki B.* Artykuły ... – S. 56–57.
- ²⁵ Привілеї міста Львова / Упор. М. Капраль – Л., 1998. – С. 93.
- ²⁶ *Badecki K.* Archiwum ... – S. 89.
- ²⁷ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАЛ України), фонд 52 (Магістрат м. Львова), опис 2, справи 334–343.
- ²⁸ *Badecki K.* Archiwum ... – S. 89.
- ²⁹ Ibidem. – S. 88.
- ³⁰ ЦДАЛ України, ф. 52, оп. 2, спр. 341, арк. 33.
- ³¹ Там само, спр. 336, с. 157. Також див. тестаменти: Терези Шольц Вольфович (1641 р.), спр. 340, арк. 983 і Анни Полеховичівни (1699 р.), спр. 343, арк. 237–238.
- ³² Там само, спр. 341, с. 157, 492; спр. 340, с. 434.
- ³³ *Дашкевич Я.* Типологія актів ... – С. 177.
- ³⁴ *Krochmal J.* Przemyskie testamenty ... – S. 137.
- ³⁵ ЦДАЛ України, ф. 52, оп. 2, спр. 338, арк. 295.
- ³⁶ Там само, спр. 338, арк. 732.
- ³⁷ Там само, спр. 341, арк. 33.
- ³⁸ Там само, спр. 343, арк. 5–6.
- ³⁹ Там само, спр. 343, арк. 111–112, с. 209.
- ⁴⁰ Там само, спр. 340, арк. 190.
- ⁴¹ *W. Łoziński.* Patryciat i mieszczaństwo ... – S. 87, 111.
- ⁴² ЦДАЛ України, ф. 52, оп. 2, спр. 341, арк. 667, арк. 750.

№ 1

Заповіт Ядвіги Зичливої⁴³

1632 р., липня 2

W imię Panskie. Amen.

Ja Jadwiga Sobanska, małżonka Woyciecha Zyczliwego⁴⁴ mularza, isz mie Pan Bog nawiedził chorobą, w ktorey iako nie pewnieyszego ma kozdy spodziewac się smierci, dlaczego niezycząc ia, aby dziatki me z Oycem swym, a małżonkem mym iakich tarbaciey zazywać mieli. Albowiem isz mie P[an] Bog tak sobie umiłował, ze mie przez długi czas ciężką chorobą zložyc raczył ze tesz nietylko pozywienia zarobic mi trudno było, ale tesz y gospodarstwo me wielką uyme cierpiało, skąd y niektore dluzki poczyniec sie musiały, y zbioru, ktory nam Pan Bog był dał, vyna sie niemała stała, dla ktorych to przyczyn, takową swą wolą ostateczną czynie.

Naprzod dusze mą Panu Bogu wszechmogącemu oddaie, oswiadczaiąc się przed nim y aniolami iego, ze w wierze katolickiey z tego // swiata zchodzę a ciało uciwemu pogrzebowi przy kościele Oycow Bernardinow⁴⁵ zlecam, strony zas dziatek mych, iako naipirwsze[g]o syna Macieia, ktory został był mnichem u Oycow Karmelitow⁴⁶ na Garczarski ulicy, ale isz iusz to lath ośm, iako we Mścislawiu⁴⁷ umarł, przetosz isz tak ociec iego, iako y ia matka przeżylizmy go, tedy wedle Prawa Miasta tego niemaia się Oycowie zadney successiey upominac, bo im nieprzy-nalerzy nic, wszakosz względem iałmuzny, aby wniwczym nietrudnili naznaczam im grzywien pięć. Co sie tknie Anny corki mey, Kaspra Rzeznika małzonki takze y drugiy corki Helzbiety, ktora iest za Wiewiorką Piekarzem, tym obiema isz nietylko wesela, wyprawy ozdobne, ale tesz y zapomozenia sie wgotowiznie dawały. Taksze y Pawłowi Aptekarczykowi, nakładając iemu tak do nauk szkolnych, iako

tesz przy cwiczeniu rzemiesla, aby sobie umial pozywienie zarabiac, tudziesz nie // bez kosztu, gdy sie wyprawialo go do Wielkiej Polski.

Naostatek y Woyciech syn moi, ktory sie wyuczyl rzemiesla krawieckie[g]o ten zaś nietylko, aby wedle kosztow na niego podiętych miał sie spodziwac iakich po mnie spatkow, snadzby y nic successiey ponosić niemiał, a to dla przyczyn pewnych, przez nieposluszenstwo, y występki iego podiętych, przez ktore nietylko do szkod wielkich, tak w domu przez niego, iako y u ludzi poczynionych, iako y nakładow na niego y potrzebek iego wyłożonych, przez ktore niegodziłoby sie iaką czastke ukazac, wszakosz ia patrząc na słabość zdrowia iego, prosze małzonka swego, a oyca iego aby na niego politowanie miał, a przypuscił go po smierci swey rowno z drugimi do successiey. Wszakosz tego przestrzegam aby oyca niwczym nietrudnił, poki zdrowia mu Pan Bog uzyczy, y aby starał sie o łaske oycowską y na nią zarabiał, a gdyby oyca Pan Bog z tego swiata zdiac raczył, tam dopiro ma sie successiey upominac. // Strony zas Sophiey corki mey najmłodszy, ta isz niewzięła odemnie okrom niektorych sukienek ku odzisce, tedy odkazuie iey letnik swoi turecky, katanke tabinową, czapke y obrączke srebrną pozłocistą, y koszulki moie iakie są taksze pościółke, to iest trzy poduszek y z pierzyną, którą iey ociec da, czym sie ona contentowac powinna, y oycu odwdzięczac y odsługowac, a poslušną byc ma, a potym rowno z drugimi successiey po oycu czekać ma. Małzonkowi zaś memu na imie Woyciechowi, isz dla złego zdrowia mego wiele szkod ponosił, przez ktore y długi niektore poczynić sie musiały, dla tegosz ruchome rzeczy me wszystkie, okrom tych co sie wzwyż pomieniło, onemu daię, y daruie, nie chcąc aby dzieieci me ktore tak syn iako y corka małzonka mego trudnic miała, ale przynim coby kolwiek ostalo, to zostawac ma. Co sie zaś tydze dobr stoiących, w ktorych wedle Wielkierza Miasta tego mam // trzecią część, tedy tych wszystkich małzonkowi uzywanie do zycia iego puszczam, y panem do zywoim czynie. Nadto na teyze trzeciy części moiey dobr stoiących wsytkich, temusz małzonkowi memu summe złotych osm seth polskich zeznamam zapisuie, y assecuruie chcąc tego aby onego moi potomkowie nietrudnili, ale go tak przy dozywociu, iako y przy summie złotych osm seth zachowali, y tey moiey ostatni woli niwczym niesprzeciwiali sie. Na małzonka tesz swego te powinosc klade y onego obowięzuie aby ciału memu pogrzeb przystoiny u Oycow Bernardinow sprawił, iałmuzne przystoiną dał czeladzi zasłużone zapłacił, y długi, y ciężary wszystkie o ktorych wie znosil.

ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 2, спр. 340, арк. 360–366.

⁴³ Мешкала у Галицькому передмісті Львова, в будинку, який знаходився за костелом монастиря бернардинів, між будинками Капіносоським та Гембіни.

⁴⁴ Займав також посаду підвійта Галицького передмістя.

⁴⁵ Монастир ордену бернардинів та костел св. Андрія існували у Львові вже з XVст. Монастир знаходився за межами міських мурів у Галицькому передмісті (тепер церква св. Андрія Первозванного, оо. василіан).

⁴⁶ Монастир та костел Благовіщення Діви Марії ордену кармелітів взутих засновані у 1614 р. Розташовувались у Галицькому передмісті на Гончарській вулиці. Монастир знесений у II пол. XVIII ст.

⁴⁷ Місто Мсціслав знаходилось на території Великого князівства Литовського, у Мсціславському воєводстві. (тепер територія Білорусі).

№ 1

Заповіт Ядвіги Зичливої

В ім'я Господа. Амінь.

Я, Ядвіга Собанська, дружина Войцеха Зичливого – муляра, через те що зіслав мені Бог хворобу, в якій кожен повинен сподіватися смерті, для того я не бажаючи, щоб дітки мої з батьком своїм, а моїм чоловіком, не зазнавали якихось турбацій. Мене Бог так облюбував, що довгий час тяжкою хворобою волів навідати, так що не лише на проживу мені тяжко було заробити, але теж господарство моє великі збитки мало, звідки і деякі борги були зроблені, і майну, яке нам Бог дав, немала шкода сталась, для тих причин, таку свою останню волю чиню.

Спершу душу мою Богу всемогутньому віддаю, засвідчуючи перед Ним та ангелами Його, що у вірі католицькій з цього світу сжджу, а тіло доручаю пристойно поховати при костелі отців бернардинів, щодо дітей моїх, зокрема найпершого сина Мацея, котрий був монахом у отців кармелітів на Гончарській вулиці, але вже ось вісім років, як в Мсціславі помер, оскільки його батько, як і я його мати, пережили його, тоді згідно з Правом Міста цього, не повинні отці ніякої спадщини вимагати, бо їм нічого не належить, але як пожертву, щоб нічим не турбували, призначаю їм п'ять гривень. Що стосується Анни дочки моєї, дружини Каспера Різника, також і другої дочки Ельжбети, одруженої з Вевьоркою Пекарем, їм обом не лише весілля, посаги коштовні, але також і допомогу грошима давала. Також і Палові Аптекарчикові на шкільну науку видали, і під час навчання ремеслу, аби вмів собі на прожиття заробляти, також не без видатків, коли його відправляли до Великопольщі.

На закінчення, і син мій Войцех, який вивчився кравецького ремесла, той не лише зважаючи на кошти витрачені на нього не мав би сподіватись, якогось майна по мені, а також і спадщини не мав би отримати, а то через певні причини: через непослух, і проступки його, які спричинили не лише великі шкоди вдома, а й іншим людям, через витрати зроблені на нього і його потреби, тому не годилося б будь-яку частку виділяти, проте зважаючи на слабкість його здоров'я, прошу свого чоловіка, його батька, щоб змилосердився над ним, і по своїй смерті допустив на рівні з іншими до спадщини. Проте з застереженням, щоб батька нічим не турбував, допоки здоров'я йому Бог дасть, і щоб старався про батьківську ласку і на неї заробляв, а коли б батька Бог з цього світу забрати зволив, лише тоді може домагатися спадщини.

Щодо дочки моєї наймолодшої Софії, та ж нічого не взяла від мене, крім деякого одягу, тоді заповідаю їй літник свій турецький, табінову катанку, шапку і срібну позолочену обруку, і сорочечки мої які є, також постіль, тобто три подушки і перина, яку їй батько дасть, чим вона задовольнитись повинна, а батькові віддячувати, прислужувати і бути покірною, а потім повинна нарівні з іншими чекати спадщини по батькові.

А чоловікові моєму на ім'я Войцех, оскільки через моє погане здоров'я значних збитків зазнав, через що і борги деякі необхідно було зробити, тому всі свої рухомі речі, крім перелічених вище, йому даю і дарую, не бажаючи, щоб діти мої, ані син ані дочка, чоловіка мого турбували, але що при ньому залишилось би, те залишатись повинне. Що стосується нерухомого майна, в якому мені, за Вількером Міста, належить третя частина, тоді її всю віддаю чоловікові в уживання до його смерті і пожиттєвим власником призначаю. Крім

того, на тій ж моїй третій частині у нерухомому майні, тому ж чоловікові моєму суму вісімсот злотих польських визнаю, записую і забезпечую, бажаючи щоб мої потомки його не турбували, але як при пожиттєвій власності, так і при сумі вісімсот злотих залишили, і цій моїй останній волі не перечили. Чоловіка свого також збов'язую, щоб тілу моєму пристойний похорон у Отців Бернардинців справив, милостиню пристойну дав, челяді заслужене виплатив, всі борги і повинності, про які знає платив.

№ 2

Заповіт Якуба Туробінчика⁴⁸

1632 р., грудня 2

Ia Iakub Miodowar przedmieszczanin lwowsky, będąc z przypadku niespodziewanego chorobą od Pana Boga nawiedziony, gdziebym się z niey wylezeć niemógł, takowy ostatni woli moiey porządek y zeznanie czynie.

Iz wziąłem pierwszą małżonkę moie na imie Barbare z domu Pana Lurensa Smita która tam na służbie była; z tą nie wziąłem zadnych posagow, ani dostatkow, okrom iedney sukni y niektorych koszulek, które ona dosiё blahe według swey conditiei miała. Z nią mieszkaiąc dał mi się Pan Bog dorobić, zem kupił chałupkę y z gruntem tu na Kampianowey Woli leżącą za złotych sto dwadzieścia, według zapisu urzędowego, która chałupka acz zła barzo była iednak ze mieszkaiłem w niey z pierszą małżonką moią, y z tą teraznieyszą, a ze się iuz barzo zwałhła y zgniła, choć się często poprawiała trudno w niey mieszkaić było, przeto z tą teraznieyszą moią małżonką Anną przebudowałem ią, y gdzie piekarnia przed tym była, y z przyboczkiem teraz postawiłem tamze z nowego drzewa izbę y podle niey izdebkę, y sad ogrodziłem // porządnie, co mie wszystko nie mało kosztuie. Dał mi Pan Bog z pierszą małżonką dwoie coreczek Katarzynę y Halszkę. Katarzyna starsza ta podczas powietsza gdy tu we Lwowie panowało, tegosz czasu kiedy y matka powietszem umarła, iednak ze dnia trzeciego po matce, boch my się byli wszyscy w domu zapowietrzyli. Po smierci małżonki moiey pierszey zostało w gotowych pieniądzech przy mnie złotych sto, pasy trzy srebrne centkowe białe, z których ieden namnieyszy po smierci małżonki moiey dałem do klasztoru Oycow Karmelitow na Garczarską ulicy, tam gdzie iest pochowana y z corką, aby za duszę ich P[ana] Boga prosili, dwa które zostali te y teraz są przy mnie do tego łyaska srebrna została y czareczka mała srebrna, guzikow srebrnych małych do zupana odlewanych graniastych zostało № 23 więtrzych, a mnieyszych 12, do tych z tą teraznieyszą małżonką moią dałem dorobić № 12, które y teraz przy sukniach moich wszystkie są.

Moskiewskich groszow zostało pułczwarta złotego, które y teraz są, poscieli wszystkiey zostało, pierzyna iedna y // trzy głównych poduszek, suknie nieboszczki dwie, iedna bronatna która y teraz iest, druga zielona którą dziewczyna Halszka schodziła.

Husty obruski trzy, dwie poszwie y dwa reczniki zostali bo nieboszczka niewiele przyrabiać mogła gdysz ustawicznie chorowała.

O więcey nie wiem iezeli co było, tedy gdyzmy się być przed powietrzem wyprowadzili do wsi do Czyszek z domu pobrano y wykradziono, iako tesz y naczynia domowe ktorego acz niewiele było, y te wszystkie, pod ten czas z domu zli ludzie wykradli.

Zostało przy tym po smierci małżonki moiey Barbary krowa y iałowiczka, krowa zdechła prętko po smierci iey, iałowka została, gęsi tesz zostało było dzieścioro, iedna kokosz, y ieden wieprzek.

Poiąłem potym drugą te teraznieyszą małzonkę z domu Paniey Mattysowey Kisiółkowej Annę wdowę, z którą mi się Pan Bog dał za spolną pracą y staraniem iako kolwiek chleba dorobić, y dziełek dał mi Pan Bog z nią troyko zplodzić, które dziatki y z teraznieyszą małżonką moią a matką swą aby pokoy // mieli tak względem macierzystych iako tesz y oyczystych części od corki moiey Halszki, tedy tak względem trzeci części macierzystey ktoraby na nie przypadają miała iako tesz y względem części oyczystych ktore by na nie po smierci moiey tak wstoiącej maieństwce iako tesz wrzeczach ruchomych przypadają, naznaczam iey na odprawę ze wszystkim naprzod dwiescie złotych gotowych pieniędzy, gdy ią Pan Bog w iakim stanie postanowi zeby iey (bez wszelakiego płatu odliczone były), przy tym dwa pasy srebrne centkowe przy mnie pozostałe maia iey być oddane, nad to weseliczko uczciwe skromniochne według ubostwa, y conditiei moiey, ma iey być sprawione, także wyprawkę skromną teraznieysza małżonka moia albo dziatki z wtorego małżeństwa, bądź iey opiekunowie maia iey dać, co wszystko gdy iey oddano będzie niema się iuz nic a nic więcey tak w[z]zględem części macierzystey iako y oyczystych upominać ale się tym contentować powinna, bo się iey zadna przez to krzywdą nie dzieie, gdyz z ubogiego zbioru mego y // względem gruntu na iey część macierzystą y oyczystą ledwo by się iey tylo dostać mogło, ale zabiegając zgodzie y miłości między dziatkami y teraznieyszą żoną moią takowy porządek czynie y zostawuie, pod błogosławienstwem oycowskim chcąc aby był nienaruszenie zachowany, także dla wychowania, y cwiczenia dobrego Halszka corka moia poki zamąż nie poydzie ma mieszkać przy teraznieszey małżonce moiey, iezeli tego wdzięczna będzie, a gdzieby tesz nie contentowała się mieyscem przy małżonce moiey, tedy ma bydz dana kędy na służbę do domu iakiego poczciwego mieyskiego.

A iz teraznieysza małżonka moia Anna wiernie ze mną pracowała y starała się o wszelakie pozywienie, y około zdrowia mego y dziełek wychowania, tak iako przystoi sprawowała się, przeto one we wszystkich dobrch ktore kolwiek po smierci moiey zostaną (okrom tych Halsce corce moiey naznaczonych) panią dożywotnią czynie, poty poki by zamąż nie poszła zostawuąc dziatkom za // opiekuny P[ana] Boga naprzod, a potym P[ana] Thomasa Kisiółka, y P[ana] Kaspra Jozephowicza aptekarza, prosząc ich uniezenie, aby na mieyscu Bozym, y moim przy pozostałej małżonce moiey, o dziatkach moich radzili, y onym do wychowania uczciwego dopomogli, Pan Bog im za to sowitą nagrodą będzie, y na miłych ich ze dziateczkach pobłogosławi.

Małżonce moiey wolno będzie przybrać sobie za opiekuna kogo sama zechce, ktorey miłości, y dobrym uczynkom poruczam, aby za dusze moie P[ana] Boga prosić nieprzepominała.

Ta tedy iest ostatnia wola y porządek moy, ktory iezeli mię Pan Bog do pierwszego dobrego zdrowia przywróci, wolno mi będzie znieść.

Działo się dnia 2 grudnia roku 1632 opodal na przedmiesciu Lwowskim Halickim.

Ia Marcin Wolsky iako proszony od Pana Iakuba Miodowara iz sam pisać nie umie imieniem iego podpisuie się iz ta ostatnia wola iego iest.

ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 2, спр. 340, арк. 390–397.

⁴⁸ Медовар, мешкав у власному будинку на Галицькому передмісті, на вулиці Тембрицькій, між будинками Якуба Опухлого пекаря та Яна Мухи котляра.

№ 2

Заповіт Якуба Туробінчика

Я, Якуб Медовар, львівський передміщанин, будучи з несподіваного випадку від Бога хворобою уражений, якщо б з неї вилежатися не зміг, такий останньої волі моєї порядок і зізнання роблю.

Оскільки взяв першу дружину мою на ім'я Барбара з дому пана Люренса Сміта, котра там на службі була; з нею не взяв жодних посагів, ані достатків, окрім одної сукні і деяких сорочечок, які вона досить нужденні, відповідно до свого становища, мала. Мешкаючи з нею дав Бог доробитись, що купив халупку з ґрунтом, яка знаходиться тут на Кампіановій Волі, за злотих сто двадцять, згідно з урядовим записом, котра халупка була в дуже поганому стані, однак мешкав у ній з своєю першою дружиною, і з тою теперішньою; і оскільки вже дуже спорохнявіла і зігнула, хоча часто ремонтувалась важко в ній було жити, тому з теперішньою моєю дружиною Анною перебудував її. І де перед тим була пекарня, і з флігелем тепер збудував там з нового дерева світлицю і біля неї світличку, і добротно обгородив сад, це все мені не мало коштувало. Дав мені Бог з першою дружиною дві донечки – Катерину і Гальшку. Старша Катерина під час епідемії, яка була у Львові, в той же час коли і мати її, померла три дні по матері, бо ми всі вдома заразились. Після смерті моєї першої дружини готівкою при мені залишилось злотих сто, три срібних білих центкових пояси, з яких один найменший після смерті моєї дружини дав до монастиря Отців Кармелітів на Гончарській вулиці, там де з дочкою є похована, щоб за їхні душі Бога молили, два які залишились і тепер є при мені, до того залишилась срібна ложка і чарочка мала срібна, малих срібних литих гранястих гудзиків до жупана залишилось № 23 більших, і № 12 менших, до них з теперішньою дружиною моєю доробив № 12, які і тепер є всі на моєму одязі.

Московських грошів залишилось півчверті злотого, котрі і тепер є, постелі всієї залишилось одна перина і три подушки під голову, дві суконки небіжчиці, одна брунатна, яка і тепер є, друга зелена, яку дівчина Гальшка зносила.

Білизна: три скатертинки, дві пошивки і два рушники залишились, бо небіжчиця небагато могла робити, оскільки постійно хворіла.

Про більше нічого не знаю, якщо щось і було, то коли ми, втікаючи від епідемії, виїхали до села Чишки, з будинку забрано і викрадено, також і домашнє начиння якого небагато було, але і це все в цей час злі люди з дому вкрали.

Також після смерті дружини моєї Барбари залишились корова і ялівка, корова здохла невдовзі після її смерті, а ялівка залишилась, гусей залишилось близько десяти, одна кокошка і одине порося.

Потім взяв другу, теперішню, дружину з дому Пані Матисової Кісьолкової вдову Анну, з котрою Бог дав якось спільною працею і старанням хліба доробитись, і діток дав мені Бог з нею трьох народити, щоб дітки і з теперішньою дружиною моєю, а матір'ю своєю, аби клопотів не мали, зважаючи на материнську і батьківську частки, від дочки моєї Гальшки, тоді зважаючи на третю материнську частину, яка б їй належати мала, а також батьківські, котрі б вона мала отримати після моєї смерті як в нерухомій маєтності, так і в рухомих речах, тоді призначаю їй на виправу найперше готівкою двісті злотих, в будь-якому стані, в якому б Бог її постановив (щоб без будь-якого зволікання відраховані були), при тому два пояси срібні центкові, які при мені залишились, їй віддати,

також весіллячко порядне і скромненьке, відповідно до убозтва і становища мого, необхідно їй справити, також скромний посаг теперішня дружина моя або дітки від другого шлюбу чи її опікуни повинні їй дати, а коли це все буде їй віддано, вона не повинна більше домагатися ні материнської ні батьківської частин, але тим задовольнитись, бо їй жодна кривда тим не робиться, оскільки з убогого майна мого і ґрунту, за її маринську і батьківську частини, навряд чи змогла б отримати більше, але забезпечуючи згоду поміж дітками і теперішньою дружиною моєю такий порядок встановлюю і залишаю під батьківським благословенням, бажаючи, щоб він був непорушно збережений. Також для доброго виховання і освіти моя дочка Гальшка, допоки заміж, не піде повинна мешкати при теперішній моїй дружині, якщо б за це вдячна була, а якщо б не вдовольнилась місцем при моїй дружині, тоді віддати десь на службу до якогось поштового міського дому.

А оскільки теперішня моя дружина Анна вірно зі мною працювала і старалась про всяку поживу, і біля мого здоров'я і виховання діток достойно клопоталась, тому її призначаю пожиттєвою власницею всього свого майна, яке б після моєї смерті залишилось (крім того, яке дочці Гальщі визначене), але доти, доки б заміж не вийшла, залишаючи діткам за опікуна найперше Бога, а потім пана Томаша Кісьолка, і пана Каспера Юзефовича аптекаря, покірно просячи їх, щоби на Божому місці і моєму, радили про дітей моїй дружині і у порядному вихованні допомагали, Бог за це їх щедро винагородить, і милими дітками їхніми поблагословить.

Моїй дружині можна буде обрати за опікуна кого сама захоче, щоб Бога за душу мою молити не забувала, любові і добрим вчинкам її доручаю.

Така є тоді остання воля і порядок мій, яку, якщо б мене Бог до першого доброго здоров'я повернув, мені можна буде скасувати.

Діялося дня 2 грудня року 1632 недалеко на Галицькому львівському передмісті.

Я, Мартин Вольський, як запрошений від пана Якуба Медовара, оскільки він сам писати не вміє, його ім'ям підписуюсь, що ця остання воля є його.

№ 3

Заповіт Катерини Савичової⁴⁹

1633 р., грудня 3

W imie panskie. Amen.

Ia Katharzyna Sawiczowa według małženstwa pierwszego⁵⁰, według wtorego⁵¹ Ianowa będąc od P[ana] Boga chorobą złożona, y pamiętaiąc na ostatni kres żywota swego niepewny, y przy tym zycząc sobie, aby porządek swiętobliwy, nietylko względem duszy, ale y względem ciała po odsciu moim z tego swiata, dla pokoju potomnego, między dziatkami // memi y małzonkiem moim był warowany, teraz poki ieszcze iestem zdrowa na umysle z dobrym rozsądkiem, y pozwoleniem małżonka, y dziatek moich takowy porządek y ostatnią wolą moie oznaymuie.

Naprzod Panu Bogu w Troycy iedynemu dusze moie poruczam, ciało grzeszne ziemi zas oddaie, ktore po zesciu moim aby przystoinym Chrzescianskim obycaziem, przez dziatki moie w Cerkwi w Miescie tytula Wniebowzięcia B P M⁵² pogrzebione było obowięzuie, na ktory z dobr pozostalych moich ma być nakład uczyniony.

Druga. Cerkwi pomienioney gdzie ciało moje położone będzie ma być przez dziatki moje złotych polskich piędziesiąt oddano za które aby Bractwo Ruskie⁵³ obraz pięknie umalowany nad Cathedralą kaznodziejską *iuxta valorem** sprawiwszy postawiło prosze.

Trzecia. Dłuszki małe iesliby się iakie naidowały otych dziatki moje według // osobnego rejestrzyku odemnie im zostawionego, powinni zawiadywać y płacić ich.

Czwarta. Zeznawam iz był warunek przez ludzie czasu wtorego małženstwa między mną a Panem Ianem Koronką, wtorym małżonkiem moim taki postanowiony. Iz iako iego osobnie nabyte dobra po smierci na pokrewnych blisszych iego obracać się miały, tak tesz moje mnie od P[ana] Boga dane, y przynabyte tym ze sposobem, po smierci mey dziatkom moim wcale dostawać się mieli, y lubo ten zobopolny zapis nie iest urzędownie potwierdzony, iednak teraz za zgodnym y spolnym zezwoleniem Pana Iana Koronki wtorego małżonka mego z dziatkami memi pierwszego małženstwa, na imie Ianem Sawiczem synem y Iustiną corkom, takze z Anastasyą aby pokoy wiekuisty po zesciu moim między onemi // zostawał, y miłość nierozdzielna była, to y teraz *cum matura deliberatione*** potwierdzam mianowicie Pan Ian małżonek moy to co iest iego własnego, y wręku iego wszytko bez zadnego impedimentu, y zadawania przysięgi tak od dziatek moich, iako y od kogo kolwiek wcale przy tym zostawa, a do dobr tak stojących, iako y ruchomych wszelakich na mię y dziatki moje po pierszym małżonku spadłych nie ma participować, ani ich pozywać, o zadnych ciężarach y długach (iesliby iakie były) nie ma zawiadywać, ale wolnym ma zostawać takze tesz pomieniony syn z corką moją Iustiną ktorym się zostaią stojące y ruchome wszelakie dobra moje osobne, po zniesieniu ciężarów nie maią się do zadnych dobr osobnych małżonka mego Pana Iana własnych mieszać ich prywłaszczać, y o iakie preatensie kłopotać, y // pozywać się z nim pod groznym Sądem Bożym oboygą stronom, ale wzajemnie po ześciu moim z tego swiata odebrawszy co czyie iest mimo plebiscit Miasta tego z sobą się kwitować. A iz z pomienionym P[anem] Ianem Koronką, wtorym małżonkiem moim spłodzona iest coreczka mała na imie Anastasia, tedy ią względem macierzyńskiej miłości moiey, ku dziecięciu naznaczam one z własnych osobnych dobr moich stojących y ruchomych w Mieście będących w summie pienięzney złotych polskich czterysta, które pomieniony syn moy Ian z corką moją Iustiną, po zesciu moim z tego swiata, z kramnych pienięznych towarów, albo towarami według kramarskiego szacunku do rąk oycu, a małżonkowi memu czasu inwentrza wcale oddać one bez zadnych kłopotów powinni. // Z tym dokładem y obowiązkiem, aby ta summa mianowana, w dispositiey Pana Iana Koronki iako oycy własnego tey corki do tąd była poki do małženstwa drugiego nie wstąpi, a gdyby wstąpił ma być ta summa przez pomienione[go] Iana syna mego, y Iustine corke powzięta od onego, y dana osiadłemu mieszczaninowi z pozytkiem kazdorocznym, za wiadomością urzędu tutecznego do wzrostu corki.

Piąta, po smierci moiey klucze od wszelakich dobr towarnych y ruchomych synowi memu Ianowi z corką moją Iustiną dostac się maią ktorzy inwentarz urzędowny naydaley we trzydziestu dniach między sobą powinni będą uczynić, pogrzebem, y legatami, y ciężarami zawiadywać obowiązuię, takze y dział między sobą, po uczynieniu inwentarza z oszacowaniem towarow wykonać, tamze *pro sorte**** syna mego wolno // mu będzie zniosszy pomienione małe działki moje powziąć z sobą, lubo tesz zostacz w kramie do spieniężenia corce mey Iustinie, a siostrze iego.

Szosta, corce mey przerzeczoney Iustinie naznaczam za opiekuny Ie[g]o M[o] ści P[ana] Marka Sawicza, iako pokrewnego, który summe pewną na tych stojących dobrach obowiązana ma, y ktoremu wolno z tą majątkością iako chciec disponować, do zupełnego wypłacenia długi tego przez dziatki moje, prosząc serdecznie, aby te sierociną opiekę na się przyiąć, y na dziatki moje łaskawym być raczył, do naznaczenia iey od Pana Boga przyjaciela, przydawszy przytym (iesli tego potrzeba będzie) przyrodzonym bracie iey Ianie Sawiczu synu moim sławetnego P[ana] Alexandra Prokopowicza mieszczanina tutecznego, iako także pokrewnego swego: po których // opiekunach to chce mieć y prorzę, aby się tey corce mey krzywda od zadnego nie działa, y aby ta czastka na nie przypadła, tak w kramnych towarach, iako y ruchomych rzeczach oszacowana, y zpienięzona iesliby po smierci mey w kramie za tym towarem nie przyszło iey siadać, y iesliby ią Ie[g]o M[o]śc[i] Pan Opiekun iako iuz ociec cy matka na miejsce moje chciał do siebie do majątkosci wziąć, tu w Mieście lubo z pokrewnych, lubo mieszczaninowi, byle dobrze osiadłemu wpozytek kazdoroczny obrocona, y z warunkiem oddana była do naznaczenia iey od Pana Boga przyjaciela.

Siodma, teyze corce mey Iustinie pierwszego małženstwa osobliwie odkazuie dwa paski srebrne, koronkę, letnik hatlasowy zielony, letnik hatlasowy wisniowy, letnik // muchairu tureckiego brunatna nić z zieloną. Czamara kanafacowa czarna, katanka hatlasowa czarna, w chustach wszelakich to aby bez zadnego działu wcale oddano było. Wzaiem tesz synowi memu Ianowi pułtuzyna łyzek srebrnych, bez zadnego działu oddano ma być. Anastasiey coreczce wtorego małženstwa maneliczki w których czerwonych złotych iedynascie te osobno mają iey być oddane.

Ośma, y ostatnia, zostawuję sobie zupełne prawo z wyzey pomienionym testamentem, y conditiami iego wolną dispozitią odmienienie y przyczynienie, az do ostatniego punctu zywota mego. Zamykaiąc te wołą moię ostatnią przeprzaram męża mego Pana Iana Koronke aby mi od serca odpuścił wczymem kolwiek w utomności mey // pod czas wieku mego z nim obraziła, y wystąpiła, który aby się tey woli moiey ostatniey wniwczym nie sprzeciwił, y na dzieci te Anastazyja łaskawe y pilne oko, także y opiekę miał, prorze y upominam. Takze tesz dziatki moie wyzey pomienione Iana syna y corke Iustine P[anu] Bogu Wszzechmogącemu w opiekę, y opatrność Iego Świętą poruczaiąc iako temu który mi ie dał, upominam aby w boiazni Iego S[więtey] zawsze zyli, pamiętke zaduszną po smierci mey odprawować niezaniechali, wołą moię te starali się we wszystkim wypełnić zgodnie, y miłosnie, niekłopotąc z sobą uspokoili się, chcą aby błogosławienstwo Boze ustawicznie nad niemi odpoczynek miało, y przekłęctwo moie macierzynskie na nich nie zostawało // prosze y powtore, upominam.

ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 2, спр. 340, арк. 434–445.

⁴⁹ Мешкала у середмісті Львова, у кам'яниці між будинками Миколая Массарі та Олександра Прокоповича.

⁵⁰ Перший чоловік Миколай Савич, львівський міщанин.

⁵¹ Другий чоловік Ян Коронка, львівський міщанин.

⁵² Церква Успення Пресвятої Богородиці (на вул. Руській) існувала ще з 20-х років XV ст. Будівництво кам'яного храму тривало з 1592 до 1629 р.

⁵³ Ставропігійське братство (Успенське братство).

* [згідно вартості]

** [з обдуманим рішенням]

*** [для частини]

№ 3

Заповіт Катерини Савичової

В ім'я Господа. Амінь

Я, Катерина Савичова першого шлюбу, в другому шлюбі Янова, будучи Богом хворобою прикута, і пам'ятаючи про непевну останню межу свого життя, і при тому бажаючи, щоб порядок праведний, зважаючи не лише на душу, а й на тіло по моему відходу з цього світу, для майбутнього спокою між дітками моїми і чоловіком моїм, був встановлений, тепер поки ще є при здоровому розумі і свідомості, з дозволу чоловіка і діток своїх такий порядок і останню волю мою сповіщаю.

Найперше Богу в Трійці єдиному мою душу доручаю, тіло грішне віддаю землі, яке після смерті щоб було звичаєм християнським пристойно поховане в міській церкві Успіння Пресвятої Богородиці моїх дітей зобов'язую, на котрий видатки зробити з мого майна.

Друга. До згаданої церкви, де тіло моє поховане буде, дітки мої повинні віддати п'ятдесят злотих, за які Братство Руське образ гарний мальований, згідно з вартістю, замовивши, над проповідницькою кафедрою його поставило, прошу.

Третя. Невеликим боргами, які б знайшлися, діти мої повинні завідувати і платити їх, згідно залишеного їм регестрику.

Четверта. Визнаю, що в часі другого шлюбу між мною і паном Яном Коронкою, через людей, були укладені такі умови. Що його окремо набуте майно, після смерті перейде до його родичів, так само і моє, мені від Бога дане, і набуте тим ж способом, після моєї смерті має цілком дістатись дітям моїм, оскільки цей обопільний запис не є урядово підтверджений, однак тепер за спільним дозволом пана Яна Коронки, другого чоловіка мого з дітками моїми першого шлюбу, сином Яном Савичем і дочкою Юстиною, а також з Анастасією, щоби вічна злагода після смерті моєї між ними залишалась, і нероздільна любов була, тож тепер з обдуманим рішенням підтверджую, особливо пан Ян чоловік мій, все те, що є його власного, без жодних труднощів, і складання присяги моїми дітьми, як будь-ким іншим, цілком при тому залишається, а у поділі нерухомого і рухомого майна, яке мені і моїм дітям від першого шлюбу належить, не може брати участі, ані їх позивати до суду, жодних повинностей і боргів (якщо б такі були) не зобов'язаний платити, але вільним повинен залишатись. Також згаданий син з моєю дочкою Юстиною, котрим залишається все моє окремішне нерухоме і рухоме майно, після сплати повинностей не повинні до власного майна чоловіка мого пана Яна втручатися, його привласнювати, і будь-якими претензіями турбувати і позиватися з ним під страхом Суду Божого, але після моєї смерті, взявши, що кому належить згідно з міським правом, взаємно між собою поквитуватися. А що із згаданим паном Яном Коронкою другим чоловіком моїм є народжена мала донечка на ім'я Анастасія, тоді я з материнської любові моєї до дитини назначаю їй з мого власного окремішнього рухомого і нерухомого майна, що знаходиться в Місті, грошову суму чотириста польських злотих, які згадані син мій Ян з дочкою моєю Юстиною по моїй сметі грошима з товарів у крамниці або товарами, згідно вартості, до рук батькові, а чоловікові моему в часі інвентаря цілком віддати повинні, без жодних труднощів. З умовою і зобов'язанням, щоб та згадана сума була в розпорядженні пана Яна Коронки, як рідного батька тієї дочки, доти доки вдруге не одружиться, а якщо б одружився, тоді згадані син мій Ян і дочка Юстина повинні ту суму від нього

забрати, і за урядовим підтвердженням, віддати під відсотки якомусь осілому міщанинові, до часу досягнення дочкою дорослого віку.

П'ята. Після смерті моєї ключі від всіх товарів і рухомого майна повинні залишитись синові моему Янові з дочкою мою Юстиною, вони зобов'язані скласти урядовий інвентар впродовж тридцяти днів, похороном, жертвами і повинностями опікуватись зобов'язані, також і поділ між собою зробити після складення інвентаря з оцінкою товарів, там же для частини сина мого дозволено йому, залагодивши згадані справи мої, взяти з собою або теж в крамі залишити дочці моїй, а сестрі його Юстині до переведення в готівку.

Шоста. Згаданій дочці моїй Юстині назначаю за опікунів Його Мосць пана Марка Савича, як родича, який певну суму на нерухомому майні має записану, і який має право вільно розпоряджатися цією маєтністю до повної виплати боргу моїми дітьми; щиро благаючи, щоб він ту опіку сирітську на себе взяв, до часу заміжжя, і дітям моїм ласкавий був, додавши при тому (якщо у цьому буде потреба) при рідному її братові Янові Савичу синові моему славного пана Олександра Прокоповича тутешнього міщанина, як родича свого: тих опікунів прошу, щоби дочці моїй жодна кривда не чинилась, і щоб та частина, яка їй належить, як в товарах, так і в рухомих речах оцінена і продана, якщо б після моєї смерті в цій крамниці цими товарами не довелось їй торгувати, і якщо б її Його Мосць Пан Опікун вже як батько або мати хотів взяти до своєї маєтності; тут в Місті або комусь з родичів або міщанинові, добре осілому [крамницю] в щорічну оренду віддати, до часу заміжжя [дочки].

Сьома, тій ж моїй дочці Юстині від першого шлюбу заповідаю два срібні пояски, мереживо, літник зелений атласний, літник вишневий атласний, літник з турецького мухаїру з брунатною та зеленою нитками. Чамара чорна канафцова, катанка чорна атласна, всю білизну без жодного поділу цілком віддати. Також синові моему Янові півтузина срібних ложок без будь-якого поділу віддати. Анастасії дочці від другого шлюбу віддати браслетик вартістю одинадцять червоних злотих.

Восьма, і остання, залишаю собі повне право цим тестаментом і його пунктами вільно розпоряджатись, скасовувати і доповнювати аж до кінця мого життя. Завершуючи цю останню волю, прошу вибачення у мого чоловіка пана Яна Коронки, щоб мені щиро вибачив всі образи і прикроці, завдані мною за нашого спільного життя, щоб цій волі моїй останній не суперечив, прошу і нагадую, щоб опікувався Анастасією, був до неї ласкавий і пильний. Також діток моїх сина Яна і дочку Юстину віддаю в опіку Бога Всемогутнього і на Його Святу волю, як тому, хто мені їх дав, нагадую щоб в страху Божому завжди жили, заупокійні служби за душу не забували відправляти, волю мою останню повністю у злагоді і любові, без суперечок виконали; бажаючи, щоб Боже благословення на них завжди було, а не залишилось материнське прокляття прошу і повторюю, вмовляю.

№ 4

Заповіт Терези Шольц Вольфович⁵⁷

1641 р., жовтня 30

Naprzod prosze, aby ciało moje było pochowane w kaplicy Dziurdziowskiej⁵⁸, tam gdzie rodzicy moi mili odpoczywają, u dnia sądu onego ostatniego oczekiwają. // Co się dobr moich z prac oyczystych mnie pozostałych tydze poniewasz

onych sama zazywać dla prętkiego zescia z tego swiata niemogę, tedy dispositiã onych takowã czynię.

Naprzod przed wszystkim odkazię do kaplice Dziurdziowskiej, tam gdzie ciało moje leżeć będzie, złotych pięcseth na wyderkaff, aby ten czynsz wyderkaffowy od tey summy wzwyż mianowaney obracany był na Anniuersarz⁵⁹ roku kazdego, przy którym Anniuersarzu aby wiecznymi czasy po dwadziescia Mszy za dusze moię odprawowano było. Pogrzeb ciała mego, iako nayprzystoynieyszy prosze Panow exequutorow, aby był z dobr moich uczyniony, przy którym iezeliby można [...] aby mogło bydz mszy świętych trzysta odprawionych. Na ktore z dobr moich odkazię złotych sto piędziesiąt, a iezeliby się oraz odprawić niemogły, tedy takowã iałmużnę naznaczoną oddać do klasztorów, aby iako nayprędzey takowe nabożeństwo święte za dusze moię odprawione bydz mogło.

Co się tycze dobr moich ruchomych te tak disponuję. Naprzod siestrzenicom moim z Iustyny siostr moiey zplodzonym odkazię wszystkie rzeczy moie ruchome, ktore mam z pracy rodzicow moich, to iest w złocie, srebrze, cynie, miedzi, szatach y inszych chustach białych, ktore to rzeczy mają bydz sprzedane, osobliwie skazytelnosci podległe, a summe z przedazy rzeczy takich na pozytek dziatkom wespoł // z matką poki niedorosną obracać mają, do ktorych ich nalezyc niema czasy wiecznymi, gdysz ia to dziatkom iego, a nie iemu leguie, y lubo z nich ktoreby umarło, tedy iedno na drugie, a nie na rodzice odumierac mają prosze zeby inaczey niebyło.

Co do cząstki moiey nalezy dobr stojących tey acz nie moge przestrzezona będąc na łozku smiertelnym moim disponowac, iednak proszę aby mi w tym sąd za złe niemiał, bom prawa się nieuczyla a ktemu chorobã ciężką, y niespodzianã zložona do tegom przysc niemogła, abym to na Ratuszu, co teraz czynię, uczynic mogła. Odkazię tedy na tych dobrach moich stojących dziatkom tymze siestrzenicom moim złotych dwa tysiąca, aby z summã za rzeczy ruchome powziętã złączywszy one wszystkie na wyderkff dane były aby dziatkom emolument na potrzeby do wychowania ich na kazdy rok szedł od tego wespoł y z matką ich poki zywa.

Ostatek summy z dobr tych ze stojących na mnie przypadających odkazię namilszey y ukochaney siostrze moiey Pannie Halsce prosząc iey aby to odemnie na znak miłości siestrzenskiej za wdzięczne przyięła, a mnie tu na tym swiecie przed Panem Bogiem nieprzepominała, ale zeby za dusze moie dobrze czyniela. Ossobliwie obliguję obie siostry moie, aby z tych dobr moich ktore onym odkazię obiad na kazdy rok dla ubogich do ktoregokolwiek szpitala według moznosci swoiey sprawowaly poki ich Pan Bog na tym swiecie chować będzie.

Czyładzi myto zasłużone co na moie częsc przyidzie aby było popłacono, y ucontentowano, według zasług, a mianowicie Pannie Dorocie złotych sto odkazię.

Panicy Mikołaiowey Massary, ciotce moiey ukochaney częsc na mnie pszychodzącã, ktorã mam na fantcie iey zastawnym za nieboszczyka rodzica mego te odkazię, y daruie Pannie Iadwidze corce iey, a siestrzenicy mey miłej.

Koncząc ten testament moy w słabosci wielkiej zdrowia mego, iednak na umysle będąc zdrowa, exequutorami tey ostateczney woley moiey czynię Ie[go] M[os]ci P[ana] wuia Pawła Dziurdziego Boima, Rayce y Woyta Lwowskiego, Ie[go] M[os]ci P[ana] Macieia Haydera Rayce takze Lwowskiego y Pana Barthosza Chmiela, P.P. y dobrodzieiow moich prosząc wszystkich przez Ukrzyzowanego Chrystusa Pana // aby oni, to wszystko wykonali, co tu wtym testamencie moim iest

napisano, obowiązując ich na sumnieniu, y na sąd Panski powoływaiąc, iezeliby temu wszystkiemu dosyć nie uczynili.

Na ostatek zostawuję sobie wcale, iezeliby mie Pan Bog z tego swiata ieszcze niepowołał, moc wszelaką y władzą, ten testment moy podnieść, meliorować, mutować, cassować, y annihilować według upodobania swego.

Działo się we Lwowie w kamienice Dziurdziowskiey. Dnia trzydziestego października, roku panskiego 1641.

Iakub Gidzielczyk M.D. locum Aduocati tenens mppa.

Martinus Pramnicki vicarius Ecclezie Metropolitanae Leopoliens mppa.

ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 2, спр. 340, арк. 980–983.

⁵⁷ Дочка Миколая та Ельжбети Шольц Вольфовичів, львівських міщан; мешкала у середмісті на вулиці Шевській, в кам'яниці Дзюрдзійовській, розташованій між будинками Мосціцьких та Абрковських.

⁵⁸ Каплиця Боїмів.

⁵⁹ Річниця смерті.

№ 4

Заповіт Терези Шольц Вольфович

Найперше прошу, щоб тіло моє було поховане в Дзюрдзівській каплиці, там де мої милі батьки спочивають, очікуючи Страшного Суду. Оскільки сама, через раптову смерть не можу, батьківським майном, яке мені залишилось, користати, тоді так розпоряджаюсь.

Найперше заповідаю до каплиці Дзюрдзівської, там де тіло моє поховане буде, п'ятсот злотих на видеркаф, щоб чинш з цієї суми давати щороку на анніверсар, щоб в анніверсар правилось по двадцять служб за упокій моєї душі. Прошу панів езекуторів, щоб тіло моє пристойно поховали, і якщо б можна було відправили триста мес, на які заповідаю зі свого майна сто п'ятдесят злотих, а якщо їх було б неможливо в цей час відправити, тоді визначену пожертву віддати до монастирів, щоб якнайшвидше такі заупокійні служби були відправлені.

Своїм рухомим майном так розпоряджаюсь. Найперше племінницям моїм, дітям сестри моєї Юстини, заповідаю всі свої рухомі речі, які маю з праці своїх батьків, тобто золото, срібло, олово, мідь, одяг та білизну, ці речі необхідно продати, а суму віддати на користь малим дітям, допоки не виростуть, та їх матері, але на них не має ніякого права [батько] їх, оскільки дітям його, а не йому дарую; якщо б котресь з них померло, то його частина переходить до другого, а не до батьків, прошу, щоб так, а не інакше було.

Що ж до моєї частини в нерухомому майні, то не можу нею розпоряджатися на смертній постелі, але прошу, щоб суд не мав мені цього за зле, бо я право не вивчала, тай несподівано підкошена важкою хворобою, не змогла зробити в Ратуші, те що зараз роблю. Записую тоді племінницям моїм на нерухомості своїй дві тисячі злотих, щоб до цієї суми були долучені гроші за рухомі речі, а загальну суму віддати на видеркаф, щоб дітки та їх матір, доки жити буде, отримували на потреби і виховання щорічний прибуток.

Залишок суми із нерухомого майна заповідаю сестрі своїй наймилішій і коханій панні Гальшці, прошу, щоб від мене, як доказ сестринської любові і

вдячності прийняла, і за мене тут на цьому світі Бога молила, і за душу добре чинила. Особливо благаю двох сестер, з того майна, яке їм заповідаю, щороку справляти обід убогим будь-якого шпиталю, доти допоки з Божої ласки на цьому світі жити будуть.

Челяді мито заслужене повиплачувати і задовольнити, згідно заслуг, і особливо панні Дороті злотих сто заповідаю.

Свою частину у заставі пані Миколайової Массарі, тітки моєї любої, за небіжчика батька мого, заповідаю і дарую панні Ядвізі її дочці, а сестрінці моїй милій.

Завершуючи тестамент мій у дуже слабкому здоров'ї, однак при здоровому глузді, езекуторами своєї останньої волі призначаю Його Мосць Пана вуйка мого Павла Дзюрдзя Боїма львівського райцю і вїйта, Його Мосць Пана Мацея Гайдера також львівського райцю і Пана Бартоша Хмеля, панів і добродіїв моїх прошу в ім'я Ісуса Христа, щоб вони виконали все те, про що написано в тестаменті, звертаючись до їхнього сумління і на суд Божий викликаючи, якщо б вони всього не виконали.

На останок, залишаю собі повне право, якщо мене Бог з цього світу ще не покличе, цей тестамент покращити, змінити, уневажнити і скасувати відповідно до свого вподобання.

Діялось у Львові в кам'яниці Дзюрдзівській. Дня тринадцятого жовтня, року божого 1641.

Якуб Гідзельчик доктор медицини, вїйт рукою власною.

Мартін Прамницький вікарій львівського кафедрального костелу рукою власною

№ 5

Заповіт Матвія Касперковича⁶⁰

1646 р., квітня 20

Naprzod, dusze Panu Bogu, a ciało ziemi do pogrzebu w koscjolku świętego Antoniego⁶¹ naznaczam. Po pierwszej małżonce Krystynie, miałem dziątek pozostałych troje, z których iedno umarło, a ieszcze dwoie iest, Iakub y Stanisław. Z drugą zoną Anną mam dziątek dwoie Franciska y Matheusza.

Potym chowałem starszemu synowi Stanisławowi *primi matrimoni** studenta, który mie student kosztował do złotych trzydziestu. Znowa dałem do Oycow Iezu- itow⁶³, potym niechciał chodzyc do szkoły, mowiąc ze nie będę do szkoły chodził bo niemoge poiąc. Znowa dałem go do krawieczkiego rzemiosła, ktorego na wysluge niechciano przyiąc, musiałem plac przedac Kwoliniemu zeby się rzemiosła nauczył, a gdy sie rzemiosła nauczył dałem od listu złotych dziesięc, a od nauki krawieczkiey złotych czterdziesci. Na suknie terasz dałem złotych pięc. Znowa gdy się pobyl z Nalewayczykiem, kosztował dwadziescia złotych, bo go wsadzono było do więzienia, sukien dwie sprawilem mu był, a trzecią starą kupilem, a on mie terasz ieszcze turbuie, y nieszanuie, macoche zniewaza choc mu przyiazliwsza, ani- zeli nieboszczka matka. Upomina się puscizny po matcze co zostało, a on tyło troje wziął, a zostało się nieboszczce grunt którym dla niego przedał, gdy był u krawca, została się liepianka, // krow cztery, letnik ieden, katanka iedna, tom tesz pogo- rzał za nieboszczkiey, co było ieszcze to mi tesz pokradziono, o czym on sam wie

dobrze iako mie było okradziono, a do tego ubogi ia człowiek, czego niezarobie tego niemam, rzemiosła tesz zadnego nieumiem, a kiedy by on chciał bydz dobrim człowiekiem, daleko by się miał lepiej anizeli ia, a gdy mu mowie zeby szedł rzemiosło robic, to on mowi, nie mow mi tego oycze, bo abo sobie co złego uczynie, abo ciebie zabię y niewiem co takowego myśli. A gdy mu mowie, Miły synu, siła mie tesz iusz kosztujesz to mi nato odpowiada, ze to wszystko co niwecz. A ieszcze potrzeba y inszym, y mnie tesz samemu. Iest ieszcze ieden syn na wysłudze, y temu trzeba, dwoie tesz iest z drugą zoną, a trzecie za pasem.

Długu za teraznieyszy zony zaciagnełem potomkom nieboszkiey Paniy Scholcowey złotych sto dwadziescia, na ktorego odebrania iezeliby nastąpili, tedy krowy poprzedac, a on zapłacic.

Za teraznieyszy zony przybudowałem dwie komorze, staynię, obore y studnię.

Teraznieyszą małzonke moie czynie we dwóch częściach moych męskich dozywotnią panią. A Stanisław syn starszy pierwszego małżeństwa nie ma się czego więcey upominac, gdysz więcey przebrał, anizeli mu się miało co dostac.

Za opiekuny dziatkom y małzonce naznaczam y prosze Pana Pawła Oleiarza y Pana Woyciecha Iachowskiego, sąsiad moych, prosząc ych dla miłości Bozey aby tak dziatkom iako // y małzonce niedali niwczym krzywdy czynic, za co Pan Bog tak im samym iako y dziatkom ych będzie nagrodą.

Zachowując sobie na koniec zdrowe prawo ten testament, iezeli by mie Pan Bog z woliey swoiey świętey ieszcze chciał przy dalszym zdrowiu na swiecie zachowac, ten testament poprawic, umnieyszyc, przyczynic, zcassowac y według swoiey woley y upodobania z niem postapic.

ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 2, спр. 341, арк. 201–204.

⁶⁰ Мешкав у Галицькому передмісті, у дерев'яному будинку на вулиці Личаківській, між будинками Войцеха Чуйного та Лаврентія Солодовника.

⁶¹ Костел св. Антонія ордену францисканців, заснований на поч. XVII ст. (вул. Личаківська).

* [від першого шлюбу]

⁶³ Колегія заснована при монастирі ордену єзуїтів у 1608 році.

№ 5

Заповіт Матвія Касперковича

Найперше душу Богові, а тіло землі, на поховання у костелі святого Антонія призначаю. З першою дружиною Катериною мав троє дітей, з котрих одне померло, а двоє ще є, Якуб і Станіслав. З другою дружиною Анною маю двох дітей Францішка і Матеуша.

Потім утримував студента для старшого сина Станіслава від першого шлюбу, котрий студент коштував мені близько тридцяти злотих. Знову віддав до отців єзуїтів, потім не хотів ходити до школи, кажучи що не буде до школи ходити, бо не може зрозуміти. Знову віддав його до кравецького ремесла, його не хотіли прийняти на вислугу, змушений був грунт Кволінему продати, щоб ремеслу навчити, а коли вивчився ремеслу, дав за лист злотих десять, і за науки кравецькі злотих сорок. Зараз на одяг дав злотих п'ять. Знову, коли побився з Наливайчиком, коштував двадцять злотих, бо його було ув'язнено, дві одежини йому справив, а третю стару купив, а він тепер ще завдає мені клопотів, не ша-

нує, мачуху зневажає, хоча вона до нього приязніша ніж небіжка матір. Вимагає спадку по матері, а він тричі стільки взяв, залишився по небіжці грунт, який я заради нього продав, коли був у кравця, залишилась ліплянка, чотири корови, літник один, одна катанка, також ще за небіжки була пожежа, що ще залишилось то мені також і покрадено, про що він добре знає, як мене було обкрадено, а до того ж убогий я чоловік, що не зароблю того не маю, ремесла жодного не вмю, а коли б він хотів бути доброю людиною, значно б краще йому велося ніж мені, а коли говорю йому, щоби йшов ремесло робити, то він мені відповідає: не говори мені того батьку, бо або собі щось злого зроблю або тебе вб'ю; і не знаю, що такого замислив. А коли кажу йому: милий сину, багато мені вже коштуєш, то відповідає, що це все мізер. А ще треба і іншим, і мені самому. Є ще один син на вислузі, і йому потрібно, ще є двоє з другою дружиною, а третє за поясом.

Заборгував з теперішньою дружиною сто двадцять злотих потомкам небіжки пані Шольцової, якщо б наполягали на поверненні, тоді продати корову, а борг сплатити.

З теперішньою дружиною прибудував дві комори, стайню, обору і студню.

Теперішню мою дружину призначаю пожиттєвою власницею моїх двох чоловічих частин. А старший син Станіслав від першого шлюбу не повинен нічого вимагати, бо вже взяв більше ніж йому належало.

За опікунів моїм діткам і дружині призначаю і прошу пана Павла Оліяра і пана Войцеха Яховського, моїх сусідів, просячи, заради Божого милосердя, щоб не допустили робити кривд діткам і дружині, за що Бог їх самих і діток їхніх винагородить.

На останок зберігаю за собою право цей тестамент, якщо б мене на цьому світі Бог хотів ще зберегти при здоров'ї, поправити, зменшити, доповнити, скасувати і згідно з своїми волею і бажанням поступити.

Ярина КОЧЕРКЕВИЧ

Заповіти львівських міщан XVII ст.

Тестамент – це важливе історичне джерело для досліджень світогляду, родинних взаємовідносин, побуту, матеріального становища львівських міщан XVII ст. Публіковані заповіти містять найповніший типовий для згаданих документів формуляр та інформативні розповіді тестаторів про родину і своє життя.

Ключові слова: тестамент (заповіт); формуляр; тестатор; міщани; історичне джерело.

УДК 94(477.83/.86)“16”

Ярина КОЧЕРКЕВИЧ

Завещания львовских мещан XVII в.

Тестамент – важный исторический источник для изучения мировоззрения, быта, материального положения семей львовских мещан XVII в. Публикуемые завещания максимально полно воссоздают типичный для упомянутого вида документов формуляр и содержат информативные свидетельства тестаторов о семье и истории их жизни.

Ключевые слова: завещание (тестament); формуляр; тестатор; мещане; исторический источник.

УДК 94(477.83/.86)“16”

Yaryna KOCHERKEVYCH

The Lviv citizens testaments of the XVII th century

The testament is an important historical source for the research of the family relation of the 17th century Lviv citizens, their outlook, life mode and tangible wealth. The published testaments contain the most representative scheme for above-mentioned document's inner structure and rich information about testator's family and their life.

Keywords: testament (will); document's inner structure; testator; citizens; historical source.

UDK 94(477.83/.86)“16”

Ірина СЛАВИНСЬКА

НАРОДНОМУ РУХУ УКРАЇНИ – 20 РОКІВ

Демократична громадськість України відзначила 20 річницю створення Народного Руху України, проголошеного на Установчому з'їзді 8–10 вересня 1989 року.

Кіновідеофотофонодокументи Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного фрагментарно відтворюють діяльність НРУ, починаючи з березня 1989-го до листопада 1998-го. Це – зібрання за участі і на підтримку Руху, збори, мітинги та акції протесту громадськості, з'їзди, прес-конференції лідерів та засновників НРУ, перереєстрація громадського об'єднання НРУ в партію, святкування 500-річчя запорізького козацтва тощо. У документах відображені події загальнодержавного значення. Зокрема, “Живий ланцюг єднання” між Києвом і Львовом у січні 1990 року, присвячений річниці проголошення Злуки УНР і ЗУНР, підняття синьо-жовтого прапора біля будинку Київської міськради у присутності понад 100 тис. киян і гостей столиці України з різних регіонів, фрагменти виступів лідерів НРУ, засідання I та II сесій Верховної Ради УРСР 12-го скликання, позачергової сесії Верховної Ради України 12-го скликання, прийняття Акта проголошення незалежності України; Всенародний референдум і вибори Президента України 1 грудня 1991 року.

Робота з виявлення документів в установах і організаціях для постійного зберігання в архіві триває. Нові надходження стануть важливим джерелом дослідження історії становлення Народного Руху України.

Увазі читачів пропонуємо добірку світлин з колекції про діяльність Народного Руху.

Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г. С. Пшеничного звертається до всіх представників НРУ з проханням передавати свої документи на зберігання до архіву.



Голова Народного Руху України за перебудову І.
Драч виступає на установчих зборах Руху.
Київ, 1 липня 1989 р.

З фондів ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-195185



Зал під час установчого з'їзду Народного Руху України за перебудову.
Справа наліво: В. Василенко, Д. Павличко, І. Драч, В. Черняк.
Київ, 8–10 вересня 1989 р.

З фондів ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-195161



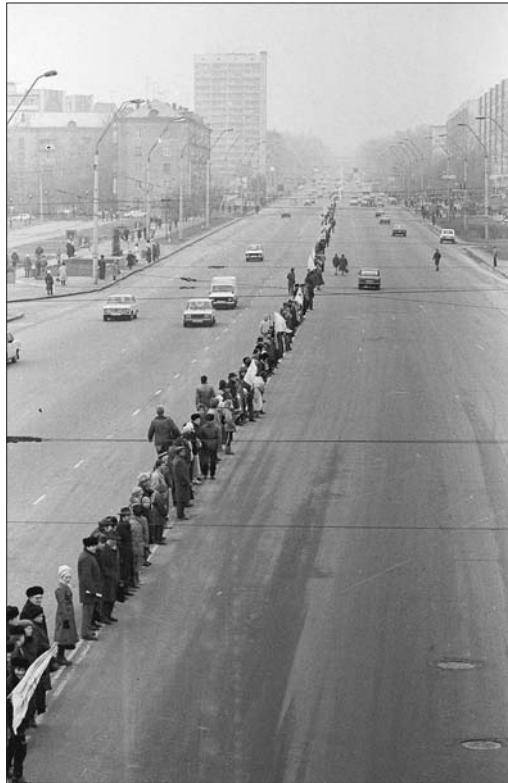
Представники Народного Руху України на мітингу.
Зліва направо: народні депутати України А. Шевченко (2-й), Л. Лук'яненко,
С. Хмара, М. Горинь, І. Калинець (7-ма), В. Чорновіл, Б. Горинь, Г. Алтунян.
Київ, 1989р.

З фондів ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-183241



Представники Народного Руху України на мітингу на Михайлівській площі
в Києві. Справа наліво: заступник голови НРУ Б. Бойко, народний депутат України
Г. Удовенко, голова НРУ В. Чорновіл (виступає), голова проводу ОУН Я. Стецько.
Листопад 1998 р.

З фондів ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-228299



Кияни і гості столиці під час масової акції – ланцюга єднання, присвяченої 71-й річниці возз'єднання Західно-Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою в єдину суверенну Республіку. 22 січня 1990 р.
З фондів ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-180725



Підняття синьо-жовтого прапора біля будинку Київської міськради.
24 липня 1990 р. Кадр із кінодокумента.
З фондів ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 11561-1



Підняття синьо-жовтого прапора біля будинку Київської міськради.
24 липня 1990 р. Кадр із кінодокумента.
З фондів ЦДКФФА України ім. Г. С. Пиленого, од. обл.11561-1

Ірина СЛАВИНСЬКА

Народному Руху України – 20 років

Пропонується добірка фотодокументів про діяльність Народного Руху України.

Ключові слова: Рух; “Живий ланцюг єднання”; Акт проголошення незалежності України.

УДК [930.253(084.1):94](477)

Ірина СЛАВИНСКАЯ

Народному Движению Украины – 20 лет

Предлагается подборка фотодокументов о деятельности Народного Движения Украины.

Ключевые слова: Движение; “Живая цепь соединения”; Акт провозглашения независимости Украины.

УДК [930.253(084.1):94](477)

Iryna SLAVYNSKA

The People’s Movement of Ukraine is 20 years

It is offered a collection of photorecords on People’s Movement of Ukraine activity.

Keywords: Movement; “Human chain of Unification”; The Act of Declaration of Independence of Ukraine.

UDK [930.253(084.1):94](477)

УНІКАЛЬНИЙ ДОКУМЕНТ

Тетяна ПАПАКІНА

УНІВЕРСАЛ ДИРЕКТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ПРО ЗЛУКУ З ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКОЮ НАРОДНОЮ РЕСПУБЛІКОЮ

Серед усіх документів, що визначені ЦДАВО України як унікальні відповідно до Методики віднесення документів НАФ до унікальних, затвердженої наказом Держкомархіву від 25.11.2008 № 237, чи не найяскравішим є Універсал Директорії Української Народної Республіки про злуку з Західно-Українською Народною Республікою від 22 січня 1919 р.

Нагадаємо, що цей документ – відповідь Директорії на Ухвалу Української Національної Ради (вищого законодавчого органу влади ЗУНР) від 3 січня 1919 р. про злуку Західно-Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою, проголошену в Станіславі.

22 січня 1919 р. у Києві біля Софійського собору в присутності багатотисячної людності, духовенства, іноземних дипломатів відбувся урочистий Акт злуки, де Державний секретар Лонгін Цегельський виголосив Ухвалу та передав цю грамоту Голові Директорії Володимирі Винниченку.

У відповідь член Директорії професор Федір Швець обнародував Універсал, в якому зазначалося: “Однині воєдино зливаються століттями одірвані одна від одної частини єдиної України – Західно-Українська Народня Республіка (Галичина, Буковина і Угорська Україна) і Наддніпрянська Велика Україна... Однині є єдина незалежна Українська Народня Республіка”. Згідно з Актом про злуку ЗУНР зберігала право територіальної автономії та свої органи законодавчої й виконавчої влади. Вона перейменувалась на Західну область УНР (ЗОУНР). 23 січня на сесії Трудового конгресу народу України в Києві обидва документи були ратифіковані. І хоча через низку об’єктивних обставин об’єднання ЗУНР і УНР в одну державу не було доведено до кінця, а лише декларувало проведення державного об’єднання в майбутньому, день 22 січня назавжди увійшов до історії українського народу як свято Соборності України.

Універсал Директорії УНР про злуку віднесено до унікальних відразу за кількома критеріями – походження (як офіційний документ,

створений у результаті діяльності Директорії УНР) та змісту (фіксує визначний факт у суспільно-політичному житті України), у сукупності з якими неабияке значення мають підписи всесвітньо відомих осіб. Крім того, документ містить унікальний реквізит – сургучну печатку з гербом УНР. У цій же справі зберігається Відозва Української Національної Ради до Директорії УНР від 16 січня 1919 р. за підписами Л. Бачинського, С. Витвицького, Л. Цегельського та інш., засвідчена печаткою Української Національної Ради та Президії Ради Державних секретарів ЗУНР, а також засвідчена копія Уповноваження Президії про делегування членів комісії для переговорів з Урядом УНР у справі Ухвали від 3 січня 1919 р., серед яких: Лев Бачинський і Семен Вітик як заступники Голови, державні секретарі Осип Бурачинський, Іван Мирон, Дмитро Вітовський, а також Роман Перфецький, Василь Стефаник, Ярослав Олесницький, Степан Витвицький, Іван Сілецький, Павло Чайківський як члени комісії. Ці документи у комплексі додають цінності Універсалу, віднесеному до унікальних документів.

Універсал виконано на великоформатному цупкому папері машинописним способом. Внизу – автографи Голови Директорії Володимира Винниченка та її членів: Симона Петлюри, Панаса Андрієвського, Андрія Макаренка та Федора Швеця, скріплені печаткою Директорії УНР з тризубом посередині. Звичайно, це не єдина такого роду печатка, але на таких документах, зокрема на цьому, її значення незаперечне. У фондах ЦДАВО – розмаїття печаток, які ще, можливо, зіграють свою роль у визначенні унікальності документів. Виявлено й чимало автографів відомих державних діячів. Пошук триває.

Наскільки рідкісними є ці автографи і чи є ще примірники Універсалу, мабуть, скажуть дослідники. Отже, останнє слово за ними?

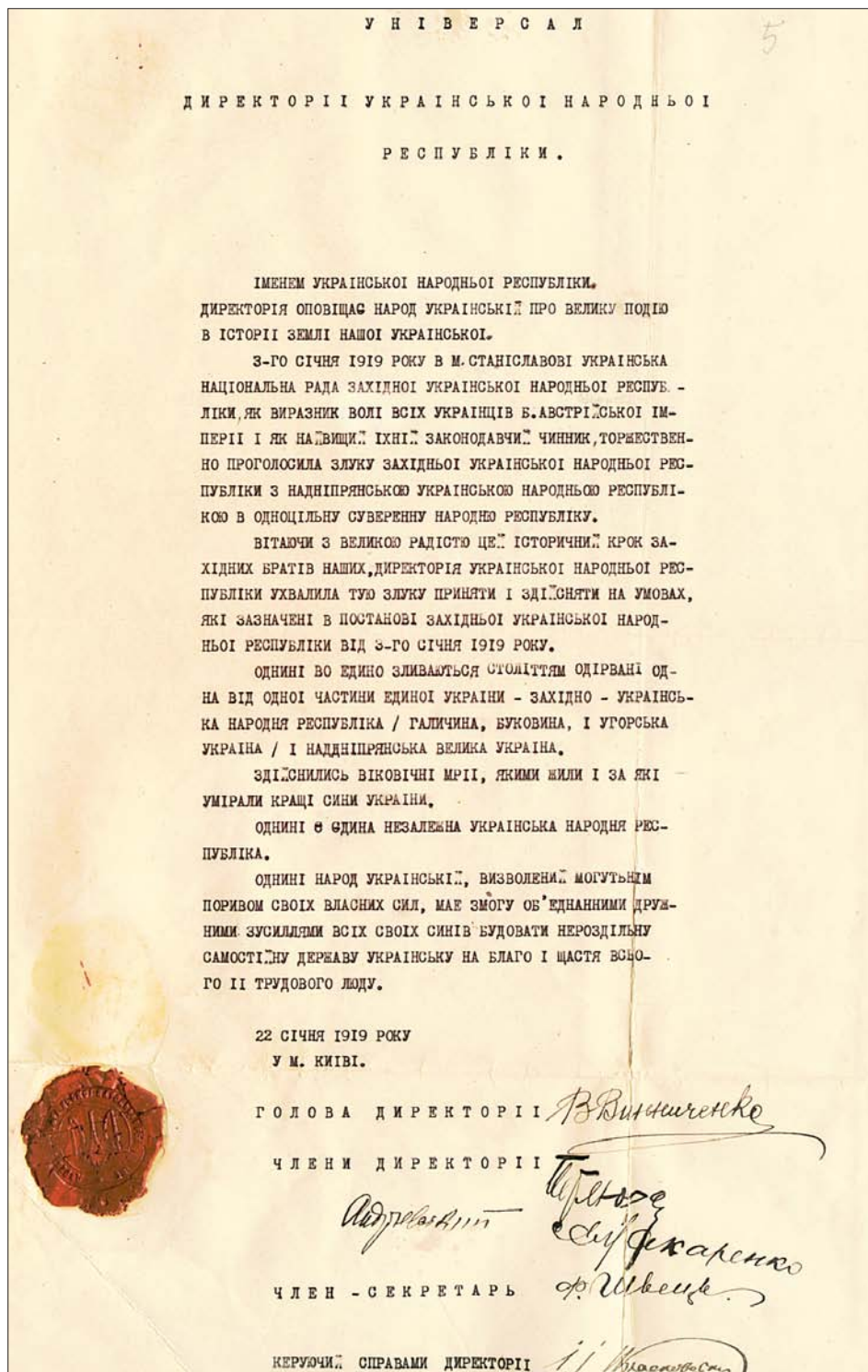
Тетяна ПАПАКІНА

**Унікальний документ: Універсал Директорії
Української Народної Республіки
про злуку з Західно-Українською Народною Республікою**

Публікується документ: Акт про злуку – проведення державного об'єднання Української Народної Республіки з Західно-Українською Народною Республікою. Подається короткий опис подій та характеристика унікальності історичного документа.

Ключові слова: Універсал; злука; УНР; ЗУНР.

УДК 930.253:94(477)“1919.1.22”



Універсал Директорії Української Народної
Республіки про злуку з Західно-Українською Народною Республікою.
ЦДАВО України, ф. 1429, оп. 1, спр. 5.

Татьяна ПАПАКИНА

**Уникальный документ: Универсал Директории
Украинской Народной Республики о воссоединении
с Западно-Украинской Народной Республикой**

Публикуется документ: Акт о воссоединении – создании государственного объединения Украинской Народной Республики с Западно-Украинской Народной Республикой. Приводится краткое описание событий и характеристика уникальности исторического документа.

Ключевые слова: Универсал; воссоединение; УНР; ЗУНР.

УДК 930.253:94(477)”1919.1.22”

Tetiana PAPAКINA

**A unique document: the Universal of the Directory
of the Ukrainian People’s Republic about the reunion
with the West Ukrainian People’s Republic**

The publication of the document: “Act zluky” (“The Reunion Act”) – the agreement by which Ukrainian People’s Republic and West Ukrainian People’s Republic are reunited into one state. A short historical passage and specification of the document is given.

Keywords: Universal; Zluka (Reunion); UPR (UNR), WUPR (WUNR).

UDK 930.253:94(477)”1919.1.22”

Тетяна ЄМЕЛЬЯНОВА

ЛЬВІВСЬКИЙ ЦЕРКОВНИЙ СОБОР 1946 РОКУ У СВІТЛІ ДОКУМЕНТАЛЬНОГО КІНО

Наукове дослідження Львівського церковного собору 1946 року вимагає висвітлення різних аспектів, пов'язаних з цією подією, у тому числі його підготовки і перебігу. Аналіз їх буде неповним без залучення відомих і маловідомих архівних документів. З огляду на це, важливим, на думку автора, є звернення до одного унікального кінодокумента НАФ, що зберігається у фондах Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного.

Йтиметься про кінофільм “Львівський собор”¹, створений у 1946 р. на кіностудії “Укркінохроніка”. Цей кінодокумент є чи не єдиним аудіовізуальним джерелом, у якому зафіксовано згадану подію, оскільки пошук інших кінодокументів цієї тематики не дав результатів.

Режисером фільму є Р. Фошенко, який створив хронікальне кінополотно на основі зйомок, проведених операторською групою у складі В. Войтенка, О. Шаповалова, Я. Местечкіна, В. Смородіна та В. Філіпова. Судячи з титрів, – “Фільм про возз'єднання греко-католицької церкви з православною” – він мав у значній мірі пропагандистський характер і був розрахований на широкі верстви населення.

Зупинимося безпосередньо на змісті та структурі кінодокумента, який складається із 5 частин (945 м), що становить близько 35 хвилин екранного перегляду. Аналіз кінокадрів, включених до фільму, дозволяє зробити наступні висновки: по-перше, вони відображають окремі сторони заключного етапу підготовчої роботи з проведення собору (цьому присвячені I, II і III частини кінодокумента), а також перебігу самого собору (IV і V частини); по-друге, особливістю цього документального фільму є те, що його створено у жанрі кінорепортажу; по-третє, судячи з монтажу кінокадрів, можна говорити про відносно об'єктивний авторський підхід до інтерпретації подій, зафіксованих у кінодокументі.

Слід зауважити, що кінодокумент є комплексним історичним джерелом, який складається з двох основних складових – зображувального і звукового компонентів, органічно пов'язаних між собою. Зважаючи на це, дуже важливо у ході його дослідження звернути увагу на другу його складову – дикторський текст, а також синхронні виступи учасників події.

Нагадаємо, що на Львівському церковному соборі було ліквідовано Греко-католицьку церкву, а традиційний греко-католицький регіон на Заході України був насильно перетворений на православний і приєднаний до Руської православної церкви (РПЦ).

Як відомо з писемних джерел, скликання собору Греко-католицької церкви західних областей України було справою Ініціативної групи з возз'єднання греко-католицької церкви з Руською православною церквою, яка виникла у Львові 28 травня 1945 року. Її очолив відомий богослов, настоятель Спасо-Преображенської церкви у Львові, представник Львівської єпархії отець-доктор Гавриїл Костельник. До складу Ініціативної групи входили також генеральний вікарій Перемишльської єпархії отець-доктор Михайло Мельник, а також представник Станіславської єпархії отець Антоній Пельвецький.

Оскільки для проведення греко-католицького церковного собору необхідно було мати єпископів, більшість з яких на той час перебувала в ув'язненні, представники Ініціативної групи виїхали до Києва і 22 лютого 1946 р. вчинили акт приєднання галицького духовенства до Православної церкви та хіротонії нових єпископів для Самбірсько-Дрогобицької і Станіславської єпархій.

Саме з висвітлення цієї події починається I частина фільму. Ми бачимо Андріївську церкву, Софійський собор, пам'ятники князю Володимирові та Б. Хмельницькому. Далі в кадрі з'являється група греко-католицьких священників, які прямують до Києво-Печерської лаври, зустрічаються з митрополитом Київським і Галицьким, Екзархом України Іоанном.



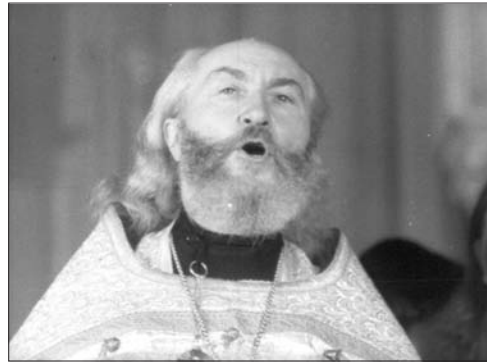
Митрополит Київський і Галицький, Екзарх України Іоанн, отець Костельник та супроводжуючі їх особи в Києво-Печерській лаврі.
м. Київ, 22 лютого 1946 р.

Увесь цей кіноряд супроводжується дикторським текстом*, який наводиться нижче:

“22 лютого 1946 року в Лаврі сталася видатна подія. Сюди прибули уніатські священники західних областей України отці Костельник, Пельвецький, Мельник як Ініціативна група по возз’єднанню греко-католицької церкви з православною церквою. Всієї України митрополит Іоанн у супроводі єпископів Макарія Львівського і Нестора Мукачівського входять до Лаври. Греко-католицькі священники відвідали Ближні печери. Митрополит Київський і Галицький Іоанн особисто знайомить гостей зі святинями Лаври. Намісники Лаври і чернеча братія урочисто зустрічають Екзарха. В церкві Всіх печерських святих відбувається постріг у монашество отців Пельвецького та Мельника”.

Про саму літургію дізнаємося з виступу настоятеля Володимирського кафедрального собору і керуючого справами Українського православного екзархату отця Костянтина Ружицького, яким починається II частина кінофільму:

“Во имя Отца и Сына и Святого Духа. Братья и сестры, сегодня, 23 февраля, совершилось великое церковное историческое событие, событие



Виступ протоієрея отця Ружицького у Володимирському кафедральному соборі. м. Київ, 23 лютого 1946 р.

радостное и торжественное для всех православных христиан. Сегодня в стенах Киево-Печерской Свято-Успенской лавры в храме в честь всех Печерских святых по благословению Святейшего Патриарха Московского и всея Руси Алексия наш патриарший Экзарх Иоанн – митрополит Киевский и Галицкий – воссоединил с православной церковью первую группу униатских священников во главе с профессором Гавриилом Костельником. Сегодня же в лавре были пострижены два из этих

униатских священников в иеромонахи. Иеромонах Антоний и иеромонах Михаил будут хиротонизованы во епископы православные для Станиславской и Самборо-Дрогобычанских епархий с тем, чтобы они обслуживали нужды православного населения Галиччины. Приехавшие к нам из Галиции униатские священники, а вместе с ними и многочисленные приходы Галиччины, находились длительное время под римским владычеством папы. Это невольное подчинение, как выразился в своей прекрасной, сказанной со слезами в Лавре, речи о. Костельник, назвав это подчинение ярмом, которое было возложено папой на шею всего галицийского верующего народа. Это ярмо было так тягостно, так ненавистно для всех униатов и это понятно: ведь римо-католики отступили от святой соборной апостольской единой церкви. Они ввели новые свои учения, которых никогда не знала древняя Христова церковь. Они, отступивши сами, ввергли в этот грех отступления и весь галицийский народ.

* Дикторський текст і синхронні виступи подаються без змін і виправлень.



Церемонія покладення митри на отця Костельника під час літургії у Володимирському кафедральному соборі. м. Київ, 24 лютого 1946 р.

Долгожданые радостные дни пришли с Востока. Наша многонациональная и многомиллионная Красная армия опрокинула всех своих врагов и освободила Закарпатскую Украину и дала возможность всем униатам освободиться из папской неволи. Сегодня они присоединяются к святому православию, которым дорожили отцы и деды наши. Возрадуемся же и возвеселимся, братья и сестры, этому духовному торжеству”.

Далі спостерігаємо відправу, у якій беруть участь митрополит Київський і Галицький, Екзарх України Іоанн, греко-католицькі священники на чолі з отцем Гавриїлом Костельником.

Подальший розвиток подій, які відбувалися у неділю 24 лютого 1946 року, зафіксовано у III частині кінофільму. Показано прибуття до Володимирського кафедрального собору митрополита Київського і Галицького, Екзарха України Іоанна; собор, переповнений вірянами; Божественну Літургію; покладення Екзархом України митри на голову отця-доктора Гавриїла Костельника.

Примітний ще один фрагмент, у якому відображено хіротонію єпископа Антонія Пельвецького, проведено митрополитом Київським і Галицьким, Екзархом України Іоанном у присутності всіх членів делегації і місцевого духовенства. Далі спостерігаємо, як отця Антонія Пельвецького одягають за православним звичаєм.

В останніх двох частинах фільму (IV і V) йдеться про собор Греко-католицької церкви, який проходив 8–10 березня 1946 року в храмі



Новопоставлений єпископ Пельвецький у архієрейському одязі після хіротонії.
Ліворуч – єпископ Макарій. м. Київ, 24 лютого 1946 р.

св. Юра у Львові. Його делегатами стали 2 єпископи, 214 священників, деканів і представників кліру всіх трьох греко-католицьких єпархій та 19 мирян.

8 березня 1946 року. Собор св. Юра. У президії (зліва направо) – єпископ Антоній Пельвецький, доктор Гавриїл Костельник і єпископ Михайло Мельник. Серед присутніх – єпископи Львівський Макарій і Мукачівський Нестор. Відкриває засідання собору отець-доктор Гавриїл Костельник словами:

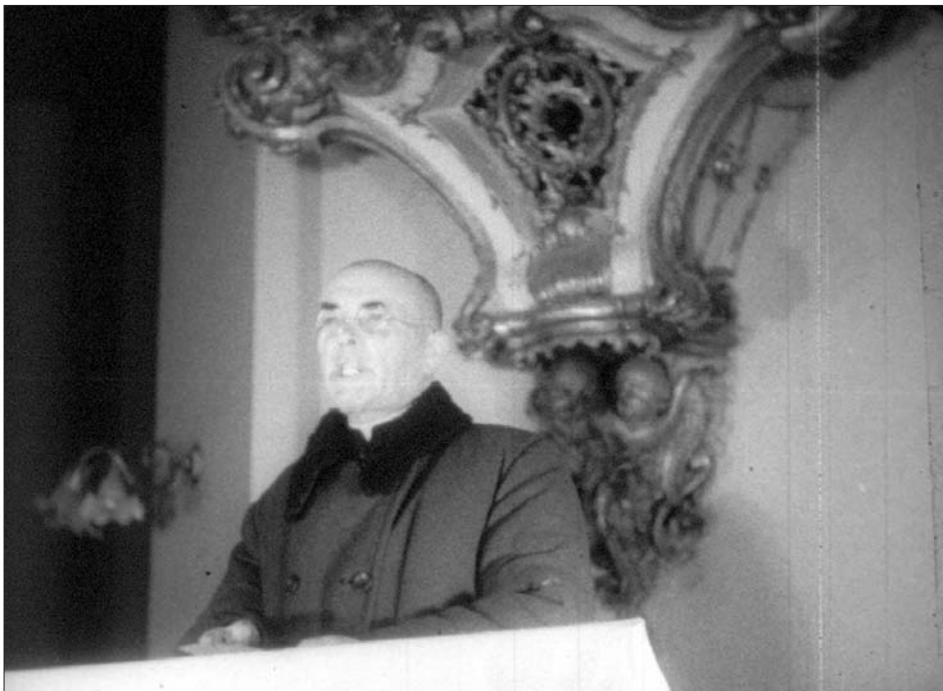
“Слава Ісусу Христу. Цим відкриваю наш святий собор, скликаний заради Ініціативною групою по возз’єднанню греко-католицької церкви з Руською православною церквою”.

Далі спостерігаємо, як на трибуну піднімаються один за одним отці Пельвецький, Дрелих і Лоточинський та виголошують доповіді про мотиви “возз’єднання” Греко-католицької церкви з Руською православною церквою.

У фільмі доволі скупо представлені делегати собору. Втім, навіть декілька коротких кінематографічних планів, на яких зафіксовані делегати засідання, дають можливість відчути атмосферу, в якій відбувався собор: обличчя делегатів занепокоєні, напружені, без посмішок, загальний настрій пригнічений. У полі зору кінооператора – один із делегатів собору. Очі у нього сумні, брови насуplied. Відчувається, що його



Президія собору Греко-католицької церкви. Зліва направо: єпископ Пельвецький, доктор Костельник і єпископ Мельник. м. Львів, 8 березня 1946 р.



Виступ отця Дрелика перед учасниками собору.
м. Львів, 8 березня 1946 р.

щось турбує. Кадри здаються достатньо інформативними, створюють в цілому наочне уявлення про ставлення учасників до події. Не спостерігаємо піднесеного настрою і у головних учасників собору.

І знову на трибуні отець-доктор Гавриїл Костельник, який звертається до присутніх зі словами:

“Пропоную, щоб собор вирішив оці чотири точки. Перше: скасувати постанову Берестейської унії 1596 року. Друге: відірватися від Римської папської церкви. Третє: повернутися до нашої предківської святої православної віри. Четверте: возсоєдинитися з Руською православною церквою в Радянському Союзі. Хто за цю пропозицію, нехай піднесе руку”.

Звернімо увагу на те, що голосування було відкрите. Камера кінооператора фіксує піднесенні угору руки. Тут важливо згадати й про красномовний дикторський текст, що супроводжує кінокадри:

“Всі учасники Львівського собору греко-католицької церкви одноставно голосували за пропозицію доктора о. Костельника”.

Після цього отець Гавриїл Костельник зачитує листа Й. Сталіну:

“Генералісимуму Йосифу Віссаріоновичу Сталіну.

Триста п'ятдесят років тому назад імпералістична шляхетська Польща, прагнучи сильніше уярмити українські землі насильством, відрізала від матірнього кореня і розірвала релігійну церковну участь цих земель, одночасно і одномирним сходам при допомозі гордого властолюбного Риму, що



Учасники собору голосують за пропозицію отця Костельника.
м. Львів, 8 березня 1946 р.

завжди мріяв про власне диктаторство в християнському світі. Нині на наших очах совершився суд історичного правосуддя. Завдяки героїчним подвигам правдивої народної Червоної армії і всього Радянського Союзу, під вашим геніальним провідом – здійснилося те, за що боролися кращі покоління українського народу, що дотепер здавалося нездійсненною мрією. Знову зібрані воєдино всі українські землі від Тиси через Карпати і від Дунаю до Дону, від фінських болот до Чорного моря”.

Наступне засідання, що відбулося 9 березня, було присвячене церковно-канонічному оформленню цього важливого рішення. Після раннього богослужіння за участю єпископів Макарія, Нестора, Антонія та Михайла усі греко-католицькі священнослужителі сповідались і приступили до Святого Причастя. Фрагменти цього церковного таїнства зафіксовано у кінокадрах.

У центрі уваги кінооператорів виявився митрополит Київський і Галицький, Екзарх України Іоанн, який прибув до храму св. Юра по полудні. Він звернувся до зборів російською мовою і зачитав вітальну телеграму патріарха Московського і всієї Русі Алексія.

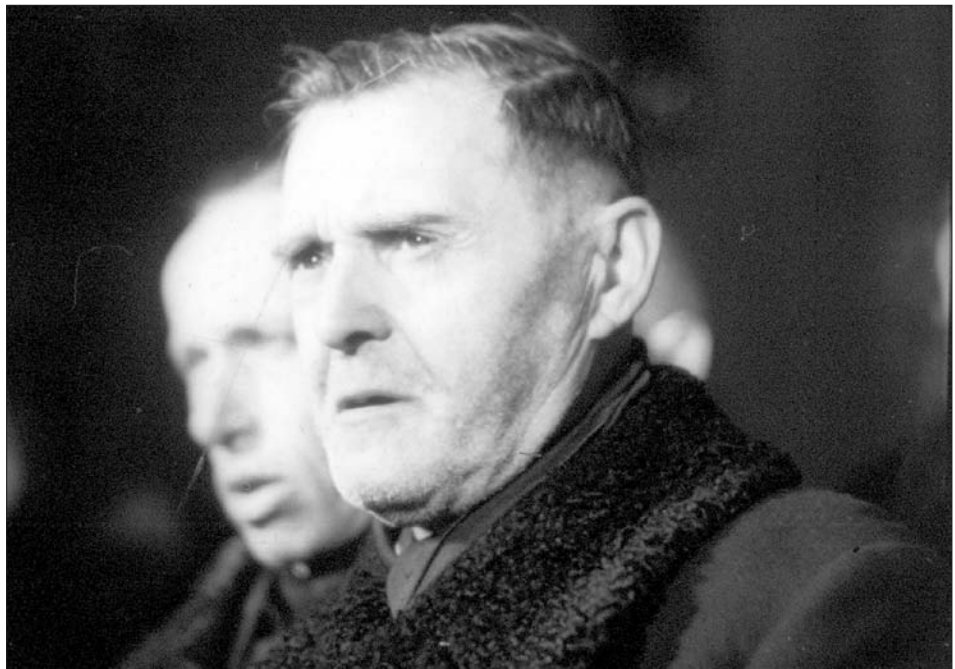
Досить детально відображено останній день собору – 10 березня. Маємо змогу спостерігати урочисту літургію, яку править Екзарх. Тут же цікаві кадри, де ми бачимо єпископів Макарія і Нестора, які несуть до храму образ Божої Матері, привезений із Києво-Печерської лаври. По завершенню літургії Екзарх України Іоанн у супроводі єпископів



Прибуття Екзарха України Іоанна до храму св. Юра.
м. Львів, 9 березня 1946 р.



Екзарх України Іоанн зачитує учасникам собору телеграму Патріарха Московського і всієї Русі Алексія. м. Львів, 9 березня 1946 р.



Учасники собору співають на честь Патріарху Московському і всієї Русі Алексію.
м. Львів, 9 березня 1946 р.



Єпископи Макарій і Нестор несуть до храму св. Юра ікону Божої Матері, привезену з Києво-Печерської лаври. м. Львів, 10 березня 1946 р.



Єкзарх України Іоанн у супроводі єпископів і священників з балкону архієпископського дому благословляє вірян. м. Львів, 10 березня 1946 р.

і священників прямує до архієпископського дому і звідти, з балкону, благословляє вірян.

Закінчується фільм символічними кадрами, що зображують пам'ятники Володимиру і Б. Хмельницькому та достатньо красномовним дикторським супроводом:

“Настало велике церковно-історичне свято перемоги Російської православної церкви над гордим і властолюбним папським Ватиканом. Навіки возз'єдналась греко-католицька церква західних областей України з прадідівською православною вірою”.

На наш погляд, кінофільм є цінним документом для дослідження Львівського церковного собору 1946 р., у якому міститься певна конкретно-історична інформація щодо його підготовки і перебігу. Як виразний ідеологічний продукт, він був не тільки інструментом радянської агітації і пропаганди, а також своєрідним джерелом радянської історіографії. Однак, незважаючи на ідеологічне спрямування цієї кінострічки, треба не забувати про здатність кінематографічного ряду відтворювати певні нюанси, які не залежать від суб'єктивізму авторів-творців кінофільму, як-то, наприклад, емоційний стан людини. Тому уважний глядач побачить чимало цікавих кінокадрів, які вибиваються із офіційного кінолітопису події.

¹ ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 519.

² Львівський церковний собор. Документи і матеріали. 1946–1981. – К., 1984. – С. 97.

Тетяна ЄМЕЛЬЯНОВА

**Львівський церковний собор 1946 року
у світлі документального кіно**

У статті здійснено аналіз кінофільму “Львівський собор” із фондів Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного, в якому відображено підготовку і перебіг Львівського церковного собору 1946 р.

Ключові слова: кінофільм; кіноряд; церковний собор; єпископ; митрополит; літургія.

УДК 930.253(084.122)(477.83)“1946”:264-931

Татьяна ЕМЕЛЬЯНОВА

**Львовский церковный собор 1946 года
в свете документального кино**

В статье проведен анализ кинофильма “Львовский собор” из фондов Центрального государственного кинофотофоноархива Украины им. Г. С. Пшеничного, в котором отобразена подготовка и ход Львовского церковного собора 1946 г.

Ключевые слова: кинофильм; киноряд; церковный собор; епископ; митрополит; литургия.

УДК 930.253(084.122)(477.83)”1946”:264-931

Tetiana YEMELIANOVA

**The 1946 Lviv Ecclesiastical Council
in the light of documentary films**

In the article is carried out the analysis of the documentary “Lviv council” from the funds of the The Central State CinePhotoPhono Archives of Ukraine named after H. Pshenychny which represent the preparation and the course of Lviv ecclesiastical council 1946.

Keywords: documentary; shots; ecclesiastical council; bishop; metropolitan; liturgy.

УДК 930.253(084.122)(477.83)”1946”:264-931

Тетяна ЄМЕЛЬЯНОВА

ПАРТИЗАНСЬКА СЛАВА У ФОТОДОКУМЕНТАХ

У зібраннях Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного чільне місце посідає комплекс аудіовізуальних джерел періоду Другої світової війни. Винятково важливою і неоціненою його частиною є колекція фотодокументів з історії радянського партизанського руху в Україні.

Різноманітні за змістом фотодокументи дозволяють простежити зародження і розвиток цього руху. У них відображено створення та діяльність УШПР, партизанських формувань С. А. Ковпака, О. М. Сабурова, М. І. Наумова, Я. І. Мельника, О. Ф. Федорова та інших, їх участь у спільних з радянськими військами операціях з визволення території України. Документи як правило містять інформацію про бойову, диверсійну, розвідувальну діяльність, особовий склад і озброєння партизанських з'єднань, матеріально-технічне забезпечення, роботу медико-санітарних служб, підготовку партизанських кадрів і нагородження партизанів, дислокацію партизанських формувань, стосунки з населенням окупованих територій тощо.

Фотодокументи, що публікуються, репрезентують архівну колекцію і є цінним джерелом у вивченні історії партизанського руху в роки Другої світової війни.



Група партизанів загону "Народний месник" перед виходом на завдання.
Ворошиловградська обл., 1942 р.

Од. обл. 0-3100

© Тетяна Ємельянова, 2009



Селянки передають молоко для поранених партизанів медсестрі В. Ф. Хотимській з Чернігівсько-Волинського партизанського з'єднання. 1942 р.
Од. обл. 0-1927



Командир Чернігівсько-Волинського партизанського з'єднання О. Ф. Федоров розмовляє з циганками-колгоспницями, які прийшли в з'єднання після окупації нацистами їхнього села. 1942 р.
Од. обл. 2-45540.



Пересувний госпіталь Сумського партизанського з'єднання під командуванням
С. А. Ковпака на марші під час Карпатського рейду.
1943 р.
Од. обл. 0-43814



Партизани Житомирського партизанського з'єднання ім. М. О. Щорса
штурмують німецький гарнізон на ст. Пояски Олевського району
Житомирської області. 1943 р.
Од. обл. 0-43894



Начальник Українського штабу партизанського руху Т. А. Строкач вручає
А. К. Білопольському медаль "Партизану Отечественной войны".
Рівненська обл., червень 1943 р.
Од. обл. 0-44404



Диверсійна група партизанського загону ім. В. М. Молотова
за вивченням будови мін уповільненої дії.
Волинська обл., 24 квітня 1944 р.
Од. обл. 0-44161



С. А. Ковпак біля карти пояснює план бойової операції. 1941–1943 рр.
Од. обл. 0-148473



Командир Чернігівсько-
Волинського партизанського
з'єднання О. Ф. Федоров. 1943 р.
Од. обл. 0-44248

Тетяна ЄМЕЛЬЯНОВА

Партизанська слава у фотодокументах

Публікуються фотодокументи про діяльність радянських партизанських з'єднань в 1942–1944 рр.

Ключові слова: партизанський рух; військові операції; розвідувальна діяльність.

УДК 930.253:94(477)“1941–1945”

Татьяна ЕМЕЛЬЯНОВА

Партизанская слава в фотодокументах

Публикуются фотодокументы о деятельности советских партизанских соединений в 1942–1944 гг.

Ключевые слова: партизанское движение; военные операции; разведывательная деятельность.

УДК 930.253:94(477)“1941–1945”

Tetiana YEMELIANOV

Guerrilla glory in photorecords

Photorecords on activity of Soviet guerrilla formation in 1942–1944 are published.

Keywords: guerrilla movement; military operations; intelligence activity.

UDK 930.253:94(477)“1941–1945”

Лілія ПРОКОПЕНКО,
Світлана ЗОЗУЛЯ

**ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ ГЛОСАРІЙ
МІЖНАРОДНОЇ ФЕДЕРАЦІЇ КІНОАРХІВІВ:
ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ**

На сучасному етапі активізації архівознавчих теоретичних досліджень існує актуальна потреба вивчення міжнародного досвіду у цій сфері. Важливими осередками концентрації галузевої наукової думки та практичної діяльності є професійні міжнародні організації. З огляду на прагнення України до повноцінної інтеграції у світовий інформаційний простір особливої актуальності набуває вивчення здобутків цих установ. Одним з важливих напрямів діяльності міжнародних архівних організацій є впорядкування професійної термінології.

Завданням цієї статті є дослідження термінологічного глосарія Міжнародної федерації кіноархівів (ФІАФ), який репрезентує понятійний апарат кінематографічної галузі, що активно використовується у практичній діяльності кіноархівів; вивчення можливостей і особливостей його використання в Україні, а також визначення потреби у підготовці його україномовної версії.

Аналізуючи вітчизняну та зарубіжну історіографію термінологічних досліджень кіноархівної справи, зауважимо, що ці проблеми частково отримали своє висвітлення, зокрема, у наукових працях В. Вайт-Хенсена [15], В. Тейлора [14]. Заслужують на увагу публікації Т. Ємельянової [4], А. Кузіна [6], словник, підготовлений за редакцією С.І. Юткевича [5].

Наразі актуальною є проблема взаємопроникнення та взаємоповнення термінологічних систем багатьох наукових сфер. Розвиток кінематографії та кіномистецтва у ХХ ст. і визнання кінофільму як історичного документу, історичної реліквії робить кінодокумент одним з об'єктів архівознавства. І, як наслідок, відбувається термінологічний взаємовплив цих галузей. Так, на взаємопроникнення терміносистем архівної та кінематографічної галузей дослідники вказували неодноразово. “Словарь современной архивной терминологии социалистических стран” (М., 1988) вміщує більше 40 термінів кінематографії. Зокрема, *лист обліку кінодокументів, мікрофільм у відрізку, нітроплівка, плас-*

тифікація кінофотодокументів, тонфільм, фотокадр, фономатеріал, електростатичний захист фотодокументів, кіноплівка, вид фотодокумента, аерофотодокументи, комплект фотодокументів, рулонний мікрофільм тощо [10]. Наприклад, термін-словосполучення “*лист обліку кінодокументів*” пояснюється як документ, що відображає зміни щодо обліку одиниць зберігання кінодокументів певного виду, а також слугує для обліку та нумерації описів [10, С. 82]; термін “*мікрофільм у відрізьку*” подається у значенні відрізка рулонного мікрофільму, що складається з декількох фотокадрів [10, С. 93]; “*аерофотодокумент*” пояснюється як фотодокумент, що фіксує об’єкти у повітрі [10, С. 12].

Близько 50 термінів, що стосуються кінодокументів, вміщені до короткого архівного українського термінологічного тлумачного нормативного словника “Архівістика”. Наприклад: *аудіовізуальний документ, вид кінодокумента, справа відео-кінодокумента, діафільм, одиниця обліку відео-, кіно- та фотодокументів, кадр, кінодокумент, кінолітопис, комплект кінодокумента, монтажний лист кінодокумента, негатив, опис відеозйомок, тонфільм, фільмовий архівний каталог, фільмографія* тощо [1].

У ДСТУ 2732:2004 “Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять” (К., 2005) зафіксовані спільні терміни для понятійного апарату і архівознавства, і кіноіндустрії: *документ аудіовізуальний, кінодокумент, фотодокумент* тощо [2].

Міжнародний досвід впорядкування термінології, що є характерною для лексичного складу і архівознавства, і кінематографу об’єктом систематичного дослідження не був.

Саме представники кіноархівів першими серед архівістів об’єднали свої професійні зусилля на міжнародному рівні для вирішення теоретичних і практичних проблем збереження кінодокументів, утворивши у 1938 р. у Франції ФІАФ (Federation Internationale des Archive du Film – FIAF). Сьогодні це – міжнародна, всесвітня, неурядова, некомерційна організація відкритого типу, до складу якої входить 141 установа з 65 країн світу. Серед них – організації, урядові та громадські архіви, кінотеки, музеї, відеотеки, фільмотеки, навчальні заклади. Україну в ФІАФ представляє з 2003 р. Національний центр Олександра Довженка¹.

Важливе місце в діяльності ФІАФ належить професійній роботі, яка зосереджена в рамках спеціалізованих комісій: Технічної комісії, Комісії з каталогізації та документації, Комісії з планування і доступності фондів.

Термінологічна діяльність проводиться у межах проектів Комісії з каталогізації та документації, яка була заснована 1968 р. Серед проектів комісії, які сьогодні знаходяться в стадії реалізації – “International Index to Film/TV Periodicals”, “International Directory of Film/TV Documentation Collections”, “Bibliography of FIAF Members' Publications”, “Treasures of

the Film Archives". У доробку Комісії видання, що стали результатом масштабних проектів минулих років: "FIAF Cataloging Rules", "FIAF Classification Scheme for Literature on Film and Television", "Bibliography of National Filmographies" та інші.

Неодноразово була спроба ФІАФ визначити та упорядкувати термінологію, яка стосується кінофотофонодокументів та їх описування, зберігання в архівах та, відповідно, узагальнення понятійного апарату щодо пошуку цих документів в архівах та користування ними.

"Глосарій фільмографічної термінології" є відображенням плідної багаторічної термінологічної діяльності ФІАФ.

Перше видання було здійснено у 1985 р. на допомогу архівістам, котрі займаються каталогізацією кінодокументів, для узгодження термінології, яка використовується в об'єктах каталогізації та в правилах архівного описування. Підготовлений за редакцією Джона Гартенберга, він вмщував 219 термінів з відповідниками п'ятьма мовами (англійська, іспанська, німецька, російська та французька). Всі терміни згруповані за двома категоріями. До першої належать такі, що зафіксовані в самому кінодокументі. Друга категорія компілює терміни, які є важливими елементами каталогізаційного запису, проте відсутні у самому кінодокументі.

У другому виданні глосарію у 1989 р. під редакцією того ж автора критерії відбору, кількість термінів та їх тлумачення змінені не були, проте, додалися сім мовних версій термінологічного складу (болгарська, грецька, датська, італійська, португальська, угорська та шведська) [12].

Третє видання 2002 р., приурочене до Міжнародного Конгресу ФІАФ, який проходив у м. Сеул (Корея), було стереотипним і свідчило про актуальність проблеми.

У 2008 р. було здійснено ще одне, четверте, перевидання глосарія за редакцією Зорана Сінобада (США) [13]. До глосарія терміни відбиралися шляхом вибіркового аналізу провідних кінознавчих термінологічних англійських видань (у глосарії наведені у бібліографічному списку).

За 20 років, які минули після першого видання глосарія, у кіновиробництві сталися значні зміни, викликані низкою політичних, соціальних та економічних чинників. Зокрема, до процесу створення та розповсюдження кінофільмів залучилися представники значно ширшого кола різних професій. Діяльність професійних спілок, закони про захист авторського права, різноманітні політичні впливи розширили перелік осіб різних спеціальностей або осіб, відповідальних за нові види професійної діяльності, притаманних сучасному процесу виробництва кінофільму, які тепер обов'язково повинні включатися в титри кінодокумента. Як наслідок, значно поповнився термінологічний апарат галузі.

Ще однією причиною, яка спонукала ФІАФ до нової редакції глосарія, стала поява нових різновидів кінодокументів та їх матеріальної основи. Це потребувало розробки сучасних рекомендацій щодо використання та тлумачення відповідних термінів у архівній галузі.

Методичні засади підготовки перевидання глосарія залишилися без змін.

З організаційної точки зору підготовку перевидання планується провести у два етапи. Наразі реалізовано перший, коли розширено термінологічну базу глосарія шляхом залучення англомовних термінів на позначення понять, фактів, явищ, процесів, притаманних сучасній англо-американській кіноіндустрії.

Другий етап передбачає втілення мовних версій глосарія, які б відобразили національні відмінності у структурі кіновиробництва різних країн світу.

У передмові до четвертого видання З. Сінобад зазначає, що до глосарія не ввійшли терміни на позначення понять або особливостей, характерних виключно для телевізійних кінофільмів, та суто технічні терміни [13, Р. 2–3].

В англомовній версії четвертого видання терміни розташовані у порядку, що відображає ієрархію осіб, відповідальних за процес кіновиробництва [13, Р. 3].

У результаті проведених досліджень виникла необхідність внесення кардинальних змін до визначень окремих термінів та залучення близько 50 нових.

Повний текст глосарія представлено англійською мовою на сайті ФІАФ у форматі .pdf (<http://www.fiafnet.org>). У майбутньому за наявності іншомовних версій глосарія його передбачається представити у вигляді бази даних, що значно поліпшить можливості використання [13, Р. 3].

Сучасне четверте видання містить 265 терміноодиниць, що розділені за п'ятьма тематичними рубриками, кожна з яких, у свою чергу, має по декілька підрубрик.

Словникова стаття терміну у глосарії складається з шифру, літерне позначення в якому вказує на рубрику, до якої належить термін, а цифрові позначення відображають підрубрику і порядковий номер терміна. Допоміжний алфавітний покажчик термінів з шифрами є важливою складовою наукового апарату глосарія.

Після шифру у словниковій статті подається термін та в окремих випадках через кому – його синонім. Наприклад, *Production Date / Year of Production* – дата виробництва, *Beginning of Shooting / Production Start* – початок знімального процесу, *First Screening / Premiere* – прем'єра [13, Р. 6–7].

Ряд термінологічних визначень характеризується чіткістю та короткою формою, інші містять широку словникову статтю, де наводяться історичні факти та інша інформація, що наближає її до енциклопедичної.

Деякі статті включають перехресні та довідкові посилання на інші терміни.

Основний термінологічний фонд глосарія подано у п'яти рубриках. Першу "А. Основні відомості" складають поняття, вживані на позначення назв, дат, країн, що стосуються кінофільму; друга – "В. Титри та виконавці ролей" – присвячена особам, задіяним у процес виробництва та розповсюдження кінофільму; третя – "С. Прокат і показ" – подає терміни, що стосуються авторського права, цензури, цінової політики тощо; четверта – "D. Форма та зміст" – містить поняття, які характеризують вид, жанр кінофільму та його цільову аудиторію; п'ята – "Е. Технічні властивості" – включає низку технічних термінів.

Четверте видання глосарія свідчить про актуальність архівознавчих термінологічних досліджень у цій предметній сфері.

У контексті планів ФІАФ щодо створення мовних версій глосарія вважаємо за необхідне поставити питання про створення відповідної версії українською мовою, яка б через терміни та поняття відображала національні особливості українського кінематографу.

У сучасному вітчизняному архівознавстві та кінознавстві є певні напрацювання до розвитку суміжної термінологічної бази.

Перш за все, необхідно розглянути Закон України „Про кінематографію” [9], що регламентує діяльність кінематографії в Україні, визначає правові основи діяльності в галузі кінематографії та регулює суспільні відносини, пов'язані з виробництвом, розповсюдженням, зберіганням і демонструванням фільмів. У статті 3 Загальних положень міститься словник термінів, вживаних у законі. Він налічує 26 терміноодиниць. Серед них є такі: *автор фільму, виробник фільму, вихідні матеріали, державний фонд фільмів, зберігання фільму, фільм, суб'єкт кінематографії, фільмокопія, професійна кінематографічна діяльність* тощо. Усі терміни подано з визначеннями. Наприклад, термін "*державний фонд фільмів*" пояснюється як державний заклад культури, що здійснює архівну та науково-дослідницьку діяльність з метою розвитку фільмофонду, відновлення, реставрування і збереження творів національної та світової кінематографічної спадщини, розповсюдження відповідної інформації. Термін "*зберігання фільму*" закон тлумачить як діяльність, що спрямована на збереження довгострокового зберігання вихідних матеріалів фільмів і фільмокопій та їх реставраційно-профілактичної обробки.

Цінним здобутком вітчизняної лексикографії є такі видання: "Кінословник. Терміни, визначення, жаргонізми" [8], ДСТУ 4447:2005 "Фонодокументи. Правила зберігання Національного архівного фонду.

Технічні вимоги” [3], “Енциклопедія електронних мас-медіа. Словник-госарій термінів і виразів телебачення, радіомовлення, кіно, відео, аудіо” [7], “Український енциклопедичний кінословник” [11].

Одним з останніх ґрунтовних видань є “Український словник-довідник екранних медіа” (К., 2008), у якому зібрано і прокоментовано майже 2000 ключових загальнотеоретичних і спеціальних кінознавчих понять, дефініцій, а також професійна термінологія і зразки повсякденної обігової лексики, що використовується у споріднених галузях аудіовізуальних масмедіа (кіно, телебачення, відео та інтернет). Акцент зроблено на українських контекстах побутування відповідних понять. “Словник-довідник” є авторським експериментальним проектом, який реалізовано Інститутом мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України.

Таким чином, глосарій Комісії з каталогізації та документації ФІАФ є цінним внеском у розвиток термінологічних досліджень сучасного архівознавства, прикладом ефективної міжнародної співпраці архівістів різних країн світу, у якій українські фахівці можуть взяти активну участь. Результатом такої діяльності може стати україномовна версія глосарія ФІАФ.

¹ Архівістика: термінолог. слов. / авт.-упоряд: К. Є. Новохатський, К. Т. Селіверстова та ін. – К., 1998. – 106 с.

² ДСТУ 2732:2004. Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять / С. Кулешов (розроб.). – Офіц. вид. – К.: Держспоживстандарт України, 2005. – IV, 32 с. – (Нац. стандарт України).

³ ДСТУ 4447:2005. Фонодокументи. Правила зберігання Національного архівного фонду. Технічні вимоги / О. Володіна (розроб.). – Офіц. вид – К.: Держспоживстандарт України, 2006. – IV, 20с. – (Нац. стандарт України).

⁴ Ємельянова Т. Деякі аспекти документознавчого аналізу архівних кінодокументів періоду Другої світової війни (на прикладі Центрального державного кінофотофоноархіву України) / Т. Ємельянова // Студії з арх. справи та документознавства. – 2004. – Т. 12.

⁵ Кино: енцикл. слов. / гл. ред. С. И. Юткевич; редкол.: Ю. С. Афанасьев, В. Е. Баскаков, И. В. Вайсфельд и др. – М.: Сов. энцикл., 1987. – 640 с.

⁶ Кузин А. А. Кинофотофоноархивы: Учеб. пособие. М., 1960. – 260 с.

⁷ Мащенко І. Г. Енциклопедія електронних мас-медіа: у 2 т. / І. Г. Мащенко. – Запоріжжя: Дике Поле, 2006. – Т. 2: Термінологічний словник основних понять і виразів. – 511с.

⁸ Миславський В. Н. Кінословник. Терміни, визначення, жаргонізми / В. Н. Миславський. – Харків, 2007. – 328 с.

⁹ Про кінематографію: Закон України N 9/98-ВР від 13 січ. 1998 р. // Відом. Верховної Ради України. – 1998. – № 22. – Ст. 114. – (Із змінами, внесеними згідно із Законами № 763-IV (763-15) від 15.05.2003 // Відом. Верховної Ради України. – 2003. – № 30. – Ст. 248; № 3317-IV (3317-15) від 12.01.2006 // Відом. Верховної Ради України. – 2006. – № 18. – Ст. 155.

¹⁰ Словарь современной архивной терминологии социалистических стран. Вып. II. – М., 1988. – 316 с.

¹¹ Український енциклопедичний кінословник / уклад.: С. Д. Безклубенко, О. Г. Рутковський; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв; Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України. – Вінниця: КНУКІМ, 2006. – Т. 1 : Основні терміни та поняття. – 500 с.

¹² Glossary of filmographic terms / comp. by J. Gartenberg; FIAF. – Brussels, 1989. – 149 p. – Eng., fr., ger., sp., rus., swed., port., dutch, it., czech, hung., bulg.

¹³ Glossary of Filmographic Terms : eng. version / ed. by Z. Sinobad; FIAF Cataloguing and Documentation Commiss. – [S. l.], [2008]. – 57 p.

¹⁴ Taylor V. Media designators / V. Taylor // Libr. Resources and Techn. Service. – 1973. – Vol. 17, N 1. – P. 60 – 65

¹⁵ White-Hensen W. Archival moving image materials: a cataloging manual / W. White-Hensen. – Washington: Library of Congress, 1984. – 156 p.

Лілія ПРОКОПЕНКО, Світлана ЗОЗУЛЯ

**Термінологічний глосарій Міжнародної федерації кіноархівів:
проблеми впровадження в Україні**

Стаття присвячена характеристиці четвертого видання термінологічного глосарія Міжнародної федерації кіноархівів, який вміщує терміни, спільні для архівної науки та кінематографії. Автори наголошують на потребі підготовки україномовної версії видання; аналізують досвід українських фахівців у цій галузі.

Ключові слова: глосарій; кінодокументи; кінознавство; фільмокопія; державний фонд фільмів.

УДК 930.253(084.1):77

Лилия ПРОКОПЕНКО, Светлана ЗОЗУЛЯ

**Терминологический глоссарий Международной федерации киноархивов:
проблемы внедрения в Украине**

Статья посвящена характеристике четвертого издания терминологического глоссария Международной федерации киноархивов, который содержит термины, общие для архивной науки и кинематографии. Авторы делают акцент на потребности подготовки украиноязычной версии издания; анализируют опыт украинских специалистов в этой области.

Ключевые слова: глоссарий; кинодокументы; киноведение; фільмокопія; государственный фонд фильмов.

УДК 930.253(084.1):77

Lilia PROKOPENKO, Svitlana ZOZULIA

**Terminological glossary of the International Federation
of Film Archives: problems of adoption in Ukraine**

The article is devoted to description of fourth edition of terminology glossary of the International Federation of Film Archives, which contains terms, general for the archive science and cinematography. Authors mark the necessity of preparation of Ukrainian-language version of edition; analyse experience of the Ukrainian specialists in this field.

Keywords: glossary; film records; cinematology; film print; State Films Fund.

УДК 930.253(084.1):77

о. Юрій МИЦИК

**З ЛИСТУВАННЯ Л. БИКОВСЬКОГО
З Є. БАЧИНСЬКИМ**

Видатний український вчений (бібліограф та історик книги) і громадський діяч Лев Биковський (10.04.1895–11.01.1992) народився в с. Вільхівка Звенигородського повіту тодішньої Київської губернії у мішаній православно-католицькій родині (охрещений як православний). Закінчив комерційну школу у Звенигородці (1912), навчався у Політехнічному і Лісовому інститутах Петербурга (1912–1915), Українському державному університеті в Кам'янці-Подільському (к. 1919 – поч. 1920), і вже тоді почав листуватися з Михайлом Грушевським, хоч це був лише епізод його біографії. Під час Першої світової війни служив у армії, опинився аж у Трапезунді (Трабзоні) в Туреччині, де став співзасновником тамтешньої Української громади.* Потім працював у Національній бібліотеці України при ВУАН, у видавництві “Друкар”, брав участь у становленні УАПШ. Побачивши, що несе українцям більшовицька Москва, у листопаді 1921 р. Биковський емігрував до Польщі. У 1922–1927 рр. вчився на Економічно-Кооперативному відділі Української Господарської Академії в Подебрадах. Влітку 1924 р. до цього вузу прибув з візитом відомий євангелістський пастор Павло Крат (1882–1952) і під впливом його проповідей Биковський змінив конфесійну приналежність, навіть став одним із 11 засновників Подебрадського відділу Українського Євангельського Об'єднання. Восени 1928 р. він – бібліотекар у Публічній Бібліотеці у Варшаві (нині – Національна бібліотека). Перебував на цій посаді до осені 1944 р., написавши там свої перші визначні праці. Разом з Юрієм Липою заснував Український Чорноморський інститут у Варшаві (1938–1939), також Морський, Суходольний і Океанічний інститути.

Під час Варшавського повстання 1944 р. Биковський дивом уникнув загибелі, потім виїхав до Німеччини, де його й застало закінчення Другої світової війни. Певний час перебував у таборах “ДіПі” (переміщених осіб) та біженців, займаючись там у міру можливості науковими

* У відділі періодики Національної Бібліотеки України ім. В. Вернадського зберігається примірник (№ 13) газети “Вісти української громади у м. Трапезунді” від 21.07.1917 р., в якій опубліковано, зокрема, II Універсал Центральної Ради.

та церковними справами. Зокрема, був причетний до видання серії “Бібліотека Українського євангеліка” (ч. 1–25), написав у співавторстві з М. Гільтайчуком брошуру “Українське Євангельське Видавництво” та ін. 22 березня 1946 р. у Франкфурті-на-Майні померла дружина Л. Биковського – Маврикія з Гочалковських¹. Це посилювало прагнення Биковського якнайшвидше покинути зруйновану й голодну Німеччину, де його, як і будь-кого з біженців, щомиті могли витягти “на родину” чіпкі лапи НКВД. Восени 1946 р. його долею впритул зайнявся “Американський комітет для рятування скитальців”, але отриманий дозвіл на виїзд до США чомусь не дійшов за призначенням. Тільки візит його доброго знайомого з часів навчання у Празі – пастора Василя Кузіва (1887–1958) – до табору у Вісбаден – Кастелі (Майнц Кастель), де перебував Биковський, зрушив справу з місця. Завдяки допомозі пастора Биковському вдалося виїхати з Німеччини до США (травень-червень 1948 р.) і осісти у Нью-Йорку². Це стало помітною подією в релігійному та науковому житті української громади Нового Світу, про це писали емігрантські газети³. Биковський одразу включився в життя української еміграції, був одним із організаторів Української Вільної Академії наук (УВАН), членом редколегії українських наукових видань (“Бібліологічний вістник”, “Український історик” та ін.), зблизився з провідними українськими істориками на еміграції, як от: Л. Винар, В. Дубровський, М. Міллер, В. Міяковський, О. Оглоблін та ін. Про деяких з них він потім написав теплі спогади на сторінках “Українського історика”⁴.

У серпні 1950 р. Биковський взяв шлюб з Марією Ковальською (удовою Миколи Ковальського – члена Центральної Ради і голови Українського Національного Комітету у Польщі; тіткою проф. Миколи Ковальського – видатного українського історика). Восени 1954 р. подружжя переїхало до Денверу (штат Колорадо), де Биковський працював у місцевій публічній бібліотеці до виходу на пенсію (1.01.1963 р.). Тут він продовжував активно працювати на ниві української науки. Всього написав близько трьох десятків книг і понад 200 статей в галузі книгознавства, історії, мемуаристики тощо. Л. Биковський помер у 1992 р. Похований у Денвері. Марія Биковська ненадовго пережила свого чоловіка – померла у 1996 році.

Л. Биковський провадив широке листування, яке й досі не вивчене і майже не друкване. З поради вже покійного, на жаль, проф. Миколи Павловича Ковальського (1929–2006), мого наукового керівника і племінника Марії Биковської, я звернув увагу на кореспонденцію його родича. У 1999 р. у архіві Консистерії УПЦ у Канаді мною виявлені листи Биковського до митрополита Іларіона (Огієнка), і шість із них були опубліковані разом з одним листом-відповіддю митрополита⁵. Під час наступного наукового стажування у Канаді (2004) мені вдалося попрацювати в Оттаві, де в рукописному відділі Карлтонського уні-

верситету зберігається величезний архів архієпископа УАПЦ (С) Євгена Бачинського – визначного українського громадського і церковного діяча і Голови УЧХ (Українського Червоного Хреста), який 70 років свого життя прожив в еміграції. Про Євгена Бачинського (24.08.1885–30.10.1978) я подав довідку в одній із своїх попередніх статей⁶, і тому тут немає сенсу переповідати факти його біографії. Відзначу, що існує також загальний опис архіву архієпископа Євгена, отже, зацікавлені можуть звернутися безпосередньо до нього⁷ або до перших публікацій документів із цього зібрання⁸.

У цьому архіві збереглося і листування між архієпископом Євгеном та Львом Бачинським, яке тривало з 1946 по 1978 рр. і налічує кількадесят листів. Воно міститься переважно у досьє (теці) “Лев Биковський”, поруч із вирізками з газет та журналів, які стосуються останнього. Серед вирізок привертають увагу статті Л. Биковського, опубліковані в журналі “Визвольний шлях” (Торонто). Це – статті: “Гончаренкознавство у 1955–1957 рр.” // *Визвольний шлях*. – 1958.- Кн. XII; “Франкфурт-над-Майном” // *Визвольний шлях*. – 1957. – кн. XII. У першій з них йшлося про дослідження життя й діяльності Агапія Гончаренка (1832–1916) – відомого українського громадсько-політичного діяча у США й Канаді, у другій містилися переважно автобіографічні замітки.

У цій статті увазі читачів пропонується 12 листів (5 – Л. Биковського і 7 – Є. Бачинського), що написані у 1947–1952 рр. Вони проливають світло на життєвий і творчий шлях обох кореспондентів, насамперед їхню наукову діяльність у перші повоєнні роки, підготовку до друку статей і часописів у важких еміграційних умовах. Є тут і дані щодо діяльності Української друкарні у Женеві, заснованої М. П. Драгомановим, і спроби дослідити її діяльність, що їх невтомно проводив Є. Бачинський. При публікації листів деякі їхні фрагменти, особливо в тих, які Л. Биковський писав від руки, є нерозбірливими і в такому разі ми позначили ці місця знаком: (...)*. Відновлені фрагменти беруться у квадратні дужки:[...]. Розділові знаки проставлені згідно із сучасними вимогами, правопис наближено до сучасного, хоча й збережено певною мірою авторські риси, наприклад: “люде”, “секретаріят”, “Швайцарія” тощо. У майбутньому планується видати все листування Л. Биковського з Є. Бачинським, дана стаття є тільки першим кроком на цьому шляху.

¹ *Биковський Л.* Франкфурт-над-Майном // *Визвольний шлях*. – 1957. – кн. XII. – С. 1371. Своїй дружині він присвятив також окрему брошуру: *Биковський Л.* Маврикія Биковська. – Франкфурт-над-Майном, 1946.

² *Боровський В.* Инж. Лев Биковський // *Євангельський ранок*. – 1996, листопад–грудень. – С. 6–7.

³ В архіві архієпископа Євгена Бачинського зберігається вирізка однієї з таких газет, що виходила у Вінніпезі (“Український голос” (?)) від 25.06.1958 р. із статтею “Приїзд брата Л. Биковського”, в якій повідомлялось,

що 13.06.1948 р. з Німеччини до Нью-Йорку прибув Л. Биковський, котрого було представлено як співробітника Української Євангельської Церковної Ради в Німеччині й особистого приятеля В. Кузіва та В. Боровського. Також інформувалося про перші кроки Биковського у Новому Світі, переказувався зміст його промови, виголошеної на Богослужінні у Нью-Йорку 20.06.1948 р.

⁴ Див. наприклад: Биковський Л. “Василь Дубровський (1897–1966) // Український історик. – 1966. – Ч. 1–2 (9–10). – С. 92–97; Михайло Олександрович Міллер, 1893–1968. // Український історик. – 1968. – Ч. 1–4 (17–20). – С. 105–118; Наша співпраця: ризики до портрету Л. Винара // Український історик. – 1981. – Ч. 1–4 (69–72). – С. 17–24.

⁵ Листування митрополита Лларіона (Огієнка). – К., 2006. – С. 52–61.

⁶ З кореспонденції кінорежисера Євгена Деслава // Пам’ятки. Археографічний щорічник. – К., 2008. – Т. 9. – С. 126–168.

⁷ The Batshinsky Collection Carleton University Library. – Edmonton, 1995.

⁸ Див. напр.: Листування Леоніда Мосендза. – К., 2005. – 115 с.

№ 1

Лист Є. Бачинського до Л. Биковського

11 вересня 1947 р.

6070

До В[ельми] Ш[ановного] п. Льва Биковського
М а й н у К а с т е л ь

Вельмишановний Добродію!

Не знаю з якої причини і нагоди Ви прислали мені свої і чужі твори 7 штук разом здебільшого на правах рукопису. Може Ви чули за мою Бібліотеку і Архів? У всякім разі дуже і дуже Вам вдячний за надіслане і прошу ще прислати. Я все перечитав з увагою та цікавістю. Одного тільки я не розумію, чому і яким логічним пишете на виданнях місце “Женева”, коли вони ніколи там не були видані, а навіть зблизька не лежали в рукописах!... Спосіб це мені видається дивним і уводить тільки в блуд рецензента або читача, котрі напавду думають, що видані в Швейцарії.

Питанням про тризуб цікавиться п. Довженко з Парижу¹ і варто брошуру проф. Мілера² йому вислати. Він м[іж] ін[шим] хоче мати текст закону про усталення державного прапору, герба і печатки. Чи ці дані були за кордоном тепер оголошені? В своїм архіві я не маю цих чисел Держ[авного] Вістника.

Ще раз дякуючи за надіслане, залишаюся з правдивою пошаною і радий, якщо чим можу Вам віддячити.

Евген Бачинський, Директор УЧХ

ПС. Чи висилали мені ще що інше? Я одержував:

Бібл[іотека] Укр[аїнського] Державника Зб[ірник] I

Нотатки про Тризуб

Могила кн[язя] Святослава

Україна й Крим...

Маурися Биковська

Варшавська Бібл[іотека] Унів[ерситету]

Початки нац[іональної] бібл[іотеки] Укр[аїнської] метрополії.

Машинопис. копія.

№ 2

Лист Є. Бачинського до Л. Биковського.

21 грудня 1947 р.

Вісбаден

До В[ельми]Ш[ановного] п. Льва БИКОВСЬКОГО
Вид[авництва] У[країнського] [Морського] С[уходольного]
і О[кеанічного] Інститута
В і с б а д е н - К а с т е л ь

Вельмишановний Добродію!

Щойно одержав Ваш пакунок з 22 зошитами публікацій Інституту. Сердечно дякую за ці цінні матеріали, котрі я сподіваюся всі перестудіювати. Разом з попередніми матиму отже 29 зошитів. Чи це всі? Чи не міг би я Вас просити, якщо можете, надіслати мені ще і мапу України Д-ра Олесевича, котрої у мене немає в моїй колекції модерних мап. В неї були загорнуті книжечки і тому тільки я довідався що вона існує.

Ви на мого листа з 11.9.[19]47 не відповіли, а може він до мене не дійшов, у всякім разі не знаю, чим можу Вам віддячитися за цей презент?

Я Вам потім принагідно напишу свої зауваження після читання окремих статей.

А тепер дякую ще раз і бажаю при цій нагоді Вам і Вашим співробітникам щасливого Нового Року і Добрих, християнських Свят Народження Христа Спасителя.

З правдивою пошаною Евген Бачинський, Дир[ектор] У[країнського] Ч[ервоного] Х[реста].

Машинопис, копія.

№ 3

Лист Л. Биковського до Є. Бачинського

грудень 1947 р.

Високоповажаний пане Директоре!

У відповідь на В[аші] останні 2 ласкавих листи маю шану відповісти слідує: 1) Дуже дякую за поздоровлення й взаємно Вас здоровлю із Різдом та Новим 1948-им роком. 2) З п. Довженком я листуюся безпосередньо і повідомив його, що в Німеччині, на скитальщині, існує спеціальне Т[оварист]во, що видає дитячу літературу і що відомості про все йому потрібне в цій справі може одержати в секретаріаті Укр[аїнської] Вільної Академії наук (Augsburg, Bayern, Somme Kaserne, Block IV, Zim[mer] 19, prof. W. Porskyj). 3) Подав, з огляду на відсутність підручників, йому короткі вказівки в справі ведення рухомих бібліотек 4) Я надіслав Вам повідомлення, що їх маємо ін (...) * більшістю (?) розгублені під час мандрівок або вичерпані, нові надалі будемо висилати. 5) Мапу Олесіюка буду старатися Вам надіслати, але тексту до неї вже не маю! Зверніться в цій справі до самого автора (Dr. T. Olesijuk, 617 East, 6 Str., 15 Apt. New - York-City, 9 (N. J.) U.S.A.). 6. Віддячити нам можете, пишучи статті і причинки на теми, що нас цікавлять, напр[иклад] – І. Українці в Швейцарії, від найдавніших часів донині (з документами, фото і т.п.). II.

Свого часу у Швейцарії виходив часопис "L'Ukraine", в якому писав статті на чорноморські теми "Степанківський і інші". Було б бажано дати огляд цієї теми (?) "Понтіки", бо про це мало хто знає. III. Мабуть Ви пишете, а як ні, то слід щоб писали (!), свої мемуари, отже чи не можна би їх було по частинах вже публікувати? IV. Звичайно, можуть бути ще інші теми, (які) Вас цікавлять і варто було би їх доопрацювати до публічного вжитку. Кождорядовий розмір причинку, статті до 8 стор. друку (1/2 друк[ованого] арк[ушу].

Отже, я підходжу до цього (як) науковий організатор-видавець. (Між) іншим сподіваюся на весну від'їхати (до) U.S.A., де здається матиму змогу працювати в науково-видавничій царині – охоче служив би своїм (?) апаратом, дуже можливо, що невеликим гонораром, для того, щоби Ваші цінні матеріали лишилися на папері для слідуючих поколінь. Бачите, як багате сенаторів (?) мають до мене в цих справах довір'я, а може я маю (...) * щастя (?), але справа все-таки робиться.

Ваш Л. Биковс[ький].

Рукопис, оригінал.

№ 4

Лист Є. Бачинського до Л. Биковського

7 листопада 1948 р.

Вельмишановний і Дорогий Добродію Левко!

24 вересня одержав від Вас, за що щиро дякую, друки з Вашого і товаришів співпрацівників по Науково-дослідчих Інститутів, котрих Центральне Бюро Ви перенесли до ЗДА.

Прошу рахувати мене і теж одним з Ваших співробітників, бо сподіюся надіслати Вам дещо з моїх споминів і розвідку про чорноморську концепцію, котру підтримував ж[урнал] "Л'Юкрейн" в Льозані за часи першої війни і котрого я був теж одним з ініціаторів і редактором видання, гол[овним] ред[актором] і видавцем був Вол. Степанківський, котрий тепер перебуває в Нью-Йорку. У мене є повний комплект видання і написати про цю концепцію як її тоді ми уявляли, легко. Однак треба мати час, а у мене тепер немає зовсім вільного часу не лише по діяльності в УЧХ, але головно, що примушений цілий день працювати на удержання себе і родини!.. З п. Степанківським я іноді обмінююся листами, але наші шляхи розійшлися і як Ви самі скоро довідаєтеся, він сам відійшов від національного українського життя, так що я навіть не знаю як і що він робе... Проте він є дуже талановита людина, здібний публіцист і добрий товариш в минулім. На жаль, свій талан він здається закопав у землю... Зрештою, Ви самі про нього довідаєтеся на місці краще за мене. Раджу Вам тільки і то, між нами кажучи, не дуже покладатися на нього, а добре все перевіряти, що він казатиме, а тим більше писатиме. Це я кажу для Вашої інформації довірочно і навіть з горіччу в серці, бо маю до нього досі пієтизм як до людини, котра не змогла чи не схотіла з різних причин виконати те, що йому Бог дав і обставини оден час сприяли...

Я з Вами бажаю залишатися завше в тіснім контакті, бо Вашу працю і завдання дуже ціню і діяльність поважаю.

Прошу вибачити, що свого часу я Вам не відповів на Ваш лист це з 30.12. [19]47, але за нього дуже вдячний. Якщо я можу Вам чимсь бути в пригоді и

послужити своїм архівом чи бібліотекою, так я буду дуже радий повсякчас!

Я давно вже хотів Вам написати, раніше ніж одержав від Вас ці др. обіжники, бо прочитав про Ваш приїзд до ЗДА в “Канад[ійському] Ранку” з 25 червня, але там була подана інша Ваша адреса!

Прошу не забути про мапу проф. Олесюка, котру Ви мені обіцяли, бо я про неї до Н[ью -] Й[орка] не писав. Взагалі прошу для моєї Бібліотеки і взагалі для інформації присилати ваші видання, котрі тепер Ви зможете вже друкувати і не подавати фальшиве місце друку (Женева!)

Само як писав Вам листа цього, прийшов до нас наш приятель п. Теодозій Бурко, євангел[істський] пропов[ідник], що тут закінчив свої студії і прохав Вам переказати свій привіт!

І з тим закінчуючи свого листа, бажаю Вам щиро всячеського успіху, здоровля и добробуту на новій землі в Америці, поки дасть Бог не діждемося часу, коли можна буде вертатися на Батьківщину.

З правдивою пошаною.

Машинопис, копія.

№ 5

Лист Л. Биковського до Є. Бачинського

5 лютого 1949 р.

[Нью-Йорк]

Високоповажний пане добродію!

У програмі праць Українського Океанічного Інституту в минулих роках знайшли собі визначне місце рівнож і дослідчі праці над проблемами життя української людности, заселюючої східно-азійські береги Великого або Тихого Океану.

Постепенно зростаючий гурт українських дослідників звернув свою увагу не лише на територію сучасного совітського Далеко-Східнього Краю, цієї властивої Зеленої України у вузько етнографічному смислі, але рівнож і на весь простір Північної Азії, на схід від 100 степеня східної довготи. Тут, на схід від Байкальського Озера, тридцять літ тому назад повстав був державно-політичний твір, відокремлений від Росії, так звана “Далеко-Східня Республіка”. Тут нині завдяки абсолютній чисельній перевазі неросійської людности, совітська влада змушена була створити окремі адміністративні одиниці по національно – політичному принципу: такими нині є, окрім Далеко-Східнього Краю, Бурято-Монгольська Авт[ономна] Сов[ітська] Республіка і Якутська Авт[ономна] Сов[ітська] Республіка. Північні льодові пустині над великими ріками басейну Льодового Океану, над Колимою, Индигиркою, Леною та Алданом, заселяють нині величезні маси українських засланців, які своєю невільничою працею, своїм життям створюють підстави економічного розвитку цих забутих Богом і людьми країн. Для кожного свідомого члена Української Національної Спільноти ті українські зусилля і жертви не можуть бути байдужими. Майбутність цих країв, вільна і світла, не може бути побудована без вільної української думки і волі.

Важливість і актуальність проблем “Зеленої України” в обсязі цілого Північно-Східнього Азійського простору спонукала Заряд Українських Науково-Дослідчих Інститутів виділити ці проблеми до окремо зорганізовано-

го Інституту Зеленої України. Ідеологічним керівником цього Інституту став пан Редактор Іван Світ, один із найкращих знавців життя Зеленої України. Він один із тих чільних українських національно-політичних діячів, які працюючи своєю цією життя побуджували, оформлювали, розбудовували.

Інститут Зеленої України має за ціль не лише об'єднати і поширити коло українських дослідників Зеленої України, але і всемірно спопуляризувати цю справу серед загалу українського громадянства. Справам Зеленої України присвячено було понад десяток видань в серії Океанічного Інституту. Нині в серії Інституту Зеленої України знаходиться чи то в друку, чи то в остаточній редакційній обробці, – слідує сотні і тисячі публікацій, які привели би до всестороннього і остаточного з'ясування цієї, так важливої для цілого українського народу, справи.

Центральне Бюро Українських Науково-Дослідчих Інститутів з повним задоволенням стверджує, що його старання про узискання матеріальних можливостей для видрукування праць присвячених проблемам Зеленої України, знаходить відгомін серед свідомих членів українського суспільства. Вони власне, із патріотизму, що сягає глибини їхньої кишені, уможливають вихід в світ праць вже доконаних і дають спонуку до майбутніх,

Центральне Бюро Українських Науково-Дослідчих Інститутів отсिम оголошує конкурс на науково-дослідчі і політично-публіцистичні праці оголошені друком, або написані на протязі біжучого 1949 року. На цю ціль призначається сума 200 долярів. Авторіві найкращої праці видана буде перша нагорода в сумі 60 долярів. Авторіві другої праці – 4 долярів. Дальшим – 3,4,5 і 6 авторам по 25 долярів. Праці оцінить і нагороди присудить спеціальний Конкурсний Комітет покликаний через Центральне Бюро Українських Науково-Дослідчих Інститутів.

Умови конкурсу є слідує:

1) Праця має бути написана доброю, літературно обробною, українською мовою.

2) Розмір праці – до 48 сторінок друку звичайної вісімки.

3) Праця має бути предложена в машинописі на одній лише сторінці, через стрічку із маргінесами.

4) Праця має бути надіслана в двох примірниках до Секретаріату Центрального Бюро У.Н.-Д.І. не пізніше дня 31 січня 1950 р. Праця мусить мати повний підпис Автора і його теперішню точну адресу.

5) Додатки до праці, як то: світліни, мапи, викреси і т.п., однак, в обмеженій кількості

6. Праці лишаються і надалі повною власністю Авторів, однак, Інститут Зеленої України матиме першенство договорюваннях Авторами з приводу справ друку цих праць.

7) За порозумінням з Авторами праці можуть бути надруковані Інститутом не чекаючи на вислів конкурсу.

8) Праці, що на протязі 1949 р. будуть видруковані в інших Видавництвах, можуть бути рівнож надіслані на конкурс.

Нью-Йорк, 5 лютого 1949 р. За Центральне Бюро У.Н.-Д.І.

Генеральний секретар Інж[енер] Лев Биковський.”

Машинопис, оригінал.

№ 6

Лист Є. Бачинського до Л. Биковського.

30 червня 1951 р.

[Нью-Йорк]

Вельмишановний Добродію Биковський!

Недавно одержав я від Вас останнє видання Ч. 67 “Науково-дослідчого Інституту морської України” про “Михайла Олександровича Міллера” – видатного нашого вченого.

Дуже Вам вдячний за надіслане видання, котре я з великою цікавістю перечитав, бо ж М. О. М[іллер] пише як і жив та працював здебільшого на моїй батьківщині – Запоріжжю і місті Січеславі, де й я народився! Це великий вчений і мене впрост вразило, що він зараз не має заняття та до нього так не-смашно повелися як до педагога в таборі... Де він тепер перебуває і що робе? Будьте добрі, подайте мені його адресу, аби міг йому написати пару рядків.

Як Секретар Інституту не майте на мене лихого почуття за те, що я в своїй розвідці про Україніку в Швейцарії (УКРАЇНА Ч.4 Париж) написав “зажалення” за те, що подавали в 39 своїх брошурах місце друку Женева, тоді як вони й близько до неї не підходили! Це на стор. 252 зг[аданого] числа. Дійсно, я досі не розумію, чому Ви зглядно видавці зг[аданих] брошур Інституту свідомо вводили в блуд своїх читачів й взагалі бібліофілів? Будьте добрі пояснити мені Ваші міркування.

І з тим ще раз Вас дякуючи за надіслані твори і прошу і надалі присилати нові видання для моєї Бібліотеки, за що буду Вам дуже вдячний і при першій можливості напишу про Чорноморську концепцію, котру ми мали тут в Швайцарії ще за першої війни і про що я Вам вже обіцяв колись. Тепер, я маю більше часу і можу це виконати, бо зліквідував УЧХ в Женеві та взагалі переїхав звідти у альпійські гори (прошу звернути увагу на мою сучасну адресу!), де житиму на пенсії, котру одержую по закону асекураційному, живучи 40 літ в Швайцарії і маючи 67 літ життя!...

В очікуванні Вашої ласкавої відповіді, залишаюся з правдивою пошаною
Евген Васильович Бачинський.

ПС. Прикладаю рахунок Нью-Йоркського Банку, котрий певно по недогляду випадково попав в куверту, в котрій було видання, що мені надіслали.

Машинопис, копія.

№ 7

Лист Л. Биковського до Є. Бачинського.

17 липня [19]51 р.

Високоповажний Пане Докторе!

У відповідь на Ваш ласкавий лист з дня 30 червня 1951: 1) Адреса проф. Михайла Мілера слідує: Prof. M. Miller, PhD., 13-b München 27, Röntganstrasse 5. Institut f[ür] Erforschung der Geschichte u[nd] Kultur der UdSSR, Europe-Germany – U.S. Zone. 2) Вашу цінну статтю про “Україніку в Швайцарії” (Україна, 7.4.1950) я з приємністю простудіював. Бажаю, щоб з’явилися подібні розвідки й про “Україніку” в інших державах. 3) Ваша замітка з приводу місця видання наших інститутів основана на нерозумінню

умов життя, зокрема для друку, в країнах б[увшої] німецької, а потім й американської військової окупації. Обидва військові окупаційні режими трималися політики суворої контролю і регламентації та цензури. Обидва впровадили монополію на продаж паперу, обидва були незичливі до укр[аїнського] друку! Виходило в світ тільки те, на що вони дозволяли – (...) * регламентована преса, кастрована цензурою. Інші видання, зокрема наукові, оказались не на часі, люксом в тих умовах, або просто шкідливі - з їх точки зору. За нім[ецьких] часів нацисти гнобили укр[аїнський] друк (тому на вид[аннях] не “Варшава”, а “Київ”, “Одеса” і т.п. міста – поза межами теперішньої ієрархії (?). За амер[иканських] часів – русофільські або інколи навіть комуністичні тенденції (союзницькі) серед американців не сприяють виходу укр[аїнських] друку. Мови не було, щоби (...) * їм на цензуру, бо ж вони навіть мови нашої не знали і кваліфікували це як вороже спроти їхніх (...) * “союзників” - москалів. В руках перших (нім)[ці] і других (ам)[ериканці] був весь папір і (...) * його діставали тільки регламентовані видавці, у першу чергу преса... Тому все, що вийшло і лежить перед вами, є “нелегальними” виданнями друкованими (навіть в друкарні) крадькома, на (...) *, купленому на “чорному ринку”, без дозволу влади – тодішньої. Звичайно, що і місце видання могло бути тільки фіктивним, поза межами окупації, імпортованим із свободоловної і вільної країни – Швейцарії. Влада – американська, очевидно знала про це і толерувала з огляду на свій лібералізм (...) * відому і обмежену насправді (?). Таким чином, був “ситий вовк і коза ціла”. Я не розумію тільки, чому саме Вас вразила ця кон'юнктурівська (...) * в наших виданнях, коли майже половина емігрантської вид[авничої] продукції в Європі, (...) * той час – змушена була робити теж саме! Звідціль й ми перейняли цей засіб “мімікрії”. В найкращому випадку зазначали, що видано “на чужині”. Ви щасливі, що своєчасно виїхали до Швейцарії і від того часу 40 літ перебували у вільному повітрі та не зазнали того, що ми и на протязі 1939-1948, постійна зміна влади, голод, переслідування, переїзди, тяжка праця, в'язниці і т.д. Я особисто сидів у Варшаві у поляків 2 тижні у в'язниці за те, що я “українець”, маю прострелену шию і дружину на цвинтарі у Франкфурті – а тепер... мию клозети в вільній країні Вашингтона і “примусово” “smile”.

Ваш Л. Биков[ський].”

Рукопис, оригінал.

№ 8

Лист Є. Бачинського до Л. Биковського

*5 серпня 1951 р.
[Нью-Йорк]*

Вельмишановний Пане професоре!

Дуже дякую за Вашого ласкавого листа з 17 липня м[ісяця] і за ті цінні пояснення, котрі уділили мені з приводу друку на виданнях Інституту фантастичного осідку чи міста друкарні. Про це все я не знав і не мав жодного поняття! Конешно це в дечім виправдовує видавців, але по - моему треба було б про це все ж деінде зазначити поза межами Німеччини і у всякім разі при переїзді до ЗДА на першій сторінці першого там виданого друку! Я органічно не можу зносити надуживання довір'ям і уводити в блуд хоч би з самою

похвальною метою! На жаль, у нас в громадянстві занадто часто, особливо в політиці, уважають брехню чи неправдиве збільшення, а то і фантазію, за дозволене до вжитку мовляв для пропаганди чи скріплення поваги чи сили і впливу... От як тепер дурять голову довірливим існуванням УПА, коли по ній давно і слід загинув! Отак брешуть про походження морозива від кухаря гетьмана Розумовського і т.д. без кінця. Навіть наукові установи не без гріха під цім поглядом. Я згадав про ваші видання, тому що мав їх під рукою і вони наукові. Щодо інших, так дуже мені соромно, але мушу сказати що я не зустрічав інших (може вони до моїх рук не попали?), котрі ставили б місце видання Женеви чи інші міста Швейцарії. Я маю такі, де взагалі не поставлено нічого, це правда, але де надруковано “Женева” я не знаю. Отже, не було у мене жадного злого упередження до Ваших, в це можете вірити як і взагалі в мої слова!

Ви ніби заздрите, що я такий “щасливий”, що міг своєчасно виїхати до Швейцарії і тут не зазнати тих усіх страхіть і ані “горя ні забот”, що Ви зазнали і винесли. Це правда. Господь допоміг і направив мене до цієї країни, але я її не вибирав спеціально, моя перша дружина була швейцарка, от і я опинився в Швейцарії. Але думати, що я весь час тут жив як у раю, то не можна: прийшлося і мені тут винести дуже уперту боротьбу за існування і, подумайте збіг (“совпаденіє”), я тут в Швейцарії кілька років працював як консьерж на однім підприємстві і також...мив клозети! А одночасно вчився на теолог[ічному] факультеті!... Якщо вам не відомо, то мусите узнати, що в Швейцарії чужинцеві завше було трудно вижити, особливо матеріально, та й тепер, перебуваючи тут, наші земляки мусять добре працювати не маючи при тім ЖАДНИХ прав цивільних, ані забезпечень соціальних. Ще досі є багато чужинців, котрі не мають навіть права працювати! Немошні, хворі, каліки живуть тільки і виключно на милосердя й жебрання... За все моє довге перебування в Швейцарії з українців я знав лише двох чи трьох, котрі по довгих роках і заходах змогли набути шв[ай царське] горожанство! Отже, коли я і не пережив страхіття ост[анньої] війни, то все-таки дещо скоштував і тут. А перед мою втечею за кордон в 1908 р. я теж сидів 9 м[ісяців] у в'язниці, був двічі на волосок від смерті при повстанню революційнім й позбувся усього і то великого свого маєтку та насилу спас життя від каторги в Сибіру! Треба добре знати обставини й життя людини, щоби йому заздрити, бо все є дуже релятивне, а я переконався що взагалі ніколи не треба заздрити чи скаргитись, бо у кожного своя “Карма” і доля дана від Бога!

Бажаю Вам усього доброго і прошу не забувати!

Евген Бачинський.

ПС. До речі, я не є жадний “Доктор” і ненавиджу всяке титулювання!”

№ 9

Лист Л. Биковського до Є. Бачинського

17 вересня 1952 р.

[Нью-Йорк]

Високоповажаний Пане Докторе!

З приємністю стежу за Вашими статтями в “Нових Днях”, а також згадую за статтю про укр[аїнські] публікації в Швейцарії. Ви обіцялися додати до неї ще й статтю про укр[аїнські] цикльостилові видання? Зараз пишу після

розмови з Володимиром Варламовичем Міяковським⁵. Ви йому писали, що приготуйте більшу статтю про “Історію укр[аїнської] друкарні в Женеві”. Ми якраз лаштуємо, під ред. Вол. Дорошенка⁶, ч. 2 “Бібліологічних Вістей”, як орган Книгознавчої Секції УВАН в США (ч.1 було вийшло в 1949 р. в Німеччині). Тому Ваш цінний причинок був би вельми на часі і міг би вміщений у цьому томі (розм[іром] до 160 ст. in 8), з якого можна було б зробити й відбитку. В цій справі відповідаючи Вам, має писати також і проф. В. Міяковський, я ж зі свого боку як секретар редколегії усильно Вас прошу надіслати нам якнайскоріше цей причинок, бажані ілюстрації! Взагалі просимо нас мати на увазі в царині широко продуманого “книгознавства”. УВАН забезпечена на 1952/53 академ[ічний] рік коштами, і є надія видати пару томів англійських і українських. Вашу статтю ми прочитаємо на черговому засіданні Секції від Вашого імені і після того видрукуємо її в цьому темі “Бібл[іологічних] вістей”. В цьому томі має публікуватися Митрополит др. Іларіон - Львівський Апостол 1574 р...., проф. др. В. Січинський⁷ - Причинок з історії книги, Ю. Тищенко⁸ - Історія укр[аїнського] книгарства, проф. др. Яр. Рудницький⁹ - Укр[аїнські] книгозбірні в Канаді, проф. П. Одарченко¹⁰ - Укр[аїнська] книжка в Казахстані, М. Панків - Білоруське книгознавство в еміграції...., Л. Биковський - До методології книгознавства, В. Дорошенко - Заголовок його статті ще мені не відомий і інші. Отже вийде солідна, разом з Вашою статтею, публікація.

Очікуючи на Вашу цінну статтю, котру можете переслати мені або проф. Міяковському, лишаюсь з глибокою до Вас пошаною Ваш

(Л. Биковський).

Машинопис, оригінал.

№ 10

Лист Є. Бачинського до Л. Биковського

25 вересня 1952 р.

Ружемон

Вельмишановний Добродію Лев Биковський!

Одержав Вашого листа з 17/IX. Дякую за запрошення вислати для зачитання і евентуального друку окремою відбиткою моєї скромної історично-бібліографічної розвідки про “Українську Друкарню” засновану М. П. Драгомановим в Женеві р. 1876.

Буду поспішати її закінчити, хоч ще не позбирав всіх матеріалів власне друків, котрі друкувалися в цій Друкарні за все її існування. В моїй Бібліотеці немає, на жаль, всіх і знайти не знаю де! Таке становище дивне сталося по стількох роках... Але пам'ятаючи, що жадна розвідка, а моя скорше є спомини, не є досконала і мусить щось та лишати для послідуєчих дослідників, залишаю її такою як склав. Теж шкода мені, що характер її трохи не витриманий науково, бо писав її для реву, а не для Наукової Інституції. Тому як редактор прошу не гостро судити! Взвся я за цю тему тому, що минуло якраз 75-ти – ліття від заснування і ще головню тому, що ніде про цю Друкарню не було спеціально писано, а нарешті що я в своїм Архіві посідаю деякі матеріали і інформації, котрі правдоподібно вже ні у кого немає тепер! Я перечитав багато “драгоманівської” літератури за винятком листів М. П. Д[рагоманова],

що видав Науковий Інститут у Варшаві, котрих у мене немає, і майже нічого не знайшов, що я сам не знав з інших джерел, а тому і немає у мене майже жадних покликань на джерела! Відчуваю і припускаю, що можна було б все-таки дещо знайти, що відноситься до теми, але я того не міг знайти, живучи в горах на селі. Головно ж для того треба часу! Тому я не дуже задоволений й вишлю розвідку таку, як є, наперед зазначаючи її недосконалість в науковій обробці.

Починаю її переписувати, що забере трохи часу і тоді перешлю її до В. В. Міяківського, бо з ним я наперед умовлявся. Ви з ним певно часто зустрічаєтеся й візьміть переглянути. Прошу потім написати свою думку і зауваження.

Пробував я розшуки зробити в женеvській публічній Бібліотеці, але там досі ще такий хаос і не упорядкованість в славянськiм відділі, що треба не менше місяця розшукувати та й те... Українського підвідділу зовсім немає! У всякiм разі майже усі видання на українській мові я розглядаю "де-візо", бо вони у мене під рукою. Головна прогалина до інших друків, котрі Ляхоцький-Кузьма¹¹ друкував по 1889 році головно на російській мові. Можливо і ті книжки чи брошури у мене маютьс'я, але тяжко усталити, де вони саме друкувалися? В ті часи не було припису ставити завше друкарню, а писали ймення видавця чи видавців, іноді навіть ставили неіснуючу друкарню ніби "власну"! Я використав всі свої нотатки і інформації, але знаю напевно, що всі друки не занотував особливо 1905 року, тобто від першої рос. революції. Знаю, що на деяких друках, що склалися у Кузьми, він не хотів навіть зазначувати "Укр[аїнську] Друкарню". Це відноситься до головно брошур релігійного змісту... Також не беру під увагу, бо це впрост неможливо тепер ті всі численні відозви і проклямації чи метелики, протести і програмки російської колонії в Женеві, котрі Кузьма складав і за друк котрих до певної міри утримувався сам і Друкарня.

Це все я Вам пишу для пояснення прогріхів моєї розвідки, о що на Зборах можете додатково доповісти.

О що я старався найбільше так писати лише те, що мені особисто відоме і що не викликає жадного сумління щодо правдивості. Свого часу про діяльність Друкарні я розпитував і Кузьму і тих, тоді ще живих її сучасників, як от Д-ра мед. К. Юр'єва, проф. Я. Н. Лебедінського, проф. Йосипа Полінковського, О.Портянуху, Левка Юркевича і ін., з котрих лише одна людина ще в живих і ... нічого не пам'ятає вже!

До моєї розвідки додаю кілька світлин головно Кузьми, котрі бажано бачити як кліша, але, на жаль, як виглядала Друкарня чи власно мешкання чи будинок де вона була, вже не можна мати, бо ті всі будинки або перебудовані або знесені. А завчасно не подбали про фотографування [...]

Прошу впрочі́м повідомити щоби як бажане, міг прислати те фото!

Оці, здастьс'я й всі зауваження для Вашої інформації. Підкреслюю, що сучасні обставини мого життя не дозволили мені більш досконало викінчити цю скромну і маленьку працю, а тому будьте благосклонні!

Відбиваю на легкiм для повітряної пошти папері і пишу з вільним рядком, щоби могли справити мої помилки граматичні і інші, а не були примушені переписувати, готуючи для друку.

Ще зазначую, що я не є жадним “доктором”, хоч маю висшу освіту!

Якщо евентуально моя праця буде надрукована, то прошу о окрему відбитку, котрої прошу прислати мені не менш 10 прим. Так само, як і 2 прим. “Бібл[іологічних] Вістей”! Буду дуже вдячний.

Із тим залишаюся з правдивою пошаною і бажаю Вам усього доброго!

Євген В. Бачинський. **

Машинопис, копія.

* Наприкінці листа є запис, зроблений рукою Є. Бачинського: “Лев Биковський, УВАН, № 4”.

№ 11

Лист Л. Биковського до Є. Бачинського

31 жовтня 1952 р.

Нью-Йорк

До Високоповажного Пана
Євгена Бачинського в Швейцарії

Маю шану відповісти на Ваш ласкавий останній лист до мене. По нараді з п. В. Міяковським пишу від нас обох. Дуже дякуємо за обіцяну статтю до “Бібліологічних вістей” ч. 2 1952 на тему – “Історія укр[аїнської] друкарні в Женеві” і вельми просимо поспішити з її переписуванням і якнайскорше її вислати на адресу УВАН в Нью-Йорку на руки В. Міяковського, як Ви й мали намір зробити. Одночасно УВАН цими днями висилає Вам 5\$ (п’ять) на різні видатки. Щодо ілюстрації то передовсім висилайте; разом із рукописом (машинописом) світлину Кузьми – Ляхоцького, бо вона напевно піде до друку. Після того В. Міяковський просить Вас надіслати й інші світлини, що Ви вважаєте потрібним. Висилайте летунською поштою!

Додаю до цього листа “Комунікат” редколегії по підготовці публікації до друку. Редактором став В. Дорошенко - (князь укр[аїнської] бібліографії – див. І. Боршак)¹², а секретарем нижче підписаний. В комунікаті на 20.10.52 поданий зміст публікації, як вона поволі кштальтується. Як все піде гаразд, то на кінець січня 1953 буде у нас на столі!

Читаючи Ваші цікаві статті в “Нових днях”, а останню в “Україні” (Париж), просимо не забувати що УВАН в США тепер шикуює “Науковий збірник”, кн.11. 1953, отже з багатющих Ваших архівів напевно знайшлось би щось і до вміщення у цей приготовлюваний том...

Шлю Вам привіт і чекаємо на рукопис із світлиною.*

Ваш Л. Биковський. **

Машинопис, оригінал.

* Адреса отримувача: “Mr. E. de Batchinsky, Ph.D. Chalet “Cimerose”, Rougemont (Vaud) Suisse”. Адреса відправника: “L. Wykowsky, 127 th Sts., Apt.21, New York 34, N.J., U.S.A.”)

№ 12

Лист Є. Бачинського до Л. Биковського

7 листопада 1952 р.

Ружемон

Вельмишановний Добродію!

Відповідаю на Ваш ласкавий лист з 31/X і надіслання змісту Ч. 2 “Бібліогр[афічних] Вістей” УВАН.

Дякую, що уділили для моєї розвідки про Українську Друкарню місце і згодилися ласкаво разом з В.Дорошенком справити мою рукопись. Щойно вислав проф. Міяковському половину статті – 18 сторінок машинового друку і правдоподібно буде ще стільки, бо праця моя несподівано розрослася... Але я уважав потрібним дати ВСЕ, що я можу про неї сказати, чим замовчувати цікаві сторінки минулого, котрі, можливо, навряд чи й міг би написати інший. Хиба що деякі подробиці міг би ще згадати С. Драгоманов, але скорше про життя свого батька, чим про Кузьму і Друкарню.

Одночасно вислав в окремим листі теж п. Міяковському шість фотознімків, котрі ілюструють зміст моєї статті. Я дуже хотів би, щоби вони ВСІ були надруковані плюс ще дві, котрі маю додатково надіслати, а саме: знімки з будинку, де була друкарня від 1878 р., і той, де мешкав Кузьма. На щастя, будинки ці ще стоять, але призначені вже на демольовання. Якщо б не вдалося за браком місця подати їх в “Б.В.”, то дуже прошу дати в книжці окремим виданням.

Останні чотири розділи вже почасті готові, а оден ще маю написати і всі переписати. Особливо клопіт з переписанням Реєстру видань У[країнської] Др[укарні] так, як було і з її зложенням, бо, на жаль, у мене не всі ті видання є в Бібліотеці! Були та нема, ще в 1921 році узяла у мене Лідія Михайлівна Шишманова...¹³ У всякім разі на слідуючим тижні вишлю всю працю комплектно... Дуже боюся, що залишено для моєї статті в “Б.В.” трохи замало місця! Укорочувати її я абсолютно не згоден, й шкода, а розбивати на двоє не вигідно. Хиба що “Реєстр” помістите лише у виданню окремо, але й це попусе загальний зміст розвідки. От клопіт! Але може все-таки місце знайдеться?

В Вашім Комунікаті, власне у змісті я прочитав що Г. Є. Чикаленко-Келлер¹⁴ там також уміщує свою статтю. Дуже прошу написати, чи Ганна Євгенівна тепер визволилася з Тюбінгена з- під совітської зони, а може і до З[‘єднаних] Д[ержав] А[мерики] приїхала? Якщо так, то подайте її адресу. Ми колись дуже тісно співпрацювали і приятелювали в Женеві.

Дякую за обіцянку вислати 5 дол. на поштові видатки, бо вони не малі. Але я прошу звернути мені також видатки за фотознімки ще 25 фр. або трохи більше 6 долярів. За пересилку статті (два рази) і фото (теж два рази) певно буде не менш 18 фр. або усі 5 долярів! Так що разом хай буде десятка! Я вже не рахую, що мусив спеціально їздити до Женеві, а це оден білет вже коштує 26 фр. На жаль, я не можу тепер видавати гроші, бо й не маю, живу на маленьку старечу пенсію... Гроші можете вислати в рек[оренованому] листі впрост на мою адресу, або чеком на банк в Льозанну.

Щодо приготування для “Н[аукового] Зб[ірника]” якихось матеріалів, тяжко мені судити, що власне для нього було б цікаве? Я з великою приєм-

ністю, але порадьте про кого і на яку тему? До речі, я не маю першого тому! Тому тим більш тяжко судити...

За присланий том на англ[ійській] м[ові] про Драгоманова дуже й дуже дякую. З поміччю моєї дружини, котра є англійка, я перечитаю все. Для моєї біжучої статті про Друкарню, на жаль, звідти нічого не міг взяти!... Це дуже добре, що видали збірник і пошанували пам'ять великої людини, котру ані наші люде, ані чужинці ще не знають як слід.

Залишаюся з правдивою пошаною і бажаю Вам усього доброго!

Евген Бачинський

ПС. У мене є оригінали донесень з України за 1920 рік і пачка теж оригінальних прокламацій, що були видані за кордоном для України в тих часах. Може це цікаво? От так пригадав.

Машинопис, копія.

¹ Йдеться про Григорія Довженка (1877–1958), українського громадсько-політичного діяча, члена Центральної Ради, голову Українського Червоного Хреста у Польщі (1920), який з 1931 р. проживав у Франції.

² Михайло Міллер (1883–1966), український історик і археолог, у 20-х – поч. 30-х рр. XX ст. працював у Дніпропетровському обласному історичному музеї, разом з Д. І. Яворницький брав участь у Дніпрельстанівській експедиції (1927-1932). З 1943 р. в еміграції у Німеччині, 1951–1961 рр. – секретар Інституту для вивчення СРСР у Мюнхені.

³ Тиміш Олесіюк (Олесевич, Олексіюк) (1895-п. 1966) – український громадсько-політичний діяч, медик і демограф, член Центральної Ради від Холмщини, дипломат УНР. У 1932–1944 рр. – лікар на Підляшші, з 1944 р. – в еміграції в Німеччині.

⁴“Степанківський”. Володимир Степанківський (1885–1957) – громадський і політичний діяч, член РУП і УСДРП, з 1907 р. в еміграції у Швейцарії, видавець тижневика “L’Ukraine” (1915–1920) та ін. В середині 20-х рр. XX ст. виїхав до США і відійшов від українського суспільного життя.

⁵ Володимир Міяковський (1888 – п. 1966), український історик та літературознавець, з 1944 р. в еміграції в Німеччині і (з 1950) у США.

⁶ Володимир Дорошенко (1879–1963), видатний український історик літератури, літературознавець, бібліограф, один із засновників Союзу Визволення України в роки Першої світової війни. З 1944 р. – в еміграції у Німеччині, у 1949 р. переїхав до США.

⁷ Володимир Січинський (1894–1962) – український архітектор і мистецтвознавець. Емігрував з України після поразки українських визвольних змагань, мешкав у Чехословаччині та Німеччині, з 1949 р. – у США.

⁸ Юрій Тищенко (псевдонім – Сірий) (1880–1953) – відомий український публіцист і письменник, видавець. З 1919 р. – в еміграції.

⁹ Ярослав Богдан Рудницький (1910–після 1986) – визначний український громадсько-політичний діяч, мовознавець і літературознавець. У 1940 р. захистив габілітаційну роботу в Українському Вільному університеті у Празі і проживав у цьому місті до кінця війни. Потім жив і працював у Німеччині, у 1949 р. прибув до Канади.

¹⁰ Петро Одарченко (1903–1990 (?), український літературознавець і фольклорист. Емігрував у роки Другої світової війни, жив у Німеччині й США.

¹¹ “Ляхоцький-Кузьма” Антін Ляхоцький (Кузьма) (1853–1918), український громадський діяч. З 1878 р. на еміграції в Женеві, де керував Українською Друкарнею, заснованою М. Драгомановим.

¹² “І. Борщак”. І. Л. Борщак (1895–1959) – відомий український історик та літературознавець, дипломат УНР. З 20-х рр. ХХ ст. проживав у Парижі, видавав журнал “Україна” (1943–1953), є автором бл. 400 наукових праць, в т.ч. присвячених гетьману І. Мазепі.

¹³ Лідія Шишманова – дочка Михайла Драгоманова, дружина Івана Шишманова (1862–1928), болгарського вченого – філолога та освітньо-політичного діяча.

¹⁴ Г. Чикаленко-Келлер (1884–1964) – журналіст, перекладач, дочка видатного українського мецената і громадського діяча Євгена Чикаленка (1861–1929), дружина німецького філолога Г. К. Келлера. У 1918–1920 рр. була з дипломатичною місією УНР у Швейцарії.

о. Юрій МИЦИК

З листування Л. Биковського з Є. Бачинським

У статті надається листування видатного бібліографа, історика Л. Биковського з визначним українським громадським і церковним діячем Є. Бачинським. Листи написані в 1947–1952 рр.

Ключові слова: “Зелена Україна”; україніка; стаття; друкарня.

УДК [930.253+929]:94(477)092)

о. Юрий МЫЦЫК

Из переписки Л. Быковского з Е. Бачинским

В статье представлена переписка выдающегося библиографа, историка Л. Быковского с выдающимся украинским общественным и церковным деятелем Е. Бачинским. Письма написаны в 1947-1952 гг.

Ключевы слова: “Зеленая Украина”; украиника; статья; типография.

УДК [930.253+929]:94(477)092)

Yuriy MYTSYK

From the Correspondence between L. Bykovskiy and Ye. Bachynskiy

The article consists of correspondence of the outstanding bibliographer, historian L. Bykovskiy with the outstanding Ukrainian public and church figure Ye. Bachynskiy. Letters are written in 1947–1952.

Keywords: “Green Ukraine”; Ukrainica; article; printing house.

UDK [930.253+929]:94(477)092)



Руслан ПИРІГ

ІВАН ФЕДОРОВИЧ КУРАС – АРХІВІСТ

У жовтні цього року виповнилося 70 літ від дня народження видатного українського вченого, організатора науки, політичного і державного діяча, академіка Івана Федоровича Кураса. Серед його величезного внеску у вітчизняну соціогуманітарну сферу архівна справа займає особливе місце. Все свідоме життя він пов'язав з архівами: від студентської практики в Одеському обласному архіві до віце-прем'єрських

турбот про розвиток архівної галузі в незалежній Україні.

І. Ф. Курас по праву належить до кола професійних архівістів, адже свою трудову діяльність починав у 1962 р. науковим співробітником партійного архіву Кіровоградського обкому КП України. У той час архівна справа в СРСР мала бікамеральну структуру: Державний архівний фонд і Архівний фонд КПРС, які функціонували паралельно. Слід зазначити, що робота в партійному архіві вважалася престижнішою, ніж у державному, оскільки партархіви були структурними підрозділами обкомів партії. Безперечно, й вимоги при доборі працівників партархівів були досить жорсткими. Насамперед, це членство в КПРС, вища освіта (як правило, історико-архівна чи історична). А найголовніше – незаплямована в ідейно-політичному сенсі біографія, включаючи й рідних. Очевидно, фаховий історик, який з відзнакою закінчив Одеський університет, і перспективний молодий комуніст – виходець з селянської родини, цілком відповідав цим вимогам.

Штатна чисельність партархівів, як і апарату обкомів партії, визначалася кількістю комуністів. Тому кадровий склад партархіву Кіровоградського обкому партії був невеликим. В його структурі наукові співробітники фактично займали другу сходинку після завідувача відділу, який не мав заступників. Хоч все залежало від досвіду роботи та авторитета працівника.

Наукові співробітники зазвичай виконували інтелектуальну частину архівної праці. У цей час І. Ф. Курасу довелося готувати довідки про діяльність партійного підпілля, відповіді на запити комуністів та партійних комітетів, опрацьовувати спогади старих більшовиків, виявляти документи для публікації, вести тематичні картотеки, консультовати дослідників. Природно, що як науковець і викладач вузу він брав активну участь у пропагандистській роботі. Саме ці роки були часом фахового становлення І. Ф. Кураса як архівіста. Вони заклали міцні підвалини для подальшої професійної діяльності і на архівній ниві, і для дослідницької роботи майбутнього вченого.

Очевидно, І. Ф. Курас добре вивчив фонди партархіву, він робив виписки з найбільш цікавих документів. Пригадується, як у кінці 1970-х рр., коли ми разом відпочивали в санаторії і багато спілкувалися, якимось під час прогулянки мова зайшла про Л. Троцького. Тоді він розповів, що в Кіровоградському партархіві зберігається копія листа Анни і Давида Бронштейнів до царя у зв'язку з арештом сина. Вони просили пом'якшити його долю і запевняли, що Льовушка ще може бути гідним громадянином імперії. Не знаю чому, але цей епізод якимось заліг мені в пам'ять.

Поза сумнівом, архівний досвід прислужився І. Ф. Курасу й під час роботи в апараті ЦК Компартії України. Майже десять років він завідував сектором суспільних наук відділу науки та учбових закладів. До кола його функціональних обов'язків входило й опікування розвитком архівної справи в республіці (державної й компартійної). За усталеної тоді практики під час відряджень до областей він знайомився з роботою як партійних, так й державних архівів. Зважав на болючі питання їх діяльності та намагався допомогти у вирішенні проблем, контактуючи з заступником Голови Ради Міністрів УРСР П. Т. Троньком, начальником відділу В. М. Голубковим, заступником голови Держплану УРСР Г. В. Дзисем та іншими урядовцями.

Іван Федорович мав добрі службові і особисті стосунки з тодішнім начальником Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР О. Г. Мітюковим. До речі, саме в кабінеті І. Ф. Кураса я й познайомився з ним восени 1977 р. Олександр Георгійович – легендарна постать у вітчизняній архівістиці. Майже два десятиліття очолював державну архівну службу. Й нині він з великою повагою і симпатією пригадує співпрацю з Іваном Федоровичем.

І. Ф. Курас брав участь у республіканських нарадах керівників державних архівних установ, семінарах завідуючих партійними архівами, у роботі колеги журналу “Архіви України”, наукової ради Головархіву. Предметом особливої турботи відділу науки та учбових закладів була публікаторська робота архівних установ. Саме з початку 1970-х цей важливий напрямок діяльності архівістів набув системно-перспективного характеру. 15-річний план підготовки видань архівних доку-

ментів і науково-довідкової літератури (1970–1985) передбачав вихід таких фундаментальних збірників, як “Промисловість і робітничий клас УРСР”, “Історія колективізації сільського господарства”, “Українська РСР у Великій Вітчизняній війні”, “Культурне будівництво в УРСР” та інші.

І. Ф. Курас добре розумів необхідність координації роботи державних та партійних архівів у царині виявлення, наукового опрацювання та публікації документів. Особлива увага приділялася історії соціалістичних перетворень у промисловості, аграрній сфері, інтернаціональних зв'язків трудящих союзних республік, історії заводів і фабрик, колгоспів тощо. За період з 1976 по 1988 рр. було видано 88 збірників документів. Чимало з них присвячувалися ідеологічним та ювілейним датам: Жовтневій революції, утворенню СРСР, ювілеям міст – Полтави, Дніпропетровська, Херсона, Севастополя, Рівного.

До незаперечних заслуг І. Ф. Кураса в царині археографічної роботи належить розвиток тенденції залучення до виявлення і публікації документів учених наукових установ та вузів, зокрема й колег Івана Федоровича по Київському державному університету та Інституту історії партії (С. Мельник, П. Шморгун, В. Стрельський, Ю. Бабко, П. Варгатюк, В. Нем'ятий, В. Солдатенко та інші).

За безпосередньої участі І. Ф. Кураса у першій половині 1970-х років здійснювався масштабний публікаторський проект – двотомне видання “Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК”. Підготовка збірника була на контролі ЦК КП України, про хід роботи над ним відділ науки і учбових закладів звітував на засіданні секретаріату ЦК.

У 1977 р. цей проект було завершено. Оскільки він здійснювався за взірцями восьмитомного видання “КПСС в революціях ...”, то мав суттєві археографічні прогалини, насамперед відсутність науково-довідкового апарату: приміток, іменного та географічного покажчиків тощо. І все ж цей збірник був і залишається найбільш повним і системним зібранням документів Компартії України за майже шість десятиліть її функціонування, яке й сьогодні не втратило свого джерелознавчого значення.

У грудні 1983 р. І. Ф. Курас повертається до професійної діяльності архівіста. ЦК КП України затвердив його на посаді заступника директора Інституту історії партії (І І П) по архіву. Перед тим його прийняв перший секретар ЦК В. В. Щербицький. Це свідчило про високий авторитет І. Ф. Кураса, адже, як правило, аудієнції працівників його рангу відбувалися у галузевих секретарів і переважно перед приходом на роботу в апарат ЦК.

Прикметно, що в характеристиці завідувача сектором суспільних наук, підготовленій у зв'язку з його переходом до І І П, серед особли-

вих заслуг відзначено участь у підготовці четвертого видання “Нарисів історії Компартії України”, двотомника “Компартія України в резолюціях ...” та “Радянська Україна в роки Великої Вітчизняної війни” у 3-х томах.

Партійний архів, очолюваний І. Ф. Курасом, у штатному розкладі інституту мав статус сектора, як і всі інші підрозділи установи. Фактично ж це був автономний архів з усіма притаманними йому атрибутами: документальними фондами, сховищами, читальним залом, реставраційною майстернею тощо. Партійний архів І І П був центральним архівосховищем Компартії України і водночас координаційним науково-методичним центром, який спрямував діяльність партархівів республіки. Всі ж вони підпорядковувалися Центральному партійному архіву Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. І І П у своєму титулі офіційно значився філією останнього.

Невдовзі після приходу на посаду, І. Ф. Курасу разом з колегами довелося першими облаштуватися у новій споруді архіву на вул. Кутузова, 8. ЦК Компартії України зводив службовий корпус І І П із спеціалізованим архівосховищем майже на мільйон справ. Налагодження роботи у новому приміщенні виявилось досить складним і копітким. З колишнього пристосованого архівосховища на вул. К. Лібкнехта, 12 (нині вул. Шовковична, там знаходиться Інститут соціології НАН України) було переміщено близько 200 тис. справ. За досить короткий час колектив партархіву освоїв нове стелажне обладнання, системи контролю температурно-вологісного режиму, пожежно-охоронну сигналізацію, вдосконалені картонажі тощо. Перших дослідників прийняв ошатний читальний зал на 42 місця. Треба зазначити, що й сьогодні це архівосховище залишається одним найбільш функціонально дієздатних в Україні (нині Центральний державний архів громадських об'єднань України). Слід віддати належне зусиллям заступника директора інституту з господарської частини В. С. Лозицького по введенню у дію технологічного обладнання архіву.

Введення в експлуатацію архівосховища І І П фактично стало одним з завершальних актів ЦК Компартії України по зміцненню матеріально-технічної бази партархівів. До середини 1980-х у республіці було зведено понад двадцять спеціалізованих приміщень загальною місткістю сховищ на 22 млн справ. Вже будучи куратором архівної галузі в республіці у 1983–1989 рр., я наочно переконався, настільки разючою була відсталість технічної бази державних архівів від партійних. Сховища останніх були заповнені на 30–60 відсотків і після передачі державі склали необхідний резерв стелажного простору, який сьогодні близький до вичерпання. На жаль, в роки незалежності України не тільки не побудували жодного сучасного архіву, але й не спромоглися завершити три радянських архівних “довгобуди”. Нинішня фінансова

ній постанові ЦК КП України. Як завідувачеві сектора ідеологічного відділу, мені довелося брати участь у підготовці цього рішення. Це був складний і болісний процес. Особливо важко долався спротив загального відділу ЦК, на який традиційно покладалися обов'язки головного охоронця “партійних таїн”.

Однією з тематично піонерних праць Інституту політичних досліджень (таку назву І І П отримав у 1990 р.) став збірник “Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів”. Слід зазначити, що виявлення архівних документів з цієї абсолютно табуїзованої і водночас суспільно актуальної проблеми розпочалося під керівництвом І. Ф. Кураса у 1987 р. Роботу продовжив його наступник В. Ю. Мельниченко, а завершувати впорядкування збірника довелося вже мені з колегами по партархіву. І. Ф. Курас відіграв важливу роль у визначенні змістовного наповнення збірника, особливо його дослідницької частини, статті до якої написали професори С. В. Кульчицький, М. І. Панчук, В. Л. Савельєв.

Не зважаючи на постанову ЦК ПК України про видання збірника (січень 1990 р.), його вихід зустрів певну обструкцію, особливо з боку деяких науковців Вищої партійної школи. Справа дійшла до розгляду на Політбюро ЦК. Тільки завдяки принциповій позиції голови редакційної колегії Ф. М. Рудича та запрошеного в якості експерта С. В. Кульчицького збірник побачив світ і, поза сумнівом, відіграв велику роль у джерелознавчому забезпеченні досліджень проблеми голодомору.

Академічна і службова кар'єра І. Ф. Кураса склалася так, що й у наступні роки прямо чи опосередковано йому довелося опікуватися архівною справою. Разом з Ф. П. Шевченком, П. С. Соханем та іншими науковцями він виступив з ініціативою відновлення діяльності Археографічної комісії АН УРСР. Як академік – секретар відділення історії, філософії і права долучився до започаткування такого підрозділу при Інституті історії, а потім – й заснування академічного Інституту української археографії та джерелознавства.

У 1994–1997 рр. до досить широкого кола обов'язків гуманітарного віце-прем'єр-міністра входила й державна архівна служба. Повне взаєморозуміння було в нього з начальником Головархіву, колишнім колегою по роботі в ЦК КП України Б. В. Іваненком. Настільки дозволяли тодішні фінансові можливості віце-прем'єр допомагав у розв'язанні матеріальних проблем архівів: виплата заробітної платні, погашення заборгованості за теплопостачання, охорону тощо. Мушу зізнатися, що й я користувався прихильністю віце-прем'єра у вирішенні проблем фінансування ЦДАГО України, педалюючи на потребах рідного йому архіву.

Іван Федорович був дуже прикро вражений волонтаристськими діями тодішнього прем'єра П. Лазаренка, який безпідставно влітку

1996 р. звільнив Б. В. Іваненка з посади, не порадившись з галузевим віце-прем'єром. Тоді ж я зарахував Бориса Васильовича на посаду старшого наукового співробітника ЦДАГО, а після мого переходу на державну службу з 1997 по 2000 рр. він очолював архів. Працюючи з І. Ф. Курасом в одній споруді на вул. Кутузова, вони підтримували дружні стосунки.

Б. В. Іваненко був талановитим журналістом і поетом. Йому належать сотні ювілейних поصات – від В. В. Щербицького до скромної прибиральниці архіву. Пронизливо – ліричні слова знайшов він у жовтні 1999 р. й до ювілею І. Ф. Кураса. Ось кілька щирих рядків:

На Кутузова осінь багряна,
Плин народу з торбами поصات,
Воздають тобі, пане Іване,
По заслугах за всі шістдесят.
Бачу стіл ювілейно накритий,
Я на чарку змінюю перо...
Дай-но, Боже, наснаги і сили,
Що осмислив, хай зійде добром.

Писати про Івана Федоровича в минулому часі надзвичайно складно і болісно. Нас пов'язували майже три десятиліття спільної праці, щирі стосунки, почуття вдячності за незмінно добре ставлення. Попри те, що ми майже ровесники, Іван Федорович завжди залишався для мене старшим товаришем.

До ЦК Компартії України я прийшов у кінці 1976 р., коли І. Ф. Курас вже був досвідченим і авторитетним партпрацівником, завідувачем сектора суспільних наук. Цей підрозділ відділу науки і учбових закладів опікувався найбільш ідеологізованою частиною академічної та вузівської науки. Це була дуже відповідальна сфера партійного керівництва. Не випадково всі співробітники сектора мали наукові ступені. Це був єдиний підрозділ, який безпосередньо “замикався” на завідувача відділом Ф. М. Рудича. Всі інші підпорядковувалися заступникам завідуючого. Поряд з деякими підрозділами відділу пропаганди і агітації сектор суспільних наук належав до інтелектуальної еліти апарату ЦК, частіше за інших залучався до підготовки теоретичних матеріалів, виступів секретарів та рішень ЦК.

Повороти службової кар'єри І. Ф. Кураса позначалися й на моїй долі. Його перехід до ІІП у 1983 р. відкрив мені шлях до роботи в секторі суспільних наук. Завжди буду дякувати нашому патрону Ф. М. Рудичу за цей вибір. Тепер вже мені випало опікуватися установами та кафедрами історичного профілю, архівною справою. Фактично довелося повторити частину службового шляху Івана Федоровича – інструктор, консультант, завідувач сектора, а в червні 1989 р. я був затверджений на посаді заступника директора ІІП по архіву. Це знову був

криза призупинила зведення довгоочікуваного архівного комплексу на Солом'янці.

Однак повернемося до 1985 р. Тоді наукові співробітники, інструктори, технічний персонал партархіву І І П отримали нові можливості із забезпечення збереження документів, ефективнішого використання їх інформативного потенціалу для задоволення наукових і соціально-правових потреб. Безперечно, функціонування партійних архівів було досить жорстко регламентовано “Основними правилами роботи партійних архівів обкомів, крайкомів партії та філіалів ІМА при ЦК КПРС”. ЦПА також розробив низку інструктивно-методичних документів, які уніфікували діяльність системи партархівів.

Не став винятком й архів І І П при ЦК Компартії України. Працівники очолюваного І. Ф. Курасом підрозділу вели роботу по складанню науково-довідкового апарату до фондів архіву та збиранню спогадів ветеранів партії і комсомолу, учасників Жовтневої революції, партійного підпілля. На той час було зафоновано понад 2 тис. спогадів. Велика робота проводилася по завершенню впорядкування документів Українського штабу партизанського руху, з'єднань та загонів.

Як голова експертно-перевірної комісії, Іван Федорович постійно дбав про вдосконалення наукової експертизи цінності документів. Разом із загальним відділом ЦК були вдосконалені переліки документів для здачі на постійне зберігання. Проводилася також робота по виявленню дублетних примірників документів.

У 1985 р. було затверджено новий Перелік документів, орієнтований на поліпшення комплектування фондів, встановлення більш чітких критеріїв відбору документів, вдосконалення їх експертизи. В результаті кількість первинних парторганізацій республіки, які мали здавати документи, скоротилася на 21 %.

І. Ф. Курасу разом із колегами довелося бути першопрохідцями у справі створення копійно-страхового фонду на принципово новій технологічній базі. Традиційне мікрофільмування документів замінили виготовленням копій документів на мікрофішах, здатних зберігати інформацію при високих температурах. Інститут отримав копіювальні машини типу “Старт”, працівники архіву пройшли стажування в ЦПА. Робота розпочиналася з копіювання документів Політбюро та Секретаріату ЦК КП України. Один з примірників копій на мікрофішах передався до Москви. Якщо врахувати, що російськомовні варіанти стенограм з'їздів, протоколів засідань Політбюро та Секретаріату ЦК КП України, обкомів та найбільших міськкомів партії передавалися до ЦК КПРС, то можна вважати, що державна архівна служба Російської Федерації сьогодні володіє досить потужним сегментом ретроспективної документної інформації Національного архівного фонду України. Пізніше на базі І І П вже проходили навчання співробітники партархівів,

в яких велася робота по мікрофішуванню. Принагідно зазначимо, що до 1991 р. нове обладнання було встановлено лише у половині обл-партархівів.

Однією з досить трудомістких і рутинних операцій в сфері створення науково-довідкового апарату була каталогізація документів. Вона здійснювалася за єдиною схемою класифікації, мала бути всеохопною і тому забирала багато часу. На середину 1980-х у партархівах республіки було підготовлено 667 тис. карток систематичного каталогу. Слід зазначити, що архів І І П у цій роботі обмежився розробкою лише документів протокольної частини ЦК КП України.

У середині 1980-х в партархіві І І П разом з І. Ф. Курасом працювали досвідчені історики-архівісти: кандидати історичних наук Д. С. Щедрина, Н. А. Соловйова, Т. П. Гриценко, зберігач фондів А. П. Мотієнко, інструктори І. М. Шевчук, А. В. Кентій, В. Б. Василенко, О. С. Ткач та інші. Загалом на той час партархів налічував 33 працівники.

Як кординатор компартійної архівної справи в республіці І. Ф. Курас мав добрі службові й особисті стосунки з багатьма завідувачами обласних партархівів – Є. Дягілевим (Харків), О. Кандалю (Донецьк), М. Тесленком (Львів), І. Кондрановим (Сімферополь), М. Назаренком (Полтава) та іншими. На базі архіву І І П проводилися семінари завідувачів, стажування наукових співробітників, інструкторів, реставраторів обласних партархівів.

Початок періоду перебудови і гласності позначився й на довідково-інформаційній діяльності архіву, зокрема виконанні запитів соціально-правового характеру. Зросла кількість дослідників у читальному залі, все настійніше лунали заклики розширити доступ до архівних фондів, зокрема матеріалів ЦК. І. Ф. Курас як архівіст і учений відчував іманентну потребу демократизації архівної справи. Однак єдине, що вдалося зробити у той час, – це фактично зняти обмеження до закритих фондів для провідних співробітників інституту. Почерпнутий в той час джерельний матеріал дозволив згодом реалізувати такі актуальні видання інституту, як “Про минуле – заради майбутнього” (1989), “Маршрутами історії” (1990), “Сторінки історії Компартії України: запитання і відповіді” (1990). Вже в якості заступника директора інституту з наукової роботи він активно працював над підготовкою цих видань і був одним з авторів матеріалів, вміщених у них. Особисто долучився до політичної реабілітації видатного партійного і державного діяча М. О. Скрипника. Іван Федорович очолив колектив упорядників вибраних творів та написав до них справді новаторську передмову.

Слід визнати, що традиційна закритість партархівів долалася досить повільно. Лише у травні 1989-го ініціатива І І П, який в той час очолював Ф. М. Рудич, щодо розширення доступу до архівних фондів, зокрема документів Політбюро, дістала часткову підтримку у спеціаль-

вибір керівника інституту Ф. М. Рудича. Підтримав мою кандидатуру й І. Ф. Курас. Працювати знову разом було приємно, хоч часи наставали надзвичайно складні – у суспільстві наростала політична і соціальна напруга, авторитет Компартії України падав. Колектив інституту намагався шукати відповіді на виклики часу. Співробітники працювали над ліквідацією “білих плям” історії. Були оперативно підготовлені книги з актуальної тематики, готувалися до друку збірники документів, розроблялася нова концепція нарисів історії Компартії України.

Серпневі дні 1991 р. вирішили долю КПРС, а відтак – й Компартії України, її установ та документальної спадщини. У ту пору інтерес до архіву ЦК був особливо загостреним. В наелектризованій суспільній атмосфері можна було очікувати неадекватних дій щодо партархіву. Особливо ця небезпека посилилася після постанови Верховної Ради про призупинення діяльності КП України.

Порадившись з І. Ф. Курасом й отримавши дозвіл директора інституту Ф. М. Рудича, 25 серпня разом з тодішнім начальником Головного архівного управління Б. В. Іваненком у мене в кабінеті на Кутузова, 8 ми підготували проект постанови Президії Верховної Ради України про передачу архівів Компартії до державної архівної системи. 27 серпня таке рішення було ухвалено. Це принципово правильне рішення допомогло зберегти документи партії і заклало підвалини створення Національного архівного фонду України.

Настав час реформування як інституту, так й партійного архіву. На базі останнього у жовтні 1991 р. постановою Кабінету Міністрів був утворений Центральний державний архів громадських об'єднань України, який довірили очолити мені. А в грудні Інститут політичних досліджень ЦК КП України був реорганізований в академічний Інститут національних відносин і політології. Його директором був призначений член-кореспондент НАН України І. Ф. Курас.

Тематична заданість цих спогадів змушує залишити поза межами оповіді суто особисті аспекти. Можливо, для таких одкровень ще не настав час. Та я щиро вдячний долі, що на моїх життєвих шляхах зустрівся Іван Федорович Курас – видатний вчений і блискучий організатор науки, колега-архівіст, непересічна особистість і прекрасна людина.

Руслан ПИРІГ

Іван Федорович Курас – архівіст

У статті висвітлено багатогранну діяльність видатного українського вченого, організатора науки, політичного і державного діяча, академіка Івана Федоровича Кураса, який усе свідоме життя пов'язав з архівами.

Ключові слова: архів; видання; архівні фонди; документи; дослідження.

УДК [930.25(092):929](477)

Руслан ПЫРИГ**Иван Федорович Курас – архивист**

В статье освещена многогранная деятельность выдающегося украинского ученого, организатора науки, политического и государственного деятеля, академика Ивана Федоровича Кураса, который всю сознательную жизнь связал с архивами.

Ключевы слова: архив; издания; архивные фонды; документы; исследования.

УДК [930.25(092):929](477)

Ruslan PYRIG**Ivan F. Kuras and an archivist**

Article reflects many-sided activity of the outstanding Ukrainian scientist, the organizer of science, politician and statesman, academician Ivan F. Kuras, who all his conscious life has connected with archives.

Keywords: archive; the edition; archival funds; documents; research.

UDK [930.25(092):929](477)

Оксана ЮРКОВА

**МИТРОФАН ДОВНАР-ЗАПОЛЬСЬКИЙ
ТА ДОНСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ:
ТОЧКА ПЕРЕТИНУ**

У біографіях багатьох відомих в Україні істориків, незважаючи на начебто детальне вивчення їх життєписів, і досі багато білих плям. Пов'язано це з тим, що українські дослідники, ґрунтовно опрацьовуючи вітчизняні архівні фонди, на жаль, недостатньо повно використовують джерела, що зберігаються поза межами України, навіть у ближньому зарубіжжі, зокрема в Росії. Натомість російські фахівці переважно не знайомі з прізвищами українських вчених, не володіють історіографічним контекстом, тож при опрацюванні тих чи інших фондів та тем не завжди звертають увагу на невідомі їм імена, проходячи повз певні біографічні “родзинки”. В даному стислому огляді спробуємо ліквідувати одну таку малесеньку плямку в житті відомого білорусько-українського вченого Митрофана Васильовича Довнар-Запольського, що пов'язана із запрошенням вченого до викладання влітку 1918 року у створеному в Ростові-на-Дону Донському археологічному інституті.

Як відомо, в Російській імперії перший заклад під назвою “археологічний інститут” було створено далекого 1877 р. у Санкт-Петербурзі за ініціативи відомого історика М. Калачова на приватні кошти. Існував Санкт-Петербурзький Імператорський Археологічний інститут (згодом – Петроградський археологічний інститут) до 1922/23 навчального року не лише як навчальний заклад, а й як наукова установа, і готував архівістів та археологів. До дійсних слухачів інституту зараховували лише осіб, що мали вищу освіту. Курс навчання тривав два роки, а навчання було безоплатним.

30 років потому у Москві постав Московський Імператорський археологічний інститут. Відповідно до його Статуту, затвердженого 31 січня 1907 р. імператором Миколою II, цей вищий навчальний заклад також засновувався коштом приватних осіб та мав за мету не лише підготовку спеціалістів з архівної, музейної та бібліотечної справи, а й наукове опрацювання питань археології, археографії та російської історії. Курс навчання вже був трирічним, навчання на двох факультетах (археологічному та археографічному [архівному]) – платним (80 рублів на рік), проте до дійсних слухачів Інституту так само зараховували лише осіб, які закінчили курс навчання у вищих навчальних закладах¹. Невдовзі філіали Московського інституту постали у Смоленську, Нижньому Новгороді, Вітебську, Калугі і Ярославлі².

Доречно згадати, що у вересні 1917 р. на засіданні Відділу історії та філології Російської академії наук були затверджені програма та статут Кавказького історико-археологічного інституту (керівник – акад. М. Марр), проте ця установа була не навчально-науковим, а суто науковим закладом³.

В Україні ідея організації Археологічного інституту виникла ще наприкінці XIX століття, однак її реалізація стала можлива лише за доби української революції. Лише на кінець 1917 р. було отримано дозвіл на заснування Київського археологічного інституту як приватного навчально-наукового закладу в складі двох відділень – археологічного з історією мистецтв та археографічного. Свою ж роботу він фактично розпочав з осені 1918 р. Першим директором Інституту став відомий вчений Митрофан Довнар-Запольський, а незмінним секретарем впродовж всього часу його існування (до 1924 р.) – Наталія Полонська⁴. Втім, і Митрофана Васильовича, і Наталю Дмитрівну у 1918 р. намагались запросити до праці в інший археологічний інститут, що був створений у Ростові-на-Дону весною 1918 р.

Ситуація тоді в цьому місті була непростою. В грудні 1917 р. після відступу військ О. Каледіна та Добровольчої армії Ростов-на-Дону став столицею Донської Республіки (з березня 1918 р. – Донська Радянська Республіка), яка була проголошена складовою частиною РСФРР. Обраний на початку другої декади квітня 1918 р. на з'їзді Рад козачих, робітничих та селянських депутатів Дону Раднарком республіки у місті працював недовго. Так, 21 квітня Ростов-на-Дону був взятий, а наступного дня залишений військами полковника М. Дроздовського, котрий завершував свій перехід з Яс на Дон для з'єднання з Добровольчою армією генерала Л. Корнілова. А вже через чотири дні частини Червоної армії без бою здали місто німецьким військам. Раднарком перебрався до Царицина.

Проте навіть за надзвичайно короткий термін своєї діяльності в Ростові Раднарком та окремі його комісаріати встигли ухвалити цілу низку постанов. Серед інших вже 19 квітня 1918 р. комісар народної освіти Донської Радянської Республіки затвердив складене за зразком статуту Московського археологічного інституту “Положення про Ростовський-на-Дону історико-археологічний інститут” та “Інструкцію товариства фундаторів”. По суті, в Ростові-на-Дону запозичили всю організаційну структуру Московського археологічного інституту – існування на приватні кошти, трирічний цикл навчання, зарахування до числа дійсних слухачів тільки осіб з вищою освітою тощо. Створювалися 3 відділення: археологічне, історії мистецтв та археографічне, де мали викладатись геологія та палеонтологія, антропологія, археологія, археографія, курси загальної та російської історії, літератури, мистецтва, історія та археологія Донського краю, допоміжні історичні дисципліни, допоміжні та

спеціальні дисципліни з археології, історії мистецтва та археографії, музеєзнавство, архівознавство, бібліотекознавство, грецька, латинська та інші іноземні мови⁵.

Власне, сам архів Ростовського-на-Дону історико-археологічного інституту (згодом за цим закладом закріпилась назва Донського археологічного інституту, який існував до 1922 р.) знаходиться на зберіганні у Державному архіві Ростовської області⁶. Він містить кілька десятків справ за 1918–1924 рр., що зберігають дані про засновників інституту, протоколи засідань ради та правління інституту за 1918–1922 рр., підготовчі матеріали до цих засідань, звіти, розклади та програми лекцій, списки професорів, викладачів та студентів, анкети та особові справи окремих працівників інституту, бухгалтерські відомості, а також ліквідаційну справу 1922 р. Серед інших увагу привертає й “Зошит печаток і штампів”, де представлені відбитки печаток Донського археологічного інституту, Ради Донського археологічного інституту, Гуртка археології та історії мистецтв при Ростовському-на-Дону археологічному інституті, а також відбиток штампів бібліотеки інституту⁷.

Засновником нового для Ростова навчального закладу “для підготовки культурних інструкторів, практичних працівників театру, музеїв, бібліотек і т.п., підготовлених теоретично” виступив вчений археолог Олександр Семенович Ходоровський, який доклав до цього чимало зусиль⁸. Незважаючи на зміну влади у місті, вже 27 квітня 1918 р. відбулися скликані О. Ходоровським перші загальні збори членів товариства фундаторів інституту. У них взяли участь як професори Донського університету (він був утворений на базі евакуйованого до Ростова у 1915 р. Варшавського університету), так і впливові громадяни міста, зокрема О. Прідік, О. Ходоровський, І. Унанов, Ф. Генч-Оглуєв, О. Яцимирський, І. Замостін, М. Любич, М. Гнесін, С. Вехов, Л. Беркут, М. Бельський, М. Соколовський та ін. Тоді було обрано не лише президію товариства фундаторів, а й затверджено перших професорів новоствореного інституту. Ними стали відомі дослідники Олександр Прідік, Олександр Яцимирський, Микола Любич, Михайло Гнесін, Сергій Вехов, Олександр Ходоровський, Леонід Беркут, Анатолій Семенов. На зборах було наголошено на винятково науковому, культурно-просвітницькому і аполітичному характері інституту та намічено основні напрямки технічно-організаційної роботи – запрошення нових викладачів, придбання навчального приладдя та посібників, збір коштів для інституту та залучення громадських організацій Ростова та приватних осіб для допомоги як фінансово, так і практично⁹. За два дні, 29 квітня 1918 р., на наступному засіданні ради професорів та президії товариства фундаторів ректором Інституту був обраний О. Прідік, проректором – О. Ходоровський, ученим секретарем – О. Яцимирський. І. Унанов посів посаду попечителя музею та бібліотеки.

Увесь травень керівництво Інституту вирішувало надзвичайно важливі питання: шукало приміщення для занять, що мали розпочатися восени 1918 р., розглядало заяви бажаючих вступити до нового навчального закладу, вирішувало фінансові питання (на 23 травня було зібрано лише 20 тис. руб., а треба було мінімум 70 тисяч)¹⁰. Але найголовнішими завданнями були залучення викладачів (тут варто згадати, що до переїзду Варшавського університету до Ростова-на-Дону в місті зовсім не було вищих навчальних закладів і жодної особи з науковим ступенем чи званням¹¹) та формування бібліотеки. На засіданні президії товариства фундаторів Інституту 25 травня 1918 р. було затверджено кошторис на придбання бібліотеки (5 тис. руб.) та ухвалено рішення про залучення якомога більшого числа нових викладачів.

Для виконання рішення президія постановила негайно відрядити проректора О.Ходоровського до Києва, Харкова та Одеси та доручити йому особисто провести переговори та запросити на службу до Інституту відомих вчених – М. Довнар-Запольського, І. Лаппо, Н. Полонську, В. Городцова¹². На Ходоровського покладалось також завдання дізнатись про інших імовірних кандидатів для викладання в Інституті, отримати рекомендації та повідомити про них президію по телеграфу. Президія, в свою чергу, мала розглянути ці кандидатури та ухвалити рішення щодо доцільності запрошення тих або інших вчених до співпраці. Після повернення Ходоровського для придбання навчальних посібників та запрошення викладачів за кордон мав їхати проф. О. Прідік, а наприкінці літа з тією ж метою до Москви та Петрограда планували відрядити проф. О. Яцимирського¹³.

Через кілька днів, 29 травня 1918 р., на черговому засіданні президії товариства фундаторів питання про відрядження Ходоровського знову було докладно обговорено. Крім додаткового доручення придбати в Києві, Одесі та Харкові навчальні посібники – якщо вони будуть в наявності, був детально виписаний і механізм взаємодії Ходоровського та президії щодо запрошення викладачів. Після проведення детальних переговорів з кандидатами у викладачі Інституту Олександр Семенович мав доповісти телеграфом про них президії. В свою чергу, президія разом з бюро та радою Інституту мала ухвалити щодо того чи іншого кандидата певне рішення і телеграфувати Ходоровському, після чого останній мав завершити свої перемовини з певною особою та видати за своїм підписом відповідний лист від президії. Також йому було надано право видавати грошові аванси особам, які вже були запрошені до викладання та погодились приїхати. Тоді ж Ходоровському дозволили витратити стільки, скільки вимагатимуть обставини, відповідно до потреб Інституту.

Не можна обійти увагою й факту, що на Ходоровського покладалось завдання клопотатись “перед українським урядом” (а також перед

громадськими організаціями та приватними особами в Україні) “про субсидію та іншу підтримку Інституту”¹⁴. Це намагання – встановити контакти з урядом гетьмана Павла Скоропадського і навіть попросити фінансової підтримки – виглядає досить пікантно, якщо зважити на те, що ті ж самі професори цілком негативно поставились до намагання акад. В. Вернадського заснувати в Україні Академію наук¹⁵.

У червні О. Ходоровський виїхав до України. Завдяки унікальним документам, що збереглися і дещо проливають світло на обставини подорожі Ходоровського Україною, ми можемо в загальних рисах відтворити, де, коли та з ким він вів перемовини, які видання закуповував. Приміром, 3 липня 1918 р. Ходоровський надсилає з Києва телеграму такого змісту (подаємо мовою оригіналу для більш рельєфного відтворення подій): “Книги запрещены вывоз. Хлопчу разрешении отправитъ закупленное мною задержусь этим неделю затем немедленно выеду Ростов = Ходоровский”¹⁶. Через 20 днів, 23 липня, до Історико-археологічного інституту доходить ще одна телеграма: “Поисках пути заблудился заболел мытарствовал первым пассажирским проберусь Ростов книги везу собой = Ходоровский”¹⁷ (нагадаємо, що в середині липня в Україні почався загальний страйк залізничників, який паралізував всі шляхи сполучення¹⁸). Нарешті, третю телеграму, що збереглася, відправлено 13 серпня з Одеси, свідчить: “Вследствие закупок книг указанных списке деньги исходе здесь Смолянинов продает редкие архивные пособия сборники исторического общества другие книги телеграфируйте Новосельская 96 Гефтеру Ходоровскому Может ли президиум перевести Киев или Одесу еще две тысячи пробуду здесь пять дней после вторично еду Киев хлопотать оттуда Ростов”¹⁹.

Отже, подорож О. Ходоровського була достатньо напруженою та повною поневірянъ. Утім, як свідчать документи, в Києві йому вдалося провести результативні переговори з істориками М. Довнар-Запольським та Н. Полонською, в Харкові – з мистецтвознавцем Ф. Шмітом, археологом і геологом О. Федоровським, етнологом Є. Кагаровим, а через Є. Кагарова він зв’язався з єгиптологом Ф. Баллодом, який тоді працював у Москві. Ці вчені висловили своє зацікавлення щодо роботи в Ростові-на-Дону²⁰. Можливо, це було пов’язано з тим, що, захоплений ідеєю розбудови Донського археологічного інституту, Ходоровський дещо перевищив свої повноваження, обіцяючи своїм візаві надзвичайно високу платню і найсприятливіші умови для праці.

Повернення О. Ходоровського до Ростова на початку серпня 1918 р. не було тріумфальним. Роздратування членів ради Археологічного інституту викликали його двомісячна (а не двотижнева, як було заплановано) відсутність, використання всієї суми, що була розрахована на відрядження інших керівників Інституту, невірне інформування кандидатів та викладачів Інституту щодо його матеріального стану, запро-

шення осіб, про яких не йшлося на засіданнях президії, запрошення викладачів на ті кафедри, що не існували, придбання книг для бібліотеки не за списком викладачів Інституту, а на власний розсуд і за надто високу ціну. Тобто, як зазначалось в протоколі засідання ради Інституту від 17 серпня 1918 р., Ходоровський “використовував суми Інституту непродуктивно і тим самим поставив установу у скрутне становище”²¹. Результатом цих претензій Ради стала добровільна відставка Олександра Ходоровського: фактичний фундатор Археологічного інституту відмовився і від посади товариша директора, і від викладання.

Можемо припустити, що надзвичайну гостроту конфлікту додав і приїзд на початку серпня 1918 р. до Ростова-на-Дону Митрофана Довнар-Запольського для переговорів з директором Археологічного інституту О. Прідіком щодо читання курсу російської історії. Як відомо, практично разом з Варшавським університетом до Новочеркаська була евакуйована рідна сестра Довнар-Запольського Серафима Василівна разом з Барановицькою жіночою гімназією, яку вона очолювала. Там же проживала і їх старша сестра Софія Василівна²². Тож Митрофан Васильович у 1915–1918 рр. неодноразово навідувався до Новочеркаська і Ростова, навіть запрошував київських колег на відпочинок. Скажімо, улітку 1917 р. у Новочеркаську відпочивала і працювала Наталія Полонська²³.

Знаходячись в Києві у скрутному становищі в зв’язку з відомою “справою Є. Сташевського” і одночасно намагаючись пов’язати себе з Білоруською Народною Республікою, існування якої, однак, чимдалі ставало непевним, Довнар-Запольський влітку 1918 р. перебував наче на роздоріжжі, шукаючи нових можливостей для професійної діяльності. Тож запрошення до Ростова-на-Дону, до того ж викладене дуже привабливо, не могло не зацікавити дослідника.

Доповідаючи на засіданні Ради Інституту 9 серпня про свою розмову з М. Довнар-Запольським, О. Прідік пояснив, що в Києві Ходоровський запевнив Митрофана Васильовича, начебто той вже обраний професором Ростовського на Дону історико-археологічного інституту і йому затверджена платня у 6 тис. рублів за два приїзди до Ростова впродовж року, тому професор може не полишати праці у Київському університеті. Рада визнала ці умови неприйнятними і поклала всю відповідальність за переговори на Ходоровського. Разом з тим, оскільки в розмові з О. Яцимирським Довнар-Запольський висловив готовність прочитати кілька лекцій під час своїх наступних відвідин Ростова, приміром, у грудні, і не заперечував проти вміщення його прізвища до списків тимчасових лекторів Інституту, Рада подякувала поважному вченому і висловила за продовження консультацій із вченим щодо тем його лекцій, термінів їх читання та умов оплати.

Так само на тій же Раді було обговорено і питання щодо викладання в Інституті приват-доцента Київського університету Н. Полонської – довіреною особою вченої виступив той же М. Довнар-Запольський. Оскільки в Києві Наталії Дмитрівні було обіцяно, що вона читатиме курс первісної археології та отримуватиме за це 6 тис. рублів, а також читатиме курс в Таганрозькому відділенні за додаткову платню у 3 тис. руб., вона погодилась на переїзд до Ростова. Дізнавшись від Довнар-Запольського, що насправді Таганрозького відділення Інституту не існувало, та й платити таку суму Інститут був не в змозі, Полонська відмовилась від пропозиції²⁴. Більше до обговорення кандидатури Н. Полонської як кандидатки у викладачі Археологічного інституту не повертались. Та й сама Наталія Дмитрівна зосередилась на роботі в Київському археологічному інституті, де була вченим секретарем і вже сама опікувалась запрошенням учених до співпраці в інституті²⁵.

Що ж стосується М. Довнар-Запольського, то на засіданні Ради Інституту 21 вересня 1918 р. Митрофан Васильович разом із професорами Донського університету Л. Беркутом, С. Веховим, І. Замостіним, Й. Малиновським, О. Прідіком, О. Семеновим, Я. Щелканцевим та О. Яцимирським був затверджений професором Ростовського (Донського) археологічного інституту з 1 вересня 1918 р.²⁶ На жаль, точних даних про те, чи читав М. Довнар-Запольський лекції в Ростові, ми поки що не маємо.

Зважаючи на те, що період 1918–1921 рр. в біографії історика є недостатньо вивченим і певним чином загадковим, вважаємо, що нові дані про перебування М. Довнар-Запольського у Ростові-на-Дону будуть корисними у подальших дослідженнях життя та діяльності цього непересічного вченого. Варто було б також прослідкувати, чи мала місце якась співпраця між Київським та Донським археологічними інститутами, що існували паралельно у часовому відрізку, та порівняти їх програми і діяльність.

¹ Собрание узаконений и распоряжений правительства, издаваемые при Правительствующем Сенате. – 1907. – 20 февр. Отд. I. Ст. 414. http://www.hrono.ru/libris/stolypin/stpn2_66.html

² *Аграфонов П. Г.* Ростовское отделение Московского археологического института. // История и культура Ростовской земли. Материалы конференции 2002 г. – Ростов, 2003. // <http://www.rostmuseum.ru/publication/historyCulture/2002/agrafonov01.html>

³ *Аветян К. Д.* “Известия” Кавказского историко-археологического института // Кавказ и Византия. – Вып. 1. – Ереван, 1979. // <http://annals.xlegio.ru/kavkaz/small/izvestia.htm>

⁴ Детальніше див.: *Матяш І. Б.* Архівна наука і освіта в Україні 1920–1930-х років. – К., 2000. – С. 139–172.

⁵ Див.: Державний архів Ростовської області (далі – ДАРО), ф. 49, оп. 1, спр. 10, арк. 4–7.

⁶ Государственный архив Ростовской области (ГАРО), Ростов-на-Дону, Російська Федерація. Принагідно хочу висловити щирю подяку співробітникам архіву за сприяння в опрацюванні архівних фондів.

⁷ Спогади одного з викладачів інституту та загальний начерк його діяльності див.: *Моляко-Высоцкий А. П.* Донской археологический институт // Гербоведъ. – 2000. – № 8 (№ 46). – С.108–109; *Римская З. Н.* Донской археологический институт // Донская археология. – 1999. – № 2. – С. 69–76.

⁸ ДАРО, ф. 49, оп. 1, спр. 10, арк. 1.

⁹ Там само, арк. 1–2 зв.

¹⁰ Там само, арк. 9.

¹¹ *Белозеров С. Е.* Очерки истории Ростовского университета. – Ростов н/Д, 1959. – С. 49.

¹² Не зовсім зрозуміло, чому в протоколі названі саме ці прізвища, адже якщо М. Довнар-Запольський і Н. Полонська мешкали в Києві, то І. Лаппо в цей час перебував у Юр'єві, де викладав в університеті, а В. Городцов працював у Московському історичному музеї.

¹³ ДАРО, ф. 49, оп. 1, спр. 10, арк. 10.

¹⁴ Там само, арк. 11–11 зв.

¹⁵ Там само, ф. 527, оп. 1, спр. 217, арк. 127 зв.

¹⁶ Там само, ф. 49, оп. 1, спр. 11, арк. 73.

¹⁷ Там само, арк. 74.

¹⁸ *Гриценко А. П., Щусь О. Й.* Україна: хроніка ХХ століття. Рік 1918: Довід. вид. – К., 2005. // http://www.history.org.ua/index.php?urlcrnt=day/by_year.php&year=1918

¹⁹ ДАРО, ф. 49, оп. 1, спр. 11, арк. 75.

²⁰ Там само, спр. 13, арк. 11, 12, 24 зв.

²¹ Там само, арк. 14–15.

²² За надані відомості складаю щирю подяку старшому викладачу кафедри білоруської культури та фольклористики Гомельського державного університету ім. Ф. Скорини В. М. Лебедеві.

²³ Див.: *Верба І. В.* Життя і творчість Наталії Полонської-Василенко (1884–1973). – Ніжин, 2008. – С. 85.

²⁴ ДАРО, ф. 49, оп. 1, спр. 13, арк. 11, 24 зв.

²⁵ Див. *Верба І. В.* Життя і творчість Наталії Полонської-Василенко (1884–1973). – С. 86–90.

²⁶ ДАРО, ф. 49, оп. 1, спр. 13, арк. 18 об.–19.

Оксана ЮРКОВА

Митрофан Довнар-Запольський

та Донський археологічний інститут: точка перетину

У статті викладаються головні моменти організації в 1918 р. у Ростові-на-Дону Археологічного інституту і спроби його керівництва залучити до викладацької праці в цьому науково-освітньому приватному закладі кращих гуманітаріїв, у т. ч. з України. Особлива увага приділяється переговорам з проф. Київського університету Митрофаном Довнар-Запольським про його ймовірну лекційну роботу в Інституті.

Ключові слова: М. Довнар-Запольський; Н. Полонська; Донський археологічний інститут; Київський археологічний інститут.

УДК 94(477)(092)+94(470)(092)+929:94(477)

Оксана ЮРКОВА

**Митрофан Довнар-Запольский
и Донской археологический институт: точка пересечения**

В статье излагаются основные моменты организации в 1918 г. в Ростове-на-Дону Археологического института и попытки его руководства привлечь к преподавательской работе в этом научно-образовательном частном учреждении лучших гуманитариев, в т.ч. из Украины. Особое внимание уделяется переговорам с проф. Киевского университета Митрофаном Довнар-Запольским о его возможной лекционной работе в Институте.

Ключевые слова: М. Довнар-Запольский; Н. Полонская; Донской археологический институт; Киевский археологический институт.

УДК 94(477)(092)+94(470)(092)+929:94(477)

Oksana YURKOVA

**Mytrofan Dovnar-Zapol'skyi and Rostov-on-Don Archaeological Institute:
a Point of Intersection**

This article recites the basic moments of foundation of Archaeological Institute in Rostov-on-Don in 1918, which was the private educational and scientific institution. Special attention is paid to the efforts of its management to involve the best classical scholars including scientists from Ukraine into the teaching staff. The article concentrates on the talks with the professor of Kyiv University Mytrofan Dovnar-Zapol'skyi about his probable teaching in this institute.

Keywords: M. Dovnar-Zapolskyi; N. Polonska; the Don Archaeological Institute; the Kyiv Institute of Archaeology.

UDK 94(477)(092)+94(470)(092)+929:94(477)

Володимир ФЕДОСОВ

МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ “АРХІВОЗНАВСТВО ЯК НАУКА”

14–15 травня 2009 р. в Україні відбулася надзвичайно важлива, на наш погляд, подія. Уперше в історії діяльності наукових установ на пострадянському просторі була проведена Міжнародна наукова конференція “Архівознавство як наука”. Конференція, приурочена до 15-ї річниці діяльності Українського науково-дослідного інститут архівної справи та документознавства, стала етапною в розвитку, власне, науки архівістів. Вона окреслила коло проблем архівознавства, що вимагають подальшої уваги вчених.

Спроби розглянути архівознавство як науку й наукову дисципліну українськими архівознавцями робилися й раніше. Однак з банальних причин вони не могли увінчатися успіхом через брак вчених, що займаються теоретичними проблемами архівознавства. У той же час багато дослідників все частіше наголошують на необхідності обговорення теоретичних проблем архівної науки, розгляді сучасного архівознавства як специфічної системи наукових знань, зміні її ролі й місця в комплексі гуманітарних наук¹. Саме тому важко переоцінити внесок істориків і архівістів України в розвиток архівної науки, адже саме вони звернули увагу на широке коло теоретичних проблем архівознавства, які розглядалися на зазначеній конференції.

Слід зазначити, що її організатори – Державний комітет архівів України й Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства настільки глибоко продумали сутність і зміст теоретичних питань архівознавства, які виносилися на обговорення, що є необхідним їх перерахувати повністю. Це, зокрема:

- історія архівознавства як науки: етапи розвитку в Україні і в інших країнах світу;
- архівознавство на сучасному етапі: відхід від теоретичних проблем або забезпечення насущних проблем галузі;
- основні поняття архівознавства, термінологічний апарат, архівознавча термінологія;
- архівна евристика;
- зв’язок архівознавства з іншими науками;
- історіографія архівознавства;

© Володимир Федосов, 2009

- методи архівознавства;
- видатні архівознавці: внесок у розвиток теорії архівознавства;
- архівознавчі установи, центри наукових досліджень в галузі архівознавства; основні напрямки їхньої діяльності і шляхи міжнародної інтеграції з питань архівознавства;
- архівні установи: наукова діяльність;
- архівознавчі періодичні видання: оновлення або традиційна концепція;
- роль професійних товариств у розвитку архівної науки, архівознавчі форуми (з'їзди, конференції, наради);
- архівознавча бібліографія;
- архівософія, архівологія, архівістика;
- архівознавче джерелознавство;
- архівознавство як навчальна дисципліна;
- особливості наукової підготовки кадрів і теми архівознавчих дисертацій;
- проблеми архівознавства².

Звичайно, не всі ці теми знайшли відображення у виступах учасників конференції, але вже сам факт їх виокремлення може спонукати вчених-архівістів і істориків звернути увагу на необхідність дослідження цих питань.

Засновник і дослідник теоретичної проблематики архівознавства як науки В. Н. Автократов виділяв наступні основні теоретичні проблеми архівознавства: об'єкт, предмет, методологічні характеристики, проблемну структуру, найбільш важливі зв'язки з іншими галузями наук³. Винесені українськими вченими на обговорення учасників конференції проблеми повною мірою відображають як тенденції, що сформувалися в наукознавстві до вивчення загальних закономірностей розвитку й функціонування архівознавства як системи знань, так і підходи самого В. Н. Автократова до дослідження основних теоретичних проблем архівознавства.

На нашу думку, нині можна виділити наступні основні розділи архівознавства як науки, що вимагають подальших досліджень (таблиця).

Таблиця

Розділи архівознавства як науки та їх характеристика

№ з/п	Найменування розділів	Зміст розділів архівознавства
1	Загальна теорія архівознавства	Розробка концепції загальної теорії, основних напрямків її розвитку, дослідження об'єкта, предмета архівознавства, методології, зв'язки з іншими науками

№ з/п	Найменування розділів	Зміст розділів архівознавства
2	Приватні теорії архівознавства	Дослідження теоретичної проблематики, пов'язаної з багатофункціональністю розв'язуваних архівознавчих завдань (нагромадження документної ретроспективної інформації, її впорядкування: організація в межах Національного архівного фонду, зберігання, пошук, організація використання)
3	Історія архівознавства	Вивчення генезису динамічного процесу нагромадження наукових знань в архівознавстві, етапів його розвитку в різних країнах, історіографія архівознавства
4	Архівознавство й право	Дослідження й нормативне забезпечення взаємин працюючих в архівах людей, розробка системи міжнародних і державних законів про архівознавство
5	Економіка архівознавства	Вивчення економічних особливостей розвитку архівознавства, критеріїв економічної ефективності архівної справи, розробка систем наукової організації праці архівістів
6	Мова архівознавства	Розробка міжнародних і національних систем понять архівознавства, термінологічний апарат, стилеві особливості наукових досліджень в архівознавстві
7	Архівознавство й люди	Дослідження особистого внеску видатних архівознавців у розвиток архівознавства як науки
8	Архівознавство й науковий прогноз	Розробка стратегії архівознавства на майбутнє з урахуванням зростаючої інформатизації людського суспільства, появою нових критеріїв в оцінці професійної діяльності архівістів

Аналіз наявних досліджень з проблем архівознавства як науки доводить, що архівознавство на сучасному етапі потребує насамперед розроблення його загальної теорії. Саме сьогодні необхідний аналіз “сучасного архівознавства як специфічної системи наукових знань про самоцінність соціально-культурного значення архівів, органічно пов'язаних з людською діяльністю, про змістовне наповнення динамічного процесу зміни місця й ролі архівознавства в комплексі гуманітарних наук, а також про взаємообумовленість історії архівознавчої думки загальним станом державного й культурного будівництва в окремо взятій країні (...) і в процесі самопізнання (авторефлексії) людини в цілому”⁴.

Під теорією (від гр. *theoria* – спостереження, дослідження) у сучасній науковій літературі розуміється логічне узагальнення досвіду, суспільної практики, що відображає об'єктивні закономірності розвитку природи й суспільства, тобто системи узагальнених положень в тій чи іншій галузі знань⁵.

Тому в загальній теорії архівознавства важливим є визначення загальних закономірностей розвитку теорії і практики архівної справи в контексті зміни ролі й місця архівів в умовах прояву сучасних глобальних цивілізаційних процесів. Теорія архівознавства покликана виступити у вигляді узагальненого знання, пояснення тих чи інших напрямків архівознавчої діяльності. Вона нерозривно пов'язана з практикою архівної справи, яка ставить перед пізнанням назрілі питання і вимагає їхнього вирішення. На нашу думку, практика повинна входити як органічний елемент у теорію архівознавства. Враховуючи, що архівознавство є комплексною науковою системою знань, тісно пов'язаною з низкою найважливіших функцій архівної справи, необхідно зважати на взаємодію загальної теорії архівознавства з приватними архівознавчими теоріями.

За словами В. Н. Автократова, приватні архівознавчі теорії, пов'язані з деякими розділами архівознавства (експертиза цінності документів, теорії фондування, архівного опису і традиційного архівного пошуку, використання), вирішуючи питання наукової реалізації функцій архівної справи, мають одну мету – забезпечення суспільства, його інститутів і окремих користувачів необхідною ретроспективною інформацією. Ці можливості приватних теорій закладені установками загальної теорії⁶.

Усі інші розділи архівознавства як науки (історія архівознавства, архівознавство і право, економіка архівознавства, його мова, архівознавство і люди) різною мірою досліджувалися вченими-істориками й архівістами різних країн. Тут необхідну допомогу для розроблення, а також подальшого вивчення проблем архівознавства як науки можуть надати бібліографічні покажчики, які видають архівні науково-дослідні установи, у яких відображена тематика проведених досліджень⁷. У цей час у БілНДІДАС у рамках планової теми завершено підготовку бібліографічного довідника – систематизованого переліку публікацій з архівної справи в Білорусі, опублікованих наприкінці ХХ – початку ХХІ ст.

Практично не розроблений вченими розділ архівознавства, пов'язаний з науковим прогнозуванням, плануванням і управлінням науковими дослідженнями в архівознавстві, щоб визначити стратегію й напрямки його розвитку на довгострокову перспективу.

Як і раніше, актуальною залишається проблема визначення статусу архівознавства, виходячи з того, яке місце воно займає в системі наук.

За словами В. Н. Автократова, архівознавство не слід вважати допоміжною історичною дисципліною. Забезпечення запитів істориків найважливіше, але не єдине завдання. Володіючи розвиненим понятійним апаратом і складною теоретичною структурою, архівознавство виступає як самостійна галузь історичного знання і пізнання⁸. Складність полягає в тому, що архівознавство охоплює наукову проблематику, пов'язану як з історичними, так і технічними дисциплінами, що обумовлено багатofункціональністю архівної діяльності. Тому цілком правомірним є рішення Вищої атестаційної комісії Республіки Білорусь віднести архівознавство до дисциплін гуманітарного циклу, де вчений ступінь може присвоюватися як у галузі історичних, так і технічних наук⁹.

Цілком зрозуміло, що визнання архівознавства наукою не може відбутися в якийсь короткий проміжок часу. Для цього необхідне виконання низки умов, що включають як зміну ставлення суспільства, так і самих архівістів до архівної діяльності, розуміння соціальної значущості проведеної роботи, підвищення рівня підготовки майбутніх архівістів, привернення їхньої уваги до наукової діяльності в галузі архівознавства, міжнародне співробітництво із цих питань.

¹ Хорхордіна Т. І. Російська наука про архіви. Історія. Теорія. Люди. М.: РГГУ, 2003. – 7–10 с.

² Інформаційне повідомлення про проведену в Україні конференцію. Київ, Укр: НДІАСД, 2009.

³ Автократов В. Н. Теоретичні проблеми радянського архівознавства (1960–1970 рр.). Автореф. докт. дис. – М., 1982. – С. 12.

⁴ Хорхордіна Т. І. Російська наука про архіви. Історія. Теорія. Люди. М.: РГГУ, 2003. – С. 10.

⁵ Кожарська Н. В. Методологія наукових досліджень в економіці / Н. В. Кожарська, В. В. Кожарская. Мінськ: Суч. шк., 2007. – С. 20.

⁶ Автократов В. Н. Теоретичні проблеми вітчизняного архівознавства. М.: РГГУ, 2001. – С. 292.

⁷ Бібліографічний покажчик нормативних і науково-методичних розробок ВНДІДАС за 1986–2005 рр. / Відп. ред. М. В. Ларін: М., ВНДІДАС, 2006; Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства. Бібліографічний покажчик. Київ, 2004; Видання Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства. Київ, 2009; Беларускі навукова-даследчы інстытут дакументазнаўства й архіўнай справы: Бібліяграфічны паказальнік. Мінск, 1997; Беларускі навукова-даследчы інстытут дакументазнаўства й архіўнай справы. Бібліяграфічны паказальнік (1997–2001); / Мінск: Белндідас, 2001.

⁸ Автократов В. Н. Теоретичні проблеми вітчизняного архівознавства. М.: РГГУ, 2001. – С. 296.

⁹ ВАК Білорусі – нормативні документи. Номенклатура спеціальностей науковців Республіки Білорусь. Додаток до постанови Вищої атестаційної комісії Республіки Білорусь. 08.06.2009 № 4, с. 12.

Володимир ФЕДОСОВ

**Міжнародна наукова конференція
“Архівознавство як наука”**

Проаналізовано внесок істориків і архівістів України в розвиток архівної науки. Вказуються основні розділи архівознавства як науки, що вимагають подальших досліджень.

Ключові слова: архівна наука; теоретичні проблеми; архівознавство.

УДК 930.25:001

Владимир ФЕДОСОВ

**Международная научная конференция
“Архивоведение как наука”**

Проанализирован вклад историков и архивистов Украины в развитие архивной науки. Указываются основные разделы архивоведения как науки, которые требуют дальнейших исследований.

Ключевые слова: архивная наука; теоретические проблемы; архивоведение.

УДК 930.25:001

Volodymyr FEDOSOV

**The International Scientific Conference
“Archival affairs as a science”**

A contribution of Ukrainian historians and archivists to the archival science development is covered. The basic sections of the archival science which need the further study are indicated.

Keywords: archival science; theoretical problems; archival affairs.

УДК 930.25:001

Світлана ВЛАСЕНКО

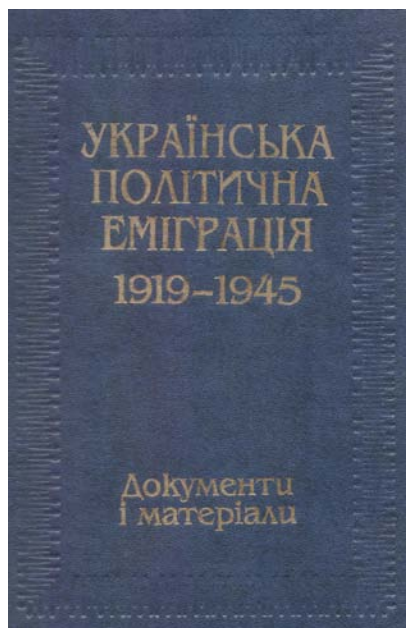
**З ВІРОЮ В УКРАЇНСЬКУ
ДЕРЖАВУ: УКРАЇНСЬКА
ПОЛІТИЧНА ЕМІГРАЦІЯ
1919–1945 рр.**

(Українська політична еміграція 1919–1945: Документи і матеріали. – К.: Парламентське вид-во, 2008. – 928 с.+16 с. іл.)

Центральний державний архів громадських об'єднань України спільно з Інститутом політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України презентував цікаву книгу – збірник документів і матеріалів “Українська політична еміграція 1919–1945”. Це видання, підготовлене на належному науковому рівні з використанням в основному неопублікованих до сьогодні документів, розраховане на увагу широкого кола дослідників і поціновувачів історії України першої половини ХХ століття.

Історія української еміграції – одна із важливих і до цього часу повністю не написаних сторінок історії українського народу. Опинившись поза межами батьківщини, учасники визвольних змагань 1917-1921 рр. в Україні були певні, що перебування в статусі емігранта – тимчасове явище. Незборима віра в самостійну Україну, прагнення якнайскоріше повернутися на батьківщину, спонукало їх до дій, до збереження традицій української державності і пропаганди української ідеї серед політичних і суспільних кіл Європи і Америки. Проте, опинившись на чужині, українські політичні сили виявилися роз'єднаними, озлобленими одна на одну, не змогли знайти порозуміння на ґрунті національних інтересів.

Разом з тим, багато чільних діячів української політичної еміграції, не зважаючи на цілу низку прорахунків у своїй діяльності, зберегли в собі непохитну віру в неминучість національного і державного відродження українського народу і прагнули в різний спосіб передати її прийдешнім поколінням українства. Вони в переважній більшості були високоосвіченими і сильними особистостями, але в колективі однодумців не завжди могли знайти своє місце, вгамувати власні амбіції, поступитися лідерством задля загальнонаціональних інтересів.



Державницька позиція С. Петлюри, Є. Коновальця, І. Мазепи, Б. Маргоса, В. Прокоповича, П. Феденка, О. Шульгина та інших політиків тієї доби, незважаючи на несприятливі зовнішньополітичні обставини для українського самостійницького руху, заслуговує на глибоку пошану. Їх чин, на нашу думку, має слугувати прикладом для сучасної української політичної еліти.

Збірник містить документи, які розкривають державницькі, суспільно-політичні та військові аспекти діяльності української еміграції переважно на європейських теренах. Його основу склали матеріали колекції документів “Український музей у Празі” – статuti і програми політичних партій та громадських організацій, заяви, звернення, відозви політичних проводів української еміграції, інформаційно-довідкові матеріали, а також листи М. Грушевського, В. Винниченка, С. Петлюри, П. Андрієвського, Є. Коновальця, Ю. Колларда, А. Ливицького, В. Прокоповича, О. Скоропис-Йолтуховського, М. Омеляновича-Павленка, А. Вовка, М. Капустянського, В. Сальського та багатьох інших колишніх учасників національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. в Україні з числа політичних, громадських і військових діячів.

До видання також увійшли документи ЦК Компартії України та Компартії Західної України, які містять оцінку компартійними чинниками стану і діяльності української політичної еміграції, висвітлюють спроби більшовиків розкласти її середовище, домогтися повернення частини емігрантів на батьківщину.

Усього до збірника включено 515 документів за період 1919–1945 рр., переважна більшість яких вперше репрезентується увазі читачів. Колектив упорядників на чолі з директором архіву В. С. Лозицьким (О. В. Бажан – заступник директора архіву, С. І. Власенко – начальник відділу використання інформації документів, А. В. Кентій – провідний науковий співробітник), прагнучи показати через призму документів реалії громадського життя та політичної боротьби української еміграції, намагався максимально зберегти лексику та авторські особливості текстів.

Крім документів, збірник містить ґрунтовні передмову та примітки, іменний покажчик, цікаві ілюстрації, надані Центральним державним кінофотофоноархівом України ім. Г. С. Пшеничного.

Цінність даної праці в тому, що вона мовою документів відтворює відносини між окремими угрупованнями та особами української еміграції, характеризує деяких її чільних діячів, показує їхнє прагнення використати тогочасну міжнародну ситуацію для продовження боротьби за відродження української самостійної держави тощо.

Збірник документів і матеріалів “Українська політична еміграція 1919–1945” є важливим джерелом для подальшого вивчення історії національно-визвольної боротьби українського народу та політичної

історії України й інших європейських країн ХХ сторіччя. Зазначене видання може стати поштовхом для більш широкого, системного, ґрунтовного дослідження документів з історії української еміграції не лише цього періоду, а й інших часів.

До того ж це видання має велике пропагандистсько-виховне значення, сприяє формуванню правдивої історії українського народу, прищеплює сучасному поколінню громадян України любов до Вітчизни, закликає до об'єднання в ім'я захисту національних та державних інтересів українства, зміцнення фундаменту Української Держави. Книга розрахована на науковців, викладачів, студентів, представників українського політикуму та ЗМІ, усіх, хто цікавиться історією нашої держави.

Світлана ВЛАСЕНКО

**З вірою в Українську Державу:
українська політична еміграція 1919–1945 рр.**

Подано неопубліковані до цього часу документи про українську політичну еміграцію 1919–1945 рр.

Ключові слова: українська політична еміграція; політична еліта; самостійна Україна.

Светлана ВЛАСЕНКО

**С верой в Украинское Государство:
украинская политическая эмиграция 1919–1945 гг.**

Представлено неопубликованные до этого времени документы об украинской политической эмиграции 1919–1945 гг.

Ключевые слова: украинская политическая эмиграция; политическая элита; самостоятельная Украина.

Svitlana VLASENKO

**With faith in the Ukrainian State:
the Ukrainian emigres 1919–1945**

Earlier unpublished records on the Ukrainian emigres 1919–1945 are represented in the article.

Keywords: the Ukrainian emigres, political elite, independent Ukraine.



Володимир ОМЕЛЬЧУК

**НОВЕ ВИДАННЯ З ІСТОРІЇ
СТАНОВЛЕННЯ КОДИКОГРАФІЇ
ТА БІБЛІОГРАФІЇ
СТАРОДРУКІВ УКРАЇНИ**

Міщук С. М. Збирання та наукове описування рукописно-книжкової спадщини України (друга половина XIX – 30-ті роки XX ст.) / Відп. ред. Л. А. Дубровіна. – К., 2009. – 380 с. + іл.

Однією зі складових духовної скарбниці народу можна вважати рукописну та книжкову спадщину України. Саме вона, як свідок історичного досвіду, відбиває рівень інтелектуаль-

них надбань нашого народу. Сучасна кодикологія та бібліографознавство звертають увагу на практичну стадію зародження цих дисциплін та формування теоретичних засад національної камеральної школи джерел рукописно-книжкового походження не лише з метою вивчення витоків цих наук, а й для визначення ролі окремих учених у збереженні та залученні до наукового обігу національних культурних цінностей, формуванні наукових книгознавчих шкіл в Україні.

Монографія С. М. Міщука – перше в українській історіографії комплексне дослідження з історії формування, наукового описування та дослідження колекційних рукописних та книжкових фондів, що зберігалися у бібліотеках і музеях України в другій половині XIX – 30-х рр. XX ст.

У монографії здійснено ґрунтовний історіографічний аналіз проблеми, проаналізовано архівні матеріали, зібрана бібліографія наукових праць, простежено внесок значної кількості науковців у збирання, реєстрацію, залучення до наукового обігу рукописно-книжкової спадщини, що дозволило автору вперше в історичній науці об'єктивно й неупереджено розглянути зазначену проблему.

Монографія має достатньо чітку структуру, що дозволило автору з належною повнотою висвітлити весь комплекс поставлених завдань. Вона складається з передмови, одинадцяти розділів, висновків, бібліографії, списку скорочень та іменного покажчика.

Важливим аспектом праці С. М. Міщука є те, що в ній розкриті передумови та загальний контекст розвитку історико-книгознавчих, археографічних та бібліографічних досліджень у галузі збирання та на-

укового опису рукописних книг і стародруків на українських землях у другій половині XIX – 30-х рр. XX ст.

Автор дав загальну характеристику археографічних та бібліографічних досліджень і студій з історії друку на українських землях, розкрив роль громадських наукових об'єднань і товариств у збиранні, обліковуванні та описуванні книжкових старожитностей, показав місце археологічних з'їздів Російської імперії у вивченні рукописних та книжкових джерел, дослідив формування наукових центрів дослідження рукописно-книжкових пам'яток в Україні у 1920-х рр. (Всеукраїнська академія наук, Національна (Всенародна) бібліотека України, Український науковий інститут книгознавства).

У монографії С. Міщук показав роль Києва як наукового центру вивчення рукописно-книжкової спадщини України. Київську археографічно-книгознавчу школу репрезентовано, передусім, Університетом св. Володимира. Серед вихованців Університету слід виділити П. Попова. Першим теоретиком наукового опису рукописних книг став відомий літературознавець професор В. Перетц, який поширював свої джерелознавчо-книгознавчі погляди серед членів Семінарії російської філології, теоретично підготував таких дослідників книги, як В. Адріанова, О. Багрій, М. Гудзій, О. Грузинський, О. Назаревський, С. Маслов, І. Огієнко, С. Щеглова та ін. Він не лише створив методичну основу науково-джерелознавчого описування книжкової пам'ятки, а й продовжив розвиток своїх ідей в учнях. Автор наголошує на великому значенні колекційних фондів університету св. Володимира та археографічного і бібліографічного аспекту діяльності Київської духовної академії. Когорту церковних істориків книги репрезентують Ф. Титов, С. Голубєв, М. Петров, В. Березін, О. Лебедев, Г. Крижановський, А. Криловський, І. Малишевський.

Логічним продовженням дослідження проблеми є висвітлення розвитку історико-книгознавчих, джерелознавчих та бібліографічних студій у вищих навчальних закладах України – Харківському і Одеському університетах, Ніжинському Історико-філологічному інституті князя Безбородька, а також історико-філологічних товариств при них. У довіді наукового описування та вивчення рукописно-книжкової спадщини яскраво виділяються постаті харківських вчених М. Халанського і Є. Редіна, одеських – О. Ристенка і В. Мочульського, ніжинських – М. Лілеєва і В. Качановського,

Автор монографії досліджує розвиток історико-книгознавчих досліджень в різних регіонах України – на Чернігівщині, Волині, Поділлі, Полтаві, Катеринославі, розкриває творчий доробок І. Каманіна, Ю. Сіцінського, О. Фотинського, П. Абрамовича, В. Трипольського та ін.

Останній розділ праці присвячено аналізу розвитку колекціонування і наукового опису рукописних книг та стародруків у Західній

Україні, формуванню львівської книгознавчої школи, яку представляли Є. Сабов, А. Петров, О. Колесса, Я. Головацький, О. Барвінський, І. Шараневич, І. Франко, К. Студинський. На Буковині книгознавство розвиває О. Калужняцький. Автор зазначив, що фундаторами класичної археографо-бібліографічної школи в Західній Україні були видатні вчені – А. Петрушевич, І. Свенціцький, Ю. Яворський та І. Крип'якевич.

В останньому розділі у підбито підсумки дослідження. Автор узагальнює поданий у монографії матеріал і відзначає основні набутки археографічної та бібліографічної діяльності наукових центрів України у другій половині XIX – 30-х рр. XX ст. Попри великий обсяг проведеної роботи, дослідник закликає не ставити крапку у подальших студіях над проблемою, слушно вказуючи на перспективи у розробці цієї цікавої проблеми – розвиток історико-книгознавчих досліджень в Україні.

Автору монографії можна зробити й деякі зауваження. Так, для рукописної спадщини та стародруків коректніше використовувати термін “книга”, відповідно – “рукописно-книжкова культура”, прийняті ще нашими попередниками у 20-х роках XX ст. Сьогодні така думка переважає в українській історіографії, хоча у деяких дослідженнях й застосовується термін “книжка”. Щодо поняття “книжка”, то у бібліографії воно використовується для книжок нового часу і датується часом виходу “Енеїди” І. Котляревського, тобто нової української літератури. До речі, й сам автор неодноразово в тексті використовує термін “книга”.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що монографія написана на високому науковому рівні, відкриває новий напрям історико-книгознавчих, бібліографічних та кодикографічних досліджень, є вагомим внеском у розвиток кодикології, кодикографії, бібліографії, заповнює значну прогалину у дослідженні проблеми переходу від синкретичної стадії існування спеціальних історичних дисциплін до формування методологічних засад і виокремлення кожної як науки.

Володимир ОМЕЛЬЧУК

Нове видання з історії становлення кодикографії та бібліографії стародруків України

Розглядається монографічне видання, яке вперше комплексно представляє загальний стан колекційних рукописних та книжкових фондів бібліотек і музеїв в Україні в другій половині XIX – 30-х роках XX ст.; формування та діяльність наукових центрів з вивчення історії книги в Україні у період, коли археографічна діяльність досягла найвищого рівня свого розвитку.

Ключові слова: рукописно-книжкова спадщина України; її збирання та наукове описування; кодикографія; бібліографія; археографічна та бібліографічна діяльність.

Владимир ОМЕЛЬЧУК

**Новое издание из истории становления кодикографии
и библиографии старопечатных книг Украины**

Рассматривается монографическое издание, которое впервые комплексно представляет общее состояние коллекционных рукописных и книжных фондов библиотек и музеев в Украине во второй половине XIX – 30-х годах XX ст.; формирование и деятельность научных центров по изучению истории книги в Украине в период, когда археографическая деятельность достигла наивысшего уровня своего развития.

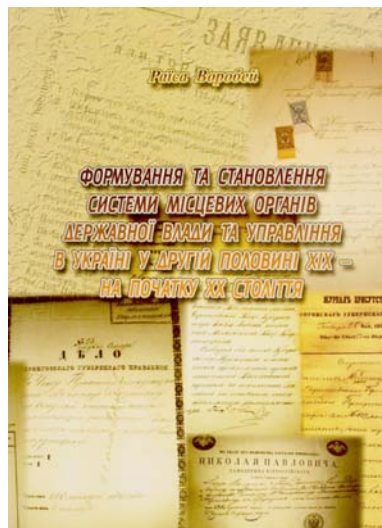
Ключевые слова: рукописно-книжное наследство Украины; ее собирание и научное описывание; кодикография; библиография; археографическая и библиографическая деятельность.

Volodymyr OMELCHUK

**The new edition on history of codicography
and bibliography formation in Ukraine**

The consideration of the monographic edition which for the first time represents in complex the general condition of collection hand-written and book funds of libraries and museums in Ukraine in the second half of XIX–30-th years of XX century, the formation and activity of scientific centres on studying book history in Ukraine at the period of the highest level of the archaeographic activity development.

Keywords: hand-written book heritage of Ukraine; its collecting and scientific description; codicography; bibliography; archaeographic and bibliographic activity.



Петро НАЗИМКО
ШЛЯХАМИ СТВОРЕННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Воробей Р. Б. Формування та становлення системи місцевих органів державної влади та управління в Україні у другій половині XIX – на початку XX століття. – Чернігів: КП “Видавництво “Чернігівські обереги”, 2009. – 354 с.

Цього року вийшла в світ монографія кандидата наук з державного управління, директора Державного архіву Чернігівської області Раїси Воробей з теорії та історії державного управління, що дає можливість проаналізувати процес державотворення на губернському рівні у певний період – другій половині XIX – початку XX століття.

Останнім часом дослідженням цього періоду приділяють значну увагу науковці: історики, юристи, економісти, культурологи, філософи, політологи та фахівці з державного управління. Цей період вважається визначальним для багатьох процесів. У той час на українських землях, що входили до складу Російської держави, відбувалися широкомасштабні прогресивні реформи як суспільного життя, так і органів влади та місцевого самоврядування. Було напрацьовано великий управлінський досвід, який потребує ретельного та виваженого дослідження. Навряд чи у кого-небудь може виникнути сумнів, що проблеми прийняття та реалізації ефективних управлінських рішень у сучасній Україні цікавлять не лише дослідників. Вони є предметом часом дуже гострих дискусій представників різновекторних політичних сил, громадськості, постійним предметом обговорення власне управлінців. Неодмінною складовою згаданого обговорення є апелювання до досвіду минулого, акцент на необхідності всебічного врахування вже напрацьованих управлінських технологій, їхніх “позитивів” і “негативів”, раціональної адаптації до викликів і вимог сучасності. Вже з огляду на це неважко усвідомити важливість, актуальність і значущість роботи Р. Б. Воробей, яка на прикладі Чернігівської губернії аналізує досвід формування та становлення системи місцевих органів державної влади та управління в Україні у другій половині XIX – на початку XX століття.

Слід звернути увагу на самостійність авторських підходів та практичну спрямованість положень монографії. У роботі відчувається авторська позиція, підкріплена значним фактичним матеріалом. Окремо

необхідно підкреслити високу культуру презентації використаних автором джерел. При написанні монографії використана джерельна база, що складається з чотирьох основних груп. Перша – це нормативно-правові акти всіх рівнів, що регламентують порядок утворення, функції і структуру місцевих органів влади і управління. Другу групу джерел складають архівні документи. Документи Державного архіву Чернігівської області становлять основну частину архівних джерел, використаних у дослідженні. У роботі використано також документи фондів Російського державного історичного архіву Санкт-Петербурга, що стосуються діяльності Чернігівської губернії визначеного періоду. До третьої групи джерел входять друковані матеріали другої половини ХІХ – початку ХХ століття, а саме, газета “Черниговские губернские ведомости” та збірка “Земский сборник Черниговской губернии”. Четверту групу джерел становлять мемуари сучасників процесу державотворення країни середини ХІХ – початку ХХ століть.

Монографія складається з п’яти частин, що розкривають теоретико-методологічні засади теми цієї роботи, визначають місце та роль у губерньській адміністративній системі губернатора, його канцелярії та місцевих органів управління, а також губерньського правління та відомчих (територіальних) органів влади і управління. Окремий розділ присвячений розкриттю та аналізу відносин державних органів з органами земського та міського самоврядування у визначений період.

Автор наголошує: незважаючи на те, що рівень самостійності і оперативності у прийнятті губернатором рішень був обмежений вищою владою, інститут губернатора у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття можна визначити як місцевий орган державної влади, який був наділений державно-владними повноваженнями з управління губернією та правом участі у вирішенні питань судової влади і діяльності органів земського та міського самоврядування. Управління губернією губернатор здійснював також за допомогою колегіально-дорадчих місцевих органів управління, поштовх до заснування яких дали буржуазні реформи другої половини ХІХ століття. Переважна більшість таких установ були “присутствія”. У своїй роботі автор також доводить, що окремий статус мали губерньські дворянські зібрання, які суттєво впливали на прийняття рішень губернатором та вимагали врахування їхніх рекомендацій, особливо з питань кадрових призначень чиновницького складу губернії.

Особливу увагу привертають матеріали, присвячені діяльності Чернігівського губерньського правління, причому автор вперше серед досліджень визначеної тематики, проаналізувавши різноманітні архівні документи, схематично наводить структуру цього головного адміністративного органу управління губернії. Окрім цього, у монографії поряд з текстовим розкриттям процесу формування та становлення системи

органів державної влади та управління губернського рівня на матеріалах Чернігівської губернії у період другої половини ХІХ – початку ХХ століття, складено загальну схему її побудови, де наочно показано всю структуру складових управлінської системи.

Нарешті, надзвичайно цікава і корисна інформація щодо вимог до проходження державної служби у визначений автором період знаходиться у додатках монографії. “Устав о службе гражданской”, яким керувалися чиновники, у тому числі і губернських установ, допомагає зрозуміти їхній соціальний склад та освітній рівень, а також основні правила роботи державно-управлінських структур того часу.

Загалом, монографія має неабияке наукове значення; створює передумови для подальшої наукової розробки проблематики з питань формування, становлення та особливостей функціонування місцевих органів державної влади і управління вказаного періоду. Сформульовані пропозиції та висновки можуть бути використані для практичного застосування позитивного досвіду організації діяльності деяких складових системи губернських адміністративних установ у роботі сучасних структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій, а також для підготовки та викладання дисциплін з теорії та історії державного управління, історії держави і права України.

Петро НАЗИМКО

Шляхами створення Української Держави

Характеризується монографія Р. Б. Воробей “Формування та становлення системи місцевих органів державної влади та управління в Україні у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття”. На прикладі Чернігівської губернії, на підставі архівних документів автор аналізує діяльність губернських державно-управлінських структур.

Ключові слова: губернатор; губернське правління; управлінське рішення; орган державної влади.

Петр НАЗИМКО

Пути создания Украинского Государства

Характеризуется монография Р. Б. Воробей “Формирование и становление системы местных органов государственной власти и управления в Украине во второй половине ХІХ – начале ХХ столетия”. На примере Черниговской губернии, на основании архивных документов автор анализирует деятельность губернских государственно-управленческих структур.

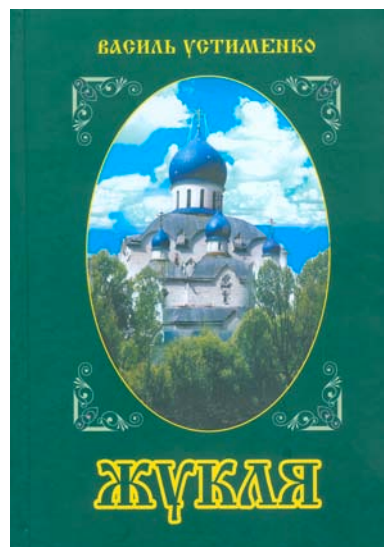
Ключевые слова: губернатор; губернское правление; управленческое решение; орган государственной власти.

Petro NAZYMKO

By the ways of the Ukrainian State-building

Monography of R. B. Vorobey “Formation of system of local state governing bodies in Ukraine in the second half of XIX – in the beginning of XX century” is characterises. On an example of the Chernigiv province, on the basis of archival documents the author analyzes activity of the provincial state administrative structures.

Keywords: the governor; provincial board; the administrative decision; public authority.



Віктор ТКАЧЕНКО

ЖУКЛЯ В ОБ'ЄКТИВІ АРХІВІВ

Устименко Василь. Жукля: з історії села на Чернігівщині / В. Устименко. – К.: Етнос, 2009. – 608 с.: іл.

Нещодавно побачила світ книга Василя Устименка з історії села Жукля, що на Чернігівщині. “Жукля” – це своєрідний літопис села з датами, подіями, долями, іменами. Село з унікальною долею, тому й книга, певною мірою, унікальна. У ній подано історію населеного пункту з найдавніших часів до сьогодення, на доказових матеріалах відтво-

рена версія його назви. До книги ввійшли цікаві матеріали про перших господарів села гетьмана Данила Апостола, його нащадків сина Петра Даниловича, зятя Михайла Дуніна-Борковського, правнучку – Марію Данилівну, яка принесла із собою у спадок Жуклю, увійшовши заміжжям до знаного роду Селецьких. А ті, в свою чергу, поєдналися родинними зв'язками із засновниками Катеринослава – Синельниковими, далі – з найдавнішим родом вихідців зі Швеції Комстадіусами.

Зазначені сторінки історії автор знаходить у державних і приватних архівах та бібліотеках: Державній історичній бібліотеці України, Національній бібліотеці ім. В. Вернадського, бібліотеці-музеї ім. Д. І. Яворницького у м. Дніпропетровську, власній книгозбірній та інших.

Історична література безцінна. Кожна книга минулих часів – то бестселер. Та вони тим і відрізняються від інших, що розкривають здебільшого обличчя історичних особистостей, а прості люди на їх сторінках виконують лише роль кульок у міцній обоймі сталевого підшипника.

Основну частину матеріалу для книги “Жукля” її автор понад двадцять років відшукував в архівних установах Чернігова і Києва, Дніпропетровська і Херсона, Одеси і Ялти, інших міст і країн, таких, як Росія, Франція, Швеція, Польща, де знаходив зерна істини, здобував для написання книги архівні знахідки. Наприклад, з допомогою співробітників посольства України у Франції відшукав сліди “Паризького архіву” села Жукля, вивезеного з емігрантами після революції через Севастополь до Греції, а звідти до Парижа, де зберігалися у нащадків останнього господаря села, начальника охорони Свити імператора Миколи II генерала Миколи Комстадіуса. Документи та особливо фотонегативи згаданого архіву авторові вдалося почитати і отримати

© Віктор Ткаченко, 2009

у копіях через Алупкінський (м. Ялта) державний палацо-парковий музей-заповідник.

Пошук емігрантським “слідом” із Франції вже через Дніпропетровськ (архів-музей ім. Д. І. Яворницького) та Одесу (нащадків М. Комстадіуса) вивів на багаторічне листування генерала М. Комстадіуса і його матері Софії Миколаївни з другом сім’ї, великим істориком Д. І. Яворницьким. Частину того унікального листування вміщено в книзі.

Виключно на архівних документах написано і подано у книзі розділ “Розвій села у другій половині XIX століття”.

Окремим розділом автор пропонує свої дослідження в архівних схронах та надзвичайно вдалі знахідки на горищах, у старих скринях своїх односельчан поживклих документів щодо будівничих і творців унікального, єдиного за архітектурою в Україні Жуклянського шедевра – Свято-Покровської церкви, креслення якої зробив Великий князь Петро Миколайович Романов, дядько імператора Росії Миколи II. Архітектурні і художні оздоблення здійснював ректор Петербурзької академії архітектури і мистецтв Андрій Євгенович Белогруд, який народився у м. Житомирі. Василь Устименко дослідив і назвав у книзі імена усіх священнослужителів обох церков свого села та вказав роки їхньої служби на престолі.

Не можна без хвилювання читати розділ “Буремні роки війни”. У ньому вміщено підняті з архівних фондів матеріали Великої Вітчизняної війни від першого у селі ворожого пострілу до пострілу-салюту в небо визволителями після 753 днів окупації Жуклі. Усіх його односельчан названо поіменно. І тих, хто воював на фронтах і у партизанських загонах, і тих, хто поповнював поліцейські зграї карателів, нагороджених, і остарбайтерів, і тих, хто повернувся до своїх сімей, і загиблих. То все зробила війна.

У книзі “Жукля” здійснено справжнє антропологічне дослідження жуклянських родів Орловських, Ментіїв, Кадалиних, Устименків, Шавлаків, Моложонів, Кучм, Литвинів, Васильченків, Прохоренків, Мелів, Тарасенків, Горових. Використані при цьому документи з Державного архіву Чернігівської області, зокрема переписні книги, ревізські сказки, сповідні книги Чернігівської єпархії і т. ін. Автор зізнається, що для написання книги використав далеко не всі архівні матеріали, які довелося вивчати. З їхньою допомогою можна було б писати історію багатьох сіл Чернігівщини. Можливості Державних архівів, беззаперечно, невичерпні.

Автор книги народився і провів шкільні роки у Жуклі. Але доля розпорядилася проживати усі наступні роки за межами рідного села. Останні понад тридцять років Василь Євдокимович – у Києві. Працював на відповідальних посадах державної служби. Активний член Ради

товариства “Чернігівське земляцтво” з часу його створення у столиці. Громадський діяч, краєзнавець, добродієць, генерал-майор, має другий ранг державного службовця, державні, урядові і відомчі нагороди, автор і співавтор близько двох десятків виданих книг.

Надзвичайним своїм доробком для свого села, яким добродієць опікується багато років, вважає написання, видання і вручення безкоштовно усім своїм односельчанам книги з історії села. То книга-енциклопедія, книга-пам’ятник тисячам жуклян багатьох поколінь, досліджених автором за майже чотирьохстолітню історію Жуклі.

Віктор ТКАЧЕНКО

Жукля в об’єктиві архівів

Запропоновані матеріали є спробою передати здійснене автором дослідження великого обсягу архівних документів за 400 років: від зародження до сьогодення одного села на Чернігівщині.

Ключові слова: архівні джерела; джерела історичної літератури; Жукля; занепад.

Виктор ТКАЧЕНКО

Жукля в объективе архивов

Предлагаемые материалы – это попытка передать осуществленное автором исследование большого объема архивных документов за 400 лет: от зарождения до нашего времени одного села на Черниговщине.

Ключевые слова: архивные источники; источники исторической литературы; Жукля; упадок.

Victor TKACHENKO

Zhuklia in a focus of archives

Proposed materials are an attempt to cover a great amount of archival documents for 400 years of a one village of Chernigivschyna existence made by an author of the research.

Keywords: archival sources, sources of the historical literature, Zhuklia, decay.

**ПАМ'ЯТІ КОНДРАТЬЄВА
МИКОЛИ ФЕДОРОВИЧА**

Державний комітет архівів України, працівники центральних державних архівних установ висловлюють глибоке співчуття рідним і близьким з приводу тяжкої втрати – смерті колишнього директора Центрального державного науково-технічного архіву України КОНДРАТЬЄВА Миколи Федоровича.

М. Ф. Кондратьєвим пройшов довгий і нелегкий трудовий шлях від старшого наукового співробітника до ідейного організатора створення архіву з історії науки і техніки. Під керівництвом Миколи Федоровича були вирішені методичні та організаційні питання визначення установ, науково-технічна документація яких підлягає державному зберіганню, розроблення оптимальних критеріїв відбору технічної документації на державне зберігання і організація експертизи її наукової і практичної цінності. Він розв'язав проблему необхідності збереження ретроспективної інформації з історії науки і техніки при науково обґрунтованому мінімумі самих документів, які несуть максимум інформації.

М. Ф. Кондратьєв встановив єдині принципи науково-технічного опрацювання документів, переданих на державне зберігання до архіву. Йому належить ідея систематизації науково-технічної документації в одиниці зберігання, фіксування аркушів креслень у внутрішніх описах.

Архівісти високо цінують вагомий внесок Миколи Федоровича у формування повноцінної історичної науки України.





ПАМ'ЯТІ КУЩ СВІТЛАНИ ГРИГОРІВНИ

Державний комітет архівів України, працівники центральних державних архівних установ висловлюють глибоке співчуття рідним і близьким з приводу тяжкої втрати – смерті колишньої співробітниці Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України КУЩ Світлани Григорівни (20.01.1952 – 05.08.2009).

С. Г. Куш працювала в ЦДАМЛМ України з 1979 р. пройшла шлях від молодшого наукового співробітника до начальника відділу довідкового апарату та обліку документів.

За час роботи в архіві Світлана Григорівна провела науково-технічну обробку багатьох архівних фондів особового походження акторів, архітекторів, письменників, режисерів, скульпторів, художників, інших діячів культури. Завдяки її працелюбності та глибоким професійним знанням видано два випуски Путівника по фондах ЦДАМЛМ України та підготовлено його третій випуск. Вона є автором статті про ЦДАМЛМ України до довідника-путівника “Архівні установи України”, Методичних рекомендацій з підготовки путівників за особовими фондами діячів літератури і культури України.

Світла пам'ять про Світлану Григорівну Куш залишиться в серцях її рідних, друзів, колег.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Світлана Власенко – кандидат історичних наук, начальник відділу використання інформації документів ЦДАГО України.

Володимир Долиновський – зберігач фондів відділу давніх актів Центрального державного історичного архіву України у м. Львові, аспірант Львівського національного університету імені Івана Франка. Кафедра давньої історії України та архівознавства. Спеціальність “Історія України”.

Світлана Зозуля – аспірант Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв

Тетяна Ємельянова – завідувач сектора публікації документів Центрального державного кінофотофоноархіву імені Г. С. Пшеничного.

Анатолій Кентій – історик-архівіст, заслужений працівник культури України, провідний науковий співробітник ЦДАГО України.

Ярина Кочеркевич – науковий співробітник відділу давніх актів Центрального державного історичного архіву України, м. Львів.

Володимир Лозицький – кандидат історичних наук, доцент, заслужений працівник культури України, директор Центрального державного архіву громадських об’єднань України.

Петро Назимко – доктор історичних наук, професор, радник ректора Національної академії державного управління при Президентові України.

Володимир Омельчук – доктор історичних наук, професор, зав. відділом національної бібліографії Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Тетяна Папакіна – начальник відділу забезпечення збереженості та обліку документів ЦДАВО України.

Олена Петрук – головний спеціаліст відділу довідкового апарату Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України.

Руслан Пиріг – доктор історичних наук, професор, завідувач відділу історії української революції (1917–1921) Інституту історії України НАН України.

Лілія Прокопенко – кандидат історичних наук, доцент кафедри інформаційного та виставкового бізнесу Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв

Ірина Славинська – начальник відділу використання інформації документів Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного.

Віктор Ткаченко – голова Асоціації “Земляцтв України”, голова товариства “Чернігівське земляцтво” в м. Києві.

Оксана Юркова – Кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу історії України 20–30-х рр. XX ст. Інституту історії України НАН України. Дослідниця української історіографії першої половини XX ст., іконографії.

Володимир Федосов – кандидат економічних наук, заступник директора Білоруського НДІ документознавства та архівної справи.